

Haluk Gerger'in önsözüyle

İŞÇİ SINIFININ ANATOMİSİ

- Değişen işçi sınıfının 21. Yüzyıldaki portresi -

• HASAN OĞUZ •

Ceylan Yayınları

Gözden Geçirilmiş 2. Baskı

CEYLAN YAYINLARI

Haluk Gerger'in önsözüyle

İŞÇİ SINIFININ ANATOMİSİ

Değişen işçi sınıfının 21. Yüzyıldaki portresi

HASAN OĞUZ

İşçi Sınıfının Anatomisi / Değişen işçi sınıfının 21. Yüzyıldaki portresi
Hasan Oğuz

Araştırma-İnceleme: 44
© Ceylan Yayınları: 171
Birinci Baskı: Ocak 2001
Gözden Geçirilmiş 2. Baskı: Mart 2007
ISBN: 978-975-6304-56-3

Editör:
Necati Abay

Kapak tasarımı:
Ceylan Yayınları

Kapak düzeni:
Can Grafik, 0212 - 501 01 21

Teknik düzenleme:
Arif Tağaç

Baskı-Cilt:
Can Matbaacılık, Davutpaşa Cad.,
İpek İş Hanı, Kat 3/7, Topkapı-İstanbul
Telefon/faks: (0212) 613 10 77 - 613 15 47

© Ceylan Basım Yayın Tanıtım: Hocapaşa Mah.,
Kargılı Sk. No. 1, Celal Orman İş Hanı Kat 2/24, Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 519 70 93 - **Faks:** (0212) 514 68 77
e-mail: info@ceylanyayinlari.com
web: www.ceylanyayinlari.com

Haluk Gerger'in önsözüyle

İŞÇİ SINIFININ ANATOMİSİ

Değişen işçi sınıfının 21. Yüzyıldaki portresi

HASAN OĞUZ

CEYLAN YAYINLARI

Bu kitabı sürgündeyken kaybettiğim
babam Celal Oğuz'un anısına sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....11
GİRİŞ.....17

BÖLÜM 1
MODERN İŞÇİ SINIFININ TEMELİ
1. MODERN İŞÇİ SINIFININ TEMELİ VE İŞBÖLÜMÜ.....39
2. TOPLUMSAL MÜCADELEDE SINIFLARIN ROLÜ.....48
3. SINIF TANIMINDA WEBERCİ YAKLAŞIM VE
"STATÜ" KAVRAMI ÜZERİNE.....53

BÖLÜM 2
İŞÇİ SINIFININ OLUŞUMUNDA EMEĞİN ROLÜ VE DEĞİŞİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL EMEK SORUNU
1. TOPLUMSAL EMEK SORUNU.....61
2. ÜRETİM SÜRECİNDE ÜRETKEN EMEK SORUNU
(Sınıfın bölünmesine marksist bir yaklaşım).....74
3. EMEĞİN NİTELİKLERİ ÜZERİNE
(Vasıflı vasıfsız emek sorunu).....90

BÖLÜM 3
DEĞİŞEN İŞÇİ SINIFINDA TEKNOLOJİ VE EMEK
1. ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ VE İŞÇİ SINIFI.....98
2. MAKİNELEŞME VE
FARKLILAŞAN EMEK SORUNU.....112
3. TOPLUMSAL İLERLEMEDE
BİLİMSEL TEKNİK GELİŞMENİN ROLÜ.....140

BÖLÜM 4
SINIF BİLİNCİ VE REVİZYONİST YENİ SOL TEORİLER

1. SINIF BİLİNCİ NEDİR?.....149
2. EKONOMİST VE "SINIF İNDİRGEMECİ" YAKLAŞIM.....180
3. İŞÇİ SINFI VE YENİ SOL TEORİLER.....186
4. MARKSİZMDE ORTA SINIFLAR ÇÖZÜMLENMESİ.....202
5. KAFA VE KOL EMEĞİNİN AYRILIŞININ TEMELİ VE SINIFIN YABANCILAŞMASI SORUNU.....220
6. POLİTİKA İLE TOPLUMSAL SINIFLAR İLİŞKİSİ (Poutantzas ile bir diyalog).....225

BÖLÜM 5
İŞÇİ SINIFI VE BEYAZ YAKALILAR

1. ÜRETİM SÜRECİ AÇISINDAN HİZMETLİLER YA DA KAFA EMEKÇİLERİ.....239
2. KAMU EMEKÇİLERİ VEYA "MEMURLAR" SORUNU.....256
3. AYRICALIKLI SINIF KONUMU; ALT PROLETARYA VE İŞSİZLER ORDUSU.....262
SONSÖZ.....269
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....273
DİPNOTLAR.....276

SUNUŞ

Elinizdeki kitabında Hasan Oğuz, bir gayya kuyusuna dalıp öyle devasa görevleri üstlenmiş ve bunu öylesine coşkulu bir emekle yapmış ki, biz okurları da, hiç alışık olmadığımız ölçüde, "iğneyle kuyu kazar" gibi, bir büyük "anlama / kavrama çabası"yla adeta yoğuruyor.

Hasan Oğuz, önce, bize, bir derya içinde olup da deryayı bilmeyenlere, "sınıf gerçeği"ni anlatıyor. Sınıf, toplumsal yapının, yani hayatın temel taşı. Aynı zamanda, toplumu, yapı ve süreçlerini kavramanın da temel sorunsalı ve çözümleme birimi sınıf olgusu. Oğuz'un hareket noktası buradan kaynaklanıyor. Sınıf kavramı, üretim süreçlerini, işbölümünü, toplumsal hiyerarşiyi, egemenlik yapılarını, iktidar sistemlerini, üretim, güç ve toplum ilişkilerini belirleyen asıl gerçeklik. Oradan, özgürlükler dünyasına geçişin de temel hareket noktası, yaşamın yasalarının motoru.

Tabii bu statik ve dolayısıyla da bir kez saptanıp bırakılacak bir gerçeklik değil; Marks'ın dediği ve bizim de yaşamımız boyunca şahit olduğumuz gibi, çağımızın egemeni burjuvazi, üretim araçlarını, dolayısıyla da üretim ilişkilerini ve onunla birlikte de tüm toplumsal ilişkiler yapısını sürekli değiştirmeden edemiyor. Böyle olunca da, "burjuva çağı"nın bu temel özelliği, bütün sosyal realitenin ve buna bağlı olarak da toplumdaki sınıfsal

yapı, süreç ve ilişkilerinin sürekli değişimi içinde analizini gerekli kılıyor.

Bu analiz süreci içinde Hasan Oğuz esas olarak "işçi sınıfı"nı ele alıyor. O'nu, kapitalizmin sürekli değişim yasaları içinde, günümüze getiriyor. Marks'ın deyişiyle bütün metaların "ortak sosyal özü"nü, Engels'in "bütün insani varoluşun en temel koşulu" olarak adlandırdığı emeğin cisimleşmiş halini anlatıyor. İşçi ve emekçinin çalışma yapı, biçim ve süreçlerinin, kafa ve kol emeğinin etkileşimlerinden, telekomünikasyon, otomasyon, mikroelektronik ve bilgisayar çağma kadar geçen sürede nasıl değiştiğini, bunun üretim sürecini, üretim ilişkilerini, sosyal yapıyı ve bilinci, toplumsal dönüşüm ve devrim meselelerini nasıl etkilediğini gözler önüne seriyor...

Hasan Oğuz, işini burada bırakmıyor. İkinci olarak da, "sınıf olgusu" ve "işçi sınıfı gerçekliği" ile sınıf mücadelesine, iktidar ilişkilerine, oradan da toplumsal değişim ve dönüşüm sorunlarına, giderek de, devrim sorununa ulaşıyor. Oğuz, sadece anlamak ve anlatmak ile sınırlamıyor yazma eylemini; o, değiştirmek, dönüştürmek, devrim yapmak gibi bir zorunlulukla da değerlendiriyor, zenginleştiriyor, anlamlaştırıyor çabasını.

Proletaryanın tarihi misyonu olarak kavramlaştırdığı devrimci özünü açığa çıkarmak, bu kitabın temel erdemlerinden biri elbette. Oğuz, kaçınılmaz olarak, bu gerçekliği Marksizm'de buluyor ve Marks'ın "... özel bir haksızlığa değil, haksızlığın ta kendisine uğradığı için özel bir hakkın davasını gütmeyen, bundan böyle artık tarihi değil, yalnız insani bir haklılık gerekçesi ileri sürebilecek olan... nihayet, toplumun bütün diğer kesimleri karşısında kendini özgür kılmadıkça ve böylelikle toplumun bütün diğer kesimlerini de özgürleştirmedikçe özgürlüğünü kazanması mümkün olmayan, tek kelimeyle, insanın topyekûn yitişi olduğu için ancak insanın topyekûn kazanılmasıyla kendini kazanabilecek bir kesim" olarak tanımladığı proletaryanın devrimci misyonu üzerinde duruyor.

Hasan Oğuz, bunu yaparken, hem kuramsal bilginin, hem de

tarihsel gerçekliğin ayırdında olan bir berraklık sergiliyor. Yazar, her şeyden önce, Marksizm'in, görüntünün ardındaki özü keşfederek ve onu emek dolayımıyla insanlığın hizmetine vererek bilim tarihinde yeni bir çığır açtığını, bu anlamda da, işçi sınıfının bilimi olduğunu, aynı zamanda, O'nun ideolojisini, ahlakını, örgütlenme ve iktidara yürüyüş kılavuzunu, kurtuluş projesini oluşturduğunu biliyor, sağlam bir kavrayış ve bilgi birikimiyle, teorik altyapıyı okura sunuyor. İkinci olarak da, yazar, işçi sınıfının tarihsel rolünü somut olarak belirleyen yaşam gerçekliğini anlatıyor.

Gerçekten de, 19. Yüzyılın sonlarından günümüze kadar geçen yüzyıllık sürede, insanlığın taş taş üstüne koyarak edindiği birikim, uygarlık değerlerinin, insani ilerlemenin, toplumsal gelişmenin, kültürün, demokratik kazanımların ve temel insan haklarının motoru, soylu temsilcisi ve güvencesi sınıf hareketinin kendisi olmuştu...

İşçi Sınıfı Hareketi'nin kendi kazanımları ve insanlığa hediye ettiği mevziler, o bir yüzyıl içinde, insani olan her şeyi belirleyen ölçüt, insanlığın vicdanı ve uygarlığın üst aşamasının ifadesiydiler bir bütün olarak. Kültürün, tekniğin, bilimin, ahlakın, demokratikleşmenin, üretimin en büyük hamlelerine de tekabül eder bu dönem. Direnişin, mücadele ruhunun, dayanışma ve paylaşmanın, zalim önünde başkaldırının, isyanın, insanın kendini aşan amaçlar uğruna en üst düzeydeki fedakarlığının ve benzeri değerlerin güvencesi, o bir yüzyıl boyunca, Sınıf Hareketi oldu. Sınıf Hareketi, çok zengin bir çeşitlilik içinde tezahür etti, hükmünü farklı yollardan icra etti, yaşamın her alan ve boyutundaki etkilerini devrimci ve kökten dönüşümlerle yeryüzünün dört bir yanında gerçekleştirdi.

Toplu belleğe ve vicdanlara sonsuza dek kazıdı ülkülerini. Bugün, yeryüzünün dört bir yanında, hiçbir politik, hukuki, demokratik, ekonomik, sosyal, vb. kazanım yoktur ki, işçi sınıfı öncülüğünde, emekçi hareketince, binbir özveriyle, kan ve gözyaşıyla, yaman mücadeleler sonunda, egemenlerden söke söke

elde edilmiş olmasın. Bu kazanımların kaymağının hâlâ egemenlerce gasp ediliyor olması, tezin doğruluğunu yadsıyamaz elbette...

Büyük Bolşevik Devrimi ise, sınıfın en somut gerçekliğini tarihe yazdı. Bir Rus Generalinin o zamanlar hayıflandığı gibi, her şeye karşın, o zamana değin, "kim inanırdı ki mahkeme binasının kapıcısı ya da bekçisi bir anda İstinaf Mahkemesi'nin başkanı olacak? Ya da hastane hademesi, hastanenin yöneticisi; berber, büyük bir memur, dünkü asteğmen başkomutan; dünkü uşak ya da sıradan emekçi, belediye başkanı; dünkü tren yağcısı, bölüm başkanı ya da istasyon şefi; dünkü çilingir, fabrika yöneticisi olacak?" İşte, Hasan Oğuz, bu hayretin tam karşısında konumlanmış devrimci bir bilinçle proletaryanın tarihsel misyonunu, kitabının her satırında kanıtlarıyla tekrar tekrar anımsatıyor okura...

Hasan Oğuz, burada da durmuyor. Sınıf gerçekliğine, onun toplumsal dönüşümdeki rolüne ve proletaryanın devrimci misyonuna karşı muazzam bir saldırının dört koldan gerçekleştirildiği günümüzde, bu saldırılarla da hesaplaşıyor.

Öncelikle, Hasan Oğuz, sınıf kompozisyonunun değişmesinin, kendi başına, sınıf gerçekliğinin ortadan kalkması gibi saçma bir sonucu doğuramayacağını saptıyor. Bu değişimin sınıfı çeşitlendirip zenginleştirdiğini ve ayrıca güçlendirdiğini gösteriyor.

Gerçekten de, mülksüzlük, ücretlilik, kolektif çalışma, niteliksizleşme ve standartlaşma baskısı, denetim yetkisinin gaspı, iş güvencesi yoksunluğu, yabancılaşma gibi emek ile sermaye arasındaki ilişkinin yapısal sömürü / kontrol mekanizmaları altında çalışmak zorunda olan tüm emekçilerin, farklı konum ve işlevlerinden gelen tanım zorlukları ve bilinç düzeylerine karşın, aynı büyük okyanusun damlacıkları olduğu kesindir. Ve böyle çalışan insanların sayısının dünyanın her tarafında arttığı ise bir diğer gerçektir. Sınıf saflarına teknolojik / bilimsel gelişmelerin ve bunların üretime uygulanmasıyla mühendis, bilgisayar uzmanı,

bilimci gibi nitelikli işgücünün eklenmesi kuşkusuz sınıf olgusunu belirsizleştiren değil, büyük oranda, sınıfı güçlendiren bir gelişmedir.

Aynı biçimde yazar, toplumsal değişim ile sınıf olgusu, proletarya ile devrim arasındaki organik bağları yetkin, düzeyli ve her satırı içgüdüsel saflıkta diyebileceğimiz bir sınıfı koruma, devrimi savunma duyarlılığı taşıyan polemiğiyle okuyucusuna anlatıyor...

***

Anadolu toprakları, 1960'lı yıllarda genellikle küçük burjuva ailelerden gelen iyi yetişmiş, tertemiz, yiğit gençlerin devrimci karşı çıkışıyla sarsıldı. Bu büyük, altüst oluşun taşıyıcılarına karşı rejimin geliştirdiği hunhar saldırı sonrasında bu kez, o gençlerin ulaşmak için yola çıktıkları halk gerçekliğine, doğrudan o yoksulluk ummanından gelen devrimciler tarih sahnesine çıktılar. Ve onların arasından ve onların ulaştığı sınıf bireylerinden emeğin organik aydınları yetiştiler. İşbirlikçi rejim ve emperyalist efendiler, 1980'de doruğa çıkan bir militarist saldırıyla onları yok etmeye soyundu. Anadolu toprakları ve devrim mücadelesi acı ve devasa bir kayıp yaşadı...

Geleneksel aydınlar ise, bütün dünyada ve belki de en çok bu topraklarda çürüdü, yitip gitti... Şimdi proletaryanın doğrudan varlığına ve onun tarihsel misyonuna karşı en sinsi saldırıların dört bir yandan geliştirildiği bir tarihsel dönemde, bu coğrafyada bunları savunan iki temel kitabın yazarlarının kimliği ilginç bir noktaya işaret etmekte. Sözünü ettiğim ilk yazar, Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı başlıklı kitabın yazarı Doçent Tülin Öngen. Resmi ideolojinin ve devletçi / şoven düşüncenin merkezi Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde bilimin namusunu ayakta tutarak kalabilmiş ender geleneksel aydınlardan. İkincisi ise, bu kitabın yazarı; doğrudan sınıftan gelen, onun organik aydınlarından bir emekçi. Bu iki "tür" bu coğrafyada yeniden buluşuyorlar. Bu, tek başına büyük umut! Biri artık yok olmakta olan bir aydın geleneğinin son tem-

silcilerinden ve onurlu konumlanışını sınıf ve devrimi savunmakta buluyor, yerini orada alıyor. Öteki, Hasan Oğuz, yükselen, gelişen ve büyümekte olanı temsil ediyor. Tülin Öngen'ler azalarak da olsa hep varolacaklar ve sınıfın soylu müttefikleri olarak kalmakta varlık nedenlerini bulacaklar.

Hasan Oğuzlar ise, geleceği asıl kuracak olanlar.

Karl Marks şöyle diyor: "Ama işçiler kendi nihai zaferlerine en büyük katkıyı kendileri yapmak zorundadırlar..."

İşte bu kitap o katkılardan biri... Her işçi, her emekçi, bu yapıtı kavrayarak okuma çabasının zahmetine katlandıkça, kendi geleceğinin zaferini inşa etmede önemli bir adım atmış olacak ve kitap da yazılış amacına ulaşmış olacak...

Kurtuluş, bu çabalarda ve onları taçlandıracak örgütlü mücadelede... Asıl katkıyı da işçiler ve onların aydınları yapacak...

Haluk Gerger, 30 Ekim 2000, Ankara

GİRİŞ

"Proletaryanın felsefede akli silahlarını bulduğu gibi, felsefe de proletaryada maddi silahlarını buluyor.... Felsefe, kendini, proletaryayı ortadan kaldırmadan gerçekleştiremez, proletarya felsefeyi gerçekleştirmeden kendini ortadan kaldıramaz." [Marks, Din Üzerine]

Her yeni başlangıcın bir güçlüğü olduğu söylenir. Ve her güçlük de yeni bir çalışma alanının içinde aşılır. Bu alan elbette bilimsel bir çalışmayı zorunlu kılar. Marks'ın söylediği gibi "her başlangıcın güçlüğü, bütün bilimler için geçerlidir."

Benim yaşadığım güçlüğün temelinde ise, kapsamı ve içeriği oldukça ağır olan bir konu vardır; "işçi sınıfının tarihsel misyonu" belki bundan 20 yıl önce kapsamı ve içeriği açısından daha kolay anlaşılabilen, bilimsel çalışma alanı olarak görülebilirdi. Ama yeni bir çağın eşiğinde her şeyin altüst edildiği ve olağanüstü değişim sancılarının yaşandığı ve "bize" ait olan değerlerin "tüketildiği" bir dönemde "işçi sınıfının tarihi misyonu" gibi bir bilimsel çalışmanın güçlüğü öyle sanıyorum ki daha iyi anlaşılabilir. Hele bu çalışmada "yeni değişim olgularını" dikkate alarak kendi kendini tekrar etmeden, yeni bir tarz ve yeni bir bakış açısı oluşturarak teoriyi yeniden üretme kaygısı taşınıyorsa ve bu kapitalist ideologlara ve onların sol versiyonlarına beynimizde saklanabilecek bir yanıt verme iddiası olacaksa, bunun

önemi daha da artıyor demektir.

İşçi sınıfı sorunu karmaşık ve çetrefilli bir sorundur. Bu eserde klasik bir yaklaşım gösterilmeyeceğine göre, başka bir deyişle, işçi sınıfının mücadele tarihine ilişkin ister uluslararası düzeyde, isterse Türkiye genelinde istatistiki verilerin ele alınacağı bir çalışma olmadığına göre, konu bütünüyle teori alanı içinde bir yoğunlaşma anlamına gelmektedir. Böylece sorunun çetrefilliği ve karmaşıklığı da kendiliğinden anlaşılabilir olmaktadır.

Burada, böyle bir çalışmaya vesile olan birkaç noktaya parmak basmak gerekiyor. 20. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, yeni teknolojik gelişmeler ileri sürülerek işçi sınıfının devrimci misyonunun tükendiğine dair argümanlar yoğunlaştırılarak propaganda edildi, ediliyor. İleri sürülen gerekçelere baktığımızda "bilgi çağında" teknolojinin devasa gelişmesi karşısında kol gücü olarak açıklanan sanayi proletaryasının küçülerek yok olacağını, kafa emeğinin (enformal sektör) gelişerek zorunlu olarak artı-değer sömürüsünün tarih sahnesinden silineceğini, dolayısıyla sosyalist devrimin öznesi olan işçi sınıfından da bahsedilemeyeceğini ilan etmişlerdi. Böylece, sosyalist devrimin gereksizliği ve tarih dışılığı ciddi ciddi vaaz edilebilmiştir. Bütün bu eski ve paslanmış düşüncelere ayrıntılı yanıtlarımız olacak elbette. Bu kitabın amacı da yeni gibi görünen, ama aslında bu "düşünce eskilerine" bir yanıt için hazırlanmıştır.

Geçtiğimiz yüzyılın sonunda (1892'de) Engels, İngiltere'de işçi sınıfının geçirmiş olduğu evrimi tartışma konusu yapmıştı. Bir yazısında, 1847'deki serbest ticaret politikasının 1867 ve 1884 reform yasalarının İngiliz İşçi Sınıfı içinde yeni bir bölünmeye yol açtığını, ortaya yeni bir işçi aristokrasi sınıfını çıkardığını belirtmişti. Bu yeni durumu tahlil eden Engels, Londra'nın doğu ucundaki işçi sınıfının çok büyük bir gövdesinin yoksulluğunu ve nasıl aşırı bir sömürüye tabi tutulduğunu anlatmıştı. Bu durumun yeni bir dönemin başlangıcı ve eski dönemin bitişi olduğunu da vurgulamıştı.

20. Yüzyılın son 15-20 yıllık döneminde baş gösteren, ama esas olarak yeni yüzyılın başlamasıyla daha net anlaşılacak olan, eski dönemin kapanıp yeni bir toplumsal dönemin açılışıyla karşı karşıya olduğumuz yadsınamaz bir gerçektir. Bu yeni dönemin en belirgin özelliği, işçi sınıfı içindeki yapısal bölünmeye yol açan ve giderek bu bölünmede kol gücüne karşı kafa veya hizmet emeği denen emeğin büyümesine ve bunun yarattığı sonuçlara neden olan yeni tarihsel süreçlerin toplamı olmasıdır. Elbette bu yeni bir durumdur. Bu durum tahlil edilmeden dogmatik ve skolastik söylemler ile sorun izah edilemeyecek kadar yakıcı ve günceldir.

Şimdi önemli olan buradan bir sonuç çıkarılıp çıkarılmadığına ilişkin düşünsel etkinliklerimizdir. Hiçbir şey olmamış gibi yolumuza devam edemeyeceğimize göre, yine aynı şekilde "işçi sınıfı tüm devrimci barutunu tüketti" diyen yeni burjuva sol akımlara karşı teorinin saflığını korumak gibi tarihsel bir görevle de karşı karşıya bulunduğumuzu açıkça saptamak zorundayız.

İşte bu eser kendisini bu görevle yükümlü kılmıştır. Böylece teorinin saflığını korurken, yeni koşullarda teorinin kendi gerçek ve nesnel zemini üzerinde yeniden üretilmesi gerektiğine inanan bir anlayışla sorunlara yaklaşım göstermiş ve bu nedenle marksizmin metodunu izlemeye çalışmıştır. Çünkü marksizm devasa bir birikimdir ve bu anlamda asla dogmalar yığını değildir. O halde yeni koşullarda ortaya çıkan değişim süreçleri, marksizmin bu temel hazinesi üzerinden yeniden ele alınarak sorun çözümlenebilmelidir. Zira marksizm, politik mücadelenin önündeki engellerin aşılması ve teorinin kitleler nezdinde maddi bir güce dönüştürülmesi, günümüzde var olan "politikasızlığa" ve "teorik sığlıklara" son verecek gücü kendinde bulmaktadır. Aksi takdirde sabah akşam marksizme iman getirmek ile sorunlarımız çözümlenemeyecek kadar ciddi ve ağırdır.

Sosyalist devrimin temel öznesi olan proletarya sorunu, nedenleri ne olursa olsun, teorik olarak ayrıntılı bir analizi bugüne kadar yeterli düzeyde yapılamamıştır. Aslında yüzyıl öncesinin

koşullarında yapılan çalışmalar, sınıf ilişkileri sürecinde proletaryanın rolü, toplumsal süreçteki önemi, devrimde sınıflar mevzilenmesi ve mücadeledeki proletaryanın neden öncü ve değiştirici sınıf olduğu gibi genel analizlerin kapsamı çerçevesinde kalıyordu. Ve bu o günün koşullarında şüphesiz doğaldı. Ancak yine de Marks, bu sorunda kapsamlı ve derinlikli olarak yeni bir analiz çizmek istiyordu. Sınıflar sorununu salt "siyasal" alanda ele almak değil, onun ekonomik veçhelerinin de analizine girmek istiyordu. Nitekim bunun adımını Kapital'in III. cildinde "Sınıflar" başlığıyla yapmıştı. O bir sayfalık yazıda da görülebilir ki Marks, yanıtlanması gereken ilk soruyu sormuştur: "Bir sınıfı oluşturan şey nedir?" Bu soruyu sorduktan sonra devamla şöyle der: "... bu sorunun yanıtı doğal olarak bir başka sorunun yanıtından çıkar, şöyle ki; ücretli emekçileri, kapitalistleri ve büyük toprak sahiplerini, üç büyük toplumsal sınıf haline getiren nedir?"[1]

Bu ilk olgudan hareket eden Marks'ın, el yazması ne yazık ki bir paragraf sonra kesilir. Buradan şunu anlıyoruz ki, Marks, sınıflar sorununun ekonomik tahliline kapsamlı olarak girmeyi düşünüyordu. "Sınıflar" başlığını taşıyan bu bölüm tamamlanamamıştır. Bunun nedenini bilemiyoruz. Ömrü mü vefa etmemiştir, yoksa başka faktörler mi engellemiştir. Bu açık değil.

Belirtmiş olduğum gibi, proletarya sorunu Kapital'in bütün ciltlerinde ve diğer eserlerde ortaya konmasına, devrimin öznesi olarak proletaryayı bütün çalışmalarının ana eksenine almasına rağmen, o bunu, aynen kapitalist üretim tarzının incelenmiş olması gibi kapsamlı olarak ele almayı gerekli görüyordu. Bu sorun daha sonra Engels ve Lenin tarafından da başlıca ve derinliğine incelenmesi gereken bir sorun olarak görülmüş olsa da, onlar da sadece sorunu daha çok siyasal mücadeledeki rollerine bağlı olarak ele alıp incelemişlerdir. Sosyalizme geçişteki ve sınıfsız toplumun inşası sürecindeki rollerine ilişkin genel bir perspektif sunmakla yetinilmiştir.

O günden bugüne "sınıflar" sorunu bilimsel bir çalışmanın

konusu olarak yeterince ele alınamamıştır.

Ancak, bu "özel" alan yeni çağla, özellikle "kapitalizmin küresel" dönemiyle birlikte, proletaryanın tarihsel rolü günümüzde daha yoğunlaştırılmış olarak gündeme gelmiştir. Kuşkusuz bu görev düne göre daha yakıcı bir şekilde çözümlenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ben bu çalışmayla böylesine devasa bir soruna açıklık getirmekten ziyade ona mütevazi bir katkıda bulunmayı amaçladım. Yapmaya çalıştığım şey şudur; çalışma boyunca Marks ve Engels'in ortaya koydukları hat üzerinden yürüyerek günümüzdeki değişim koşullarıyla birlikte işçi sınıfının tarihsel ve devrimci misyonuna ilişkin genel bir perspektif oluşturmayı amaçladım. Esas amacım bu olmuştur. İşçi sınıfı ve sosyalizm üzerine bir tartışmanın demode kabul edildiği, hatta ekonomik bir tanımla ifade etmek gerekirse, böyle bir konunun "arz ve talep" ilişkileri açısından rağbet görmediği ve giderek böyle bir çalışmanın "marjinal" bir çalışma alanı olarak kalacağının söylenmesine / *bilinmesine rağmen, böyle bir çalışmanın altına girmeyi* sorumluluğumun temel bir gereği saydım. Çok uzun zamandan beri bu sorunun (özellikle bütün marksist klasiklerin de aym akıbetle karşılaştığı halde) beyinlerimizde tozlanmaya yüz tuttuğu bir tarih aralığında yapmaya çalıştığım, sadece ve sadece marksizmin bu soruna nasıl ve hangi argümanlarla yaklaştığını, metodunun ne olduğunu ve yeni yüzyılda bu sorunun tüm değişken yanlarıyla nasıl bir temelde ele alınabileceğini ve buradan hareketle "düşünsel aktiviteyi" harekete nasıl geçireceğimizi göstermek olmuştur. Amacım kendine marksist diyenlerin teori karşısındaki sığlıklarına rağmen, marksizmin nasıl devasa bir kaynak olduğunu bir kez daha göstermektir. Sorunun karmaşık ve çelişkili olduğunu biliyorum. Öyle ki, Marks, "Değer Teorisine" ilişkin yaklaşımdaki zorlukları hatırlatırken, onun Kapital'in birinci cildine yazdığı önsözde, böyle bir işin can sıkıcı zorluğuna ilişkin şu açıklamasına atıfta bulunmak isterim: "Ama yine de böyle 'can sıkıcı' bir işe birilerinin el atması gerekiyordu ve ben de bu-

nun ilk adımını bir "giriş" özeti olarak yapmak istedim."[2]

Biliyorum ki, "İşçi Sınıfının Tarihi Misyonu" sorunu ile ilgili birçok okur bu "can sıkıcı" eseri okuma zorluklarına katlanarak tahammül sınırlarını zorlayacaklardır. Onlara şimdiden teşekkür etmek isterim. Hele bilgisayar dünyasında internet gibi bir olgu da varsa, ne lüzum var böyle bir konuya tahammül ederek okuyalım diyenler de çıkacaktır. Ama ben, yine de bu sevgili okurlara, Marks'a dayanarak şunu öğütlemek durumundayım:

"Bu öyküde senin de sözün ediliyor."

Marks, Kapital'in okunmasında, özellikle İngiliz sanayisine ilişkin verdiği çok sayıda örnekte Alman okurlar için şöyle demişti: "De te fabula narratur!" Yani, "Bu öyküde senin de sözün ediliyor."

Oysa bu sorun, "cendere içine alınmış" insanlığın bu acıklı durumunda, açlık, yoksulluk ve savaşlarda insan soyunun tüketildiği, kapitalizmin oluşturduğu bir modern vahşet dünyasında, "can sıkıcı" olmakla birlikte, kurtuluşumuzun da reçetesini verir bize. Sorun İngiltere'deki, Güney Afrika'daki veya Uganda'daki bir emekçinin sorunu olduğu kadar, Türkiye'deki bir emekçinin de sorunudur. Sorun o derece güncel ve o derece yakıcıdır, ama bir o kadar da çözümlenmeyi zorunlu kılan bir durum arz etmektedir.

O halde Marks'm şu cümlesini hatırlatma zamanıdır. O diyordu ki: "Bilimsel eleştiriye dayanan her görüşü memnuniyetle karşılarım. Kamuoyu denen şeyin hiçbir zaman ödün vermediğim önyargılarına gelince, önceden olduğu gibi, şimdi de büyük Floransalı'nın özdeyişini benimsiyorum:

"Segui il tuo corso, e lascia dir le genti" Yani "Sen yolunda yürü ve bırak ne derlerse desinler!" (Dante, İlahi Komedya, "Araf", 5. Şarkı.)

***

Şimdi yeni bir yüzyıla adım atıyoruz. Tarihsel bilincimiz, sürekli olarak bize, geçmiş tüm çağların kapanıp yeni çağların açılışında önemli toplumsal değişimlerin yaşandığını hatırlatıyor.

Ama yine de her çağın ortaya çıkardığı yeni toplumsal koşullar, dönemin ve çağın önderlikleri tarafından tahlil edilebilmişti. Karanlığın egemen olduğu 1871 Paris Komünü'nün yenilmesinin ardından toplumsal gelişmeler sadece Fransa'yı etkilememişti. Bütün bir kıtayı ve Rusya'yı da etkilemiş ve bütün şiddetiyle buralarda yaşanmıştı. Ancak yıkım ve çürüme yeni yüzyılın başında salt Almanya başta olmak üzere Avrupadaki devrim süreçlerine yol açmamış, bütün kıtayı etkileyen devrimci kalkışmalar Rusya'da 1917 Ekim Devrimi'ne de yol açmıştı. Demek oluyor ki; toplumsal çürüme aynı zamanda içinde yeni bir dirilişin de tohumlarını barındırır. Devrimin mayalanması da bu gelişmeler içinde şekillenir.

Hegel'in çağla ilgili güzel bir tanımını hatırlatma zamanıdır. O, felsefi tartışmalar içinde bütün felsefi girişimlerin amacının "kendi çağını düşüncelerde kavrayıp yakalamaktır" diyordu.[3]

Bir başka yerde ise Engels ise çağıyla ilgili şöyle der: "... güncel çağ bir bilinçsizlik durumudur ve emeği (çalışmayı) insanın özgür etkinlik niteliği içinde yeniden saygınlaştırmak gerekir."[4]

İnsanlık tarihinin geçirdiği evrim, sürekli olarak bir çizgi üzerinden hep ileriye dönük bir dinamizmi taşımamıştır. Toplumlar, içinde yaşadıkları çağı düşünceler içinde kavramadıkları ve onu maddi bir güce dönüştürmedikleri zaman yıkım ve çürüme mukadder olmuştur. Gerileme ve duraksamalarla birlikte bir ilerlemeler tarihidir insanlık tarihi. Nitekim bu sorunu en özlü bir şekilde Marks şöyle tanımlamıştı:

"... insanlık tarihine yalnız yükselen bir soy dalı değil, ama aynı zamanda aşağı doğru inen bir soy dalı da vermektedir. Herhalde, insanlık tarihinin inişe geçeceği dönüm noktasından henüz oldukça uzakta bulunuyoruz [ne yazık ki şimdi çağımız bu inişin içinde bulunuyor, BN] ve Hegel felsefesinden, çağında, doğabilimin henüz gündemine almadığı bir konu ile uğraşmasını isteyemeyiz."[5]

Bugün teorinin çözmesi gereken en önemli sorun; 21. Yüzyı-

lı düşünce sistemlerimizin içinde anlayabilmek, onu kavramak ve bu yıkıcı ve vahşi "küresel kapitalizme" karşı toplumsal devrimlerin sarsıcı teorik ve politik birikimlerini beyinlerimizde açıklığa kavuşturmaktır. Çünkü bugünün en büyük sorunu teorik ütopyalarımızı yeniden gerçekleşebilir ütopyalara dönüştürebilmektir. Bunun ise bir tek yolu vardır; teoriyi dogmatik bir şekilde sık sık tekrarlamak değil, yaşayan bir bilim olarak dünyamızın bu yeni koşullarında birikmiş olan sorunlara yanıt olacak şekilde sürekli ve durmaksızın yeniden ve yeniden üretebilmektir.

20. Yüzyılın son çeyreği, özellikle son 15-20 yıl, insanlık tarihinin en karanlık dönemlerinden birinin yaşandığı bir dönem oldu. İnsalık yalnızca vahşi bir emperyalist barbarlığın saldırısına maruz kalmadı, aynı şekilde bu saldırı ile birlikte insanal değerler de büyük bir yıkımdan geçti. Bireycilik ve değerlerin erozyonu bu yüzyılın son çeyreğinde karamsar ve göz gözü görmeyen sisli bir hava yarattı. Bu çürümenin ağır ve hüzünlü havası belki yeni yüzyılın ilk on yıllarında da varlığını sürdürecek. Kısa bir zaman diliminde iyimser olmamız için belki çok fazla neden sayamayacağız. Ama şuna inanıyoruz ki; insanlığın ilkeleri ve değerleri bu sömürü ve zulüm düzeni var olduğu müddetçe yeniden ayağa kalkacak ve elimizde maddi bir güce dönüşecektir. Bu ilkeler, 21. Yüzyılın da ilkeleri olmak zorundadır. Bütün toplumsal veriler bunu bize gösteriyor. Marks, geçmiş yüzyıllarla ilgili şöyle bir belirleme yapmıştı:

"Her ilke, içinde ortaya koyacağı kendi öz yüzyılına sahip olmuştur. Otorite ilkesi, örneğin 11. Yüzyıla sahipti, tıpkı bireycilik ilkesinin 18. Yüzyıla sahip olması gibi. Mantıksal sıralanmaya göre ise, ilke yüzyıla değil, yüzyıl ilkeye aitti. Bir başka deyişle, ilkeyi yapan tarih değil, tarihi yapan ilkeydi."[6]

Bugünkü tabloya bakarak karamsarlığımıza neden olabilecek birçok argümandan bahsedebiliriz. Ama bu, ne tarihsel gerçekleri ne de insanlığın gelişim doğrultusunu değiştirmek demektir. Toplumsal devinimler uzun ve sancılı bir sürecin anaforları içinden ortaya çıkarlar. Bunda insan iradesinin belirleyici bir rolü ol-

sa da, doğasal gelişmeler gibi farklı etmenlerin de rolü vardır. Sözgelimi bireyciliğin ve köşe dönme politikalarının, yöneten ve yönetilenlerin bilincinde egemen olduğu bir tarih kesitinde yaşanan son deprem bu süreci sorgulamayı biraz da olsa yeniden gündemimize sokmuştur. O nedenle ilkelerine bağlı olanların karamsarlık eğilimine düşmelerini anlamak ve anlatmak zordur. Tolstoy, mektuplarının birinde şöyle diyor:

"İnsan öldü, ama dünya karşısında takınmış olduğu tavır, insanları etkilemeye devam ediyor ve yalnızca hayatta olduğu zamanki gibi de değil, daha da büyük bir güçle ve sağlığında ne derece akıllı ve sevgiyle dolu idiyse, etkisi de o kadar fazla oluyor ve her canlı şey gibi durmadan sonsuza dek gelişiyor."[7]

Kuşkusuz, insanlığımızı var eden teorimiz de ciddi saldırılarla karşı karşıya bulunuyor. Ve bu saldırının odaklaştığı nokta, devrimin öznesi olan işçi sınıfının tarihsel rolüne dönük saldırılardır. Teorik düzlemde bu saldırıları sürdürenlerin başında gelen Andre Gorz boşuna şunu yazmamıştı: "Sosyalizmin buhranı, her şeyden önce proletaryanın buhranıdır."[8]

İşçi sınıfının tarihsel misyonu sorunu aslında geniş anlamıyla insanlığın da tarihsel misyonuyla ilgili bir sorundur. Ve bu, doğrudan insanlığın kurtuluşu olan sosyalizmle de ilgili bir sorun olmasıyla belirginleşir. Çağı yakalamaktan bahsediyorsak, bu kadar acil olan bu sorunu anlamak ve kavramak durumundayız. Zira bu sorun bir ilke sorunudur ve biz, çağımızı bu ilkeler üzerine oturtacağız. İşçi sınıfının tarihsel misyonunu yerine getirebilmesi bu sorunun mutlak şekilde yeniden ele alınması ve bu alanda marksizmin üretkenliğinin gösterilmesiyle ilgilidir.

Kuşkusuz dünyamız iki ana gövdeye bölünmüştür. Bu bölünmenin bir tarafında emek dünyası ve canlı emeğin bizzat kendisi olan işçi sınıfı ve emekçiler bulunmaktadır. Yani insanlığın ana gövdesi. İşçi sınıfının oynayacağı her rol tüm toplumu, özellikle de mülksüz ve baldırıçıplak olarak adlandırılan insan topluluklarını ilgilendirmektedir. O halde, öncelikle toplumun mülksüzler kanadı olan bu geniş kesimler için proletaryanın ta-

rihsel rolü kavranmadıkça, toplumsal kurtuluşumuzun da gerçekleşmesi olanaksızdır. Çünkü çağımızın ana karakterinde şu gerçek giderek daha da önem kazanıyor; işsiz, yarı işsiz ve yoksul kitleler hızla proletaryanın toplumsallığını büyütüyor. Halk proleterleşiyor, proletarya da halklaşıyor. Bu kaçınılmaz bir süreç olarak yüzyıla damgasını vuruyor.

Kuşkusuz yeni yüzyılda insanlığın ayağa kalkmasının yolu, öncelikle insanlığın kendi değerlerine sahip çıkmasıyla olanaklıdır. Ancak bunun yolu, insanlık ilkelerinin sahiplenilmesi ve onları maddi bir güce dönüştürecek sağlam ideolojik temellere kavuşturmaktan geçmektedir. O halde yeni yüzyıl ilkelerimiz üzerinde yükselen bir yüzyıl olmalıdır. Bu ilkelerin bir bölümü bu çalışmada bu amaçla verildi. Ve bu çalışmanın şekillenmesinde böyle bir kaygının da önemli bir rolü oldu. Bunları aşağıda inceleyeceğiz.

***

Burjuvazinin basın sözcüsü olan Yavuz Donat, Sabah gazetesinde "Saatli Bomba" başlığıyla, sınıf ayrımı giderek ortadan kalkıyor diyen bazı dönek marksistlere adeta taş çıkartırcasına şunları yazmıştı: "Atatürk döneminde köylü ve kentli vardı ama... sınıf yoktu. 1960'larda, 70'lerde göç vardı ama... yine sınıf yoktu. O yıllarda büyük kentlere göç edenler, şimdi zengin, iş güç... apartman sahibi... ve sonra 1980'li yıllar. Uzun süreli enflasyon. Sınıflaşmaya doludizgin yol alış. Bu yapı ikiz çocuk doğurmaya elverişli. Birinci çocuk, radikal dinci akım. İkincisi ise... Karl Marks'ın "zub proleter" dediği kesim. Yani yoksulluk sınırının altında yaşayan. Yani toplumun en yıkıcı bölümü. Yani işsiz, eğitimsiz, gözü kara, kaba kuvvete başvurabilir... aç... Kaybedeceği bir şey yok. Diyeceğimiz o ki, büyük kentlerin bazı semtleri... varoşlar... birer saatli bomba. Ve bu saatli bombanın tahrip gücü, çay yolundaki bombadan kat kat fazla."[9]

Yavuz Donat, saatli bombanın hangi sınıfın elinde olduğunu çok güzel yazmış. Çünkü temsil ettiği sınıfın korkusunu yazıyor Donat. Şimdi biz burada Donat'ın söylediklerini tartışma konu-

su yapmayacağız, geçmişte sınıf yoktu tanımına katılmadığımızı da belirtelim, ama burada sınıfsal bölünmenin giderek daha da keskinleştiğini yalın bir şekilde belirten bir burjuva sözcüsünün bile yadsıyamayacağı gerçekleri, kendine marksist diyen aklıevvellerin hâlâ kabul edememesi, gerçekten insana hüzün vermiyor mu?

Bu giriş vesilesiyle sınıf sorunu konusunda genel bir çerçeve çizmek gerekiyor belki.

Kuşkusuz Donat'ın, proletaryayı neden burjuvazi için bir saatli bomba gibi gördüğünü anlamak için, teorinin bazı temel taşlarını yerli yerine koymak gerekiyor. Bilinir ki sınıfsal ayrımın merkezinde mülkiyet ilişkileri yatar. Bu bölünmenin temelini onun bir türevi olan, sermaye ile emek arasındaki çatışmalı gerçeklik oluşturur. İşçi, ne kadar çok zenginlik üretirse, o kadar çok yoksullaşır. Bu durum insanların ve emekçilerin dünyasının değersizleşmesi, nesneler dünyasının değer kazanması ile orantılı olarak artan bir eğilim gösterir. İşçi meta ürettiği oranda, kendi kendini de bir meta olarak üretmiş olur.

"İşçi ne kadar çok zenginlik üretir, üretimi hacim bakımından ne kadar artarsa, o kadar yoksul duruma gelir. Ne kadar çok meta üretirse, o kadar ucuz bir meta olur. İnsanların dünyasının değersizleşmesi ile orantılı olarak artar. Emek sadece emtia üretmekle kalmaz; genel olarak emtia ürettiği ölçüde, kendi kendini ve işçiyi de meta olarak üretir... Bu olgu sadece şunu dile getirir; emeğin ürettiği nesne, onun ürünü yabancı bir varlık olarak üreticiden bağımsız bir erk olarak, ona karşı koyar. Emek ürünü, bir nesne içinde saptanmış, bir nesne içinde somutlaşmış emektir, emeğin nesnelleşmesidir. Emeğin edimselleşmesi, onun nesnelleşmesidir. İktisat aşamasında emeğin bu edimselleşmesi, işçi için kendi gerçekliğinin yitirilmesi olarak, nesneleşme nesnenin yitirilmesi ya da nesneye kölelik olarak, temellük yabancılaşması, yoksunlaşma olarak görünür."[10]

Yoksulluk ve zenginlik olgusunun temelinde bu ekonomik belirleme vardır. Bu sınıfsal ayrımın da nedenidir.

İşçinin emek ürünleri ile dolaysız ilişkisi, yabancılaşma sürecinin tanımı veya anlatımıdır. Demek oluyor ki, yabancılaşma süreci işçinin doğrudan üretim eylemi içinde ortaya çıkıyor. Ortaya çıkan emek ürünü yabancılaşma sürecinin bizatihi kendisidir. İşçi, üretim sürecinde kendi kendine yabancılaştırılmıştır. Eğer öyle olmasaydı, kendi yarattığı ürünle arasında doğrudan bir yabancılaşma süreci yaşanmazdı. Ben üretiyorum ama ürettiğim bana ait değil. Bu duygu ben ile ürün arasında, dolayısıyla ürünü yaratan ben, kendime karşı da bir yabancılaşma sürecine girdiğim anlamına gelir. Aslında bu emeğimin yabancılaşma sürecidir.

Emeğin yabancılaşma süreci emeğim ile ben arasında, özgür, kabul edilebilir ve istençli bir etkinlik değildir. Bu, aslında kendi bedenime karşı da eziyet edilmesi anlamına gelir. Ben, çalışma dışındaki hayat içinde, evde veya sokakta, kendime ait bir mekanda özgür hareket ve duyguya sahip iken, çalışma içinde bu duygudan uzaklaşırım ve benim varlığım bu noktadan sonra başkasına aittir artık. Demek ki, benim çalışma sürecim zorunluluktan doğan kaçınılmaz bir durumdur. İsteyerek ve arzulayarak çalışmadığımı gösterir. Zora dayanan bir çalışmadır bu. Zira kapitalizmde çalışma rızaya dayanmaz. Marks buna; "Öyleyse bir gereksinmenin karşılanması değil, ama sadece çalışma dışındaki gereksinmelerin bir karşılama aracıdır" der. Demek oluyor ki, bir işçi olarak, ellerim ve beynim bana aittir, emeğim de bana aittir, ama üretim sürecinde içsel olarak bana ait olmaktan çıkar, tersine dışsal olarak bir başkasına aittir. Çünkü emek, ancak ve ancak üretim sürecine girdiği oranda bir değer ifade eder.

Emek, üretim sürecinde kendi öz etkinliğim olmasına rağmen neden bana yabancı kılınmıştır? Üretim sürecinde yabancılaşma olgusundan birisi, emek ürünü (meta) ile olan ilişki sorunudur. Bir diğeri de üretim eylemi ile olan ilişkidir. Bu her iki ilişki de aslında öze ilişkin olan eylemlerimdir. Buna öz etkinlik de diyebiliriz.

Böylece yabancılaşan emek doğrudan şu üç sonuçla karşı

karşıyadır:

1) Kendi kendime karşı yabancılaşmama yol açar,

2) Doğaya karşı yabancılaşmama yol açar,

3) İnsanın insana yabancılaşmasına yol açar.

Yabancılaşmış emek, yani bana ait olan emek bana yabancı kılınmışsa, o halde bu emek ürünü, yani kendi yarattığım emek ürünü birilerinin tasarrufunda demektir. Bu birileri Tanrı olmadığına göre, doğal olarak benim gibi bir insana, yaşayan canlı bir varlığa aittir. Benim için işkence olan bir üretim etkinliği, bir başkası için zevktir, eğlence veya çılgınca bir yaşamdır. Bu çılgınlık, zevk veya eğlence, bir başkasının emeğinin ve alınterinin üzerinden yaratılmıştır, onun üzerine kurulmuştur. Demek ki, insan üzerinde var olan bu yabancı kuvvet, ne Tanrıdır ne de Doğa'nın kendisidir. Bu da senin benim gibi bizzat canlı bir varlık olan insandır.

Peki ama bu insan kimdir? Nasıl bir varlıktır bu?

Elbette bu insan da senin benim gibi ayakları üzerinde hareket eden bir varlıktır. Ama onun diğerlerinden farkı mülk sahibi olmasıdır. Üretim araçlarına ve zenginliklere sahip olmasıdır. Bu kapitalist burjuvaziden başkası değildir. Bu sınıfın doğuşu diğer sınıfın emeğinin çalınmasından doğmuştur. Aslında yukarıda da gördüğümüz gibi, yabancılaşmış emek sürecinde işçi, kendi emeğine karşı yabancı hale getirilmiştir ama bu yabancılaşma kendi dışında bir insan veya insan gruplarıyla ilişkisini de yaratmıştır. İşçinin emek karşısındaki ilişkisi, aslında emeğe sahip olan kapitalist ile arasındaki ilişkidir. Böylece mülk sahibi sınıflar ile mülksüzler sınıfı olan proletaryanın doğuşuna kaynaklık eden bir olgu olarak ortaya çıkar. İşte bu olgu, özel mülkiyet olgusudur. O halde demek oluyor ki, özel mülkiyet, yabancılaşmış emeğin zorunlu ve kaçınılmaz sonucudur. Demek ki özel mülkiyet, işçi sınıfının hem doğa ile hem de kendisiyle yabancılaşmasının ve dışında var olan ilişkinin zorunlu bir sonucu olarak doğmuştur. Marks şöyle bir belirleme yapar:

"Özel mülkiyete ait bu giz, yani onun bir yandan yabancılaş-

mış emeğin ürünü ve öte yandan emeğin kendisi aracılığıyla yabancılaştığı araç olması, bu yabancılaşmasının gerçekleşmiş olması, kendini ancak özel mülkiyetin gelişmesinin doruk noktasında yeniden gösterir."[11]

Yabancılaşmış emeğin doğal sonucu olan özel mülkiyet sisteminden sadece işçinin değil, ama aynı zamanda toplumun büyük kesimlerinin de kurtuluşunun söz konusu edilmesi, aslında insanlığın da evrensel olarak kurtuluşu anlamına gelecektir. Dolayısıyla toplumun kurtuluşu, kendini işçilerin kurtuluşunun doğal bir sonucu (ki siyasal kurtuluş toplumsal kurtuluşa da yol açmalıdır) ve onun doğal bir türevi olarak görmek zorundadır. Aslında Marks, yabancılaşmış emek kavramından özel mülkiyetin doğuşunu gösterirken, o bütün diğer iktisadi sorunların açıklanmasını da bu iki kavram içinde ele almıştır. Peki ama insan nasıl olur da kendi emeğini yabancılaştırmaya kadar götürebilir? Bu soruya Marks şöyle cevap vermektedir:

"Özel mülkiyetin kökeni sorununu, yabancılaşmış emeği, insanlığın gelişmesinin gidişi ile ilişkisi sorunu durumuna dönüştürerek, bu sorunun çözümünde daha önce büyük bir adım atmış bulunuyoruz. Çünkü özel mülkiyetten söz edildiği zaman, insanın dışındaki bir şeyden söz edildiği düşünülür. Ve emekten söz edildiği zaman da, doğrudan doğruya insanın kendisi söz konusu edilmiş demektir. Sorunun bu yeni konuş biçimi onun çözümünü de içerir."[12]

Demek ki yabancılaştırılmış emek insanlığın gelişmesinin önündeki en temel engeldir. Bu sorun, yani insanlığın yıkımına neden olan yabancılaştırılan emek, aslında özel mülkiyet sisteminin doğuşuna kaynaklık ettiği gibi bu sistemi besleyen de en büyük güçtür. O halde emeğin özgürleştirilmesi eylemi sadece sömürüden kurtuluş eylemi değil, aynı zamanda büyük bir insanlaşma, insanın özgürleşme eylemidir de.

Yabancılaşmış emek, Marks'a göre iki ögeye ayrılmıştır:

Bunlar, temellük (yani kendine mal etme), yabancılaşma ve yoksunlaşmadır, Yoksunlaşma temellük anlayışı ile somutlan-

mıştır. Gerçekte, insan, doğayı kendine mal etmeye çalıştığı oranda yabancılaşma sürecinin içine sürüklenmiş demektir. Özel mülkiyetin kökeni olan bu yabancılaşma, temellük anlayışının doğal bir türeviydi. İşte bu noktada Marks bu süreci değerlendirirken şu dipnotu düşme gereği duymuştur:

"İnsan, doğayı temellüke çalıştığı ölçüde, yabancılaşma içine düşmüştür. Özel mülkiyetin kökeni olan bu yabancılaşma temellük idi. İnsan, yabancılaşarak doğasının, dünyasının zenginliğini geliştirmiştir ve şimdi yabancılaşmanın, şimdilik kendisine yabancı olan bu dünyada eski yerini söz götürmez bir biçimde yeniden alabileceği aşamasındadır" (Aynı yerde)

Marks, işçi olmayanın işçiyle ilişkisi sorununu aslında emek ile mülkiyet ilişkisi sorunu içinde, başka bir deyişle bu ilişkilerin tümünün ürünü olarak ele alınması gerektiğini öğretir bize. Yabancılaşmış emeğin doğal sonucu olan özel mülkiyet, yukarıda belirtilen her iki ilişkiyi de kapsar. Hem işçinin iş ile dolayısıyla kendi emeğinin ürünü ile hem de işçi olmayanlarla ilişkisini de kapsadığı anlamına gelir.

Burada Marks bir noktaya dikkat çeker ve der ki "İlkin işçide yoksunlaşma, yabancılaşma etkinliği olarak görünen şeyin, işçi olmayanda yoksunlaşma, yabancılaşma durumu olarak göründüğüne dikkat etmek gerekir."[13]

İlkinde doğrudan sorunu yaratan bir etkinlik söz konusu iken, ikincisinde birincinin etkinliği sonucu zorunlu olarak görünen bir sonuç söz konusu olmuştur. İşçi kendi etkinliği ve çalışmasıyla kendi insan doğasına karşı yabancılaştırılmıştır. Üretmeyen ve işçi olmayan kapitalist ise bu etkinliğin sonucu, özel olarak üreten insanın doğasına, ama genel olarak aslında bütün insanlığın doğasına yabancılaştırılmıştır. İkincisinde, işçinin kendi üretim etkinliği sürecinde kendi ürününe karşı davranışı, kapitalist sınıfta kuramsal bir davranışa dönüşür. Üçüncüsünde ise, işçinin kendi kendisine karşı yaptığı her şeyi, kapitalist işçiye karşı yapar. Ama işçiye karşı yaptığı şeyleri kendi kendisine karşı yapmaz (Aynı yerde).

Emeği yabancılaştırma konumuna iten kapitalist sistemin bizzat kendisidir. İnsanın yeniden insanileşmesinin yolunun bu sömürü sistemine son vermek ve yeni bir dünya kurmak olduğu açıktır. Bu da proletaryanın devrimci etkinliğinin bir sonucu olarak sağlanabilecektir.

Kuşkusuz bu bölünme, sözde solcu birçok çevre tarafından reddedilse bile, güneşin balçıkla sıvanamayacağı kadar bir gerçekliği ifade eder. Şu veriler bile bu gerçeği teyit etmektedir: Dünya Bankası, Asya'daki finansal krizin, yoksulluk üzerindeki etkisine ilişkin yaptığı araştırmada, dünyada 200 milyon "yeni yoksul" bulunduğunu belirtmiştir.[14] Aynı kaynağa göre dünyada günde 1 doların altında gelir sağlayan kişilerin sayısının 1,5 milyar olduğu ve bunun "yoksulluk sınırının altındaki bir yaşam" anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu gelir düzeyine sahip olanların sayısının 1993 yılına göre 200 milyon arttığı da vurgulanıyor. (Bu eserin ikinci baskısı vesilesiyle verilen yeni istatistik verilere baktığımızda bu rakamların çok daha büyük oranları bulduğu kabul edilmelidir.) Üstelik bu kaynağın uluslararası burjuvazinin bir kurumunun kaynağı olduğunu da belirtelim. Son BM raporuna göre (2006 Ekim) 1,5 milyar insan temiz içme suyundan yoksundur. Bir milyardan fazla insan açlıkla karşı karşıya kalırken, 2 milyardan fazla insan günde 2 dolarla yetinmek durumunda kalmaktadır.

Küresel kapitalizmin yarattığı yıkım ve adaletsizliklerin sonuçlarını görerek düzenlerini ayakta tutmak ve marksizmin dünya çapında ayağa kalkmasını yeniden engellemek için tedbir almak gerektiğini belirten sayısız örneklerden birisini vereceğiz burada. Bu örnek, ABD eski Dışişleri Bakanı H. Kissinger'e aittir. Kissinger şöyle diyor;

"Serbest pazar kapitalizmi, ekonomik büyüme ve hayat standardı bakımından hâlâ en etkili araç. Ancak 19. Yüzyılın pervasız 'bırakın yapsınlar kapitalizmi' nasıl marksizmi doğurduysa, 1990'lar rasgele küreselciliği de, serbest mali piyasalar kavramının kendisine yönelik dünya çapında bir saldırıya yol açabilir...

Olmuş serbest pazar demokrasileri bile, pazar adına sınırsız acı çekilmesini kabul etmeyip, bir toplumsal güvenlik ağı sağlamak, pazarın aşırılıklarına, düzenleme yoluyla gem vurmak için önlemler alıyor."[15]

Bu anlatımdan anlaşılabileceği gibi küresel kapitalizm, sınıfsal çelişkiyi olabildiğince artırmakta ve ipleri giderek germektedir. Bu gerilim aslında marksizmi yeniden ayağa kaldıracak toplumsal bir temel yaratmaktadır. Kissinger'e göre bu gidişin aşırılıkları törpülenmezse burjuvazinin egemen olduğu sistem temelinden çatırdayabilir. Demek ki bu bölünmenin temelinde, yabancılaşan emek ve onun doğrudan bir türevi olan özel mülkiyet sistemi yatmaktadır. Kimse özel mülkiyeti ve bu özel mülkiyet sistemini kutsamaya kalkmamalıdır.

İşte bu özet belirleme kitabımızın nirengi noktasını oluşturuyor. İşçi sınıfının tarihsel misyonuna bakışımızın da çıkış noktasıdır. Belki temel olan bu belirlemeyi henüz kitabın başında vermemizin esas nedeni, daha sonra tartışma konusu yapacağımız konulara bir perspektif sunmak ve karmaşık sorunların anlaşılmasında kolaylık sağlayacak ip uçlarını vermesi bakımından düşünülebilir.

***

Sanıyorum burada kitapla ilgili birkaç noktayı belirtmem gerekiyor. Kitap beş bölümden oluşuyor. İlk iki bölüm olan "Modern İşçi Sınıfının Temeli" ve "İşçi Sınıfının Oluşumunda Emeğin Rolü ve Değişim Süreci" başlığından da anlaşılabileceği gibi son derece özet olarak verilmiş genel bir değerlendirmeyi ifade eder. Bu bilinçli bir tutumdur. Zira bu bölümler kimsenin yadsıyamayacağı genel ve bilinen bölümlerdir. Ancak bu iki bölümü, özetin özeti de olsa buraya almamızın nedeni, "işçi sınıfının tarihsel misyonu"na ilişkin tartışmalara hem teorik zemin sağlaması (dolayısıyla genel marksist yaklaşımının verilmesi), hem de konunun yeniden tartışılması sürecinde tarafların ileri sürdükleri argümanların sağlam bir temele dayanıp dayanmayacağını test etmek açısından zorunlu ve gerekli olmasıdır.

Üçüncü bölümü "Değişen İşçi Sınıfı, Teknoloji ve Emek" oluşturuyor. Bu bölüm aslında bir yanıyla işçi sınıfındaki değişikliklere vurgu yaparken, bu değişikliklerin esas nedenlerinden birisi olan teknolojik süreci Marksist-Leninist bir yaklaşımla çözümlemeyi amaçlıyor. Değişen işçi sınıfı sürecinde, bu değişim sürecinden nasıl sonuçlar çıkarmamız gerektiğini ve değişimin motor gücü olan yeni teknolojik süreci nasıl kavramak gerektiğini bilimsel olarak analiz etmek gerekiyordu. Bu yapılırken, sorunun merkezinde duran emek faktörünü değerlendirmek ve sağlam bir zemin üzerinden hareket etmek gerektiği açıktı. Amaç uluslararası sermaye hareketinin biçimi ile sınıf yapısındaki değişikliklerin, teknoloji ve farklılaşan emeğin, makine ile işçi arasındaki ilişkilerin, tümüyle yeni koşullarda nasıl bir evrimsel süreç geçirdiklerini göstermektir. Ancak bu yeni evrimsel süreçten kimlerin nasıl sonuçlar çıkardığını göstermek de bize düştü. İşte tam da bu dönemde yanlış ve temelsiz sonuçların ortaya nasıl çıktığını ve hangi temellere sahip olduğunu dördüncü bölümde veriyoruz. Bu bölüm "Sınıf Bilinci ve Revizyonist Sol Teoriler" başlığıyla ele alındı. Yeni sol teorilerin, işçi sınıfının kapsamı üzerine yeni versiyonlarını ele alırken, bu bölümde orta sınıflar sorununu da ele almayı gerekli gördüm. Bilindiği gibi anti marksist teorilerin çıkış kaynağında; belirgin olarak ifade edilen sınıf farklılıklarının silindiğine dair uydurulmuş analizler vardır. İşçi sınıfı ile orta sınıflar arasındaki ayrım silinmiş ve bu sınıflar türdeş sınıflar olarak ortaya koyulmuştu. O nedenle bu bölüm ağırlıklı olarak bu konu üzerine yoğunlaştı. Özellikle bu bölüme daha sonra sınıf bilinci sorununu da koydum. Bu sorun, işçi sınıfı üzerine çalışma yapanlar için en kritik noktadır. Zira tartışmanın, özellikle A. Gorz tarafından başlatılan işçi sınıfının bir sınıf olmaktan çıktığı, dolayısıyla bilinç ediniminin mümkün olmadığına ilişkin düşünceler ile dönemsel olarak sınıf hareketinin toplumsal süreçteki etkinliğini yitirmesi, marksist sınıf tanımına karşı kullanılan güçlü argümanlar olarak karşımıza çıkarılmıştı. Dolayısıyla bugün işçi sınıfının tarihsel rolünü yerine ge-

tirmedeki başarısızlığı nesnel sınıf konumu ile açıklanamazdı. Başka bir deyişle, işçi sınıfının içinde bulunduğu olumsuz konumlanışının nedeni onun nesnel bir varlık olarak ortadan kalkmasından kaynaklanması değil, tersine sınıfın öznel sınıf konumu ile olan ilişkisindeki sorunlarda görülebilmesi olmalıydı. O nedenle bu bölüm, tartışmanın da en önemli ve en kritik yanını oluşturur. Ayrıca bu bölümün son kısmında ise yine konuyla bağlantısı nedeniyle Poulantzas ile politika ve toplumsal sınıflar ilişkisi üzerine bir tartışma yer almaktadır.

Beşinci bölüm olan "İşçi Sınıfı ve Beyaz Yakalılar"da ise, sorun güncel olan tartışmalar ışığında, sınıfiçi bölünmenin esas nedenleri marksist temeller üzerinden hareketle çözümlenmeye çalışılmıştır. İşçi sınıfının bölünmesinin nasıl kavranması gerektiğini, beyaz yakalı denen işçilerin (veya hizmet sektöründe çalışanların vb.) sınıfsal konumunun nasıl ele alınması gerektiğini, buradan hareketle sosyalist bir devrimde devrimin bileşenleri içindeki sınıfların rollerini nasıl anlamak gerektiğini (vb.) ifade eden konulara bilimsel bir açıklama ile yanıt bulunmuştur. Burada "memurlar"ın, işsizlerin veya hizmet sektöründe çalışanların, üretim içindeki konumları ele alınarak yeni sol teorilere yanıt verilmektedir. Böylece kitap, işçi sınıfının tarihsel rolüne ilişkin yayılan ve yaygınlaştırılan anti marksist ideolojik ve siyasal tezlere karşı marksist tezlerle sorun yeniden kendi zemini üzerinde ele alınmış ve bu çerçevede sorun irdelenmeye çalışılmıştır. Başka bir deyişle yaratılan sisli ve dumanlı hava kısmen de olsa böylece parçalanmış olacaktır.

Geçmeden şunu belirtelim ki, bu alanda son yıllarda Amerika ve Avrupa kaynaklı çok sayıda karşı devrimci anti marksist kaynak dilimize çevrildi. Dönemin koşullarıyla da birleşen bu yaygın kaos ortamında, ülkemizin yeni sol teorisyenleri de bu kaynaklardan beslendi. Yoğunlaştırılmış bu sisli ve dumanlı hava içinde adeta nefes alamaz duruma getirildi. Ne yazık ki bu alanda bu anti marksist yeni sol teorilere karşı yanıt teşkil edecek ciddi bir araştırmadan da yoksunduk. Yazılanlar çizilenler

son derece az ve kısır olduğu kadar, daha çok da işçi sınıfımızın tarihine veya eylemlerine dönük istatistiki verilere dayanıyor. Bu alanda ciddi bir boşluğun yaşandığı açıktı. Bundan önceki iki kitabım daha çok işçi sınıfının 12 Eylül sonrası içinde bulunduğu dönemin analizine dayanıyordu. İkinci kitapta ise, proletarya ile politika ilişkisini ve yeni üretim tekniklerini ve kadın işgücü gibi güncel konuları ele almıştım. Aslında tam da ideolojik / teorik bir tartışma sürecine ihtiyaç vardı. Tüm anti marksistlerin çıkış noktaları sonuçta burjuva ideolojik bir temele dayanıyordu. Ancak ne acı ki, Türkiye Sosyalist Hareketi teoriyi yeniden ve yeni koşullarda üretme ve geliştirme yerine, onu ezberci bir mantıkla dogmatik bir tarzda tekrarladı. Marksizmi adeta bir dogmalar yığını olarak ele aldı. Oysa marksizm, bize paha biçilmeyecek kadar engin derinliklerde hazineler sunuyor. Ve biz bunu kullanmasını ve bu temel üzerinden karşı devrimci ideolojik ve politik duruşlara karşı kendi duruşumuzu sağlamlaştırmanın zeminlerini yaratamıyorduk.

Oysa uluslararası burjuvazinin dümen suyunda kulaç atan eski ve yeni çok sayıda eli kalem tutan marksist dönek elbirliği etmişçesine değerlerimize saldırırken, yine utanmazca marksizmin kaynaklarını kullandılar. Bunları açığa çıkarmak gerekiyordu. Ben, bu kitapta bunun ilk adımını atmaya çalıştım. Biliyorum ki benim yaptığım sadece mütevazı bir girişten öte çok fazla bir anlam ifade etmiyor.

Her şeyden önce bu eser, işçi sınıfının neden devrimci bir sınıf olduğunun ve böyle olmak zorunda olduğunu bilimsel olarak gösterilmesi ile sınırlıdır. Ancak bu gösterge salt marksizmin bir tekrarı olarak değil, tersine bütün değişim süreçleri içinde yeni olgulara marksizmin bir yanıtı anlamına gelmektedir. Böylece proletaryanın tarihsel misyonuna ilişkin tartışmalarda, marksizmin kaynaklarına başvurularak bir analize gidiliyor. Ama yine de bu kaynaklara başvurulsa bile, bu kaynaklar kapitalizm bir sistem olarak varolduğu sürece bugünü ve yarını da anlatan güncel, güncel olduğu kadar geleceğe de ışık tutan temel argüman-

ları yaratmıştır ve yaratmaya devam etmektedir.

Bu eserde verilen düşünceler, tümüyle marksizm-leninizm bakışıyla ele alındı. Dolayısıyla bu çalışma akademik bir çalışmayı ifade etmiyor. Başka bir deyişle, yazar başından itibaren bu konuda taraf. Onun tarafı emeğin dünyasına aittir ve ideolojik şekillenişi tümüyle marksist bir temele dayanıyor. Bu anlamda sınıflarüstü bir tarafsızlık anlayışından tümüyle bir kopuşu ifade ediyor. Sorun böyle olsa da yazar, oldukça tartışmayı nesnel veriler üzerinden yapıyor. Tartışmanın karşı taraf ve argümanlarını masaya yatırıyor ve buradan marksist bir metodun yol göstericiliğinde sorunları irdelemeye çalışıyor.

Bu kitap üç yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Sürekli olmasa da kesintilerle birlikte yayına hazırlanabildi. Dil eksikliğinin verdiği zorluk bir yana, Avrupa'da sürgün yaşamı içinde (ülkeye dönememe) Türkçe kaynaklardan yoksun oluşun getirdiği sıkıntılarda eklenince -Avrupa'da Türkçe kaynakların sınırlılığı da dikkate alınırsa- oldukça zorlu geçen üç yıllık çalışmanın ardından elinizdeki kitap ortaya çıkabildi. Bu nedenle yetersizlik ve eksikliklerin bilincinde olduğumu söylemem gerekiyor. Tüm eksikliklerine rağmen kitabın yayınlanmasının taşıdığı önemin altını çizmek isterim. Sorunu bir üç yıl daha erteleyemezdim.

Bu çalışmada görülebileceği gibi temel başvuru kaynağım Karl Marks'ın Kapital ciltleri oldu. Deyim uygunsa "Das Kapital" sorunun çözümünün anahtarını verdi bana. Buradan hareketle çözümsüz gibi görünen veya kördüğüm olduğu söylenen en zorlu sorunların çözüm anahtarım yakalayabildim. Bir kez daha marksizmin kaynaklarının o engin denizinde gezinti yapmanın tadına varabildim. İtiraf etmeliyim ki Marks'ı yeniden, "ama bu sefer dünyanın alabora olduğu bu koşullarda" keşfetmenin hem hüznünü, hem de keyfini birlikte yaşama olanağını buldum. Tabii ki ülkemiz komünist hareketin içinde bulunduğu teorik sığlık da çalışma boyunca acısını taşıdığım bir başka sorundu. Marks'ı ve marksizmi neden anlayamadığımızı bir kez daha sorgulayarak...

Kitabın gözden geçirilmiş ikinci baskısı nedeniyle bazı noktaları açıklamak gerekiyor; başta Haluk Gerger Hoca olmak üzere çeşitli dostlar, kitabın daha iyi okunabilmesi için kısaltma yapılmasını önermişlerdi. Gerçekten ilk baskı oldukça hacimliydi. Bu önerileri dikkate alarak hem "Küresel Kapitalizmin Tarihsel Sınırı" hem de Ek bölümde Ömer Laçiner ile yapılan tartışma kısımları çıkarıldı. Bu öneriler doğrultusunda bu bölümleri çıkarmanın doğru olacağına inandım.

Bu kitabın hazırlanmasında oğlum Erdal ve eşim Sevinç'in özel bir payı olduğunu belirtmem gerekiyor. Teşvik ve yardımlarından dolayı onlara teşekkür ediyorum. Sevgili hocamız, ülkemiz marksist hareketinin yüzakı ve proletaryanın aydını Haluk Gerger Hoca'ya, kitabımı eleştirel gözle okuyup bir değerlendirme yazısı yazdığından ve beni cesaretlendirici yaklaşımlarından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu eserde bana yol gösterici olan ve kitaba özel katkı sağlayan değerli hocamız Prof. Tülin Öngen'e özel olarak teşekür etmek istiyorum. Bu kitabın ortaya çıkmasında en temel katkı ona aittir.

Bu kitabın ikinci baskısı için destek ve yardımlarını gördüğüm başta Ceylan Yayınları editörü Necati Abay olmak üzere yayınevi emekçilerine de teşekür ediyorum. Ellerine sağlık...

Hasan Oğuz, Ekim 2006, Düsseldorf

BÖLÜM 1

MODERN İŞÇİ SINIFININ TEMELİ

"Proletaryanın ekmekten çok onura ihtiyacı vardır."
Marks

1. MODERN İŞÇİ SINIFININ TEMELİ VE İŞBÖLÜMÜ

İşçi sınıfı sorununu tartışırken, onun zamanımızın ve gelecekteki dönemin toplumsal hareketinin temeli olduğunu ve olacağını bilmemiz gerekiyor. Çünkü emeği ile çalışanların yoksullukları ve acıları sosyal çatışmaların merkezini oluşturmaktadır. Bu nedenle işçi sınıfı sorunu düne ait bir sorun değildir. O aynı zamanda insanlığı, küresel kapitalizmin vahşetinden kurtaracak biricik sınıf olmasıyla da bugünümüzü ve geleceğimizi temsil etmektedir.

Modern işçi sınıfının doğuşunu ele alan birçok kaynak (Bunlardan biri de Amerikan İşçi Hareketi'nin önde gelen isimlerinden Henry George'dur), halk kitlelerinin topraktan kopmasıyla yoksullaşan köylülerin veya genel anlamda halkın zenginler ve yoksullar olarak ikiye bölünmesinin sonucu olan bu süreç, işçi sınıfının doğuşunun ilk temelleri olarak gösterilmektedir. Bu sü-

recin en belirgin örneğini Batı Avrupa ve Amerika yaşamıştır. Bu başkalaşım sürecinde zamanla burjuvazi ile işçi sınıfı ayrımı ortaya çıkmıştır. Bu gelişme modern işçi sınıfının doğuşuna kaynaklık eden süreçtir. Bu düşünce Türkiye Sosyalist Hareketi'nin bileşenleri tarafından da doğrulanmıştır. Ancak gerçek tamamıyla bu düşünceyle örtüşmemiştir. Bizim gibi ülkelerde topraktan kopan köylüler, bir yandan modern kapitalist ilişkiler içine giremeden bağımlı ve kozmopolitik bir ilişkiler sistemi içinde kentlere sürülmüş, diğer yandan ise kentlere yığılan bu kitle varoşlarda yığınsal olarak sefil bir yaşama sevk edilerek modern üretim ilişkileri içine çekilemeden kartopu gibi büyümüştür. Her türlü güvenceden yoksun, işsiz veya yarı işsiz olan bu kitle, yeni bir sınıfı, alt proletaryayı yaratmıştır. Türkiyenin ikinci sanayi döneminden sonra (1945-50) kısmen oluşarak büyüyen modern işçi sınıfı, üçüncü sanayi döneminden sonra (1975 ve esas olarak da 1980 döneminin ikinci yarısı) durağanlığa girmiş, büyükçe kabul edilen fabrika-sanayi sektörleri sınırlanmış ve küçültülmüştür. Bunun nedeni küresel kapitalizmin yeni üretim süreci ile ilgilidir. Bu modern ağır sanayi işçilerinin sayısında bir daralma ve sınırlama yaratmıştır. Dolayısıyla sömürü ve talan ekonomisine dayanan böyle bir başkalaşım süreciyle birlikte modern proletaryanın büyümesinin temelleri de engellenmiş olacaktır.

Kuşkusuz işçi sınıfının ortaya çıkma ve gelişim süreci esasa ilişkin olmasa da farklılıklar içermektedir. Asya ülkelerinde ve klasik antik tarihte bilindiği gibi kölelik esastı. Yani egemen güç olarak örgütlenmelerin baskısı ve yönetimi esas olarak kölelik sistemi üzerinde yükseliyordu.

Bizim ülkemizde işçileşme süreci topraktan bütünüyle kopmadan şekillenmiştir. Oysa bunun doğal gelişme süreci topraktan kopmaya dayanıyordu. Mesela Avrupa'da serflerin özgürleşme süreci aynı zamanda mülksüz proleterlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bizde bu süreç tersine işledi. Nesnel-ekonomik özne, Osmanlı'daki siyasal merkezi otorite aracılığıyla köylülerin

topraktan kopma tarzında yaşanmadı. Köylünün toprağa bağımlı kılınmasıyla toprak, egemen otorite olan padişahlık kurumunun eline geçti. Engels bu süreci, "kişiliklerinin mal edinilmesi" biçimi olarak açıklar. Yani esas olan, antik tarihte ve Asya ülkelerinde kölelerin topraktan kopartılması sürecine dayanan bir gelişme değildir. Aşağı yukarı bu bütün Doğu (Asya) Toplumları'nın ortak yasasıydı. Hatta Avrupa'nın güneyinde, (mesela İtalya'da) bazı farklılıklar taşısa da, buna benzer örnekler verilebilir. Mesela Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu adlı eserinde Roma örneğini özel olarak seçer. Roma Cumhuriyeti'nin çöküşünü ele alır. Cumhuriyetin çöküşünde özgür İtalyan köylüleri kendi çiftliklerinden uzaklaştırıldıklarında, 1861'den önce güneyde bulunan köleci eyaletlerde yeni bir yoksul sınıfı oluşmuştu. Kendi kurtuluşlarını sağlamaktan aciz olan bu köleler ile eski dünyaları parçalanan yoksul beyazlar yeni bir ekonomik şekillenme ile yüz yüze kalmışlardır. Engels bunu ilgili eserinde ayrıntılı olarak anlatır.[16]

Ortaçağda feodalizmin esas baskı gücünün halkın topraktan kopartılması şeklinde olmadığını biliyoruz. Tam tersine köylü malını elinde tuttu. Malına bağımlılığı sürdü. Köylüler, feodal aristokratların baskısını (veya bağımlılıklarını) serf olarak yaşadı. Efendisine hem vergi olarak hem de emeğini sunarak bağımlılığı devam etti.

Ancak Ortaçağ'ın giderek geride kaldığı, bir anlamıyla "modern çağın" başlangıcı olarak ele alınan 15. Yüzyılın sonlarından itibaren çok önemli sonuçların ortaya çıkacağı ekonomik gelişmeler yaşandı. Köylüler, kitleler halinde topraklarından kopartıldı. Avrupa'da ve birçok başka coğrafyada bu kitlesel kopartılma, köylüleri büyük bir yoksulluğun girdabına sürükledi. Köylü savaşları başladı. Kendisi de bir papaz olan Thomas Münzer'in önderliğinde Almanya'da köylüler ayaklandı ve bu ayaklanma tarihe damgasını vurdu. Köylülerin topraktan kopartılmalarıyla geçimlerini sağlayacak tek bir güçleri kalmıştı. O da emekleriydi. Böylece büyük bir emek potansiyeli ortaya çıkıyordu. Bu da

yeni sınıfın tarih sahnesine çıkışının müjdecisi olacaktı. Engels, bunu şöyle anlatır:

"Ancak modern çağın başlangıcında, 15. Yüzyılın sonlarında ayrılmasıyla, emek güçlerinden (labour power) başka hiçbir şeye sahip olmayan ve ancak bu emek gücünü diğerlerine satarak yaşayan modern bir işçi sınıfının temeli doğdu."[17]

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi, feodal yapının ve köylülüğün çözülmesinin doğal bir sonucuydu. Ekonomik düzeyde bir yapı çözülürken, diğer bir yapı onun yıkıntıları üzerinden inşa ediliyordu. Proletaryanın ortaya çıkması ve gelişmesi, köylülüğün çözülmesinin tek başına bir sonucu değildir. Tersine köylülüğün çözülmesi, tarımda sanayinin gelişmesi ve giderek kapitalist üretimin egemen hale gelmesinin bir sonucuydu. Yani burada aranan temel şart tek başına köylülüğün çözülmesi değildir, aynı şekilde tarımda ve sanayide kapitalist ilişkilerin olmasıydı. Yoksa bizde olduğu gibi köylülük çözülmüştür, ama kapitalist ilişkiler uzun bir süre feodalizmi koruyarak sancılı bir yol seçmiştir. Böyle bir gelişme otomatik olarak modern proletaryanın yaratılmasına yol açmamıştır.

Kapitalizmin genel evrimine baktığımızda, yeni ekonomik süreç zorunlu olarak "emeğin özgürleşmesini" gerekli kılar. İster tarımda olsun isterse sanayide yeni emek, kendi emeğini satmada özgürdür artık. Demek ki bu sınıfın varlığım, yani proletaryanın doğuşunu müjdeleyen esas özne, tarımda sanayileşme sürecinin gelişmesi ve köylülerin topraktan ayrılması gerçekliği içinde ele alınmış olmasıdır. Eski köylü artık feodal bağımlılıktan kurtulurken kendi emeğinin farkına varacak, böylece yeni ve "özgür ilişkileri" doğuracaktı. Ancak bu, ekonominin ve toplumsal gelişmelerin doğal bir sonucuydu. Kuşku yok ki bundan sonra "emeğin özgürlüğü" yeni tarz bağımlılık ilişkilerine yol açacaktır. Yine Engels'e göre sınıfın sürekliliği, yığınsallığı, çıkarları ve tarihi görevleriyle onu kesin bir sınıf haline sokan gerçek, kapitalist üretim ile modern tarımın ve endüstrinin gelişmesi gerçeğinde yatmaktaydı.

Demek ki modern işçi sınıfının oluşmasındaki iki temel güçten biri, köylülerin topraktan kopartılması, diğeri ise kapitalist üretimin, modern endüstri ve tarımın geniş çapta gelişmesidir. Modern işçi sınıfının varlığı, oluşumu ve nesnel gelişimi, tarihsel bir süreci ifade etmiştir. Yeni sınıfın doğuşu doğal olarak yeni bir sürecin başlangıcı da olmuştur. Bu dönemin en belirgin özelliği, toplumsal yapının iç çelişkileri başkalaşıma uğramış ve giderek yeni bir içerik kazanmasına yol açmıştır. İngiliz işçi sınıfının doğuşu esas olarak 18. Yüzyılın ikinci yarısında buharlı ve pamuklu dokuma makinelerinin icadı ile olmuştur. Bu buluşlar daha sonra toplumu yeni bir değişikliğe götüren sanayi devrimine de yol açmıştır. Marks ve Engels'in (özellikle Engels), proletaryayı incelerken bunu İngiltere'de yapmayı tercih etmelerinin nedenini, klasik anlamda sınıf ilişkilerinin en köklü biçimlerinin bu ülkede yaşanıyor olmasındandır.

Makinelerin icatları ve gelişmesiyle birlikte, sanayinin ana dallarında el işleri bertaraf ediliyordu. İş sürecinde artık yeni dönem başlıyordu. Engels'in de ifadesiyle "... el işi tarihi, el işçilerinin makineler tarafından nasıl bir durumdan diğerine sürüldüğünü anlatmaktadır."[18]

Kuşkusuz bu durum yeni sonuçlara yol açtı. Makinelerin devreye girmesi, hızla bütün malların fiyatlarında düşüşe yol açtı. Ticarette ve üretimde bolluk yarattı. Korumasız bütün dış pazarlar ele geçirildi. Ulusal zenginliklerin ve sermayenin artışı proleter nüfusunun hızla artışını da beraberinde getirdi. Bütün bunlar, üretimde yeni makinelerin icatlarının sonucu olarak ortaya çıktı. Bu yeni gelişmeyi Marks ve Engels, "evrensel bir hareket" olarak değerlendirdiler. Üretimde cam imalatından demiryollarının inşaatına, demirin kullanıldığı köprülerden tarımdaki yeni gelişmelere kadar bir dizi olgu, endüstrileşme sürecinin sonuçları olarak ortaya çıktı. Burada makine belirleyici bir role sahip idi artık. Makinelerin üretim sürecinde kullanılması proletaryanın sayısal olarak yoğunlaşmasına yol açtı. Bu paradoksal bir durum değildir. Zira makine kullanımı üretimde yeni başlıyordu

ve henüz ilkel bir konumu ifade ediyordu. Aslında bu imalatın artışıyla paralel gelişti. Böylelikle üretim süreci birçok yeni işgücüne ihtiyaç duydu, ücretler arttı, toplu çalışma süreci gelişti ve bu sebeple işçiler hızla yoğun olarak köylerden şehirlere göç ettiler. Bu durum proletarya nüfusunun hızlı artışı demekti. İngiltere'deki büyük kentlerin neredeyse 3/ 4'ünü işçiler oluşturuyordu. Orta ve alt tabakalar, sadece birkaç küçük dükkan sahibini ve zanaatkarları içeriyordu. Zira gelişmekte olan imalat, önce aletleri makinelere, atölyeleri ise fabrikalara dönüştürmüştü. Doğal olarak çalışan aşağı ve orta sınıfı proletaryaya, büyük tüccarlar ise imalatçılara dönüşmüştü. Nüfus bu şekilde iki karşıt sınıfa, proletarya ile kapitalistlere (burjuvaziye) ayrıştı. Zanaat ise yeni bir sanayileşme sürecine girdi.

Proletaryayı yaratan bu yeni üretim süreci idi. Doğal olarak bu sınıf da yeni yaratıcısına bağlı olarak doğdu. Çünkü bu işçiler, hammaddenin işlenişinde çalıştılar. Sanayinin gelişmesinde hammaddelerin ve yakıt üretiminin önemli rolü olduğu herkes tarafından bilinir. Bunlara duyulan gereklilik, ilk önce kömür ve maden işçilerini ortaya çıkardı. İmalattaki bu gelişme, tarımı da etkileyerek bu sektörde yeni proleterler doğurdu. Bunların büyük bir kısmı şehirlerde çalışmaya başladı. Emile Zola'nın Germinal romanı bu dönemi en iyi tasvir eden çalışmaların başında gelmektedir.

Sanayi devriminin en yaşlı işçileri olarak belirtilen fabrika işçileri (sanayi işçileri), başlangıçtan bugüne kadar proletarya hareketinin esas çekirdeğini oluşturdu. Tarihsel süreç fabrika işçileri dışında kalanları, hem makinelerin gelişme sürecinde, hem de el zanaatlarının giderek ortadan kalkması temelinde artan oranda bu harekete kattı. Bu katılış ve büyüme yüzyılımızın son çeyreğinden sonra tersi bir duruma yol açtı. Tekniğin gelişmesi işçileri işinden etti. Kol gücü zayıflarken zihinsel üretim arttı. Böylece sınıf içinde yeni bir süreç başlamış oldu. Bu konuya daha sonra işleyeceğiz.

Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde imalatın rolü

önemle vurgulamayı hak eder. Hatta geçen yüzyılın ikinci yarısından sonra üç temel öge yeni gelişmelerin anası olmuştur; bunları işbölümü, su ve makineler olarak değerlendirmek mümkün. Bu konuda isterseniz Engels'e dönelim:

"İmalatın, mülkiyeti birkaç kişinin elinde merkezileştirdiğini daha önce belirtmiştik. Küçük burjuvaziyi mahveden heybetli kuruluşları yaratabilmek, doğanın güçlerini kendi hizmetine sokabilmek ve böylece bağımsız işçinin el emeğini pazarlardan kovabilmek için büyük bir sermayeye gerek vardır. İşbölümü, su, özellikle buhar, bir de makinelerin kullanılması geçen yüzyılın ortasından beri imalatın dünyayı çığırından çıkarmak için kullandığı üç büyük kaldıraçtır. Küçük çapta imalat orta sınıfı, büyük çapta ise, işçi sınıfını yaratmış ve orta sınıfın bazı seçkinlerini en güzide yerine çıkarmış; ama bunu da sırf zamanı geldiğinde onu kesinlikle yıkabilmek için yapmıştır."[19]

Üretimin giderek belli merkezlerde toplanması, sermayenin de merkezileşmesine yol açmıştı. Bu merkezileşme aynı şekilde nüfusun da yoğunlaşmasını ve merkezileşmesini yaratmıştı. İşçiler toplu merkezlerde ve birlikte çalışmaya başladılar. Kitlesel üretim süreci gelişti. Büyük şehirler oluştu. Emperyalizmle birlikte büyük monopol şehirler yaratıldı. Ancak, sonra da göreceğimiz gibi yeni üretim teknikleriyle birlikte, kitlesel üretim parçalandı. Yerini bölünerek gruplara ayrılmış, daha sonra Japon modeli olarak da adlandırılan esnek üretim tarzı ele geçirdi.

Kuşkusuz geçen yüzyılda (19. Yüzyıl) bu üç önemli faktörün oynadığı rol, gelişerek tekelci bir kapitalizmin yaratılmasına yol açmıştı. Sermaye temerküzleşerek kapitalizm en üst aşaması olan emperyalizme evrildi. Özellikle 1960'lardan sonra, robot, bilgisayar, mikro elektronik dalgalar vb. gibi yeni teknik buluşlar gerçekten uluslararası sermayenin ulaştığı, dünyayı çığırından çıkaran yeni ve büyük gelişmelerin adı olmuştur.

Burada işbölümü üzerinde de biraz durmak gerekiyor. Bilindiği gibi işbölümü kapitalist meta ekonomisinin gelişmesinde temel bir role sahiptir. Nitekim üretici güçlerin bulunduğu düzey,

biraz da işbölümünün geliştirilmiş olduğu seviye ile ölçülüyor. Öncelikle Marks'ın da belirttiği şekilde, herhangi bir ülkede işbölümünün gelişmesi, ilk elden "endüstriyel ve ticari emek" ile tarımsal emeğin ayrılmasına yol açmıştır.[20] Bu ayrışma tarihsel olarak kent ve kır ayrımına da neden olan etkendir. Başka bir ifade ile işbölümünün temelinde, aslında kent ile kır arasındaki ayrım vardır. Aynı yerde Marks, "eğer işbölümünde daha ileri bir gelişme olursa, ticari emekle endüstriyel emeğin birbirinden ayrışmasına da sebep olur", demektedir. Emek, bu süreç ilişkilerinde bireylerin de yeni iş bölümlerine gitmesini sağlar. İş süreci işbölümü süreci anlamına gelir. Bu durum sınıfların oluşumunda önemli bir olguyu belirtir. Sınıf kavramı, toplumsal işbölümünü yansıtan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Sosyal işbölümü sınıfların oluşumuna kaynaklık eder, ama o sadece toplumsal yapının ampirik birimi değildir. Sınıf kavramı, hem toplumsal yapının kutuplaşmasını, hem de hareketin öznelerini oluşturan toplumsal kategorileri tanımlar. Dolayısıyla işbölümü sürecinde karşımıza çıkan teknik işbölümü ile sosyal işbölümü arasındaki farka vurgu yapmamız gerekiyor. Sosyal işbölümü sınıfların oluşumuna kaynaklık eden bir olguysa, bu olgu sınıflararası antagonist çelişkinin açığa çıkmasının nesnel ögesidir. Oysa teknik işbölümü sınıfların oluşumunun nedeni değildir, dolayısıyla sınıf içi bir ayrımı ifade eder ve antagonist bir çelişki anlamına gelmez.

Böylece kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ve meta değişiminin ortaya çıkması, işbölümünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşbölümü süreci toplumların ekonomik tarihlerinin gelişme sürecinin de bir özetidir. İşbölümünün gelişmesi veya çeşitli aşamaları, mülkiyet biçimleriyle doğrudan bağlantılıdır. Çeşitli mülkiyet biçimleri işbölümünün de gelişmesinde veya yavaşlamasında doğrudan etkili olmuştur. Bu noktada Marks şöyle bir belirleme yapmaktadır:

"İşbölümündeki gelişmenin çeşitli aşamaları pek çok sayıda mülkiyet biçimlerinin ortaya çıkması ile kendini gösterir. Başka

bir deyişle, işbölümünün gelmiş olduğu aşama, madde, alet ve emeğin ürettikleri, bağlantılı olarak bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini de belirler."[21]

Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Kapital'in I. cildinin 367 sayfasına bakılabilir.

Kuşkusuz, burada tarihsel süreçte ortaya çıkan mülkiyet biçimlerini ve onlara tekabül eden işbölümünün gelişme düzeyini ele alacak durumda değiliz. Ancak şu açıktır ki; kapitalizmin "küreselleşme" sürecinde ve 21. Yüzyılda, işbölümünün giderek olağanüstü bir boyutta gelişme gösterdiği ve göstereceği ortak kabul noktalarıdır. Bunun sonuçları neler olabilir, biz esas olarak bununla ilgiliyiz. Çalışmamız ile bunu yapmaya çalışacağız.

Bugün işbölümünün üretim sürecinde alabildiğine gelişmesi, kol gücüne göre zihinsel üretimi artırmış ve onu daha da belirgin kılmıştır. Bu reddedilemez bir gerçektir. Gerçekten üretim araçlarını elinde tutan kapitalist burjuva sınıfı, doğal olarak zihinsel üretim araçlarını da kontrol etmektedir. Elbette bu öngörü yeni de değildir. Bunu 130 yıl önce Marks, Alman İdeolojisi eserinde vurguladı.[22] Hatta Marks, olağanüstü dehasıyla adeta bugünün sonuçlarını parlak bir şekilde şöyle özetlemiştir; "... zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri, bütünüyle bu zihinsel üretim araçları tarafından yönlendirilirler."[23]

Bugünün iletişim teknolojisinin yaratmış olduğu sonuçlar açıkça bu öngörüyü doğruluyor. Medya kurumları bütünüyle üretim araçlarını elinde bulunduran sermayenin denetiminde bir yönlendirme aracı olarak kullanılmaktadır. Zira bu yönetici sınıf (burjuvazi), egemen ideolojinin, başka bir deyişle "egemen maddi ilişkilerin en güzel en ideal açıklanmasından başka bir şey değildir." Tarihin temel güçlerinden birisi olan işbölümü, egemen sınıfın içinde zihinsel ve maddi işbölümü olarak da kendini göstermektedir. Bu bölünme egemen sınıflar arasındaki çatışmanın, hatta kapitalistlerarası çatışmanın da temelini göstermektedir. Ancak, Marks'ın da belirttiği gibi ne zaman bir işçi devrimi gelişir, o zaman "taraflar hemen ortadan kaybolur" ve

aralarında devrime karşı ortak hareket gündeme gelir. Kuşkusuz, proletarya, doğduğu andan itibaren "... sürekli bir yatırım nesnesi" (M. Dobb-Kapitalizmin Gelişmesi) olarak kendisine, diğer sınıflara oranla önemli bir üstünlük ve nitelik sağlamıştır. İnsanlığın gereksinim duyduğu maddi ihtiyaçlar her zaman doğanın cömert yapısında bulunmayabilir. Yeraltı ve yerüstü kaynaklar tükenebilir. Kapitalizmin vahşet sistemi beslendiği kaynakları kurutabilir. Ancak, kapitalizm hangi biçim alırsa alsın varolduğu müddetçe, proletarya, her dönem olduğu gibi, şimdiki ve yeni yüzyılda da kendini daha büyük ölçekte üretebilen tek sınıf olacaktır. Çünkü proletaryanın varlığı ve yeniden üretimi sermayenin gerekliliğine bağlıdır. Zaten kapitalizmin ortadan kalkması ile proletarya proletarya olmaktan çıkacaktır. Ancak, kapitalizm şartları içerisinde teknolojinin devasa gelişimi proletaryanın tarihsel konumunu ve niteliğini değiştiremez ve değiştirmemiştir. Proletarya artık bu yeni şartlar içerisinde kendini de yeni koşullara göre yeniden üretme yeteneğindedir. Örneğin; bu yeni koşullarda esnek uzmanlaşma veya hizmetlilerin sanayileşmesi yeniden proleterleşme sürecini, dolayısıyla işçi sınıfının nitelik ve niceliğini etkiler, ama onun tarihsel konumunu ortadan kaldırmaz. O nedenle proletaryanın bu niteliği görülmeden gelecek tasarımları da kurulamaz

2. TOPLUMSAL MÜCADELEDE SINIFLARIN ROLÜ

Sınıflar olgusu, marksistlerin herhangi bir şekilde ortaya attıkları gelişigüzel bir kavram değildir. Sınıflar ve sınıf mücadeleleri, toplumsal gelişim yasalarına uygun olarak ve insan iradesinden bağımsız ortaya çıkan nesnel olgulardır. Üretimin belirli gelişim aşamasına uygun olarak ortaya çıkmışlardır. İnsanlar doğal olarak her zaman yaşamaları için maddi ürünlere gereksinim duymuşlardır. Böylece maddi üretim için bir faaliyet gereklidir. Bu noktadan sonra üretici güçler devreye girmiştir. Üretim sürecinde var olan üretici güçler, maddi üretim için gelişme kaydet-

mek zorundaydı. Bu süreç içinde zorunlu olarak insanların yaşamı için gerekli olan maddi üretim artmış, bu ise esas olarak artı değere el konması ile sonuçlanmıştır. Bu durum doğal olarak üretim araçları üzerinde özel mülkiyeti doğurmuştur. Başka bir deyişle özel mülkiyetin doğuşu üretim artışından ziyade, artığın elde edilmesi ve muhafazası ile ilgili bir hadisedir. Bu ise sınıfların doğuşuna kaynaklık eden bir temel oluşturmuştur. Tarih, toplumun maddi üretim sürecinde varlıklı olanlar veya mülkiyete sahip olanlar ile mülkiyetten yoksun olanlar arasındaki derin uçuruma tanıklık etmiştir. Bu uzlaşmaz karşıtlık zorunlu olarak sınıfların doğuşu anlamına da gelmektedir. Böylece toplumlar ezenle ezilen, sömürenle sömürülen sınıflar arasında yaşanan büyük çatışmaların içinden geçerek bugüne gelmiştir.

Bu kısa tanımlamadan iki temel sonuç çıkarmak mümkündür;

1) Sınıfların varlığının ilk tarihsel ön koşulu, artık ürünün (fazla ürün) ortaya çıkmasıdır.

2) İkinci ön koşul da, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin varlığıdır.

Artık ürünle birlikte üretim sürecinde ortaya çıkan bu maddi değerler, üretici olmayan insanların eline geçmesine yol açan temeller yaratmıştır. İşçinin ürettiği mallar, işçilerin dışındaki güçlerin eline geçmiştir. Ancak bunun gerçekleşebilmesinin yolu, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin doğuşuna kaynaklık eden temellerin atılması gerçeğidir. Sorunun daha iyi anlaşılabilmesi için burada Lenin'e başvurabiliriz. Lenin "Büyük İnisiyatif" adlı çalışmasında sınıfları şöyle tanımlamıştır:

"Toplumsal üretimin tarihsel olarak belirlenmiş bir sistem içindeki yeri, üretim araçlarıyla olan, büyük bölümü yasalarla saptanmış ve özetlenmiş ilişkileri, toplumsal emeğin örgütlenmesinde oynadıkları rol ve giderek sahip oldukları toplumsal zenginliğin elde edilme biçimi ve bu zenginliklerden aldıkları payın büyüklüğü bakımından birbirinden ayrılan insan kümeleri sınıf diye tanımlanırlar.

"Sınıflar, belirli bir toplumsal ekonomik sistem içindeki yerlerinin farklı olması nedeniyle diğerlerinin emeğini kendilerine mal edebilen insan kümeleridir."[24]

Bu tanıma göre, toplumda sınıf farklılaşmasını ve sınıf konumlarını belirleyen esas neden, insanların üretim araçları ile girmiş oldukları ilişkidir. Başka bir deyişle, üretim araçları karşısındaki konumudur. Burada sınıfların tanımına neden olan dört kategori vardır:

İlki, belirtmiş olduğumuz gibi, sınıfların üretim araçlarıyla olan ilişkileridir.

İkincisi, toplumsal emeğin örgütlenmesinde oynadıkları roldür.

Üçüncüsü, sahip oldukları toplumsal zenginliklerdir. Bu zenginliğin elde edilme biçimi ve zenginlikten aldıkları payın büyüklüğüdür.

Dördüncüsü ise, diğerlerinin emeğini kendilerine mal edinen insan kümelerinin varlığıdır.

Kuşkusuz, üretim araçlarını kendi tekelinde bulunduran burjuvazi, doğal olarak üretimin örgütlenmesi ve yönetilmesini kendi tekellerinde tutmak isteyeceklerdir. Burjuvazi, işçi sınıfını artı-değer yoluyla sömürerek ve işçinin ürettiği malların karşılığını ödemeden ele geçiren sınıf olarak bilinir.

Marksistler sınıf tanımında, sınıflararası ilişkilerin farklı karakter taşıyabileceği gerçeğini reddetmezler. Sözgelimi bu sınıflar arasında sömürü ilişkisi yoksa, mesela işçiyle emekçi köylülük arasındaki ilişki uzlaşır bir ilişki biçimidir. Bu diğer bütün emekçi grup ve katmanlar için de geçerli bir formdur. Ancak gözden kaçan (işçi ile köylülük ayrımına ilişkin olan) ama nitelik bakımından yanlış olan bir ayrımı sevgili hocamız T. Öngen düzeltmiştir. Gerçi her ne kadar işçiyle köylülük arasında bir sömürü ilişkisi yoksa da, bu sınıfların hangi üretim biçimlerine denk düştüğünü gizler. Bu bakımdan düzeltmeyi olduğu gibi veriyorum; "Köylülük pre-kapitalist bir formdur. Sanayi işçisi ile tarım işçisi arasındaki ilişki sınıf içi bir ilişkidir. Burada sınıfsal

çatışma değil, Mao'nun çelişki dediği sınıf içi çatışma vardır." T. Öngen. (Kitabı değerlendirme notlarından)

Kuşkusuz burada, sınıflar ile toplumsal katmanlar arasındaki ilişkiyi birbirine karıştırmamak gereklidir. Toplumsal katmanlar bire bir sınıfların ayırt edici özelliğini taşımazlar. Ancak toplumsal katmanları oluşturan insanlar belli sınıf dilimlerinin üyeleri olarak ait oldukları sınıfların ayırt edici özelliklerini taşıyabilirler. Bu düzeyde bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Çünkü bu topluluk kendine bağlı özerk bir üretim tarzının taşıyıcısı değildirler. İşçi sınıfının devrimci rolünü açığa çıkaran Marks ve Engels için hareket noktası iki temel tez üzerine oturur; bunlardan ilki materyalist tarih anlayışıdır, diğeri ise kapitalist sömürünün nedenleri üzerine dayanan ekonomi politik çözümlemeleridir. Onlar için işçi sınıfı, sadece acı ve yoksulluk çeken bir sınıf değil, aynı zamanda mücadele birikimi olan bir sınıftır. Sosyalist toplumun yaratıcısı bir sınıf olması buradan gelir.

Tarihsel materyalizm, dünya tarihi içinde işçi sınıfını özel olarak öne çıkarmıştır. Çünkü bu sınıf, sosyalist toplumun yaratılmasında vazgeçilmez ve belirleyici bir rol oynadığını kanıtlamıştır. Bunu ortaya çıkaran Marks, kapitalist sömürünün sırrını açıklama üstünlüğünü kanıtlayarak yeni bir perspektifi bu nedenle sunabilmiştir. İşçi sınıfının rolünü parlak bir şekilde anlatan Engels, bunu şöyle tanımlar; "... modern çağların ezilen sınıfının, proletaryanın bir hareketi olarak, proletaryanın yönetici sınıfa karşı, burjuvaziye karşı tarihsel bakımdan zorunlu savaşımının az ya da çok gelişmiş bir biçimi olarak gösteriyorlardı; sınıf savaşımı biçimleri, ama şu özsel nokta bakımından bütün eski sınıf savaşımı biçimleri olarak; günümüz ezilen sınıfı, proletarya, aynı zamanda tüm toplumun sınıflara bölünmekten de kurtarmaksızın, kendi kurtuluşunu gerçekleştiremez."[25] Engels devamla, komünizm denince "olabildiğince yetkin bir toplumsal ülkünün kurulması değil, ama proletarya tarafından yürütülen savaşımın doğasının, koşullarının ve upuygun genel ereklerinin kavranması anlaşılıyordu"[26] diyordu.

Zira Engels'in yazdığı gibi; "... tarihsel olarak doğmuş iki sınıfın, proletarya ile burjuvazinin mücadelesinden zorunlu olarak çıkan bir sonuç olmuştur." Bu yeni sonuç, dünya emekçilerine mutlu bir kurtuluş müjdesi anlamına gelir. Çünkü ilk defa sınıflı toplumlardan sınıfsız bir topluma geçişin felsefi, politik ve ekonomik bir mantığı / projesi gerçekleştirilmiş oluyordu. Böylece bu sonuçlardan hareket eden Marks ve Engels, yeni sosyalist toplumun öğretisini de geliştirmiş oldular.

Sınıfların varlığı ve mücadelesini, Marks ve Engels'ten önce İngiliz burjuva ekonomistleri, Fransız burjuva tarihçileri ve politika kuramcıları da açıklamışlardı. Ancak onlar sadece bazı sonuçları görmüşlerdi. Hiçbir zaman bu sonuçlardan ortak bir felsefi kurtuluş projesi çıkaramamışlardı. Oysa Marks ve Engels buluşlarını, burjuva ekonomist ve tarihçilerinin tersine, daha da ileri götürerek ayakları üzerine oturtmuş ve buradan insanlığın eline ortak bir manifesto vermişlerdi. Onlar, birbirine karşıt olan sınıfların mücadelesinde uzlaşması mümkün olmayan sınıfın, proletaryanın itici gücünü keşfetmişlerdi. Marks ve Engels, bu nedenle Komünist Manifesto'da şunları yazdılar:

"Özgür kişi ve köle, patrisya ve pleb, baron ve köylü, lonca yurttaşı ve çırak, kısacası, ezen ve ezilen, birbirlerine karşı her zaman bir karşıtlık içinde bulunuyorlardı, bitimsiz, kah açık, kah örtülü ve her defasında toplumun tümünün devrimci bir dönüşümüyle ya da savaşan sınıfların topunun birden batıp gitmesiyle son bulan bir mücadele sürdürdüler."[27]

Burjuvazinin varlığı, onun üretim araçlarına sahip olmasından ileri gelir ve aynı şekilde işçi sınıfını artı-değer yoluyla sömürmesinden kaynaklanır. Ve buradan egemen güçlerin sınıfsal çıkarları dediğimizde, üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyeti sürdürmek olduğunu anlarız. İşçi sınıfının çıkarları ise bunun tam zıddı anlamına gelmektedir. Proletaryanın sınıfsal çıkarları üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırıp, yerine toplumsal mülkiyeti geçirmekten geçer. Görüldüğü gibi her iki sınıfın da, üretim araçları karşısındaki konumu değişiklik göster-

mektedir. Aslında burjuvazi de, proletarya da üretim araçlarıyla farklı bir ilişki içinde bulunmaktadır. Bu bağlantı birbirine karşıt iki sınıfın duruşunu da açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla, burjuvazi ile proletaryanın üretim araçları karşısındaki bu farklı ilişkisi, birbirine karşı bir mücadeleyi ve savaşı zorunlu kılmıştır. Zira bu sınıfsal çelişki üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin anlatımından başka bir şey değildir. Egemen güçler her zaman kendi dönemlerinin egemen üretim ilişkilerinin varlığından yana olmuşlardır ve o üretim biçimini korumaya çalışmışlardır. İşçi sınıfı ise tersine, eskimiş ve tarihi rolünü yitirmiş üretim ilişkilerini, dolayısıyla eski üretim biçimlerini yıkarak ve yeni üretim biçimini egemen kılmaya çalışmıştır. Böylece tarihsel üretim ilişkileri içinde ortaya çıkan sosyalist üretim ilişkileri de, işçi sınıfının, sınıfsız bir dünya kurulmasında önemli bir adımını teşkil eden yolun kilometre taşlarını inşa etmiştir, etmeye muktederdir.

3. SINIF TANIMINDA WEBERCİ YAKLAŞIM VE "STATÜ" KAVRAMI ÜZERİNE

Sınıf sorunu, toplumbilimleri konusu olarak en tartışmalı alanlardan birini oluşturmaktadır. Çünkü sınıfdışı dahil hiçbir toplumsal olay sınıf damgası taşımadan var olamıyor. Sınıflar toplumsal hadiselerin açıklanmasında en temel olgulardan birisidir. Ancak tartışmanın bu derece varlığını sürdürüyor olmasının nedenlerinden birisi, sınıf kavramının ayrıntılı bir incelenmesinin henüz yeterli tarzda gerçekleştirilememiş olmasında yatar.

Bilindiği gibi Marks, bu konuda özgün bir çalışmaya niyetlenmiş olsa da bunu çeşitli nedenlerden dolayı yapamamıştır. Marks'ın toplumların çözümlenmesinde sınıf kavramının temel bir yeri olduğu bilinmektedir. Bu anlamda o bize yeterli bir nesnel zemin bırakmıştır. Aslında bilimsel sosyalizmin kuruculuğunda işçi sınıfının vazgeçilmez bir konuma ve belirleyici bir öneme sahip olduğu yeterince açıktır. Çünkü işçi sınıfı toplum-

sal yapının (ki bu aynı zamanda sosyalist toplumun inşası anlamına da gelir) temel taşıdır. Bu yüzden toplumsal ilişkilerin çözümünde işçi sınıfının konumunu birinci öncelikler içinde saymak gerekir.

Burada sınıf tanımının arka planına girmek durumunda değiliz. Zira çeşitli biçimlerde bu yapıldı ve yapılıyor. Kapitalizm öncesi tanımı bir tarafa bırakarak soruna yaklaşırsak şunları ifade edebiliriz: İlk defa Marks, kapitalistleşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal çatışma ve çelişkileri kullanırken sorunu ele alma fırsatı bulmuştu. İşçi sınıfı tanımı, yalnızca toplumsal yapının bir sonucu ya da amprik bir birimi değil, aynı zamanda toplumdaki kategorileri de tanımlayan bir varlık olarak ele alındı. Ancak sorunun düğüm noktası, sınıfları üretim içindeki yerlerine ve oynadıkları role göre tanımlamaktı.

Sınıfların içinde yer aldıkları üretim ilişkilerinin tanımı ve bu ilişkilerin ana omurgasını oluşturan işçilerin rolü, sınıf kuramı açısından temel bir öneme hazidir. Dolayısıyla sınıf tanımında ilk belirleyici faktör, sorunun üretim sürecindeki konumu ve yeridir. Ancak üretim ilişkilerinden soyutlanmış farklı sınıf tanımları da ortaya çıkmıştır. Mesela bunlardan birisi sınıfı, üretim ilişkileri içindeki yere göre tanımlayan bakışın tersine, sosyolojik temele dayanan tanımlamanın esas alınmasıdır. Buna göre sınıflar, sosyolojik bir olgudur ve bu toplumsal yapı da doğal olarak değişik tabakalaşmaya tekabül eder. Bu tanımlamaya göre toplumsal tabakalaşmalar, bileşimlerine ya da statülerine göre (ki mesleklerine göre de bir ayrıma tabi tutmak mümkündür) ayrıma tabi tutulmuştur. Toplumda herhangi bir sosyal kesim gibi sınıf gerçekliği de böyle sıradan bir toplumsal kesimdir! Aslında böyle bir sınıflama ya da sınıf olgusunu salt sosyolojik bir temelde açıklama başta kapitalist sömürü olmak üzere birçok gerçeği gizler. Asla bu sorun salt sosyolojinin dar sınırlarında açıklanabilecek bir hadise değildir. Bunun nedenlerini inceleyeceğiz. Böyle bir sınıflamanın mimarı sosyolog Max Weber'e aittir. Bu noktada Weber'in görüşünü biraz daha açmak durumundayız.

Gerçi Max Weber'e göre (1864-1920), sınıflar veya sınıf konumları, piyasa ilişkileriyle birlikte gelir ve mülkiyet alanında belirlenebilir. Bu bir yerde onun en olumlu diyebileceğimiz bir yanıdır. İşin bu tarafı Marks'a yaklaşıyor olsa da, Weber, ayrıca yukarda söylenenlerin yanı sıra sınıf ve statü grupları arasında kesin bir ayrım yapar ve sınıf türleri ile statü gruplarını kendi içlerinde ayrı ayrı sınıflandırır. Toplumsal tabakalaşma konusunu sınıf konumundan ayrı bir olgu olarak belirtir. Onun sınıf konumuna ilişkin yaklaşımı şöyledir:

"Sınıf konumu, kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları tipik olanaklar demektir. Bu olanaklar ise, verili bir ekonomik düzen içinde gelir sağlamak üzere mal ya da beceri harcama gücünün derecesi ve türü ya da bu gücün yokluğu tarafından belirleniyor olmalıdır. 'Sınıf' terimi, aynı sınıf konumunda bulunan insanlar grubu anlamına gelir."[28]

Weber'in terminolojisinde "sınıflar" ile "sosyal topluluklar" veya "statü grupları" birbirinden ayrıdır. Ona göre sınıflar; bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir ögesi ise, bu ögeyi; mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi salt ekonomik çıkarlar belirler. Yine aynı şekilde işgücü piyasalarında temsil ediliyorsa bir sınıfı oluştururlar. Dikkat edilirse; burada sınıfın üretim içinde oynadığı konumdan ziyade, işçi sınıfını salt ekonomik çıkarlar düzeyi içinde ele almakta ve sınırlamaktadır. Böylece temel espriden uzaklaşılmıştır. Hatta Weber, bu konuda çok daha açık konuşur ve şöyle der; "Bizim terminolojimizde 'sınıfı' yaratan etmen doğrudan doğruya ekonomik çıkardır, hatta sadece piyasayla bağlantısı olan çıkarlardır. 'Sınıf çıkarı' kavramı yine de belirsiz bir kavramdır."[29]

Weber'in bu sınıf yaklaşımı söylediğimiz gibi, sınıfın üretim içindeki konumu dikkate alınmadan yapılan bir tespittir. Böyle olduğu için sosyal tabakalaşmaları da sınıflardan ayrı bir olgu olarak ele almasma yol açmıştır. Bu konuda şöyle der: "Statü sorununun özünü en iyi ifade eden şey, belli bir çevre ve mensup olmak isteyen herkesten, her şeyden önce belli bir hayat tarzına

sahip olmasının beklendiğidir"[30]

Her şeyden önce ister gelir durumuna göre olsun, isterse statülerine göre olsun, var olan bu ayrışmalar, sınıfsal hiyerarşiden bağımsız olarak ortaya çıkmazlar. Sınıfları, statü gruplarına veya mesleklerine göre tanımlamaya gitmek, üretimdeki farklılaşmayı, başka bir deyişle üretime farklı düzeylerde ve farklı konumlarda katılanların arasındaki çelişkileri de yok sayar. Statü kavramı, daha çok sınıfın üretimdeki konumunu açıklamaktan ziyade, toplumdaki konumunu ve yerini açıklamaya dayanmaktadır. Hayat tarzı da bununla ilgilidir. Sınıfsal farklılaşmayı önemsizleştirmeye dayanan bir tarzı ifade eder. O nedenle statü kavramı, toplumdaki sınıfsal bölünmenin yeterli bir açıklama gücüne sahip değildir. Sınıfları gelir dağılımına göre belirlemek, aslında sınıfsal konumu gizlemeye yarayan bir kavramdır. Çünkü gelir dağılımı, sınıf ilişkilerinin kaynağını belirlemede yeterli bir gösterge değildir.

Marksizm sınıf olgusunu belirtmiş olduğumuz gibi, üretim sürecinde ve üretim ilişkileri içindeki konumuna göre açıklar. Elbette sömürünün kaynağını ortaya koymadan ve kapitalist üretim ilişkisi içinde sınıfların konumlanışını ve hareketini açıklamadan sorunu nesnel olarak tanımlayamayız. Sömürünün kaynağında işçinin ürettiği artı-değer vardır ve bu artı-değer, kapitalist tarafından el konmaktadır. Yani üretici emek olan işçiyle onun ürettiği mala el koyan (ki mal artı değerin yaratılması sürecinde ortaya çıkar) kapitalist arasında bir ilişki vardır. Buradaki ilişkide, çatışma ve gerilim söz konusudur. İşte bu iki konumlanış içinde emeği temsil eden ve yaşam için maddi varlıklar üreten işçi, sınıfsal bölünmenin bir tarafıdır.

Böylece bu tanım, tarihsel süreç içinde revize edilmeye başlanmış ve "yeni sol" anlayışlar tarafından farklı yorumlanmıştır. Onlar üretim ilişkilerinde işçi sınıfının konumlanışını sadece maddi üretimle sınırlı görmeyen ve sınıfsal farklılaşmayı bu tarzda açıklamaya çalışan teoriler üretmişlerdir. Bunlara göre, mülkiyet ilişkileri sınıf konumunu belirlemede yeterli bir gerek-

çe değildir! Çünkü aynı mülkiyet konumlarında olanlar arasındaki bağımlılık ilişkileri vardır! Oysa, biliyoruz ki Marks için esas olan ekonomik eşitsizlik ve bağımlılıktır. Sömürü, marksizme göre ekonomi-politik bir kategoridir. Dolayısıyla, öteki eşitsizliklerin kaynağı, kendi tarihsel özgünlükleri saklı kalmak koşuluyla sömürü ilişkilerine (yani üretim ilişkilerine) bağlıdır ve ona eklemlenirler. Çünkü toplumsal iktidar ilişkilerinin kökeninde artık ürünün bölüşümü sorunu, yani kime ne kadar, neye göre bölüştürüleceği sorunu bulunur ki, bunu belirleyen de üretim ilişkileri içindeki oynadıkları yerleridir. Üretim sürecinin belirleyicisi ve yöneticisi sınıf olan burjuvazi, bölüşüm sürecinin ilişkilerini de belirler. Bundan ötürü sömürü yerine "bağımlılık ya da otorite ilişkileri" kavramlarını geçirmek doğru değildir. Otorite ya da bağımlılık sürecinin belirleyici sınıfı, kapitalizmde üretim araçlarını elinde tutan burjuva sınıfıdır. Bu egemenliğin yaratılması sürecinin kendisi de, artı-değer sömürüsü üzerine kurulan ilişkilere yol veren kapitalist üretim biçimidir. Sınıfların kurulma süreci de bu yapı içinde oluşur. Marks'a göre de sınıflar ancak üretim-sömürü ilişkileri içinde kurulmuşlardır.

Bu teorilere göre ırk, dil, din ve cinsiyet gibi farklılaşmalar ve eşitsiz konumlanışlar, giderek sömürü ilişkileri içinde toplumun temel çelişkileri olarak görülebildi, dolayısıyla emek-sermaye çelişkisi göz ardı edilebildi. Böylece sınıf dışına ait düşünce biçimleri azımsanmayacak derecede önemli bir rol oynadı. Bu teorilerin anti marksist teoriler olduğu yeterince bilinse bile, bunlar yok sayılamayacak bir durumu gösterir. Gerçekten bugün denebilir ki, artı-değer sömürüsünden kaynağını alan sınıfsal bir bakış tarzı, başka bir deyişle marksist sınıf kuramı, bugün sanıldığından da fazla bir şekilde saldırıyla karşı karşıya bulunuyor. Bu sorunu ayrı bir başlık altında ele alacağız.

Sınıf olgusu, toplumun yapısını çözümlemede ve onu belirlemede anahtar role sahiptir. Dolayısıyla sınıflar, toplumsal yaşam üzerinde belirleyici bir gücü ifade eder. Gerek sanayi devrimi sürecinde (1789 Fransız Devrimi, Alman, Avusturya veya İngi-

liz Devrimleri gibi), gerekse toplumsal yaşamın düzenlenmesinde sınıf olgusu, bu nedenle ilk incelenen konuların başında gelmiştir. Zira Ricardo ve A. Smith'den başlayan bütün burjuva ekonomistlerinin ilk elden bu sorunu ele almış olmaları nedensiz değildir. Toplumdaki sınıfların hareketi, o toplumu irdelemeye çalışan bir bilim adamının görmemezlikten geleceği bir olgu asla olmamıştır. Tüm anti-marksist kuramcılar bile toplumsal değişmenin ortaya çıkardığı bu sınıfsal konumlanışı yadsıyamamışlardır. Ama marksizme karşı farklı yorumlarla sözde karşı argümanlar geliştirmeye çalışarak toplumsal çözümlemede sınıfsallığı terk etmişler, işçi sınıfının rolünü geçersiz kılacak argümanlar ileri sürmüşlerdir. Ancak buna rağmen, marksizmin sağlam zemini en küçük bir sarsılmaya bile yol açmamıştır.

Yeni sol teorisyenler, smıf yerine bazı olguları, mesela cinsiyet veya yaş vb.gibi sınıf içindeki değişim süreçlerini öne sürerek teorinin yanlışlığını açıklamak istediler. Bunlar sınıfsal bakış tarzını böylece işlevsiz kılabileceklerini sandılar. Dönemsel gerilemelerden kaynaklanan bazı sonuçları adeta teorik bir düzeye çıkararak kendileri için adeta bir kanıt olarak sundular. Oysa bilinen sonuçlar sınıfların kaynağı değil, tersine sınıfların varlığı bu bilinen olguların kaynağıydı. Bunu görmek istemediler. Gerçekte ise sınıfların tarihsel süreçte oynadıkları rolden ve tarih sahnesine çıkışlarından sonra, bu toplumsal olgular (yani din, etnik, cinsiyet vb.) sorunun kaynağı haline gelmişti. Çünkü Marks'ın da ifade ettiği gibi, eşitsizliğin kaynağı bizatihi sınıfların kendisidir.

Amerikalı marksist araştırmacı Wright[31], statü veya meslekleri farklı toplumlarda farklı değişim gösterdiğini, her toplumun sektörel dağılımının farklı olduğunu belirtirken önemli bir noktaya parmak basıyordu. Gerçekten sınıflar üzerine araştırma yapanların önemli gözlemlerinden birisi şudur; sınıflar, hem insanları birbirine karşı konumlandıran, ayrımlaştıran hem de insanları birleştiren ve toplumsal düzeni kurmak için ortak hareketi sağlayan bir özelliğe sahiptir. Aynı sınıftan gelen (bu ister burju-

va sınıfı olsun, isterse işçi sınıfı fark etmez) insan grupları, gerçekten sınıfsal çıkarları için rahatlıkla yan yana gelebiliyorlar. Kuşkusuz ayrı sınıftan olan insan toplulukları içinde de, kendi aralarında bir çatışma vardır. Ayrışma kendi içinde de söz konusudur. Ama bu ayrışmanın karakteri ile iki ana sınıf arasındaki ayrışmanın niteliği tamamen başkadır. İşte bu temel olgunun altında yatan gerçek, ekonomik, ideolojik ve siyasal çıkar birliği veya karşıtlığıdır. Bu kadar kolay birleşme veya bu kadar kolay karşıtlık başka türlü hiçbir açıklamayla izah edilemez. Bu doğrudan sınıfsal bir analizle ilgilidir. Bütün bunların güçlü tahlilini, ekonomik ve ideolojik bir açıklamanın ürünü olan marksist sınıf tanımından başka hiçbir düşünce yapamaz. Bunların hiçbirini bu tanımın dışında açıklayamayız.

Kuşkusuz "Sınıf Bilinci" veya Poulantzas'la ilgili tartışmalı bölümlerde de görülebileceği gibi, politika ve ideoloji sorunu, salt nesnel konumunun doğal sonucu olan üretim süreci içine tek boyutu ile sıkıştırılamaz. Soruna böyle bakarsak günümüzdeki çatışmaların neden sınıf çatışmalarının önüne geçtiğini açıklamakta zorlanırız. Bu noktada T. Öngen'in bir tespitini aktarırsak sorunu biraz daha anlaşılır kılabiliriz. Öngen şöyle diyor:

"... sınıf mücadelesi emek süreci içindeki çatışmalara, siyaset ise, emek ile sermaye arasındaki egemenlik ilişkisinin bir boyutuna indirgenemeyecek kadar kapsamlı ve karmaşık bir süreçtir."[32]

Kuşkusuz sınıf çatışması, kendini tarihsel olarak farklı örgütlenme biçimleriyle yansıtmıştır. Çeşitli dönemsel gelişmeler sınıf mücadelesinin biçimlerini elbette değişikliğe dönüştürmüştür. Şimdi yaşadığımız dönemsel koşullar gibi yeni tarihsel süreçler, sınıf mücadelesini (modern anlamda bir sınıf mücadelesini) tali plana düşürmüştür. Bunlar reddedilemez gerçeklerdir. Zira konjonktürel gelişmeler her zaman sınıf mücadelesinin biçimini, hatta içeriğini değiştirebilir. Ancak bütün bu değişmelerin biçimi ne olursa olsun, nesnel sınıf konumundan kaynaklanan sınıf çelişkilerini ortadan kaldıramaz. Konumuz gereği üzerinde

durduğumuz esas nokta da budur.

Sınıf tanımı üzerinde elbette tartışmalar daha da derinleşerek sürecektir. Şimdi hiçbir zaman olmadığı kadar gerek ülkemizde, gerekse dünyamızda net bir saflaşma yaşanıyor. Açılar daha önce bu kadar açılmamıştı. Kuşkusuz bunun nedenleri üzerinde yeterince duruldu ve durulmaya devam edilecek. Şimdi biz dün olduğu gibi bugün de bunun kaynağı üzerinde durmaya çalışıyor olmamızın nedeni anlaşılabilir olmalıdır. O nedenle bir kez daha dönüp marksist sınıf tanımına bakıyoruz. Bugün bu konuda iki temel cephe varlığını sürdürüyor; bir yanda işçi sınıfının devrimci rolünün devam ettiğini söyleyen ve durumu marksist sınıf analizi üzerine oturtanların cephesi, diğer yanda ise işçi sınıfının devrimci rolünün kalmadığını, dolayısıyla sosyalist projenin ikame gücünün ortadan kalktığım iddia edenlerin cephesi. Sınıfın rolünü yadsıyanlar ideolojik gıdalarını elbette burjuva entelektüellerden alıyorlar. Bu yadsınamaz. Bu karşı cepheye önemli derecede kan taşıyanlar içinde ne yazık ki eski "marksist"ler de bulunuyor. Bunlar yüzyılımızda işçi sınıfının iktidarsızlaşmasını bir sonuç, izah edilmesi gereken bir sonuç olarak görmek yerine, onu varlığını neden olarak görüyorlar. Yanılgılarının temeli de budur. Bunların başında Aron, Belli, Galbraith, Grosland, Bahro, Gorz, Lefebre, Marcuse ve Lipset gibi eski ve yeni "marksistler" geliyor. Ve bütün bunların ortak çıkış noktasını Max Weber'in sınıf tanımı oluşturuyor. Kaynağını buradan alan bu anti marksist yazarların şimdi bütün yönelimleri, proletaryanın devrimci rolüne ilişkin paslanmış olan bu eski düşüncelerini yeni cilalarla piyasaya sürmek olmuştur. Ne yazık ki güneş balçıkla sıvanamıyor.

BÖLÜM 2

İŞÇİ SINIFININ OLUŞUMUNDA EMEĞİN ROLÜ VE DEĞİŞİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL EMEK SORUNU

1. TOPLUMSAL EMEK SORUNU

İşçi sınıfının tarihi misyonu ile ilgili tartışmalarda, kafa açıklığını yakalayabilmemizin önemli bir şartı, toplumsal emek olgusunun analiz edilmesidir. Eğer toplumsal (kolektif) emeği doğru bir temelde tanımlarsak, yeni revizyonist sol ideologların elindeki argümanları da alabilir ve sorunu doğru temellere oturtabiliriz. Çünkü toplumsal emek, hem bileşik emek dediğimiz bütün emek biçimlerini içerir hem de politik mücadelede kapitalizme karşı mücadele dinamiğini kapsar. Sınıf sorununda anti marksist düşüncelerin çıkış temeli, teknolojinin gelişmesiyle birlikte artı-değer üreten emeğin küçüleceğini ve giderek yok olacağını söylerken, işçi sınıfının devrimci rolünün de ortadan kalkacağını iddia etmiş olmalarıydı. Dolayısıyla emeğin rolü, gelecek toplum kuruculuğunda proletaryanın toplumsal emek yaratıcılığı yok sayıldığından dolayı, karşı argümanlar böylece devreye koyulacak ve ideolojik saldırı yoğunlaştırılacaktı. Top-

lumsal emeğin yadsınması, aynı şekilde farklı emek biçimlerinin karşı karşıya geleceği varsayımı ile hareket edilerek, sınıf içi düşmanlık da gerçekleşecekti. Böylece sınıfın devrimci rolü yok sayılmış olacaktı...

O halde önce kolektif emek sorunu netleştirilmeli ve sorun doğru temellerde yeniden ortaya koyulmalıdır. Bu konuyu Marks'ın yaklaşımının ana nirengi noktalarıyla özetlemeğe çalışacağım. Konumuzla bağlantısı ölçüsünde üretim sorununa girmek de kaçınılmaz olacaktır.

Bilindiği gibi üretim sürecinde farklı üretim kolları vardır. İmalat bir metanın üretimine dayanır. Tarımda, hayvancılıkta ve diğer tarımsal üretimde de böyledir. Nitekim Marks'ın, "Üretim, her zaman üretimin özel koludur"[33] demesi anlamsız değildir. Dolayısıyla üretim bir bütünü oluşturur. Burada açıklanması gereken nokta şudur; üretimin genel karakteriyle, üretimin özel biçimleri arasındaki ilişkinin belirli bir toplumsal aşamada nasıl bir rol oynadığıdır. Toplumun en ileri düzeyde teknolojik olarak gelişmesi, başka bir deyişle otomasyon, robot, bilgisayar, elektromanyetik dalgalar vb. gibi yeni bilimsel buluşların üretim sürecinde kullanılıyor olması, üretimin kendi bütünselliği içinde üretimin özel kolları olarak sürece katılması, hatta giderek belirleyici olması, konumuz açısından önemsenmesi gereken ara başlıkları oluşturur.

Nitekim Marks, sanayinin ileri düzeyde geliştiği bir dönemde emekçi halkın durumuyla paralellik kurarak bu gelişmeyi "... bir sanayi halkının genel olarak tarihinin en yüksek noktasına ulaşmış olacağı anda üretiminin de en yüksek noktasına ulaşmış olacağı genellemesi"[34] olarak açıklamıştı. Ancak, gerçekte halk için burada karın değil, kazancın esas olduğudur. O zaman, bunun, yani sanayinin doruğuna ulaştığı anlamına geleceği açıktır. Marks sorunu böyle tanımlamıştır.

Bugün dünyamızda, en ileri teknolojiye bağlı olarak en ileri sanayileşme süreci yaşanıyor. Ancak bunun halk için ne anlama geldiği önemlidir. Zira böyle bir dünyada, yani sanayi ve tekno-

lojinin alabildiğine gelişmiş olmasına rağmen bunun anlamı, kar, soygun, talan ve işsizliktir. Savaşlar ve hastalıklardır. Doğanın ve insanın yıkımıdır. Dolayısıyla kapitalizm en modern anlamda üretimi gerçekleştiriyor ama, en vahşi yolları kullanarak doğa ve insan soykırımına da neden oluyor. Emeğini satarak ücretle çalışan, ama işsiz kalan milyarlarca insan, büyük proletaryanın gövdesini oluştururken en acımasız soyguna tabi tutuluyor. Yani işçi sınıfı ve emekçilerin durumunda iyileşme olmadığı gibi, düne göre çok daha fazla artan oranda dikey ve yatay olarak işsizlerin sayısı artıyor ve ücretli emekçiler yoksullaşmış büyük halk yığınlarını oluşturuyor. Bilindiği gibi bugün 800 milyon insan açlık sınırının altında yaşıyor. Bu rakam on yıl öncesinin rakamı. Bu sayı şimdi çok daha artış gösteriyor.

Doğanın birey tarafından ele geçirildiği günümüzde kapitalist sistem üretimin temel güdüsünü mülkiyet ilişkileri haline getirdi. Bunun anlamı bir avuç zenginin mülk edinme ilişkileridir. Şimdi bir avuç kapitalist bütün dünya topraklarını, zenginlikleri ve tüm değerleri kendi mülküne çevirmiş durumdadır. Kuşkusuz burada vurgulamaya gerek görmediğimiz özel mülkiyetin giderek alabildiğine geliştirilmesi ve bu mülkiyet biçiminin düne göre daha çok, ama daha küçük bir kesimin elinde toplanması dünyamızın acılı bir haritasını verir bize.

Emeğin farklı ekonomik sistemlerin geliştirici ve ilerletici olmasındaki rolü az-çok bilinir. Emeği sadece soyut olarak ele alsak bile, kapitalizmdeki geliştirici rolünün yok sayılamayacağı açıktır. Gerçekten, kapitalizmin bu derece geliştirilmesinde emeğin rolü yadsınamaz. Ancak aynı emek, o emeği kullanan insan için, yani kendisi için kendisini vuran bir silaha dönüşmüştür adeta. Servetin yaratılmasında bütün bir emeğin rolü anlaşılabiliyor. Özellikle feodal toplumdan kapitalist toplum sürecine geçişte manifaktür üretim ile ticaretin başlangıç rolü açıktır. Mesela ticarette servetin kaynağını metadan "para üretici faaliyet olarak sınırlı biçimde anladığı özel faaliyete" (Marks) aktardığı zaman, kapitalist toplum sisteminin geliştirilmesinde yeni ilerle-

melerin ip uçlarını veriyordu. Gerçekte Adam Smith, servetlerin yaratılmasında yalnız manifaktür, ticari ve tarımdaki emekleri değil, bütün emek biçimlerinin toplamı olan bu emeği ortak nitelikleri içinde ele aldığı zaman doğru bir tanımı yapabilmişti. Bu onun önemli bir belirlemesiydi. Böylece meta da nesnelleşen emeğin rolü de açığa çıkmıştı. A.Smith'in bu belirlemesine ilişkin Marks şöyle bir yorum yapar:

"Adam Smith, servet yaratıcısı faaliyetin her türlü özel belirlenmesini reddederek, yalnızca emeği, yani manifaktür emeğini değil, ticari emeği değil, tarım emeğini de değil, ama bütün bu emek biçimlerini ortak nitelikleri içinde ele aldığı zaman pek büyük bir ilerleme kaydedilmiş oldu."[35]

Demek ki farklı emek biçimleri karşısında kayıtsız kalmak, servet yaratan bir araç olarak emeğin rolünü küçümsemek; hatta emeği bireylerle sınırlamak asla doğru bir tutum değildir. Hele bugün emeğin rolünü inkara kadar götürenlerin acıklı halini düşünmek bile istemeyiz. (Unutulmasın ki emeğin bu rolü yok sayılmadan ne proletarya ne de sosyalizm yok sayılabilecektir. Bunu bilenler önce emek sorunu ile yola çıkmışlardır. Bu tesadüf olabilir mi?) Artık emek bireysel olmaktan çıkmış, yani özelden çıkarak toplumsal bir karaktere bürünmüştür. Emek insan gücünün varlığında somutlandığına göre, emek zamanı da (gün, saat vb.) canlı emeğin varlığı olarak ele alınabilir. Burada emeğin biçimi, içeriği ve konumu ne olursa olsun çok önemli değildir. Zira metaların değişim değeri emek zamanı tarafından belirlenir. Bunun için yine emeğin basit emeğe indirgenmesi gerekir. Değişim değeri yaratarak, böylelikle aynı zamanda metalar yaratarak ortaya çıkan emeğin bu ortak karakteri, toplumsal bir emek olduğu anlamına gelir. Saldırıların nedeni de esas olarak bu noktadan sonra başlatılmıştır.

Devam edelim. Emeğin toplumsal emek olmasında, kullanım değeri olarak gerçekleşen emek ile değişim değeri olarak gerçekleşen emek arasındaki ayrım noktalarını belirlemek önem taşımaktadır. Bilindiği gibi her metanın bir kullanım, bir de değe-

şim değeri vardır. Bir yaşam ve geçim aracı olan meta, kullanıma sunulduğu ölçüde onun varlığı önem taşır. Fiziki olarak var olan ve elle tutulan değerler bütünüdür bu. Herhangi bir elbise, bir ekmekten veya bir otomobilden farklı değere sahiptir. Kullanım değeri ancak insan hayatında kullanıldığı zaman bir kullanım değerine sahip olacaktır. Bu ise ancak tüketim sürecinde gerçekleşebilir. Fakat kullanım değeri, üretimin toplumsal ilişkilerini ifade etmez. Marks'ın verdiği elmas örneğinden hareket edelim; elmas bir metadır ve onun bir kullanım değeri olduğu bilinir. Elmasa bakıldığı zaman onun bir meta olduğu anlaşılmaz. Ancak o kadının boynunda veya herhangi bir ustanın teknik ve estetik çalışmaları üzerinde bir kullanım değerine sahiptir. Demek ki her metanın meta olabilmesi için, bir kullanım değerinin olması gerekir. Ama Marks'ın da ifade ettiği gibi "kullanım değerinin meta olması gerekli değildir." Kullanım değeri salt kullanım değeri olarak ele alınamaz, ele alınsa bile ekonomi politik alanının dışında mütalâa edilir. Kullanım değeri böylece kendisi belirli bir iktisadi belirlemeyi teşkil eder. Elbette kullanım değeri değişim değerine dönüşmeyebilir, ama bir metanın değişim değerine sahip olabilmesi için öncelikle bir kullanım değeri içermesi şarttır. Yani pazarda değiş-tokuş içine girebilmesi için öncelikle bir yararlılığı olması ve bir gereksinime yanıt veriyor olması gerekir.

Kullanım değeri böyle bir iktisadi ilişkinin üzerinden, değişim değerinin de ortaya çıktığı maddi bir temel yaratır. Değişim değeri önce bir nicelik ilişki olarak görülür. Kullanım değerleri bu nicelik ilişkiye göre sürekli değiştirilebilir. Farklı kullanım değerine sahip olan metalar, aynı zamanda bir değişim değerini de temsil ederler. Bir kullanım değerinin değeri yine aynı şekilde bir değişim değerine sahip olmasındandır. Belirli bir miktarda ele alınan metalar, değiştirilme sürecinde kendi aralarında bir dengeye sahip olurlar. Birbirine eşdeğer sayılırlar. Kullanım değerleri aynı şekilde "maddileşmiş emektir" de. Bunlar aynı zamanda toplumsal emeğin maddileştirilmesidir.

Şimdi buradan hareketle toplumsal emeği inceleyebilmek mümkün hale gelmektedir. Yukarda da belirttiğimiz gibi değişim değeri yaratan ve böylelikle kullanım değerine sahip metaların üretilmesindeki emek yoğunlaşması aynı zamanda toplumsal bir emektir. Zira "metaların değişim değerindeki emeğin rolünü ölçebilmek için, değişik olmayan basit bir emeğe, nitelik bakımından aynı olan, nicelik bakımından farklı olan bir emeğe indirgenmeleri gerektiği açıktır" diyen Karl Marks, sorunu bu ikilem içinde ele alırken toplumsal emeğin rolünü de açığa çıkarmaktadır. Değişim değerinde somutlanan bu emek aslında genel olarak bir insan emeğidir. Genel insan emeğinin bu soyutlaması, bütün emeklerde mevcuttur. "... bu, insan adalesinin, sinirinin, beyninin vb. belirli bir üretici harcamasıdır."[36]

Aslında bu, basit emekten başka bir şey değildir. Bu emeğin niteliği, koşullara, yere ve ülkeye göre, hatta Marks'ın dediği gibi değişik uygarlıklara göre değişebilir. Gerek çalışma süresinin toplamı ve yoğunluğu, gerekse de farklı emek zaman süreçlerinin toplamları bileşik emeği ortaya çıkarmıştır. Aslında gerçekten bu bir basit emektir de aynı zamanda. Toplumsal emeğin veya emeğin toplumsal belirleme karakteri, değişim değeri yaratan emeğin içinde bulunduğu koşullarla ilgilidir. Bu özel tarzda, basit olmayan toplumsal bir emektir.

Şimdi buradan şu sonuçları çıkartmak olasıdır;

1) Basit emekte en önemli öge, ayrı ayrı bireylerin emekleri arasında bir eşitliğin olmasıdır. Hangi bireyin nasıl bir emek zamanına sahip olduğunun hiçbir önemi yoktur.

2) Bu bireylerin emeklerinin sanki birbirinin aynısıymış gibi (yani aynı emekler söz konusuymuş gibi), ister kol gücüne, isterse beyin gücüne dayansın bütün emeklerin, aynı cinsten emeğe indirgenerek kıyaslanması demektir.

3) Her bireyin emeği değişim değeri olarak belirdiği ölçüde bu eşitlik toplumsal nitelik arz eder; bu ise toplumsal emeği açığa çıkarır.

4) Bireyin emeği genel olarak emek zamanı ile mütalâa edi-

lir. Böyle görülür. Bu, insan emeğinin genel niteliği olarak da ele alınır. Böyle olunca bireysel insan emeğinin aynı zamanda toplumsal emek niteliğini de açığa çıkarır. Farklı sektörlerde çalışan işçiler eşdeğer düzeyde bir emek zamanı harcarlar. İşte emek değer yasası bu nedenle bunları, eşdeğer olmadıkları halde öyle gösterir: yani, fiyat-ücret olarak aynı değişim değerine tabii kılar. Sözgelimi, bir tekstil işçisiyle bir cam işçisinin harcadığı emek zamanı eşdeğer emek zamanıdır. Bu genel emek zamanı olarak ifade edilmiştir. Bu emek zamanı içinde elde edilen ürünler aynı zamanda toplumsal karaktere sahiptir. Çünkü bu ürünler genel eşdeğer biçiminde belirlenmiştir. Tekstil işçisinin cam işçisi için harcadığı emek, cam işçisinin de tekstil işçisi için harcadığı emek durumuna gelir. Her iki sektör işçisinin emekleri Marks'ın deyişiyle "emeklerinin toplumsal varlığı" haline gelmesidir. Bu da ürünlerin toplumsal karakterini açığa çıkartır.

5) Burada geçerken kuşkusuz kolektif mülkiyetten de bahsetmemiz gerekir. İlkel düzeydeki kolektif mülkiyete dünya şahit olmuştu. Özellikle bu ilkel kolektif mülkiyet, Hindistan'da mevcuttu. Marks bu tarz bir mülkiyetin Romenler'de, Cermenler'de ve Keltler'de olduğunu belirtmişti.

Şimdi buradan bazı sonuçlar çıkarmamız olasıdır: Bu deneyler de göstermiştir ki, emeğin toplumsal niteliğini ve genelleşen birey emeğinin düzeyini, soyut biçime bürünmesi olarak ele alamayız. Başka bir deyişle ilkel komünal mülkiyette ortaya çıkan emeğin ortaya çıkardığı ürünün, genel eşdeğer biçimine bürünmüş bir hadisesi olarak ele alınamaz. Burada üretimin üzerine kurulmuş bir komünal düzen vardır. Bireyin burada harcadığı emek, özel emek olmaktan çıkmıştır. Tersine bireysel emek, toplumsal düzenin organik bir üyesi olarak burada yeni bir üretim sürecinde rol oynar, oynamıştır. Emeğin toplumsal niteliği, kapitalist üretim surecinin kolektif özelliğinden kaynaklanır. Yani, hiçbir ürün, tek bir emek türüne ve bir üreticinin etkinliğine dayanmaz. Onun toplamından çıkar. Zira bu durum tartışma konumuz olan toplumsal emeğin, sosyalist sistemdeki rolünü de açı-

ğa çıkaran temelleri oluşturmuştur. Marks ve Engels bilimsel sosyalizmin temellerini kurarken insanlık tarihinin geçirmiş olduğu ekonomik evrimleri analiz ederek fikirlerini geliştirmişlerdi. Kuşkusuz onlar önceki tarihsel süreçlerden yararlanmışlardı.

Dikkat edilirse bahsettiğimiz emek, değişim değeri olan bir emektir. Dolayısıyla böyle bir emek, aslında toplumsal süreç içinde tecrit edilmiş bireyin emeğinden başka bir şey değildir. İşte tecrit edilmiş bu emek, zamanla karşıtını yaratarak genel ve soyut emek haline gelmiştir. Gerçekte bu da toplumsal (kolektif) emeğin çıkış noktasıdır. Zira marksizm için, soyut-somut emek veya kullanım değeri-değişim değeri yaratan emek ayrımı, üretken-üretken olmayan emek ayrımı açısından belirleyici bir sorun teşkil etmez. Çünkü zaten bu ayrımlar birebir örtüşmez: mühendislerin durumunda olduğu gibi.

Belirtmiş olduğumuz gibi emeğin kendisinin bir kullanım değeri, bir de değişim değeri vardır. Değişim değerinde özgül olarak ortaya çıkan toplumsal emektir. Yani bir metanın kullanım değerleri üretiminde olan somut emek değil, soyut emektir. Kast edilen doğrudan artı-değer yaratan emek biçimi değil, kullanım değeri üretiminde ortaya çıkan metaların dolaşım sürecinde geliştirilen emeğin (soyut emeğin) kendisidir. Sözgelimi, TV üretimini ele alalım, TV üretilmiştir. Kullanım değeri olarak üretilen artı-değer yaratan bir emeğin sonucu olarak üretilmiştir. Ancak TV pazarda bir değişim aracı (satımı vs.) işlevi görecek ve tüketiciye ulaşacaksa pazara inmesi lazımdır. Depolama, transfer veya satış süreci bir dolaşım süreci olarak anlaşılmaktadır. Bu süreçlerde sarf edilen bir emek söz konusudur. Bu değişim değerine tekabül eden soyut bir emektir. Bu sirkülasyon sürecinde çeşitli ve değişik emek biçimleri gündeme girmiştir artık. Marks'ın ifadesiyle "Emeğin kendisinin bir değişim değeri vardır ve değişik emeklerin değişim değerleri de değişiktir."[37] TV'lerin transferinde şoförün, depolamada aktarımcı veya bekçinin veya mağazada satıcı veya temizlikçinin bir değişim değeri olarak emekleri de değişiktir. Burada bir ölçüyü tutturmak lazımdır.

Gerçekten emekçilerin, emek sürecinde değişim değerinin ölçüsü veya kriteri nedir? Bu soru önemlidir. Burada veri olarak emek zamanı alınsa da, bu verinin ölçütü emekçinin (şoförün veya bekçinin) ücretidir. Buradan hareketle Marks, bu ölçütün karşılığının "ücret" olduğunda karar kılar. "Ücretli Emek Teorisi"ni de buradan yaratır.[38]

Görüldüğü gibi ister kullanım değerinde sarf edilen emek olsun (ki bu emek kapitalist servetin gerçek kaynağıdır), isterse değişim değerinde kullanılan ve değişik biçimler alan emek olsun, bu emek biçimlerinin ortak ölçütü, "ücretli emek" olmasıdır. Konumuzla bağlantısı açısından denebilir ki, TV üreten bir Profilo işçisi de, TV'yi satan bir satıcı da (işçi olan) değişik konumlanış ve değişik emek süreci içinde bulunuyor olsalar bile, onların ortak temeli emeklerini satarak karşılığında bir ücret almalarıdır. Dolayısıyla onlar işçi sınıfının doğal bir parçası ve doğal üyeleri olarak görülürler.

Buradan çıkaracağımız bir başka sonuç da şudur; değişim değeri sonuçta bireyler arasındaki bir ilişkidir. Marks'ın Galiana'dan aktardığı gibi "servet iki kişi arasındaki bir ilişkidir." Ama Marks buna bu ilişkinin "nesnelerin örtüsü içinde gizlenen bir ilişki olduğunu" eklemiştir. Wiliam Petty "emek servetin babası, toprak ise, anasıdır" demişti. Yine Amerikalı Cooper, "bir somun ekmekten, mal olduğu emeği, fırıncının emeğini, değirmencinin, çiftçinin vb. emeğini çıkarınız geriye ne kalır? Hiçbir işe yaramayan birkaç ot tanesi" dediği zaman bütün bu görüşlerde, emeğin rolünü ele almak anlayışı saklıydı. Demek ki değişim değerinin kaynağı emektir.

Bu kelimenin gerçek anlamda kullanılan biçimiyle soyut bir emeği ifade etmez. Kullanım değerine tekabül eder. "Maddi servetin kaynağı olarak somut emek, kullanım değeri üreten emektir" (Marks) de aynı zamanda. Şimdi buradan bazı sonuçlar çıkarmamız gereklidir. Biz tersinden söyleyelim. Mesela bir metayı ele aldığımızda (ki her meta bir kullanım değerine sahiptir, yoksa meta meta olmaktan çıkar), öncelikle bir kullanım değeri

varsa emeğin yararı dikkate alınır. Kullanım değeri olarak sözgelimi, ekmekte (bir meta olarak) bizi ilgilendiren ekmeğin sadece ortada olan bir ekmek olması değildir, tersine ekmeğin besleyici değerinin olmasıdır. Yoksa fırıncının, çiftçinin emeği değildir. Ekmeğin besleyici değeri söz konusu olduğu zaman fırıncının veya çiftçinin emeği yararlı emek demektir. Dikkat edilirse, beynimizi sadece metanın kullanım değeriyle belirlediğimizde ortaya çıkan sonuç, emeğin rolünün sadece meta üzerindeki yararlı sınırı olmasıdır. Değişim değeri olarak emeği ele aldığımızda durum farklıdır. Değişim değeri yaratan fırıncı, çiftçi veya değirmencinin emeği, genel, soyut ve eşit bir emektir. Bu da onun toplumsal karakterini ortaya çıkartır. Oysa kullanım değeri yaratan emek ise, somut ve özel bir emek olarak karşımıza gelir. Toplumsal karaktere sahip değildir. Kullanım değeri olarak bir meta, sözgelimi domates veya biber, bir besin görevini yerine getirir. Yine bir makine daha kısa zamanda yeni ürün elde etmeye yarar ve insan emeğini tamamlar. Bu örnekleri uzatmak mümkün. Ancak değişim değeri olarak metalar veya makineler hiçbir zaman bir sonucu ifade etmez. Marks tam da bu noktada şöyle der; "Artık burada söz konusu olan yerine getirdiği hizmet değildir, üretilirken o metanın kendisine yapılmış olan hizmettir."[39]

Metaların değişim değerini belirleyen şey, o makineyi üretmek için harekete geçirilen gerekli emek zamanıyla ölçülür. Demek ki salt kullanım değeri yaratan emek, servetin biricik ve tek kaynağı değildir. O halde burada kullanım değerini yaratan emekle, değişim değerini yaratan emeği karıştırmamak gerekiyor. Yine de ortaya çıkan sonuç, yani emeğin üretken gücündeki bu artış, kullanım ve değişim değeri yaratan bu emeğin içeriğinde ve oynadığı rolde bir değişiklik yaratmaz. Bu ise kol gücü ile kafa emeği arasındaki rolün tartışmalarına ışık getirmesi bakımından önemlidir.

Biz burada daha çok bu emeğin rolünü açığa çıkarmakla uğraşıyoruz. Burada şu çok önemlidir; insanoğlu için vazgeçilmez olan maddi üretim gereksinmesi ve ihtiyacı yok olmayacaksa, bu

üretim (meta üretimi) hangi teknolojik araçlarla daha hızlı üretilirse üretilsin, sonuçta vazgeçilmez iki temel nokta ortaya çıkar; birincisi değişim değeri olarak her meta, aynı zamanda bütün öteki metaların değişim değerlerinin ortak ölçüsü görevini yerine getirir ki, bu da bizzat metanın kendisidir. İkincisi ise, hem kullanım değerinin hem de değişim değerinin yaratılmasında canlı insan emeğinin vazgeçilmez önemidir. Bu yok sayılamayacak somut bir gerçekliktir. Aslında emeğin ortadan kalkması hem kullanım değerini, hem de değişim değerini yaratan metanın da ortadan kalkması demektir. Başka bir deyişle insanoğlunun maddi varlığının ortadan kalkması, bir yerde yaşamın da yok olması anlamına gelir. Şimdi böyle bir süreci kim ve nasıl göze alabilir? Üstelik bu, insan iradesi için mümkün olabilir mi? Elbette cevap verilmesi gereken soru budur?

Gerek kullanım, gerekse değişim değeri olsun, her meta, bir meta olarak bu iki değerin bileşiminden oluşur. Dolayısıyla metaların birbirleriyle ilişkisi gerçekte onların değişim sürecidir.[40] Burada ortaya çıkan şudur: Bireylerin birbirinden bağımsız bir ilişkisi söz konusudur. Aslında bu ilişki toplumsal süreci açığa çıkarması bakımından önemlidir. Kullanım değeri olarak metalar, değişim değeri olmadıkça tek başına meta değildirler. Bu yeterince biliniyor. Ancak kullanım değerinden değişim değerine doğru bir süreç izleyen metalar yine kullanımın konusu ellere doğru bir gelişme izler ve kullanım değeri olan meta olarak karşımıza çıkar. Buna Marks "evrensel elden ele geçiş" der. Böyle bir metanın yaratılmasında kullanılan emek yararlı emektir. Zira Marks, meta ile yararlı emek ilişkisini şöyle belirler: "Eğer o şey yararsız ise, onda bulunan emek de yararsızdır; bu emek, emek sayılmaz ve bu yüzden değer yaratmaz."[41]

Ancak bu emek, kullanım değeri olarak gerçekleşirken mutlak surette değişim değeri olarak da gerçekleşmek durumunda olacaktır ki, emeğin rolü yararlı olsun. Böyle bir süreci izleyen emek, yararlı olan bir emek olduğu gibi aynı zamanda genel ve toplumsal emeği de ifade eder. Isterseniz toplumsal emek süre-

cini ele almak için Marks'ın hareket ettiği örnekten yola çıkalım. Marks, metanın değişim değerinin somut ifadesi olarak şu denklemi veriyor:

"1 metre kumaş =2 libre kahve, 4 libre çay 8 libre ekmeğe eşit olsun. Aynı büyüklükte toplumsal genel emek zamanının 1 metre kumaşta, 2 libre kahvede, 4 libre çayda vb. maddeleştiğini gösterir," diyor. "Bu kullanım değerindeki gerçekte bireysel emekler, ancak bu kullanım değerlerinin içerdikleri emek zamanı süresiyle orantılı olarak gerçekleşir. Gerçekte birbiriyle değişiklikte genel emek aslında toplumsal emeğe giren emektir."[42]

Kolektif emek denince ilk akla kolektif tarzda bireylerin emeği gelir. Aslında bu doğru bir tanım değildir. Kolektif emek bireylerin özel emekleri sürecinde ortaya çıkar, ancak bu değişim süreci içinde ilkel niteliklerini (bireysel-öznel) yitirerek toplumsal karakter kazanırlar, Yani toplumsal emek olarak ortaya çıkan emek, önceden hazır olarak var olan emek değildir.

Toplumsal emeğin rolünün daha sonra da göreceğimiz gibi, sınıfsız toplum kuruculuğundaki önemini şimdiden görmek mümkün. Ama bunun, yani toplumsal emeğin her düzeyde yararlı emek olduğu anlamına gelmez. Haklı olarak T. Öngen, buna silah üretimini örnek olarak verir. Çünkü silah üretimi de toplumsal emek sürecinde üretilmiştir. Toplumsal emeğin yararlılığı T. Öngen Hocanın da belirttiği gibi, üretimin toplumsallaşmasıyla ilgilidir. Burada toplumsal yararlılık ilkesi önem taşır.

Konumuz açısından daha önemlisi kol gücünün giderek sınırlandığı bir dünyada beyaz yakalı işçilerin, yani hizmet ve kafa emeğinin nasıl bir toplumsal emek süreci içinde geliştiği üzerinde durmaktır. Yukarıda Marks'dan alıntısını verdiğimiz gibi herhangi bir ürün, herhangi bir emek biçimiyle üretilsin, eğer o ürün insanoğluna yararlı bir ürünse, yararlılığı nedeniyle onda var olan emek de yararlı emektir. Bu beyinsel, yani zihinsel çabanın sonucuyla da üretilse bu böyledir ve bunu böyle algılamak gereklidir. Mesela buna bilimsel bir eseri, bir roman veya şiiri örnek olarak verebiliriz.

Önceden de belirtmiş olduğumuz gibi, kol gücüne dayanan emeğin sınırlandığı, teknolojinin gelişmesi sonucu beyinsel emeğin veya hizmet sektöründeki emeğin genişlemesi, sosyalizm kuruculuğunda (ki sınıfsız topluma gidişte) proletaryanın büyümesi ve genişlemesine paralel olarak, aynı şekilde bir değişim değeri olarak toplumsal emeğin daha da büyüdüğü ve genişlediği sonucunu çıkarmak mümkün hale gelebilir. Zaten hangi düzeyde olursa olsun, kullanım değerine dayanan meta üretimi, ister kol gücüne dayanan emek ile yani somut emek biçiminde, isterse yine somut emeğin ileri teknolojik araçlarda ifadesini bulmasıyla, yani somut emeğin makineye aktarılmasıyla olsun, kendini üretmeye devam edecektir. İnsanlık varolduğu müddetçe insani gereksinmeler de var olacaktır. Dolayısıyla bu maddi üretim en ileri teknolojik araçlar aracılığıyla da olsa, üretime devam edilecektir. Ancak yine de sayılan bu nedenlerle emeğin üretken gücü artmaya devam edecektir. Kuşkusuz yeni teknolojik aygıtlarla yeni üretici güçlerin geliştirilmesi, kullanım değeri olan metaları daha kısa zamanda üretebilecektir. Buradan hareketle Marks önemli bir sonuca ulaşmıştır; "Demek ki, bir metanın içinde bulunan emek zamanı hacmi, yani onun değişim değeri, değişken bir değerdir; bu değer, emeğin üretken gücünün artması ya da azalması ile ters orantılı olarak artar ya da azalır."[43]

Özetlemek gerekirse; demek ki toplumsal emek, bir metanın üretimi sürecinde hem kullanım değeri açısından, hem de değişim değeri açısından kullanılan emeğin ortak bileşiminin, başka bir deyişle basit bir emek bileşiminin toplamı anlamına gelir. Üretilen malın pazarda dolaşım sürecine ve tüketici kitlenin kullanımına kadar geçen bütün emek biçimlerinin toplamıdır toplumsal emek. Burada kullanılan emeğin niteliği ister kol gücüne dayansın, ister kafa gücüne ya da hizmet tarzında ortaya çıksın, bütün bu emek biçimleri insanlık için yararlı olan metanın üretiminde yararlı bir emek sürecidir ve bunların toplamı toplumsal emeği açığa çıkarır. Bu emek biçimlerinden birisi olan ve değişim sürecinde ortaya çıkan, dolaşım sürecinde kendi konumunu

daha açık bir şekilde yansıtan kafa emeği veya onun farklı bir türevi olan hizmet üretiminde kullanılan emek biçimleri olmadan, ne toplumsal emeğin yararlılığı ortaya çıkar ne de kol gücüne dayanan işçi sınıfının üretken emeğinin dolaşım sürecindeki yararlılığı kavranabilir. Demek ki bu süreç bir bütündür. Marks'ın da söylediği gibi kafa ve kol bir vücudun ortak organlarıdır ve biri olmadan diğerinin faaliyeti de verimli olmaz ve işlevini yerine getiremez. Bu nedenle işçi sınıfının doğal bir parçası olan beyaz yakalı emek(çi)ler, değişim sürecinde var olmadan üretimin değeri (kullanım değeri anlamında) değer olmaktan çıkacağı için, bu sürecin ortak toplumsal emek(çi)leridirler. Birini yok sayarak diğeri var sayılamaz. O nedenle, kafa emekçilerini işçi sınıfının dışında görme ve bu düşünce ekseninde bulunma tamamıyla yanlıştır ve yanlış olduğu kadar, tutarsız ve mesnetsiz bir düşüncedir.

2. ÜRETİM SÜRECİNDE ÜRETKEN EMEK SORUNU
(Sınıfın bölünmesine marksist bir yaklaşım)

Marks bilindiği gibi işçileşme sürecini ele alırken emek gücü tanımıyla işe başlamıştır. O halde bu sürece bir kez daha dönelim; kapitalist, emek gücünü pazardan satın alarak işe başlar. Kullanıma sokulan emek gücü, fiilen üretimde aktif hale getirilir. O noktadan sonra kullanılan emek gücü canlı varlık olan insanda nesnelleştiğinden dolayı işçi tanımını alır. Ancak emek gücünü tanımlayabilmek için işin kendisini tanımlamak gerekir. Bu konuyu Marks şöyle açıklar:

"İş her şeyden önce, hem insanın, hem doğanın katıldığı ve insanın kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkimeleri dilediği şekilde başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir."[44]

Görüldüğü gibi Marks önce işi tanımlayarak sorunu ele almaya çalışıyor. Bu sürecin tanımı işin tanımı demektir. İşin tanımı ise emek sürecinin tanımı demektir. Emek sürecinin basit ögele-

ri Marks'a göre üç temel unsura dayanır; bunlardan birincisi insanın kişisel faaliyetidir, ikincisi işin konusudur, üçüncüsü ise işin araçlarıdır. Emek süreci bir faaliyettir. Üzerinde çalışılan herhangi bir madde, yeni değişikliklerle birlikte ürün olarak karşımıza çıkıyorsa, bu üretim sürecinde kullanılan emek araçları sayesindedir. Sonuçta ortaya çıkan o ürün, aslında kullanım değeri olan bir üründür. Marks, üretim sürecinin tümünü ürün açısından incelediğinde hem emek araçlarının hem de emek konusunun üretim araçları olduğunu ve emeğin kendisinin üretken bir emek olduğunu belirtmişti.[45] Ancak aynı yerde Marks, üretken emeğin ne olduğu sorusunu yalnızca üretim süreci açısından belirlemeye yarayan bu yöntemin hiçbir zaman, kapitalist üretim sürecine doğrudan doğruya uygulanamayacağının da altını çizmiştir.

Belirttiğimiz gibi emek süreci, insanın günlük yaşamında ihtiyaç duyduğu ve kendisi için gerekli olan maddi ürünlerin üretimi için doğa ile ilişkisi içinde girmiş olduğu hareket veya eylemler bütünüdür. Yaşamını idame ettirmek için zorunlu bir önkoşuldur. Şimdi üretim sürecinin doğal sonuçlarının emekçiler açısından nasıl bir sonuç doğurduğu genişlemesine tartışılabilir. Ama burada konumuzla bağlantısı açısından öncelikle üretken emek ile üretici gücün karşılıklı konumunu ve ilişkisini ele almak gerekir. Özellikle hızlı bir teknolojileşme sürecinde, işçinin el emeğinin başkalaşıma uğramasını ve ortaya çıkan yeni bir emek gücünün (kafa emekçilerinin) üretkenliğini konumuz açısından incelemek zorundayız. Özellikle proletaryanın hem başkalaştığı hem de kendi içinde bölündüğü bir süreçte, üzerinde durduğumuz bu yeni emek gücünün rolü zorunlu olarak analiz edilmelidir. Ancak bunun için bir önkoşul vardır; o da kafa emeğinin üretim sürecindeki rolüdür. Başka bir deyişle bu rolün üretken olup olmadığıdır. Yeni revizyonistlerin, işçi sınıfının devrimci rolünü bitirdiğine ilişkin ortaya attıkları düşünceler esas olarak bu noktada toplanır. Bu tezin omurgasını, emek gücünün üretim sürecinde üretken bir emek olmadığına dayandırıl-

ması oluşturur. Nasıl olsa artı-değer üreten sanayi proletaryası teknolojik gelişme karşısında sayısı giderek azaldığına, hatta zamanla yok olacağına göre, bu rolü kafa emekçileri de yerine getiremeyecekleri için, proletaryanın devrimci rolü bu nedenle ortadan kalkmıştır!

Bu konuyu başka bir bölümde daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz ama, önce bunun için önkoşulumuz üretken emeğin bir tanımını yapmamız gerektiğidir. O halde önce işe Marks'm yaklaşımı ile başlayalım. Marks, gelişmeleri adeta o zamandan görerek şu temel yaklaşımı bize ulaştırmıştır. Bizim de bugün bu yolunu şaşırmış revizyonistlere karşı temel argümanımız ve esin kaynağımız Marks'ın bu düşüncesidir. Marks bu konuda şöyle diyor;

"Tek bir insan kendi beyninin denetimi altında yine kendi kaslarını harekete geçirmeksizin doğa üzerinde bir iş yapamaz. Doğal bedende kafa ile elin birbirine bağlı olması gibi, emek sürecinde el emeğini kafa emeği ile birleştirir. Sonraları bunlar birbirinden ayrılırlar, hatta can düşmanı olurlar. Ürün, bireyin doğrudan ürünü olmaktan çıkar ve kolektif emekçinin ürettiği toplumsal bir ürün, yani her biri emek konusu üzerindeki işlemlerin az ya da çok bir parçasını yapan bir emekçi topluluğunun ortak ürünü halini alır. Emek sürecinin bu ortaklaşa (coopperative) niteliği, daha belirgin bir hale geldikçe, bunun zorunlu sonucu olarak, bizdeki, üretken emek ve bunu sağlayan üretken emekçi kavramı genişlik kazanmış olur. Üretken biçimde çalışmak için artık el ile çalışmanız da gerekmez, kolektif emekçinin bir parçası olmanız, onun yerine getireceği alt işlevlerden bir tanesini yapmanız yeterlidir. Üretken emeğin yukarıda verilen ilk tanımı, yani maddi nesnelerin üretiminin, asıl niteliğinden çıkarılan tanımı, bütünüyle alındığında, kolektif emekçi için de hâlâ doğrudur. Ama onu oluşturan üyeler teker teker alındığında geçerliliğini yitirir." [46]

Öncelikle Marks burada önemli bir tanım olan kolektif emek tanımına yeniden dönüyor. Bunu daha önce konumuzla bağlan-

tısı içinde incelemiş bulunuyoruz. Yine de belirtelim; üretimin sonucu ortaya bir ürün çıkar. Bu ürün emek sürecinde kol ile kafa emeğinin ortak faaliyeti sonucu ortaya çıkmıştır. Ürün aynı zamanda işçinin kendi ürünü de olmaktan çıkmıştır. Zira o kitlesel üretim içinde onu işçi üretmiş olsa da o kapitaliste aittir artık. Bu nedenle üretim de toplumsallaşmıştır ve ortaya çıkan bu ürün toplumsal bir üretim sonucunda kolektif emeğin bir eseri olarak ortaya gelmiştir. Bu durum elbette dar sınırlarla ele alınan bir üretkenlik kavramıyla açıklanamaz. Böylece üretken emek(çi) de genişlik kazanmıştır. Bu kavramla sonra da göreceğimiz gibi Marks, üretken emek için zorunlu önkoşul olan artı değerin yanına bir de, "işçiye artı-değer yaratma aracı damgası vuran özgül bir toplumsal ilişki"yi (Marks) koyar ve böylece üretken emek kavramını genişletmiş olur.

Kolektif Emekçi kavramı ve onun içinde izah edilen üretken emekçi olgusu, kol emeği ile kafa emeği arasındaki ayrımdan hareket edilmiş olmasına karşın, yine de işçi sınıfı salt kol gücüne dayanan bir emek gücü olarak görülmemiştir. Onu böyle sınırlayanlar ve kafa emekçilerini işçi sınıfının doğal bir parçası olarak algılayamayanlar elbette sorunu da kavrayamamışlardır. Bu süreç işçi sınıfının saflarının genişlemesine yol açmıştır. Bu proletaryanın devrimci rolünü yitirdiğini iddia edenlere karşı verilmiş en güzel ve en anlamlı bir cevap olsa gerek. Zira yeni sol revizyonistlerin "proletarya yok ki proletarya diktatörlüğü de olsun" tarzındaki uçuk düşüncelerine karşı verilen iyi bir politik argümandır bu. Marks'ın yukarıdaki tanımının dönemsel tartışmalar açısından paha biçilmez bir değerde olduğu bilinmelidir.

Demek ki hareket noktamız, kolektif emek kavramını içselleştirmek ve buradan hareketle üretken emekçi kavramına açıklık getirecek marksist analizi anlayabilmektir.

Teknolojik gelişmelerle birlikte emek, kendisi kolektif (veya toplumsal) emek olarak, üretimin düzenleyicisi ve denetleyicisi olarak tarih sahnesindeki yerini aldı. Kolektif emeğin bu rolüne paralel olarak üretken emeğe yüklenen sınırlama veya daraltma

mantığı ve bu mantığı anlamamak aslında marksizmin öngörülerini de anlamamak demektir. Bu nokta üzerinde durmamız zorunlu hale gelmektedir. O halde bu kavramdan nasıl olur da yanlış sonuçlar çıkarılmıştır? Artık bunu burada ifade edebiliriz sanıyorum; bu konuda yine o büyük dehaya başvuralım. Şöyle diyor:

"Kapitalist üretim, yalnızca meta üretimi değil, esas olarak artı-değer üretimidir. Emekçi kendisi için değil, sermaye için üretir. Bu nedenle, yalnız üretmesi yetmez. Artı-değer üretmek zorundadır. Bir tek kapitalist için artı-değer üreten, böylece sermayenin kendisini genişletmesi için çalışan emekçi üretkendir. Maddi nesneler üretiminin dışında kalan bir alandan örnek alırsak; bir öğretmen, öğrencilerini eğitmek için emek harcamasının yanı sıra, eğer okul sahibini zenginleştirmek için eşşek gibi çalışıyorsa, üretken bir emekçi sayılır. Okul sahibinin, sermayesini, sosis fabrikası yerine, 'öğretim fabrikası'na yatırmış olması hiçbir şeyi değiştirmez. Demek oluyor ki, üretken emekçi kavramı, yalnızca iş ile etki arasındaki, emekçi ile emek ürünü arasındaki bir ilişkiyi anlatmakla kalmıyor, aynı zamanda tarihsel gelişmeden doğan ve işçiye, doğrudan doğruya artı-değer yaratma aracı damgası vuran, özgül bir toplumsal üretim ilişkisini de anlatıyor."[47]

Görüldüğü gibi Marks, üretken emeği artı-değer açısından değerlendirmekle birlikte, ancak bunun nasıl anlaşılması gerektiği önem taşıyor. Marks'da bunu gösteriyor. Bu nedenle "özgül toplumsal ilişkiyi" bilince çıkarmak açısından öğretmen örneğini veriyor. Kuşkusuz bu salt öğretmen örneğiyle sınırlandırılamaz. Sermayeyi büyüten bütün kafa veya hizmet üretiminde yer alan emekçiler açısından da geçerli bir konumlanıştır. Açık olan gerçek şudur: üretken emek kavramının ilk şartı elbette artı-değer üretiminde yer almaktır. Ama yanı sıra kol gücünün dışında var olan ve giderek sayıları artan ve yaygınlaşan emek biçimleri de vardır. Özellikle bu biçimler dolaşım sürecinde ortaya çıkan çeşitli emek türleridir. Bu emek biçiminin üretken bir emek

olabilmesi için, "iş ile yararlı etki arasında" ilişkinin olması gerekir. Başka bir deyişle emekçi ile emek ürünü arasındaki ilişkinin varlığı gereklidir. Bu da yararlılığı olan bir ilişkidir. Bunların da ötesinde işçinin doğrudan artı-değer yaratma sürecinde aracı bir rol oynayan ve yine doğrudan kapitalistin sermayesinin büyümesine vesile olan bir konumda olmasının zorunluluğu söz konusu edilmiştir. Emekçilerin bu rolü hem üretim sürecinde bir iş yararlılığına hem de "özgül bir toplumsal üretim ilişkisine" tekabül eder. Bunun anlaşılması aslında kitabımızın esas konusunun da anahtarını verir bize.

Marks üretken emekçiye, emek süreci içindeki konumu açısından bakıyor olsa bile, onu emek sürecinin ilk ve basit düzeyi olarak ele almaz. Bu durum kapitalizmin var olma koşulları ile bağlantılıdır. Yüzyıllar öncesinde üretim fiilen kol gücüyle, el ve ayaklarımızı kullanarak yapılırdı. Toplumsal sistemlerin gelişmesiyle birlikte, işbölümleri de çeşitlendi ve yeni teknik gelişmeler üretimde doğrudan devreye sokuldu. Artık bu üretim sürecine kafa emeğiyle birlikte şişkinleşti, devletin büyümesine paralel olarak hizmet üretimi de arttı. Bu nedenle biz emek süreci sorununu yeniden ele almak durumunda kalmamız ve koşullara uygun bir tarzda marksizmi yeniden üretmemiz anlaşılır bir şey olmalıdır. Buradan çıkacak temel bir doğru şudur; artık üretici-emekçi kavramı bu nedenlerden dolayı sayısı genişlemiş ve rolü de artmıştır.

Peki ama kapitalist için üretken emek ne anlama gelir? Bu yeni bir soru olmasa da, hatta bu soruya Marks ve Engels cevap vermiş olsalar da, içinde bulunduğumuz olağanüstü gelişmeler karşısında yeniden cevaplandırılması, dönemsel koşullar açısından hayatidir. Her şeyden önce bu soruya Marks'ın verdiği cevap, üretim sürecinde işçi sınıfının devrimci rolünü açığa çıkaran temel argümana sahip olması açısından önemlidir. Marks, üretici emeği, kapitalist üretim şartlarında "sermayenin ücretlere harcanan parçası olarak" görmüştü. Başka bir deyişle "sermayenin değişken parçası ile" değiştirilen ya da "değiş-tokuş" edi-

len bir süreç olduğunu belirtmişti. Daha anlaşılır bir ifade ile söylemek gerekirse, üretici emeğin ilk koşullarından birisi, emeğin sermaye ile değiştirilmesi hadisesidir. Ancak sorunu böyle bir tanımla sınırlamak eksik olacağından Marks ilave olarak şu tanımı da yapmak zorunda kalmıştır; emek yalnızca sermaye ile değil, aynı zamanda sermayenin ücretlere harcanan değişken parçasıyla da değiştirilmelidir. İşçi yalnız kendi işgücünün değerini değil, aynı zamanda kapitalist için artı değeri de üretecektir. Burada Marks; "yalnızca sermaye üreten ücretli emek üreticidir"[48] derken emekçi olan herkesin, aynı zamanda ücretli emekçi olduğunu da vurgulamaktaydı.

Artık buradan şöyle bir sonuca ulaşmak olasıdır; kapitalist için sermayeyi üreten veya büyüten her ücretli işçi (öğretmenin sosis fabrikası yerine, eğitim fabrikasını oluşturmak için yarattığı sermaye gibi) üretici bir emekçidir. Her üretici emekçi aynı zamanda ücretli bir işçidir. Elbette buradan her ücretli emekçinin üretken emekçi olduğu sonucu çıkarılamaz, ama her emekçinin mutlak surette ücretli işçi olduğu çıkarılabilir. Öğretmen örneğinde olduğu gibi eğitim fabrikasında kapitalistin sermayesini büyütmeyen ve ücretini sermayeden değil de, gelirden alan bir öğretmen elbette üretken bir emekçi kategorisine girmez. Fakat bu ücretli kategorisinin dışına da çıkmaz. Diyelim ki ben bir fabrikada mühendisim. Aldığım ücretin bir kısmıyla çocuğum için bir özel öğretmen tutuyorum. Bu öğretmenin rolü üretken bir emekçi olarak (üretken emek anlamında) değerlendirilemez. Çünkü onun ücretini bir ücretli çalışan olarak gelirimin bir kısmından ödüyorum. Artı-değer sürecinde biriken bir sermayeden ödemiyorum. O nedenle Marks, "her üretken emeğin ücretli olduğunu, ancak her ücretli emeğin üretken olamayacağını" belirtirken bu gerçeği anlatıyordu. Bunu hizmetliler bölümünde yeniden ele alacağız.

Doğal olarak artık şunu diyebiliriz; sermaye sınıfı için sermayeyi büyüten bütün emekçiler kolektif emekçi olarak işçi sınıfının bir parçası olarak düşünülmelidir.

Emeğin kendi içinde üretken olan veya olmayan emek olarak bölünmesi, sınıf üzerinde çalışma yapanlar arasında farklı değerlendirmelere ve sonuçlara yol açmıştır. Birçok araştırmacı yukarıda belirttiğimiz gibi, üretken emek eşittir artı-değer üreten emektir, üretken olmayan emek ise eşittir artı-değer üretmeyen emek olarak düşünmektedir. Bu anlayış tarzı bizim sosyalist hareketin hemen bütün bileşenleri için de geçerli bir düşünce tarzıdır. Oysa bu düşünce tarzı yanıltıcıdır. Gerçekten üretken olmayan emeğin doğrudan artı değeri üretmediği biliniyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi üretken emeğin ortaya çıkardığı artı değere el konmasıyla birlikte varlığını ve yaşamını sürdüren bir emek biçimidir bu. Burada sorun yok. Sorun gerçekten üretken emek kavramından ne anlaşıldığıdır. Üretken olan emek artı-değer üreten emektir; bu doğru, ancak onun üretkenliği sadece bununla sınırlı değildir. Öyle olsaydı bugünkü birçok gelişmelere marksizm cevap veremezdi. Marksizm böyle algılanamaz. Artı-değer üretmediği halde, işverenin sermayesini büyüten ve kendisi de ücretli olarak çalışan emek üretken ve verimli emektir. Bu emekçi de üretken bir emekçidir. Bunun gerekçesini yukarda vermiştim.

Eğer bu sorunda somut ve anlaşılır bir kafa açıklığına kavuşamazsak, esas konumuz olan sınıflar sorunu hakkında ikna edici açıklamalar da yapamayız. Oysa durum böyle değildir. Zira birçok anti marksist ideologun kafa karışıklığına yol açan düşüncelerinden birisi olan proletaryanın tarihi rolünün yadsınmasına ilişkin eleştirilerinin teorik kaynakları bu noktalardır. Eğer bu sorun hakkında, yeni emek biçimlerinin rolü hakkında, net ve berrak bir kafa açıklığı yoksa savunma mekanizmalarımız da zayıflamış demektir. Bu açık.

Gerçekten Marks'ın eserlerinde üretim araçlarına sahip olmayan emekçiler, genel olarak işçi sınıfı kavramı içinde sayılmıştır. Bunun kapsamı şudur; herhangi bir üretim aracına sahip olmayan ve ücretli çalışan herkes. Ama yine gördük ki Marks toplumsal kategoriler içinde çok farklı geçiş döneminin "ara" veya "alt" sınıflarını da tanımlamıştır. Burada üretim süreci bo-

yunca yapılan değerlendirmelerde Marks, sanayide çalışanlar ile diğer ücretli çalışanlar arasındaki ayrımı değil, tersine onların temel ve ortak paralel çıkarlarını söz konusu etmiştir. Elbette bunları her düzeyde eşitlemiş olduğu anlamına gelmez. Çalışma koşullarından kültürel yapılanmalara kadar oldukça değişik farklılıklar kuşkusuz yadsınamaz.

Hizmet üretimi burada emeğin kullanım değerinin gerçekleşme biçimi önemlidir ve o nedenle üretken bir rolle açıklanabilir. Belki kullanılan emek sonucunda o bir mal olarak sahneye çıkmaz, ama bir etkin faaliyet olarak ortaya çıkar. Metanın değişim değerinde somutlaşır. Metanın yararlılık ilkesi de bu faaliyet sonucunda belirlenir. Bu sorun, hem teknolojinin gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan "kolektif emek" sorununda, hem de kafa ve kol emeği arasındaki farklılaşmalarda belirleyici bir öneme sahiptir. Otomasyon sisteminin gelişmesiyle, faaliyet içinde yer alan emeğin giderek toplumsallaştığını, ancak kafa ile kol emeği arasındaki ayrımın varlığını sürdürse bile, bunlar birbirinin zıddı emek biçimleri değil, tersine birbirini tamamlayan ve kapitalizmin "küreselleşme" sürecinde birleşme zemininin daha çok arttığı anlamına gelen bir emek türüdür. Dolayısıyla, üretken olan ve olmayan emek(çi) ayrımı sınıf içi bir bölünmeye tekabül eder. Tersine bu sınıflararası bir bölünme anlamına gelmez. Yukarıda gördüğümüz gibi artı-değer üreten emek elbette işçi sınıfının çekirdeğini oluşturur. Bu anlamda üretken olan ve olmayan emek ayrımı emeğin iki ayrı türü değildir. Bu olsa olsa emek etkinliğinin iki ayrı boyutudur. Burada önemli olan emeğin somut biçimlerinden çok emek süreci içinde oynadığı rolün görülmesidir. Daha öncede gördüğümüz gibi Wright'in de yaklaşımı böyledir. Buna karşın Wright, proleterleşmemiş beyaz yakalıların doğrudan işçi sınıfı içinde düşünülmesine karşı çıkmıştır. Kanımca bu yaklaşım da yanlıştır. O, ara sınıflardan bahsederek bunu "çelişkili sınıfsal konum" olarak açıklamıştır.[49]

Bu noktada bilimsel teknik çalışmaların içinde yer alan emekçilerin rolüne de bakmak gerekiyor. Bilimsel üretimde or-

taya çıkan ve kolektif emeğin bir unsuru olarak değerlendirilen emekçiler, yani farklı sınıf konumları, Marks tarafından Grundrisse ve Artıdeğer Teorileri adlı eserlerde işçi sınıfının kapsamı içinde değerlendirilmiştir. Zira teknolojik gelişmeyle birlikte kapitalizmin, emeğin toplumsallaşmasına neden olan bir sürece doğru yöneldiğini söyleyen Marks'ın kendisidir. Marks'ın bu öngörüsü bu yüzyılda bir kez daha böylece doğrulanmış olmaktadır. Nitekim kolektif emek sorunu da bu temel espri içinde ele alınmıştır. Bu nedenle kolektif emeğin içinde mühendislerden, menajerlere, bilimsel çalışma yapanlardan teknokratlara ve sağlık çalışanlarına kadar geniş bir yelpazeyi bu kapsam içinde değerlendirmek olasıdır. Elbette bunların homojen bir yapı oluşturmadığını bilerek sorunu daha kapsamlı tahlil edebiliriz.

Makinenin üretimde giderek egemen olması bilindiği gibi doğal bir sonuç olan işçi sayısını maksimum noktaya kadar düşmesine neden olmuştur. Bugün yaşanan da budur. Elbette makine işçiyi işinden eder. Ancak bu kural farklı gelişmelere de yol açar. Böyle bir gelişme ister istemez diğer sanayi dallarında, işçi sayısında yeni artışların koşullarını da yaratacak bir temeli oluşturur. Herhangi bir sanayi sektöründe kullanılan makinenin (teknik araç ve gereçler) yaygınlaşma eğilimi, işçi sayısında bir azalma yaratsa da, ilk etkisi ona genellikle üretim araçlarını sağlayan diğer sanayi kollarındaki üretimin artması olmuştur. Çalışan işçi kitlesinde ne kadar bir artış olacağı, iş gününün uzunluğu ve emek yoğunluğu gibi konular belli olduğuna göre, kullanılan sermayenin bileşimine, yani değişen ve değişmeyen kısımları arasındaki orana bağlı olacağı da açıktır.[50] Bu nedenle Marks, oranın sanayi sektörüne makinenin gireceği ölçüde değişiklikler göstereceğini belirtmesi nedensiz değildir. İngiltere'de maden ve kömür ocaklarında çalışan işçi sayısının, yeni gelişmelere bağlı olarak değişiklik gösterdiğini bu nedenle ifade etmiştir. Bu yeni gelişmeyle birlikte yeni bir işçi tipinin meydana geldiğini söyleyen Marks, düşüncesini şu özlü cümlede belirtir: "Makine ile birlikte yeni tip bir işçi ortaya çıkmıştır; makine ya-

pımcısı."[51] İşçi sayısının makineleşme sayesinde nispeten azalma göstermesine rağmen, üretim araçları ile tüketimdeki artışlar nedeniyle yeni iş alanlarının ortaya çıkacağını ve emek gücünün istihdam edileceğini belirten Marks, bu iş alanlarının kanallar, tüneller, köprüler, doklar, inşaatlar vb. olduğunu belirtmişti. Yeni emek talebinin artacağını söyleyen Marks, bu konuya ilişkin şu belirlemeyi de yapar;

"Ya doğrudan doğruya makinenin ya da onun eseri olan genel sınai değişmenin etkisiyle, yepyeni iş alanları açan yeni üretim dallarını oluşturur. Buralarda iş bulan işçi sayısı, doğrudan bu sanayilerin yarattığı en kaba türden el işçisine olan taleple orantılıdır. Bu türden belli başlı sanayiler, şimdilik gaz işleri, telgraf, fotoğrafçılık, buharlı deniz ulaşımı ve denizyollarındadır."[52]

Bütün bu belirlemelerden de görüldüğü gibi üretken işçi, sadece maden, kömür veya diğer imalat sektörlerinde çalışanlar açısından değil, yanı sıra makineleşmenin sonucu olarak, yeni emek talebiyle birlikte yeni iş alanlarının açılabildiğini, fotoğrafçılık, gaz, inşaat, yol, deniz ulaşımı, köprü vb. çalışanlarının, bu yeni üretim alanlarında üretken bir gücü ifade eden işçi sınıfının mensupları olarak ortaya çıktığını da belirtmek gereklidir. Örneğin; son birkaç yılda bilişim sektöründe sayısız iş alanı doğdu ve büyük bir rekabet (Microsoft olayında olduğu gibi) süreci başladı. 18. ve 19. Yüzyılda bu tür işkolları henüz gelişmemişti. Yani sınıf tanımlamasının geliştirildiği dönemde özellikle hizmet veya enformal sektörde böylesi bir büyüme yaşanmamıştı. Bünyelerinde binlerce işçi barındıran hizmet sektörleri henüz ortaya çıkmamıştı. İçinde yaşadığımız yüzyılda ise farklılaşan ve giderek gelişecek olan yeni iş kollarının devasa boyutlar alacağı kesin. Bilgisayar ve iletişim sanayi bu tür alanlara lokomotif niteliği taşıyor. Bu yeni sektörler, üretim ve dolaşım alanında varlığını giderek daha etkin bir konuma getirirken, doğrudan metanın kendisinde olmasa da, bulunduğu alanda değer yaratan bir sektörü oluşturuyor.

***

Kapitalist meta ekonomisinde dolaşım sürecinin önemli bir yeri olduğunu daha önce belirtmiştik. Kapitalist için satın alma ve satış hareketleri, sermayenin metalarından paraya, paradan metalara dönüşümü anlamına geldiğini Marks'a dayanarak izah etmiştik. Böyle bir dolaşım sürecinde ortada sarf edilen bir zaman vardır. Bu satın alma ve satış zamanıdır. Pazar sürecinde satın almanın veya satışın gerçekleştiği bir süreç anlamına gelir. Marks, bu süreci şöyle değerlendirir;

"Biz, metaların değeri üzerinden alındığı ve satıldığını varsaydığımız için, bu hareketler, yalnızca belli bir değerin, bir biçimden diğer bir biçime, meta biçiminden para biçimine ya da para biçiminden meta biçimine çevrilmesidir, varlık biçimindeki bir değişimdir. Eğer metalar değerleri üzerinden satılıyorsa, alıcı ve satıcıların ellerindeki değerlerin büyüklüğü değişmeden kalıyor demektir. Yalnızca değerin varlık biçimi değişmiştir. Metalar değerleri üzerinden satılmıyorsa, dönüşen değerlerin toplamı değişmeden kalır, bir yanda artı, öteki yanda eksidir."[53]

Meta-para ve para-meta biçimi pazarda bir alışveriş biçimidir. İşverenin bu alışverişi sağlamak için zamana gereksinmesi vardır. Marks'ın ifadesiyle "varlık durumunda bir değişiklik yapmak için" işveren pazarda hem zaman hem de emek gücüne mal olan bir süreci yaşar. Kuşkusuz pazarda sarf edilen zaman ve kullanılan emek gücü, başka bir deyişle pazardaki işlevlerini yerine getirmek için kullanılan emek, yeni bir değer yaratmak için, doğrudan artı-değer üretimi yaratmak durumunda değildir. Dolaşım sürecinde kullanılan emek, değerin bir biçimden bir başka biçime dönüşmesini sağlayan bir rolle donatılmıştır.

Dolaşım sürecinde ortaya çıkan emek "dolaşımı kapsayan ya da onun kapsamına giren bütünüyle kapitalist üretim sürecinde gerekli bir ögedir" diyen Marks, bu emeği tanımlarken, bunu ısı yaratmak için kullanılan bir maddenin yanma işindeki konumuna benzetir. Yanma sürecinde bu yanma işi herhangi bir ısı yaratmaz. Sözgelimi yakıt olarak kömür kullanmak için bunu oksijenle birleştirmek gerektiği, çünkü onun katı durumundan gaz

haline çevrilmesi zorunluluğu vardır. Zira yanmanın sonucu karbonik asit gazında kömür gaz halindedir. Dolayısıyla kömürün varlık biçiminde bulunduğu halde fiziksel bir değişikliğin meydana getirilmesi gerekiyor. Katı bir kütle halinde birleşmiş bulunan karbon moleküllerinin ayrılması ve bu moleküllerin kendi atomlarına parçalanması yeni bileşimden önce gerçekleştirilmelidir. Böylece ısıya dönüştürülmeyip ısıdan elde edilmiş belli miktarda bir enerji harcanmasını gerektirir. Bu yakma örneğinde olduğu gibi yakma işlerini kapitalistlerin kendileri yapmazlar ama bir üçüncü şahısa yaptırırlar. Bu da ücretli bir işçiden başkası değildir. Ücreti de kapitalistler tarafından ödenir.

Marks'a göre, "Meta sahiplerinin kapitalist olmayıp da, bağımsız üreticiler olmaları halinde, alım ve satım için harcadıkları zaman, emek zamanlarından bir eksilmedir ve bu nedenle bu gibi alışveriş (eski ve ortaçağlarda) bayram günlerine bırakılırdı."[54]

Demek oluyor ki dolaşım sürecinde ortaya çıkan emek, değer (maddi anlamda) yaratmayan bir emek gücü olarak ancak değerin biçiminin değişmesinde bir role sahiptir. Bu sorunun anlaşılması konumuz açısından oldukça önemlidir. Doğrudan artı-değer üretmeyen bu emekçileri, proletaryanın doğrudan bir unsuru ve parçası olarak gören Karl Marks, şu parlak düşüncesini yüzyıllar sonra bize aktarır:

"Bu üçüncü kişiler emek güçlerini kapitalistlere, kuşkusuz onların kara gözlerine aşık oldukları için sunmayacaklardır. Bir taşınmaz mal sahibinin kira toplayıcısı ya da bankada ulaklık eden bir kimse için, kendi emekçilerinin, kiranın ya da bir başka bankaya çuvallarla taşınan altınların değerine bir zerre bile katmaması hiç de önemli değildir."[55]

Marks aynı eserinin ileriki sayfalarında konuyu daha basitleştirerek anlatır. Kapitalistin pazardaki alım ve satım işlemleri sürecinde, bu işle uğraşmak için görevlendirdiği ve iş verdiği kimseleri (işçileri) "emeğini satan bir insan olarak kabul edeceğiz" diyen Marks'dan başkası değildir.[56] Bu insanlar emek güç-

lerini ve emek zamanlarını meta-para, para-meta değişim işleminde kullanmaktadırlar. Yaşamlarını fabrikada doğrudan otomobil üreten bir işçi gibi bu yoldan kazanmaktadırlar. Zira yeniden üretim sürecinin bizzat kendisi de üretken olmayan işlevleri içermektedir. O da, otomobil üreticisi işçi gibi çalışmakta ve bir emek harcamaktadır. Farkı onun bir artı-değer yaratmamış olmasıdır. Gerçi o doğrudan bir değer (ürün, dolayısıyla artı-değer) yaratmıyor ama, yaptığı işin niteliğine göre bir işlemi, zorunlu ve gerekli olan bir işlemi yerine getiriyor. Kimisi bu alanda hizmet üretirken, kimisi de para-meta dolaşımı sürecinde kendine has bir işlemi tamamlıyor.

Peki ama onun yararlılığını nasıl ele almalıyız? Bu konuda yine ustamız Marks'a başvuralım. Onun yararlılığını kastederek, yani artı-değer üretmeyen emekçiyi kastederek şöyle der:

"... üretken olmayan bir işlevi üretken bir işleve ya da üretken olmayan emeği üretken emeğe dönüştürmekten ileri gelmemektedir. Bu işlevin salt bir başkasına aktarılmasıyla böyle bir dönüşüm başarılabilse bu bir mucize olurdu. Onun yararlılığı daha çok, toplumun emekgücünün ve emek zamanının daha küçük bir kısmının bu üretken olmayan işleve bağlamasından ileri gelmektedir. Dahası da var. Daha iyi ücret alsa bile, bu durumun yarattığı farklılığa karşın, biz, onun yalnızca bir ücretli emek olduğunu varsayacağız. Aldığı ücret ne olursa olsun, ücretli emekçi olarak zamanının bir kısmında karşılıksız çalışır. Günde sekiz iş saatlik ürünün değerini alabilir, ama gene de on saatlik iş yapar. Ne var ki, gerekli emeğin aracılığı ile toplumsal ürünün bir kısmı kendisine aktarılmasına karşın, ancak sekiz saatlik gerekli emeği nasıl bir değer yaratmıyorsa, bu iki saatlik artı-emek de değer yaratmaz. Her şeyden önce, toplum açısından bakıldığında emekgücü, şimdi de eskiden olduğu gibi, salt dolaşım işlevinde on saat tüketilmiştir. Bu emekgücü, herhangi bir başka şey için, üretken emek için kullanılamaz. İkincisi, bu iki saatlik artı emek, bu işi yapan birey tarafından harcandığı halde toplum bunun karşılığını ödemez. Toplum bundan, herhangi bir ek ürün ya

da değer elde etmemektedir. Ama onun temsil ettiği dolaşım maliyetleri, on saatten sekiz saate beşte bir oranında azalmıştır. Toplum, onun aracılığı ile gerçekleşen bu faal dolaşım zamanının beşte biri için herhangi bir eş-değer ödememektedir. Ama bu adamı bir kapitalist çalıştırıyorsa, bu iki saatin karşılığının ödenmemesi, onun sermayesinin dolaşım maliyetini azaltır ve bu da gelirinden bir indirim oluşturur. Bu, kapitalist için olumlu bir kazançtır, çünkü sermaye değerinin kendisini genişletmesinin olumsuz sınırı böylece daralmıştır. Küçük, bağımsız meta üreticileri kendilerine ait zamanın bir kısmını alım ve satım için harcadıkları sürece, bu olsa olsa, üretken işlevlerinin arasında kalan sürelerde harcadıkları zamanı ya da üretim zamanındaki bir azalmayı temsil eder."[57]

Bu oldukça uzun alıntıyı okuyucuyu biraz sıkmış olması pahasına seçtik. Doğrudan ustanın ağzından vermeyi belki daha anlaşılır ve daha ikna edici olacağını düşünerek aldık. Ancak buradan çok önemli ve tarihsel değerde sonuçların çıkarılabileceğini düşünüyoruz:

Şimdi bu işlemde istihdam edilenlerin dolaşım sürecinde yaptığı işlerin çok karmaşık ve değişik olması, onları ortak bir temelde birleştirmezlik etmez. Onların ortak olan temel yanı, emek gücünü harcamaları ve ücretli olarak çalışmalarıdır. En önemlisi, onların katkısı olmaksızın sermayenin valarizasyonu da gerçekleşmez. Çünkü, metanın nihai ürün haline geldiği yer dolaşım sürecidir. Onların emekleri kapitalist pazarda belirlenir. Bir başka unsur da şudur; o, yanında kendi kazandığı ücretle herhangi bir işçinin emeğini satın almaması ve onu yanında çalıştırmamasıdır. İşçimizin doğrudan pazarda belirlenen şartlarda kapitaliste emeğini pazarlayarak aldığı ücretle yaşıyor olmasıdır. İşte bütün bu olgular, sanayi işçisinin dışındaki oldukça yaygın ve geniş olarak kullanılan bu emek gücünü, o emek gücünde somutlaşan emekçimizi, işçi sınıfının dışında mütalâa edemeyeceğimiz gerçeğinin temel göstergelerini oluşturur.

İki saatlik artı-emek süresi işverenin maliyetini düşüren bir

faktördür. Dolayısıyla Marks'ın deyişiyle bu olgu "... onun temsil ettiği dolaşım maliyetleri, on saatten sekiz saate beşte bir oranında azalmıştır." Toplumsal açıdan bakıldığında, dolaşım zamanının beşte biri için herhangi bir eşdeğer ödenmez. Ancak bu kişiyi kapitalist çalıştırıyorsa, o zaman karşımıza şu tablo çıkar: Bu durum söylediğimiz gibi, kapitalist sermayecinin dolaşım maliyetini azaltmıştır. Bu iki saat içinde harcayacağı (belki daha fazla sürede) giderleri, işçimizi iki saat daha fazla çalıştırarak karşılamıştır.

Dolaşım sürecinde kullanılan bu emek zamanı, meta haline gelmiş değerlere yeni bir şey katmamıştır belki, ancak o emek zamanı kapitalistin pazardaki dolaşım maliyetlerini düşürmüştür. Bu maliyeti Marks, meta biçiminden para biçimine dönüşen maliyet olarak açıklar. Bu hangi sonuçlara yol açmıştır? Kapitalist; bu nedenle pazarda daha büyük çapta satın almalarda veya satışlarda bulunmasına yol açmıştır. Burada Marks şöyle der:

"Ve eğer işinin hacmi, onu kendisine ücretli emekçi olarak hizmet edecek ve dolaşım yerine getirecek bir kimseyi satın almaya (kiralamaya) zorlar ya da ona bu olanağı sağlarsa durumun niteliği böylelikle değişmiş olmaz. Dolaşım sürecinde (salt bir biçim değişikliği olması ölçüsünde) belli bir miktar emek-gücü ve emek-zamanı harcaması gerekir."[58]

Kapitalist, emek gücünü satın alabilmesi için değişen sermayenin bir kısmını bu alanda harcamak zorunda kalır. Gerçi bu harcama veya yatırılan sermaye, daha önce de belirtildiği gibi ne bir ürün ne de başka bir değer yaratır. Kuşkusuz bunun ayrıntısı Marks'ın adı geçen eserinde incelemek mümkün.

Şimdi buraya kadar olan bölümde, kapitalist üretim sürecinde ortaya çıkan dolaşımın temel unsurlarından biri olan emek gücünü ve emek biçimlerini inceledik. Bunun bizim tartışmamız olan işçi sınıfının kapsamı açısından tarihsel bir önemi olduğu açıktır. Zira sorunumuzun en temel tartışmalı konusu, işçi sınıfının kapsamı ve bu kapsam içinde artı-değer üretmeyen emek gücünün rolünü nasıl ele almamız gerektiğiydi. Kapital'in ikinci

cildinde Marks'ın yaptığı açıklamalar bu tartışmanın kesilmesini zorunlu kılıyor. Sorun yeterince açıktır artık.

Bu bölümü kısaca toparlamak gerekirse; artı-değer üretmeyen, ancak pazarda emeğini satan, ister özel kapitaliste isterse devlet kapitalistine yapılan bir iş karşılığı emeğini kullanan ve bu işin karşılığı olarak ücret alan ve bu emek zamanının bir kısmına el koyulan, dolayısıyla kapitalistin sermayesini büyüten her emekçi, işçi sınıfının doğal bir üyesidir. Sorunu böyle ele aldığımız zaman doğruyu yakalamış oluruz.

Burada bir parantez açalım; ancak hizmet sektörü ve kamusal alanda nesnel sınıf konumları açısından işçi olmakla birlikte, öznel konumları açısından farklı olan, negatif bir konumda bulunan iş gücü türleri de vardır. Bunlar durumları açısından sermayenin yönetimi için müsteşar veya menajerler gibi görevlerle konumlandırıldıkları için, bu işgücü dilimleri sınıf mücadelesi açısından, dolayısıyla sınıf ittifakları çözümlemesi bakımından kritik özelliklere sahiptirler. Bu kesimlerin proletarya ile ilişkileri bakımından durumları ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Şimdilik, sadece maaş alıyor olmalarının emekçiler safında yer almaları için yeterli bir neden olmadığını belirtelim.

3. EMEĞİN NİTELİKLERİ ÜZERİNE
(Vasıflı vasıfsız emek sorunu)

a) Emeğin rolü:

Kapitalist üretimin temel koşulu (ki aynı zamanda üretim tarzını da doğuran), ücretli işçiler sınıfının varlığına bağlıdır. Marks bu koşulu, her türlü meta üretiminden kapitalist meta üretimine geçişi kolaylaştıran faktör olarak ele almıştır. Kapitalist üretim bu yanıyla eski üretim biçimleri üzerinde tartışmasız bir üstünlük sağlamıştır. İşçiler ile üretim araçları, kapitalist meta ekonomisinin birer etmeni olarak, başka bir deyişle temel varlığı olarak kalmıştır. Üretimin varlığı ve devamı bu iki etmene bağlıdır. Aksi takdirde üretim süreci ortadan kalkar. Bu iki et-

men birlikte ortak bir bileşimle üretim sürecine girerler. Bu doğrudan sermayenin bir işlevi olarak kendini gösterir. Kapitalist üretim süreci, bilindiği gibi emek gücünün sömürüsü üzerine dayanır. Böylece kapitalist meta ekonomi sistemi Marks'ın da dediği gibi "çağ açıcı" bir tarihsel sistemdir. Wallerstein bunu "tarihsel kapitalizm" olarak belirtiyor. Tarihsel gelişim seyri içinde yeni bir çağ açıcı olan kapitalist meta ekonomisi iki temel üzerinde, eski çağları geride bırakacak ve eski üretim biçimlerini yıkacak köklü bir sürece yol açmıştır: bunlardan birincisi emeğin örgütlenme sürecidir. İkincisi de, tekniğin gelişme olgusudur.

Şimdi en üst noktada gelişen tekelci kapitalizm, yeni yüzyıla kapsamı çok daha geliştirilmiş bir düzeyde, özellikle iki temel öngörüden biri olan tekniğin geliştirilmesi temelinde girmektedir; yine bunlardan ilki, emeğin örgütlülüğünü dağıtmaktır, ikincisi ise, tekniği en üst düzeyde geliştirerek, bilgisayar, robotlar, otomasyon ve mikroelektronik dalgaların geliştirilmesi tarzında sürece müdahale etmiş olmasıdır. Emeğin örgütlenmesi tasfiye edilebildiği oranda kapitalizm, uluslararası burjuvazinin ve kendi hareketinin anayasasını yaratabilmekte ve tekniği bu uğurda en ileri düzeyde kullanarak hedefine ulaşmak istemektedir. Öyle ki "küreselleşme" politikalarının içinde bir dizi uluslararası tekelci firmalar aracılığıyla, hükümetlerüstü hareket ve manevra alanı yaratılmıştır. Bu mümkün müdür diye sorulsa, bu mümkün olsa dahi önündeki tek engelin giderek genişleyen ve büyüyen milyonlarca yoksul emekçi kitleler olması gerçeğini karartamıyor. Elbette sadece bu değil. Kapitalist ekonominin mantığında rekabet, yıkım ve bölücülük vardır. Bu ise yeni sürecin önündeki engellerden biri olarak da ifade edilebilir.

"Sanayi sermayesi artıdeğerin ya da artıürünün yalnızca ele geçirildiği değil, aynı zamanda yaratılması sermayenin bir işlevi olan, sermayenin biricik varlık biçimidir"[59] diyen Marks, bu sistemin varlığını kapitalistler ile ücretli emekçiler arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığına oturtmuştu. Kapitalizmin yeniden üretimi, sermayenin valarizasyonudur. Başka bir deyişle artık ürünün

çoğaltılması ve realize edilmesidir. Bu durum, sermayenin emek ve toplum üzerindeki kontrolü ile ilgili bir sorundur. Marks'ın "karın politik karakteri" dediği sorun budur. Sermaye hangi biçimi alırsa alsın, ister ulusal düzeyde, isterse global düzeyde olsun bu genel karakterinden vazgeçemez. İşte sınıf mücadelesinin temelinde yatan gerçek de budur. Kapitalizmi bir sistem olarak yıkacak büyük emek potansiyeli görülmeden emek gücünün biçimi ne olursa olsun, "kafa emeği mi, yoksa kol gücüne dayanan emek mi belirleyici olacaktır" tartışmasına girmek, sorunun özünü anlayamamak demektir. Sorunun temelinden bu şekilde bir kopuş, kapitalist sömürüyü ve onun doğal sonucu olan sınıf mücadelesini gizlemek anlamına gelir.

Bilindiği gibi sermaye geçtiğimiz yüzyılda toplumsal üretimin denetimini ele geçirmişti. Dolayısıyla böyle bir gelişme emek sürecinin hem teknik sürecinde, hem de toplumsal örgütlenme sürecinde köklü değişiklikler yaratmıştı. Birçok sermaye sanayi sermayesine bağlanmış ve giderek sahneden silinmişti. Para-sermaye ile meta-sermaye, sanayi sermayesi ile yan yana bir işlev görmüş, sonuçta dolaşım sürecinde sanayi, sermayenin farklı işlevleri içinde de olsa ona bağımlı bir tarzda gelişmişti. Nasıl ki geçtiğimiz yüzyılda (19. Yüzyılda) sanayi sermayesinin toplumsal üretimi denetime alması, emeğin teknik ve örgütlenme sürecinde değişiklikler yarattıysa, 20. Yüzyılda da sanayi sermayesinin alabildiğine temerküz bir durum kazanması yeni gelişmelerle birlikte, bütün üretim sürecini denetimi altına aldı. Bu süreçte en önemli araç olarak teknik kullanıldı. Bu yeni ve önemli gelişme, emek hareketinin örgütlenmesinde de yeni ve daha kapsamlı projeleri üretmeyi gerektirdi. Kuşkusuz eskinin klasik ve kalıplaşan bir kısım argümanları yerine, yeni koşullara uygun olarak yeniden sürece yanıt verecek bir temeli başarmak gerekiyor. Sanayi proletaryasının daralması nasıl kabul edilebilir bir gerçek ise, kafa veya kol gücüne dayanan ama giderek genişleyen yeni bir proletaryanın gelişmiş olma gerçeğini de kabul etmek gerekiyor. Bu her ne kadar bugün için bölünme ve parça-

lanma biçiminde ortaya çıkıyor olsa da, bu durum gelecekte, yeni, gelişen ve dinamik bir işçi kitlesinin ortaya çıkma gerçeğini değiştirmez. Bu bize proletaryanın küçüldüğünü değil, tersine genişlediğini göstermekle kalmıyor, daha da önemlisi kapitalizme karşı büyük bir emekçi kitlenin enerjisini ve örgütlenme imkanını da önümüze koyuyor.

Proletarya, toplumsal konumdan dolayı bir sistem olarak kapitalizmi yıkabilecek ve devrim yapabilme potansiyeline sahip yegane sınıftır, demiştik. Bu onun ilk tarihsel ve siyasal görevidir. İkincisi de, bir toplumsal sistem olarak sosyalizmi örgütlemek ve insanlığı sınıfsız ve sömürüsüz bir topluma kavuşturma yeteneğidir.

İleri teknolojik gelişmelere bağlı olarak işçi sınıfının bu misyonu yüklenemeyeceği iddia edilmektedir. Bu doğru mudur? Sonuçta teknoloji bir insan emeğinde ve kullanımında somutlaşır. Onun olumlu olduğu gibi elbette olumsuz etkilerini yadsıyacak değiliz. Marks'ın çeşitli eserlerinde belirlediği gibi, emek sürecinde bir üretim gücü olarak rol alan teknoloji, kuşkusuz sınıfsal ilişki ve çelişkilere yansımamazlık edemez. Bu tek yönlü değildir. Karşılıklı bir etkileşim içindedir üretim süreci.

Sermaye bugüne kadar ne istedi? Sermaye bugüne kadar daha çok sömürerek daha fazla kâr istedi. Bunun yollarını aradı. Geçen yüzyılda buharlı makineler, değirmenler vb. araçlar yeni bir çağ yaratmıştı. Bugün de bilgisayarın üretime girmesiyle yeni bir devasal süreç oluştu. Teknoloji daha fazla artık ürün demektir. Daha az masraf, daha çok kâr demektir. Teknoloji, emek-sermaye çelişkisinin ortasında bu mücadelenin yansımasında bulunmaktadır.

Daha sonra bunun emek sürecindeki olumsuz rolüne yeniden döneceğiz.

b) Vasıflı ve vasıfsız emek süreciyle ilgili bir tartışma:

İşçi sınıfının doğuş sürecini ele aldığımızda, özellikle İngiltere'deki sürece baktığımızda, standartlaşan bir sınıfın doğduğunu görürüz. Bu, tekelci bir dönemin ortaya çıkmasıyla daha son-

ra fordist üretim denen kitlesel üretimde kendisini somutlamıştır. Bu dönemde, kapitalist üretim sürecinde iş küçük parçalara ayrılıyor. Bu işte çalışan işçinin işi nasıl yapacağı ve ne kadar sürede yapacağı belirleniyor. Beceriye, yetkinleşmeye, zihinsel emeğin sonuçlarına dayanmayan bir işçi tipi ortaya çıkıyor. Hem ürün, hem de işçi standartlaşıyor. Ancak üretim büyük fabrika merkezlerinde birlikte ve kitlesel olarak yapılıyor. Üretim sürecinin tüm bilgisi yönetim erkinde toplanıyor. Dolayısıyla işçi, üretim, bilgi ve deneyiminden yararlanamaz hale geliyor.

Burada vasıfsızlık olgusuyla karşı karşıya bulunuyoruz. Hem işçi, hem de iş vasıfsızlaşmıştır. Kafa emeği ile kol emeği arasında tam bir bölünme vardır. Fordizmde ortaya çıkan kitlesel üretimin esas olgusu bunlardır. Vasıfsızlaşan ve homojenleşen bir işçi sınıfıydı söz konusu olan. Ancak burada önemli bir ayrım noktası vardır. Gerçekte teknoloji insanı (işçiyi) vasıflı hale getirir mi? Bu soru önemli. Bu soruya çoğu araştırmacılar evet diyor.

Kuşkusuz vasıflı olmak bir yere kadar üretim bilgisine sahip olmak demektir. Kafa ve kol emeğinin bütünleştiği bir süreçte, tasarım ve uygulama bilgisine sahip olmak vasıflı olmak anlamına gelir. Emek sürecinde kontrol sahibi olmak demektir. Şimdi bu kadar önemli sonuçlara yol açan bu gelişme, kapitalist üretim şartlarında olanaklı mıdır? Ya da tersinden soralım: kapitalist bu kadar bilgiye sahip, hatta üretim sürecini kontrol edecek tüm bilgilere sahip bir işçi kitlesi yaratabilir mi? Yani kendini yıkacak bilgilere sahip bir kitle yaratması olası mıdır? Bu sorulara bugün kendine marksist diyen birçok düşünür bile evet diyebiliyor.

Kuşkusuz vasıfsızlaşma, yapılan işin değersizleşmesiyle ilgili bir sorundur. Teknolojinin üretimde kullanılması demek ikili anlama sahiptir. Teknoloji, kapitalist üretimin egemen olduğu bir sistemde üretimde kullanılmaya sokuluyorsa Marks'ın da ifade ettiği gibi bu, "tahrip gücüne" yol açar. Başka bir deyişle kapitalistçe kullanımından kaynaklı olması tahrip gücünün esas nedenidir. Oysa ikinci unsur olan sosyalist üretim sisteminde tekno-

lojinin böyle bir tahrip gücünden bahsedilemez. Emek üretkenliğini artıran teknolojik girdiler kuşkusuz kapitalizmde emeği vasıflı hale getirebilir ama sömürüyü ve "göreli artık değeri" artırır. Önemli olan, tekniğin emeğin yabancılaşmasını azaltacak ve tahrip etmeyecek biçimde kullanılmasıdır. Buna sermayenin mantığı izin vermez ve kapitalizm şartlarında bu mümkün değildir. Bunun için tüm vasıflı emek türleri eninde sonunda vasıfsızlaşır. Yeni teknolojik gelişmeler vasıflı emeğin önemli bir bölümünü ortalama emek düzeyine getirmiştir. Yine de buna mukabil vasıflı emek ile vasıfsız emek arasındaki açı farkı derinleşmekteydi. Vasıflı emek, burjuvazinin de yönlendirmesiyle vasıfsız emekten kopartılarak sistem içine dahil edilmeye çalışılmaktadır.

Gerçekten teknolojik gelişmeyle birlikte vasıflı emeğin vasıfsız emeğe göre daha fazla önem kazanması, yeniden, Weberci "statü" kavramını diriltmiştir. Artık bu mantığa göre, artı-değer kuramı gerekli değildir. Sınıflar mülkiyete ve toplumsal statü farklılaşmasına dayanan gruplaşmalardır. Bunun için artı-değer kuramına gerek yoktur! Weberci düşünürler için sınıf değil, bu statü grupları önemlidir.

Kişinin sınıfsal konumu öznel durumlarla açıklanamaz. Statü gibi farklı konumlar sınıf açıklanmasında öznel bir temeli oluşturmaz. Tersine, kişinin sınıfsal konumu üretim ilişkileri içindeki yeriyle açıklanabilir. Bu vasıflı veya vasıfsız emek açısından da aynıdır. Vasıflı emeğin önem kazanması üretim ilişkilerinin dışında gelişen bir öznel durum değildir. Vasıfsız emek için de bu böyledir. Bu iki emek biçimi de aslında bir sınıfsal duruşun nesnel açıklanmasıdır. Zira üretim ilişkileri içindeki konumu bu nesnel gerçeği açığa çıkarır. Kişinin sınıfsal konumunun nesnel temeli üretim sürecinde yarattığı (veya yaptığı) işle açıklanabilir. Zira iş kişinin sınıfsal konumunu belirler. Vasıflı işçinin geliri baz alınarak yeni bir sınıfsal tanımlamaya gidilemez. Gelir sınıfsal konumu belirlemez. Daha çok emek niteliğini belirlemeye yarar. Bu bize yararlı emeğin üretim içerisindeki duru-

munu açıklar. Bugün öyle örnekler var ki, iyi örgütlenmiş bir sendika, yaptığı sözleşmeyle vasıfsız bir işçinin vasıflı bir işçiye göre çok daha fazla gelir elde ettiğini göstermiştir. Bunun yüzlerce örneği mevcuttur.

Aslında vasıflı emek, yalın emeğin yoğunlaştırılmış halidir. Marks buna "çoğaltılmış yalın emek" demektedir. Sözgelimi, bilgisayar monitörünün yapımı vasıflı bir emeğin ürünüdür. Ama onun değeri herhangi bir vasıfsız emeğin değeriyle eşitlendiğinde sadece vasıfsız emeğin belirli bir miktarını temsil eder. Zira yine Marks, vasıfsız emeği yalın emek veya hünersiz emek olarak da ele almıştır. Ancak şunun altını çizmeliyiz. Vasıflı emek veya vasıfsız emek, karmaşık gibi görünse de artı değerin yaratılmasında en ufak bir farklılık taşımaz. Başka bir deyişle vasıflı emek, vasıfsız emekten sadece daha pahalıdır. Aslında Marks'ın da ifade ettiği gibi ortalama emeğin, vasıflı veya vasıfsız olup olmamasının artı-değer yaratılmasında hiçbir rolü yoktur. Vasıflı emekte belirtmiş olduğumuz gibi daha pahalı bir emek gücü vardır. Hatta Marks onu "... üretimi daha fazla zamana ve emeğe mal olan emekgücü, bu yüzden de hünersiz ya da basit emekgücüne göre daha yüksek değerde"[60] olduğunu söylemişti. Marks burada iplikçi ile kuyumcu örneğini verir. Bu iki emeğin hünerleri (veya vasıfları) ne olursa olsun, kuyumcunun kendi emek değerine karşılık harcadığı emeğin, nitelik bakımında birbirinden farklı olmadığıdır. İster kuyumculukta isterse iplikçilikte olsun, artı-değer yalnızca fazladan harcanan emek miktarı ile aynı emek sürecinin uzatılmasından doğmuştur. Bunların birisinde mücevher, diğerinde iplik eğirme sürecinde oluşmuştur.

Bu tartışmamıza da temel olacak bir dipnotta, Marks "işçi sınıfının fiziki yönden bozulduğu ve nispi bir tükenme gösterdiği yerlerde" diyerek başladığı bir süreçte "ince emekten" bahsetmiş ve hünerli emek ile hünersiz emeğin zaman olur ki nasıl yer değiştirdiğini anlatmıştır.

Gerçekten bunun bu tartışmalarda çok önemli ve temel bir

saptama olduğunu kabul etmek gereklidir. İşçi sınıfının "fiziki bozulması" bugün çok daha açıktır ki teknolojinin sonuçları nedeniyle "kol gücünün" zayıflamasına neden olmuş, ama çok daha "ince bir emeğin" devreye girmesine de yol açmıştır.[61] Demek oluyor ki, vasıflı emek ile vasıfsız emek ayrımında temel alınması gereken özellik -emek gücünün farklı biçimleri de olsa- sınıf mücadelesindeki değiştirici rolleridir.

BÖLÜM 3

DEĞİŞEN İŞÇİ SINIFINDA TEKNOLOJİ VE EMEK

1. ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ VE İŞÇİ SINIFI

Uluslararası sermayenin hareket biçimlerini incelemeden önce, sınıf yapılarındaki dönüşümün hareket biçimlerini özetlemekle işe başlayalım. Bilindiği gibi yirminci yüzyılda sınıf yapılarında değişime neden olan önemli gelişmeler oldu. Bunları birkaç başlıkta toplarsak:

1) Emek sürecinin bölünmesine yol açan bilimsel-teknik gelişmeler,

2) Yönetim ve mülkiyet ilişkilerindeki değişiklikler ve buna paralel olarak oluşan örgütsel yapılar,

3) Emeğin kendi içinde hiyerarşik örgütlenmesine paralel iş düzenlenmesinin gelişmesi ve

4) Hizmet sektöründeki devlet istihdamına dayanan şişkinleşme.

Bilimsel-teknik gelişmelerin üretim sürecinde ve ona bağlı olarak sınıf üzerinde dolaysız bir etkide bulunduğu tartışmasız bir gerçektir. İşbölümünde büyük bir farklılaşma olduğu yeterin-

ce açıktır. Emek sürecindeki bu yeni gelişme, doğal olarak işin örgütlenmesinde de yeni sonuçlara yol açmıştır. Bu aynı zamanda emek ile sermaye arasındaki ilişkilerde de etkili olmuştur. Kuşkusuz bu yeni durum, sınıf mücadelesinin gelişme seyri açısından yeni biçimleri ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde bu yeni biçimler sınıf mücadeleleri süreci üzerinden çok farklı ve yeni teorilere de kaynaklık eden sınıf çözümlemelerine gidilmiştir.

Şimdi biz bu değişimlerin ana kapsamı üzerinde durmak istiyoruz. Ulusal ve uluslararası düzeyde süren yeni gelişmelerin (ki bu hem yeni bir işbölümünün, hem de alabildiğine eşitsizliğin temel ayraçları olarak tarih sahnesinde yer almaktadır), sınıf yapıları üzerinde doğrudan veya dolaylı etkide bulundukları açıktır. Kapitalist metropol ülkelerle geri kalmış ülkeler arasında bağımlılık ilişkileri gelişirken, uluslararası işbölümünde de önemli değişimler yaşandı. Ancak işgücündeki yeni gelişim süreçleri kapitalist anavatanlar lehinde sürmeye devam etti. Açı büyüdü. İleri teknolojiye dayanan nitelikli ve kalifiye işgücü metropol ülkelerde yaygınlaşırken, geri kalmış bağımlı ülkelerde hâlâ eski teknolojiye dayanan işgücü istihdamı sürüyordu.

Kuşkusuz, eşitsizlik sadece ulus devletleri arasında var olan bir süreç değildi. Yanısıra bölgesel eşitsizlikler de derinleşirken, ortaya çıkan yeni çatışmalar, sınıf yapıları üzerinde etkili olmaya başlamıştı. Dolayısıyla bu eşitsiz gelişim süreci, uluslararası işbölümünde değişiklere yol açtı ve doğal olarak emek sürecini de etkiledi. Böylece sınıf çözümlemelerinde bu etmen dikkate alınmak durumundadır. Uluslararası işbölümünden kaynaklanan bağımlılık ilişkileri, metropol ülkelerle bağımlı ülkeler arasında işgücü niteliğinde önemli değişiklikler yarattı. İleri teknolojiyi ve bilgiyi kullanan merkez ülkeler, yüksek derecede otomasyona bağlı nitelikli bir işgücünü yaratırken, bu bağımlı çevre ülkelerde niteliksiz bir işgücü ordusuna yol açtı. Uluslararası düzeyde ortaya çıkan bu farklılaşan emek süreci, sınıf içi ilişki ve çelişkilerinde önemli bir rol oynadı. Dolayısıyla birçok araştırmacı ve sınıf hareketinin örgütleyicileri sınıf içi sorun ve gelişme-

lerde, sorunun bu boyutunu görmezden gelerek, sorunu salt ulusal boyut içinde değerlendirdiler. Bu ülkemiz sınıf hareketi ve sosyalist hareketi açısından da böyle olmuştur. Sorunu bu ulusal bağlam içinde ele almak önemli kırılmalara yol açmıştır doğal olarak. Böyle bir yaklaşım hem sınıf hareketini ulusal sınırlar içine hapsolmasına yol açmış hem de sınıflararası mücadelede başarısızlığa neden olacak olguları yaratmıştır. Zira ulusal düzlemde var olan sınıflararası çatışma tali plana düşerken, yerini kısmen de olsa gittikçe uluslararası ölçeğe yayılan sınıf içi karşıtlıkların önemini artıracak olgulara bırakmıştır. Dolayısıyla başarısızlığın bir yanını da, uluslararası ölçekte gelişen yeni olguları dikkate almayan bu politikanın oluşturduğu söylenebilir.

Uluslararası sermaye hareketi zorunlu olarak emek hareketini de ulusal boyuttan çıkarmıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bağımlı ülkelerden merkez ülkelere doğru bir işgücü akımı gerçekleşti. Ancak bu işgücü akımı ne emeğin bütünleşmesine yol açmıştı ne de ululararası emek gücünün parçalanmasını engelleyebilmişti. Bu durum sınıf içi çelişkilerin derinleşmesine yol açtığı gibi, emperyalistlerarası rekabetin faturası da işçi sınıfına çıkarıldı. Sermayenin yüzyıl içinde nasıl bir hareket ve işbölümü içinde bulunduğunun ayrıntısına girmeden önce, bugün uluslararası işbölümünün ana kriterlerini aktarmaya çalışalım. "Küresel kapitalizm" olarak da adlandırılan sermaye hareketinin hareket biçimini en özlü olarak T. Öngen şöyle anlatıyor:

"Bugün kendini Yeni Dünya Düzeni olarak sunan uluslararası işbölümünün anlamı şudur; 1) Bilgi üreten, bilimsel bilgiyi ve bilgiye dayalı teknolojiyi kullanan üretim türleri Kuzey'de yoğunlaşırken, eski teknolojilere dayanan, hizmet yerine daha çok mal üreten, emek yoğun nitelikte üretim alanları ağırlıkla Güney'de yığılacaktır. 2) Karlılık oranı yüksek, toplumsal ve ekolojik maliyeti düşük ürünler Kuzey'de üretilirken, Güney'de bunun tersi bir gelişme gerçekleşecektir, 3) Ürün ve teknoloji farklılıklarına dayanan işbölümü, işgücü farklılıklarına dayanan eşitsiz bir gelişme ile beslenecek ve çok nitelikli işgücünün istihda-

mı Kuzey'de gerçekleşirken, niteliksiz ya da yarı nitelikli işgücü, Güney ülkelerinde birikecektir."[62]

Kuşkusuz buradan şu sonucu çıkarmak mümkün; yeni uluslararası işbölümü, bağımlı ülkelerde işgücü istihdamını azaltmasa da (bir yerde onu da sınırlayacaktır) kazanılmış haklara saldırıları artıracaktır. Yeni teknolojiye dayanan vasıflı emeğe talebi artırırken, bağımlı ülkelerde tasarrufa gidecektir. Burada haklı olarak Burawoy, üçüncü dünya ülkelerinde radikal işçi hareketini geliştirecek bir uluslararası yeniden bir yapılanmadan söz etmektedir.[63] Bu saptama önemli ama, bunu başka bir yazıda ele alacağız.

Üretimin sınırlandırılması ve emekten tasarruf edilmesi zorunlu olarak bazı sosyal hakların, başta sendikal düzen olmak üzere geriletilmesine neden olacaktır. Zaten bu süreç bir süredir devam etmektedir. Ortaya çıkan bu uluslararası düzeydeki emek farklılaşması, doğal olarak sınıfın konumu üzerindeki tartışmaları derinleştiriyordu. Ama bu tartışmaların bir yönü, marksist perspektiften uzaklaşmaya yol açıyordu. Dolayısıyla buradan işçi sınıfının tarihi rolünü yitirdiğine ilişkin oportünist görüşler yeni bir ambalaj ile tekrar piyasaya sürüldü. Yine de bunda önemli etkilerden birisinin, uluslararası emek faktöründeki değişimlere kulak tıkayıp, marksizmin adeta bu yeni süreçlere cevabı yokmuş gibi düşünen "sol" bir dogmatizmin etkisi olduğunu sanıyoruz. Oysa durum tam tersine, marksizmin oldukça karakterize edilmiş cevabı vardı. Ancak sorun marksizmi yeniden ve yeni koşulları dikkate alarak üretebilmekti.

Uluslararası sermaye hareketi, sadece kalkınmacı veya ulusal devlet bağlamı içinde incelenemez. Özellikle günümüzde incelenemez. Sözgelimi MAI örneği veya Avrupa Birliği'nin "Ortak Avrupa Ailesi" yaratma girişimi ve ortak para birimine geçiş, hatta ortak ordu ve ortak polis gibi kurumsal adımların başlatılması sermayenin doğal karakterinden ve sonucundan bağımsız değildir. Böyle bir gelişme emek gücünün de uluslararası düzeyde hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle söylediğimiz

gibi başta Batı Avrupa'ya olmak üzere yoğun bir iş göçü akımı olmuştur. Neredeyse Almanya'da toplam nüfusun %10'nu yabancı işgücü oluşturmaktadır. Diğer ülkeler de bundan farklı değildir. Metropol ülkelere göç sürerken kapitalizmin krizi sonucu işten atmalar yaygınlaşmış, hatta birçok firma kapatılırken birçoğu da geri kalmış ülkelerde faaliyete başlamıştır. Buralarda ise ciddi bir emek istihdamını sağlayarak yeni bir emek gücü potansiyelini yaratmamıştır. Yarattıysa bile, vasıflı bir emekgücü potansiyelidir ve sınırlıdır. Oysa sermayenin bu hareketi metropollerde işçi sınıfının birçok düzeyde aleyhine olmuş ve emek gücü, kazanımlarıyla birlikte parçalanmıştır. Yeni uluslararası işbölümü, ucuz emek aktarımını hem metropollerde hem de gittiği geri kalmış ülkelerde gerçekleştirmiştir. Eşitsiz gelişme öyle ileri boyutlara varmıştır ki, adeta merkez ile çevre arasındaki ilişki, geri kalmış ülkeleri metropol ülkelere daha bağımlı hale getirmiş, bu ülkeleri Kuzey denen kapitalist ülkelerin "ürün pazarına" dönüştürülmesine yol açmıştır.

Emeğin bu parçalanmasına ve yeni uluslararası işbölümüne bağlı olarak bazı sonuçları daha yakından görmek olasıdır. Özellikle bilimsel-teknik gelişmenin bu yeni işbölümü üzerindeki doğrudan etkisini tartışmak önemlidir. Bilginin üretimdeki ağırlığının giderek artırması, üretim teknolojisinin hızla yenilenmesini sağladı. Dolayısıyla, üretimde daha az emek ve daha az enerji, hatta daha az hammadde kullanımına yol açtı. Örnek olarak sanayinin gözde ürünü olan çelik sanayini ele alalım (anlaşılması için özellikle demir çelik sektörünü veriyoruz, zira bu sektör biraz da bütün sektörlerin anası konumunda bulunuyor); son 30 yılda bu sanayindeki gelişme ileri bir eritme, dökme ve işleme sürecinde kullanılan yeni teknoloji, adeta yeni çelik fabrikalarının yapılmasına yol açtı. Bu teknolojiler çeliği demir ve kömür havzalarına olan coğrafi bağımlılıktan kurtardı. Hatta yeni sanayi yatırımlarının maliyetini 3/2 oranında azalttı. Üstelik, verimlilikte önemli bir artışa da sahne oldu. Bugün çelik kombinasyonlarında kömür fırınlarının yerine, elektrik fırınları kulla-

nılmaktadır. Gerçi elektrik fırınları yeni teknolojinin ürünleri değildir ama, kömür fırınlarına göre bu elektrik fırınlarından elde edilen çeliğin kalitesini yükseltmiş ve maliyeti düşürmüştür. Zonguldak Kömür İşletmeleri ile Demir Çelik Fabrikalarında yeni teknoloji kullanımı tartışmaları doğrudan bu anlattıklarımızla ilgilidir. Bunlar artan ölçüde bilgi teknolojisine, fabrika ve fırınlarda kullanılan ve yönetilen bilgisayarların varlığına bağlıdır. Otomatikleşmiş işlem, çelik sektöründe hızla yayılmaktadır. Bu yeni gelişme demir-çelik sektöründe bilginin de gelişmesine ve bunun üretime uygulanmasında görülen artışa dayanmaktadır. Sanayide otomasyon sisteminin hızla gelişmesi varolan eski kalıpları yıkmıştır.

Geçmişin dev entegre tesisleri sonsuza dek varlıklarını sürdürmeleri için kurulmuştu. Büyük yatırımlar gerektiriyordu ve öyle de oldu. Zira Ereğli ve İskenderun Demir-Çelik Kombinaları büyük yatırımları gerektirmişti. Kuşkusuz bunlar yabancı sermayenin oluşturduğu ağlardı ülkemizde. Ancak ABD'de güç duruma düşen böylesi büyük entegre tesisler ciddi tartışmalara neden olmuştur. Genel eğilim olarak, bu tesislerin yöneticilerinin gerekli yatırımı yapmamalarından kaynaklandığı söylenmişti. Aslında 1970'ler dünyasında sanayi ülkelerinde, dolayısıyla ABD'de bu şirketler kapasitelerini artırmak ve fabrikaları daha da modernleştirmek için yatırımlar yapmışlardı. Bu yatırımlara rağmen güçlükleri devam etti. Sorunun özü aslında bu nokta değildi. Varolan eski ve klasik yapılar üzerinde modernleşme yapılmak isteniyordu. Bu ise yeni gelişen teknolojiye ayak uydurmayı ifade eden, aslında birçok yanıyla onu başaramayan bir yenileme (melez) çabasıydı. Çünkü bilgisayar ve otomasyon sisteminin kurulması yeni baştan, deyim uygunsa sıfırdan yatırımı ve entegre sistemini gerektiriyor. Çelişki buradaydı ve sorun eski üzerinden yenilenme adımlarıydı. Kuşkusuz, eski üzerinden yenilenme aslında eski fabrikaları biraz daha modernleştirerek genişletme anlamına geliyordu. Sanayileşmedeki klasik normları, fabrikaları büyütme ve genişletme, artan üretim ve artan verim

getireceği hesaplandığından, yeni dev fırın veya bölümler inşa edildi. Bu nedenle eski teknolojinin, en yeni ve dayanıklı metalarına yatırımları organize etmek zorunda kaldılar. Zamanla görüldü ki başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkumdu. Öyle de oldu. Sanayide bilgi teknolojisi hızla devreye girdi, dev entegre tesisleri bu bilgi teknolojisine uyum sağlamakta zorlandı. Çünkü demir-çelik fabrikalarının tesisleri büyük ve pahalıydı. Otomasyon sistemine daha küçük işletmeler ayak uydurmuşlardı. Yapılan incelemeye göre, 1950'den sonra bu sistemle çalışan sadece iki dev tesis inşa edildiği ifade edilmektedir. Önemli kayıplara uğrayan firmalar daralma sürecine girdi. Kuşkusuz bu daralmanın ve yeni otomasyona dayanan yeni üretim tekniklerinin (esnek üretim) gelişmesinin temelinde yatan esas olgu, 1970'lerin ortasından itibaren baş gösteren aşırı üretim krizidir. Kriz kapitalist işletmeleri yeni kararlar almaya sürükledi. Bunların başında emek tasarrufuna yol açan etkenler sayılabilir. Kuşkusuz, bu yeni teknolojinin giderek devreye sokulmasının adımlarını daha da hızlandıracaktı. Krizi atlatmanın bir yolu da emek üretkenliğini artırmaktı. Bu, göreli artık değeri, artırmak anlamına geliyordu. Böylece esnek üretimin devreye girmesi hem emek tasarrufunu hem de emek üretkenliğini artıracak yol olarak görüldü krizi aşmanın nedeni olarak.

Amerikalı demir-çelik işçilerinin 1970'lerden sonra önemli bir kısmı işinden olmuş ve işsizler ordusuna katılmışlardı. Almanya'da da benzer gelişmeler yaşanmıştı. Örneğin, bugün Almanya'da resmi rakamlara göre 4,5-5 milyon işsiz vardır. Ancak gerçek rakamlara göre bu sayı 7,5-8 milyonu bulmaktadır. Amerika'da yeni kurulan fabrikalar (adı, sanı duyulmayan yerlerde inşa edildiler) hızla organize edildiler. Bu daha az maliyete yol açtı. Yapılan araştırmalara göre eski fabrikalarda çalışan işçilerin 3 ile 6 saatte ürettikleri bir ton çeliğe karşı, aynı çeliği sadece 2 saatte üretir hale gelmişlerdir.[64] Kuşkusuz bu süreç daha sonra da göreceğimiz gibi yeni işsizliğin başlangıcı olacaktır.

Bilgisayarların genellikle hizmet sektöründe yoğunlaştığını

biliyoruz. En azından böyle görülmektedir. Ancak tek başına bu doğru bir yaklaşım değildir. Bugün bilgisayarların aynı zamanda doğrudan üretim sürecinde de yoğun olarak kullanıldığı bir gerçektir. Dijital kontrollü makine aygıtları iletişim sistemi ve yazılımı ile organik olarak üretim tesislerini faal bir duruma getirmiştir.

Kuşkusuz amacımız bu anlattıklarımızdan bir emek gücü olan insan faktörünün öneminin azaltılması değildir. Tersine giderek artan oranda insan faktörü -ama yetişmiş teknik ve kalifiye elemanlar- önem kazanmaktadır. Çünkü hangi teknolojik varsayımlar olursa olsun, onu ortaya çıkaran insan beynidir ve yine önce harekete geçiren insan beyninin kumanda ettiği elleri ve ayaklarıdır. O halde marksist teori, hiçbir zaman bu unsuru yok saymadı ve şimdiden sonra da yok saymayacaktır. Ancak marksizm cansız ve kuru bir dogmalar yığını değildir. Dünyamız ne yüzyıl ne de ikiyüz yıl önceki dünya değildir. Elbette çok büyük ve farklı gelişmeler yaşanmıştır. Ve marksizm bu gelişmeleri hesaba katmamazlık edemez.

Bilgi teknolojisinin 1960'lardan sonra hızla gelişmesi ve üretimde devreye girmesi yeni yaklaşımları gerektiriyordu. Öncelikle, insan ihtiyaçlarında, bilhassa tüketim ekseninde hızla dünyada emperyalizmin kültürel ve ideolojik saldırısıyla birlikte büyük ve yeni talepler gündeme geldi. Bu gelişme kapitalist dünyada büyür, gelişirken ve kitlelerin istemleri cevaplandırılmaya çalışılırken eski "sosyalist" ülkelerde kapalı ve kendi yağıyla kavrulan bir dünya, dış kapitalist dünyanın baskısına dayanamaz hale gelmişti. Bu "yaşayan sosyalizmin" çözülüşündeki nedenlerden biri olarak belirtilebilir. Bastırılan kitle talepleri farklı oyuklardan yükselmiş ve ayaklanmalara dönüşmüştü. Ancak kapitalizm beş yıl bile geçmeden, kendi çıkmazını da derinleştirerek bu ülkelerde yüzünü gösterdi. "Sosyalizmin" yıkılmasının ardından Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da ortaya çıkan vahşet, savaş ve açlık kapitalizmin gerçek yüzünü ortaya çıkartmaya yetmiştir.

Endüstrileşmiş Batı adına "sanayi uygarlığı" da denen Avrupa ve ABD, tüm insanlığı umutsuz bir açmaza sürüklemektedir. Bu kapitalist emperyalizmin açmazının bir göstergesidir. Sanayideki bilimsel-teknik yöntemlerin hızla ilerlemesi, artan oranda üretim fazlalığı ve bu üretim fazlalığına paralel gitmeyen tüketim ve pazar darlığı kapitalizmi onulmaz krizlere sürüklemektedir. İşsizliğin, açlığın, ulusal ve dinsel kavgaların hızla artması ve o oranda dünya nüfusunun sürekli büyümesi, tek kanatlı olan dünyada, sosyalist alternatifin gündemden kalkabileceğini ve krizsiz ve sorunsuz bir dünya yaratılabileceğine ilişkin teoriler çok kısa bir süreçte tuzla buz olmuştur. Salt son 6-7 yılda bile SB ve Balkan ülkelerinin çözülüşü bu ülke halklarındaki kapitalizme yönelik umutları yıkmış, kapitalizmin nasıl vahşi bir sistem olduğu çok kısa sürede kendini göstermiştir.

Kapitalizmin yerkürede dünya nüfusuna yetecek kadar ekmek sağlayabileceğini düşünen bütün hesaplamalar, öncelikle tarımın sanayileşmesine dayanıyordu. Bu da tarımda yoğun gübre kullanımıyla yürütülecekti. Ancak görüldü ki, böyle bir tarımsal üretim biçiminin ya da tarımda sanayileşme girişiminin orta vadede toprağın verimliliğini bozduğu gibi insanlığın geleceğine de yeni ve tehlikeli hastalıkları taşıdı. Bu kapitalizmin doğasında vardı (Kuşkusuz esas konumuz bu olmadığı için kısaca belirtip geçiyoruz). Ekolojik denge bozuldu. Çevremiz yaşanamaz hale geldi. Doğal kaynaklarımız ve topraklarımız tahrip oldu. Artık dünyamız koca bir köye dönüştü. Eskiden ve hâlâ modern sanayi kentlerinde, kentin kenar mahallelerinde yoksulların yaşadığı varoşlar oluşurdu. Kimliklerine, bölge veya dinlerine göre gettolar oluşurdu. Artık dünyamızın köyleri ve şehirleri bir bütün olarak yoksulların varoşlarına dönüşüyor. Kentlerin kendisi birer varoş haline geliyor. Yeni yeni gettolar kuruluyor. Ama bir avuç zengin ve kapitalist bu dünyanın adeta dışında özel güvenlikli bölgelerde yaşamlarını sürdürüyor. Kentlerin dışında girilmesi ve ulaşılması mümkün olmayan yeni bir yaşam, zevk ve sefa çılgınlıkları içinde özel şatolarla çevrilmiş kapitalist bölge-

lerde hüküm sürüyor. Ve bunlar dünyamızın geleceğine karar vermeye çalışıyorlar.

Kapitalist-emperyalist ülkelerde sanayi işçilerinin nüfus oranına göre giderek küçülmesi nesnel bir olgudur. Ancak hâlâ bu, dünya çapında sanayi işçilerinin yoğunluğunu gölgeleyecek bir konumu ifade etmemektedir. Aslında gerek kapitalist emperyalist ülkelerde, gerekse dünya genelinde ücretli çalışanların genel nüfus oranına göre ağırlığı giderek artmaktadır. Kapitalizmin gelişmesi, ücretli emeğin varlığı sayesinde gerçekleşmiştir. İkinci bir başka alternatif ortaya çıkmamıştır. Ücretli emeğin ortadan kalkması, doğal olarak sermayenin de olmadığı anlamına gelir. Sanayi proletaryasının sayıca bu ülkelerde azalması, emek üretkenliğinin düşüşüne yol açmadığı gibi, emek üretkenliğindeki artışı da sağlamıştır. Kuşkusuz burada sorulması gereken soru şudur; kapitalist ülkelerde işçi sınıfının çalışma sürelerinde bir azalma var mıdır? Azalmanın olmadığı açık. Bu kadar bilimsel-teknik gelişmeye karşın, hiçbir kapitalist, çalışma saatlerinde bir düşüşü gerçekleştirmemiştir. Sonuçta kapitalist ülkelerde hızla ekonomik krizin ortaya çıkması, kitlelerin yaşamında oldukça tahripkar sonuçlara yol açmaktadır. İşsizlik bunların başında gelmektedir.

Üç bin yıllık sınıflar savaşından süzülerek gelen bu deneylerin sonunda, sömürüye dayanan bu sistemleri, ücretli emeğin dışında, başka bir deyişle işçi sınıfının dışında hiçbir güç değiştiremez. Dolayısıyla kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde temel özne olan işçi sınıfı, aynı zamanda bütün insanlığın da kurtuluşunu sağlayacak bir kimliğe sahiptir. Onun geleceği de burada saklıdır. Bu nedenle işçi sınıfı kavramını doğru anlamak gerekiyor. Bu kavram içinde sadece sanayi işçisi yoktur. Sorunu böyle koyamayız. Eğer sorunu sadece böyle ele alırsak, sorunun ekonomik veçhesini bir tarafa bıraksak bile giderek azalan bir işçi profilinin, yeni bir devrimsel süreçte rolünün ne olacağını da tartışıyor olmamız gerekir. Giderek azalan ve küçülen bir güç, sayısal durumdan bağımsız olarak belirtilmelidir ki, doğal olarak

devrimci bir başkaldırı hareketinde yeterli bir öncü unsur gerçeğini de devre dışı bırakır. Ancak Marks, işçi sınıfı için "gesamtarbeiten", yani işçiden başka bir şey olmayan işçi anlamında bir belirleme yapmıştı Alman İdeolojisi'nde. Yani bu anlayışa göre, mühendis, teknisyen, üretim planlayıcıları ve ustabaşılar, ücretli memur ve müstahdemler vb. kısaca beyaz yakalı denen işçiler bu kapsamda ele alınmaktadır. Bu nedenle devlet ve kamu sektöründe üst düzey bürokratlar dışında ücret karşılığında yaşamını işgücünü satarak sürdüren, geniş bir emek cephesi ile karşı karşıya bulunuyoruz.[65] Gelişmiş ülkelerde ise (buna dağılan Sovyet Bloğu da dahildir), işçi sınıfının, çalışan nüfus içindeki oranı %75'i geçmiştir. Bunların içinde ABD, İngiltere ve İsveç'te bu oran %90'ı aşmıştır.[66]

Burada bilimsel teknik faaliyetlerin entelektüel yoğunluğu (emek), ortaya atılan yeni bulguların ve yeni teknik açılımların, işçi sınıfının hizmetine aktarıldığı oranda, ortak ve yeni proletarya bileşiminin yaratılması, işçi sınıfının geleceğini temsil eden gücünü yeniden daha güçlü bir şekilde üretebilecektir. İşçi sınıfının devrimci potansiyel bir gücü taşıması, kapitalizm şartlarında üretim içindeki özel yerinden kaynaklanır. Yoğun sömürü ve sermayenin birikim isteği artı değerin daha da artırılmasını zorunlu kılıyordu. Sermayenin birikiminin başka bir yolu ve kaynağı da yoktur. Bu nedenle sermaye sürekli büyümek zorundadır. Bu ekonomik durum zorunlu ve sürekli olarak, ücretli emeğin yaygınlaşması anlamına geliyordu. Özellikle bu durum, kapitalizmin tekelci aşamaya geçmesiyle daha da arttı. Teknolojinin gelişmesi emeğin parçalanmasına yol açsa da, kapitalizmin azami kâr hırsı bu süreci ortadan kaldıramaz. Bu noktada E. Mandel'in şu değerlendirmesi yerindedir. E. Mandel yazdığı bir yazıda şöyle diyordu:

"İşte modern proletarya bugünkü toplumda, tam da kapitalizmin hareket kanunlarının fonksiyonu olarak, mutlaka ve nispi büyüme eğilimi taşıyan biricik sınıftır."[67]

Burjuvazinin son hızla yeni teknolojiyi pürüzsüz olarak üre-

timde devreye sokması gerçekleşse bile, o zaman mevcut sabit sermayenin oluşturduğu büyük yatırımlar (daha önce de gördüğümüz gibi-mesela demir çelik örneğinde olduğu gibi- eski teknolojinin hâlâ nasıl varlığını sürdürdüğünü açıklayamayız) kolayca yeni teknolojiye ayak uyduramayacağı gibi, büyük ve kapsamlı masraflara da yol açacaktır. Dahası bu krizi daha da büyütecektir. Yine pürüzsüz ve sorunsuz olarak emeğin parçalanmasına yol açsa bile, karşısında altından kalkamayacağı büyük bir kitlenin işsizliğine de yol açmıştır, açacaktır. Bu ise kapitalizme karşı büyük bir muhalif potansiyelin varlığı demektir. Aslında bilindiği gibi işsiz kitleler, yedekte bekleyen büyük bir emek gücünün ordusudur.

Ancak bugün sorun gerek kafa emeğinin gerekse kol emeğinin, eğitiminin ve örgütlenmesinin gerçekleştirilmesi temelinde, bu emek biçimlerinin üretim süreci içerisinde birleştirilmesi ve bu süreçte yeniden kapitalizme karşı devrimci bir eksende harekete geçirilmesi sorunu elbette göz ardı edilemez. Kuşkusuz bugün vasıflı işçi vasıfsız işçilere göre çok daha aranır haldedir. Ancak yeni kuşaklarla birlikte vasıfsız işçinin de giderek talep anlamında azalmasına (ki bu ekonomik bir olgu olarak vasıfsız işçilerin toplumsal olarak büyümesi nesnel bir gerçektir. Belirtilmek istenen bu değildir) doğru gelişen bir evrim içinde olduğu yanıltıcı değildir. Vehbi Koç'un bundan 9-10 yıl önce gençlere şöyle bir çağrısı söz konusuydu: "Herkes mutlaka bir ehliyete, bir diplomaya ve bir vasfa sahip olmalıdır!" İşçi hareketimizin eğitim durumunu daha önceki bir eserimizde vermiştik.[68] Şunu genel olarak ifade etmek yanlış değildir; üretim sürecinden kopan eski işçi kuşağının sayısı gittikçe artarken, daha kalifiye ve meslek eğitimi görmüş işçinin sayısında da o oranda artış gözlenebilmektedir. Bu oran batı ülkelerinde çok daha artan orandadır. İşçi sınıfının saflarında vasıflı ve eğitim görme oranı arttıkça, geleceği fethetme de o derece kısalacak ve örgütlenme hızlanacaktır. Bu biraz da bilinçle ilgili bir sorundur. Nitekim, Marks bu konuya ilişkin şöyle demişti:

"İşçi sınıfı doğayı fethetti, şimdi insanları fethetmek zorundadır. Bu girişimi başarmak için gereken güç yönünden bir eksiği yoktur. Ancak ortak güçlerin örgütlenmesi yönünden şüphesiz, henüz yetersizdir."[69]

İşte bu yetersizlik sınıf bilinciyle aşılacaktır. Biz bu konuyu önemsediğimiz için ayrı bir bölümde ele alma fırsatımız olacak.

Karl Marks, yeni teknolojik gelişmenin ve otomasyon sisteminin olası eğilimlerini, 150 yıl önceden görebilen tek teorisyendir. Daha önce de kısaca belirttiğimiz gibi sermayenin genel olarak hareket kanunlarından ilerleyerek üretici güçlerin üretim faaliyetinde kullandıkları emeğin giderek bu üretim sürecinin denetleyicisi olacağını, bu eğilimi taşıdığını, gelişme yöneliminin doğal olarak çalışma sürecinin kısaltılmasını gerektirirken, kitlesel işsizliğe yol açacağını, benzer ekonomik krizlerin devam edeceğini gören ve ifade eden insandı Marks. Kapitalist burjuvazi bugün üretim fazlalarına ve aşırı düzeyde kâr yaratmasına rağmen, yeni teknolojinin kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni krizlere rağmen, çalışma süresini kısaltmaya gitmeye yanaşmıyor. Kitlesel yeni işsizler yaratmasına rağmen, çalışma sürelerini kısaltma yoluna gitmemesi burjuvazinin genel çıkarları açısından anlaşılabilir. Son yıllarda burjuva iktisatçılarının bu çelişkinin çözümü olarak "ikili toplum" projeleri üretmeye başladılar. Özellikle bu ikili toplum projesi, Alian Mine, Andre Gorz gibi yazarların eserlerinde formüle edildi. Oysa bunun ilk somut adımı, yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi sürecinde Japonya'da Toyoto Otomobil Sanayi'nde gerçekleşmişti. Ayrıntılı bilgi için ilk kitabımın "Japon Modeli ya da Yeni Üretim Teknikleri" bölümüne bakılabilir.[70] Bu "ikili projeye" göre, bu çelişkiyi ortadan kaldıracak esas unsur, işçi sınıfının iki ana bölüme ayrılmasıdır. Bunlardan birisi, iş güvencesi olan, sendikalı, çalışma yasaları ile korunan kalifiye elemanlardır, diğeri ise TİS ve çalışma yasalarıyla korunmayan, sigorta ve sendika hakkından yoksun, emekli haklarından mahrum, üretim talebine göre istendiği zaman istihdam edilen, istendiği zaman çıkartılan, daha çok

vasıfsız işçi yığınları. Japonya deneyi, özellikle de Toyoto deneyi, bunun bütün dünyaya yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bu iki işçi grubunun bir arada bulunması, burjuva iktisatçılar tarafından ikili ekonomi veya ikili toplum projesi olarak adlandırılmaktadır. Aslında bu düşünce burjuvazinin çok eski bir silahıdır. Yeni cilalarla piyasaya sürülmesinden başka bir şey olmadığı açıktır. Amaç işçi sınıfını burjuvaziye karşı kendi içinde bölmek, güçsüz bırakmak ve parçalayarak örgütlenmesini engellemektir.

Ancak burada yanlış bir anlamaya meydan vermemek için şu noktaların altını çizmek istiyoruz. Tarihi olarak sınıfın nesnel konumu ile öznel konumu arasında iki ayrım marksizm içinde tartışılmıştır. Sınıf dediğimiz kitle tek tek bireylerden oluşan bir yığım değildir. İşçi sınıfının üretim süreci içindeki yeri ekonomi konumuyla ilgilidir ve bu nesnel sınıf konumu dediğimiz bir olgudur. Nesnel sınıf konumunun belirlenmesi dediğimizde doğal olarak kendinde sınıf tanımını kastederiz. Oysa sınıfın toplumsal bir özne olarak belirlenmesi ise, sosyal bir varlık, başka bir deyişle politik bir aktör olarak kendisi için sınıf olmasıyla ilgilidir. Bu iki tarihsel oluşum iki ayrı sorunsaldır. Tarihselci yorum içinde Marks, Engels, Lenin, Stalin, Gramsci, Lukacs vardır. Bunlar sınıfsal durumu, nesnel konumu ile öznel bilinç formları arasındaki ayrımı veri olarak ele alırlar, ama karşıtlık biçiminde değerlendirmezler. Farklı uğraklar olduğunu varsayarlar. İkisi arasında ayrımı gözetmeyen yapısalcılar (ki bunların başında Poulanzas gelir) için dayanak noktaları şudur; onlar işçi sınıfının öznel yapısından yola çıkarak dar çekirdek bir işçi sınıfı tanımına ulaşırlar. Bu da sanayi proletaryasıdır. Bunu yukarda kısmen de olsa izah etmiştik.

Bu bağlamda sınıfın genişlemesi önemlidir. Özellikle emeğin maddi bir güç olması ve organik bir gücü ifade etmesi vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Ama buradan şu sonucu çıkarmamak gerekir; sınıfın maddi ve organik gücünün genişlemesi sınıfın po-

litik, ideolojik ve kültürel anlamda kapasitesinin genişlemesi demek değildir. Bu anlamda kapasitenin genişlemesi sınıfın öznel konumu ile ilgilidir. Bunu aşağıda inceleyeceğiz.

2. MAKİNELEŞME VE FARKLILAŞAN EMEK SORUNU

Günümüz sınıf hareketinin en büyük tartışmalarından birisi, kapitalizmin ulaştığı teknik gelişme boyutunun yarattığı sonuçlardır. Teknolojik yapıdaki hızlı büyüme ve üretimde otomasyon sisteminin adım adım yerleşmesi, günümüz sosyalist hareketi ve işçi sınıfı mücadelesi açısından önemli ve ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle çok farklı teoriler ileri sürülmekte ve yeni teknolojik gelişmeye bağlı olarak proletaryanın sınıf mücadelesini yürütemeyeceği belirtilmektedir. Çünkü onlara göre proletaryanın tarihi misyonu sona ermiştir!

Kuşkusuz burada önemli olan marksizmin teknolojik gelişmeye nasıl baktığıdır. Kanımca sorulması gereken soru şudur; dünden bugüne ve geleceğe yönelik olarak teknik gelişme ile sosyalizm arasındaki ilişki nasıl bir ilişkidir? Bir başka deyişle, geleceğin toplumu olan sosyalist toplum, bir anlamda bilimsel teknik gelişme üzerinde inşa edilecekse, bu sorun şimdiden sınıf mücadelesini nasıl etkilemektedir? Ve ortaya çıkan değişiklere karşı nasıl bir proje ile yanıt verilmelidir? Özet dahi olsa bu bölümde sorulan bu sorulara yanıt aranacak ve mümkün oldukça çözümlemelere gidilecektir.

Aslında işin tıkanıklığı biraz da "yaşayan sosyalizm"in uygulamalarında ortaya çıkmıştı. Mekanik bir iradeci yaklaşım ile kaba materyalist eşitlikçi eğilimlerin, sosyalizmi skolastik bir sürece doğru ittiği bugün daha iyi anlaşılabilmektedir. Sosyalizm adına ortaya çıkan birçok akım, aslında marksizmin yaşayan ve gelişen canlı bir bilim olduğu gerçeğini dolaylı da olsa reddetmiş, somut şartların somut tahlili dikkate alınmamıştır. Klasik bir söylemle ifade etmek gerekirse, sorunların çözümünde ufuk darlığı ile karşı karşıya kalınmış ve elbette bugünkü sonuçlarla

karşılaşılmıştır. Doğrusu biz biraz da böyle bir sosyalizmin kefaretini ödüyoruz aslında. Oysa Marksizm'de (dolayısıyla Leninizm'de) bundan 100-150 yıl önce bile sorunların çözümünde anahtar olacak en temel bilgileri bulmak mümkündür. Otomasyon veya yeni teknolojik gelişme dediğimiz bu süreç, Marks, Engels ve Lenin tarafından ele alınmış ve muhtemel gelişmeler anlaşılır bir şekilde değerlendirilmiştir. 19 yüzyılın koşullarında sınırlı da olsa makineleşmenin olası sonuçları ve genel eğilimi, Marks ve Engels tarafından belirtilmişti. Bilindiği gibi Marks, üretim süreci içinde teknolojik gelişmenin rolü üzerine önemli açılımlar getirmişti. Okuyan her kafa bunları görebilirdi.

Aslında sosyalist toplumların inşası, bilindiği gibi üretici güçlerin ilerici doğrultuda gelişmesiyle bağlantılıdır. Kuşkusuz sosyalizm bilimsel teknik temeller üzerinden gelişecekti. Ancak bilimsel teknik gelişmelerin kapitalist kullanımı ile sosyalist kullanımı arasında tam bir farklılığın olması bilince çıkarılmalıydı. Çünkü tekniğin ve bilimin kapitalist kullanımı sonucunda, emek-teknoloji ile bilim basitleştirilmiş, sıradanlaştırılmış ve şeyleştirilmiştir. Kapitalizm tekniği, üretici güç olmaktan çıkarıp bizzat üretimin etmeni haline getirmiştir. Belki bu durumu şöyle de ifade edebiliriz; teknolojik süreçler (onun sosyalist kullanımı anlamında), aslında toplumların teori ve pratik süreçlerinin bir toplamıdır. Ama bu kapitalizmin mantığında olmayan ve olmayacak bir gerçekliktir. Sosyalizm bireyi yok saymaz, ama oradan hareketle kolektif insanı amaçlar. Bunun için doğanın dönüştürülmesi zorunludur. Başka bir deyişle doğanın dönüşümü sağlanmadan insanın dönüşümü de sağlanamaz. Doğanın dönüşümü ise insan emeği ile gerçekleşir. Bu öngörü temel çıkışımızın mayasıdır. Böyle olduğuna göre teknoloji sonuçta insan emeğinin bir ürünü olarak vardır. O, kullanım değerine sahip bir metadır yalnızca. Doğanın değiştirilmesinde insan emeğiyle birlikte teknoloji de belirleyici bir role sahiptir. Hammaddelerin, mamul maddeye (işlenmiş) dönüştürülmesinde üretim araçlarıyla birlikte insan emeği kullanılır. Burada emek temel bir fonksi-

yondur. Bu üretim sürecinde Marks, esas olanın doğa ile ilişkisinde teknolojinin önemine vurgu yaparak Grundrisse'de şöyle yazar;

"Doğa, makineler, lokomotifler, demiryolları, telgraf direkleri, otomatik masura makineleri vs. inşa etmez. Bunlar insan endüstrisinin ürünleridir; doğa üzerindeki insan iradesinin, ya da insanın doğa içinde yer almasının araçlarına dönüştürülmüş doğal materyal. Bunlar insan beyninin organlarıdır, insan eliyle yaratılan, nesneleştirilen bilginin gücüyle."[71]

Marks, teknoloji ile insan yaşamı arasındaki ilişkiyi de şöyle ifade etmişti; "Teknoloji doğa karşısında insanın hareket tarzını, maddi hayatını idame ettirmesi için gerekli üretim sürecini ve dolayısıyla toplumsal ilişkilerin, bundan doğan entelektüel anlayışların ya da düşüncelerin kökenini ortaya çıkarır."[72]

Manifaktür aşamasından sonra üretimde makineleşmenin kullanılmasıyla, başka bir deyişle yeni bir emek aracı olarak ifade edilen makineleşme ile işçi sınıfı arasındaki savaş durmamış, tersine daha da artmıştır. Kapitalist üretim tarzının temeli olan makine ile çelişki, manifaktür üretimindeki çelişkiye oranla daha da keskinleşmiştir. Özellikle 1600'lü yıllarda dokuma sektöründe yenilik olarak bulunan makine, birçok ülkede işsizliği artırdığı için yasaklanmıştı. İşçiler makineleri kırmış, fabrikatörleri öldürmüştü. Ricardo'nun ifadesiyle "makine ile emek daimi bir rekabet halindedir."[73] Ancak zamanla işçiler makine ile sermayeyi birbirinden ayırdılar ve makinelerin kullanış tarzına ve ona kumanda eden sermayeye yöneldiler.

Kapitalizmde işçinin emeğini tümüyle bir meta olarak satması, sistemin temel bir özelliğidir. İşçi bu emek sürecinde işbölümü aracılığıyla makineyi kullanmada hünerli hale gelmiştir. Marks bu noktada şu belirlemeyi yaptığında tümüyle haklıdır; makinenin kullanılmasıyla birlikte "işçinin emek gücünün kullanım değeri ile birlikte değişim değeri de yok olur."[74] Zira işçiler makinenin kullanılması sonucu fazlalık haline gelir. Sermayenin büyümesi ve kendini genişletmesi sonucu ya işten atılır ya da

"sanayinin daha kolay ulaşabilir kollarına akar, emek pazarını doldurur ve emek gücünün fiyatını değerinin altına düşürür." (aynı yerde). Makinelerin sanayiyi yavaş yavaş ele geçirmesi işçiler üzerinde yıkıcı bir etki yapar. Sefalet ve açlık kol gezer. Hatta 1834'de İngilizlerin pamuklu makineleri Hindistan'da büyük yıkım yarattığını o dönemin genel valisi şöyle açıklamıştır; "Buradaki sefaletin bir eşine tarihte zor rastlanır. Pamuklu dokumacıların kemikleri Hindistan ovalarını beyaza boyamıştı" (Aynı yerde.)

Kapitalistin amacı daha fazla kârdır ve dolayısıyla daha fazla üretim demektir bu. İşçi ve emekçilerden daha fazla tasarruf etmek ve aynı sürede daha fazla iş çıkartmak ister. Burjuvazi teknolojinin gelişmesiyle birlikte eskisi kadar yetişkin işçi çalıştırmak zorunda olmaktan çıkmıştır artık. Yerine daha az vasıflısını, erkek yerine kadını, yetişkin işçi yerine çocukları kullanarak hem daha fazla süre çalıştırmış hem de daha az ücretle aynı işleri yaptırabilmiştir. Son yıllarda görülen yeni iş süreci bundan farklı değildir. Üretimde makinenin kullanılması işten çıkartılmayı yoğunlaştırırken işçileri de doğrudan emek pazarına sürmüştür. Bu ise yeni tepkilere ve çalkantılara yol açmıştır. Nitekim Ricardo "otomatik sistemin gelişmesi daha az hünerli emeğe gereksinim duyar" demesi nedensiz değildir. Bilimsel teknolojik gelişme kapitalizmin aynı zamanda krizinin de bir ifadesidir. Sözgelimi 100 işçinin yaptığı bir işi birkaç insanla birlikte bir makinenin yaptığını düşünelim. Burada kapitalizmin üretimdeki krizini nasıl atlatabileceğini tartışabiliriz. Bu nedenle Marks, sabit sermaye olarak adlandırdığı makinelerde ifade ettiğimiz çelişkiyi en ayrıntılı noktasına kadar incelemişti. Yani Marks, üretim sürecinde kullanılan canlı emeğin yerini makinelerin almasından kaynaklanan çelişik sorunlara dikkat çekmişti. Böyle bir konum değişikliği, kapitalizmin genel eğilimi olan artı-değer ve azami kâr hırsıyla birlikte yürüyen kapitalist meta ekonomisinin (pazar için üretim) iç çelişkilerini daha da derinleştirecektir. Sonuç ne olursa olsun emek devre dışı bırakılamaz.

Gerçekten Marks'a göre, emeğin devre dışı bırakılması tam bir saçmalık olacaktır. Ve bu bir yerde kapitalizmin onulmaz çelişkisi anlamına gelecektir. Çünkü kapitalist üretim sürecinde karın ve artı değerin kaynağı hiçbir zaman makineler olmamıştır, tersine onun kaynağı bizzat işçinin emeğidir. Değeri o makineler değil iş gücü olarak işçi sınıfı yaratır. Kapitalizmin yaratılan artı değere el koyması, dolayısıyla azami kâr elde etmesi ve bir ekonomik sistem yaratması bu süreçle ilgilidir. Ekonomi politik bilgisinden bihaber olanlar ancak bunu savunabilirler.

Belirtildiği gibi sanayi devrimiyle birlikte makineler, üretimin kendisi değil, ama önemli bir temeli olmuştur. Dolayısıyla üretim sürecinde sermaye nesnel ve maddi bir güce dönüşmüştür. Böylece sermaye, emeğin bu üretkenliğini kendine mal edinerek artı değere el koymuş ve süreci "değer üreten değer" olarak tanımlamıştır. Kuşkusuz makinenin üretimde rol alması önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu reddedilemez. Makine sermayenin gözünde (şaşı olan bir gözle) esas değer üreten bir varlıktır. Artık bundan sonra emek ile makinenin, makine ile emeğin ilişkisi yeni biçim almıştır. Yine bu konuda Marks'a başvuralım;

"Makinenin devreye girmesiyle, zorunlu ve artık emeğin harcanması, öznesi emekçi olan yani emekçi tarafından yapılıyormuş gibi gözüken bir eylem olmaktan çıkar, tersine makinenin yaptığı bir işe, emekçinin ister istemez katkıda bulunması hizmet etmesi biçiminde gözükür. Bütünsel süreçte işçinin üretkenliğinin sermayeye mal edilmesi gibi, üretim sürecinde de işçinin emeği makineye mal edilir."[75]

Karl Marks 1857-58'lerde Grundrisse'de makineleşmenin gelişmesinin nasıl bir sonuca yol açabileceğini de incelemiştir. Aslında makineleşmenin gelişmesi sermayenin yoğun iç çelişkisini ifade etmektedir. Gerçekten makinenin gelişmesi sonucu, yeni revizyonistlerin son yıllarda yeni bir keşifmiş gibi ileri sürdükleri kol emeğine dayanan emek gücünün daralacağım Marks 130 yıl önce söylemişti. Bu yeni bir söylem değildi. Marks o za-

man, bilimsel ve teknolojik gelişmenin önem kazanacağını, bu durumun emeğin farklılaşmasını hızlandıracağını belirtmişti. Marks şöyle diyordu;

"...Makineleşme ilerledikçe, bütünsel üretim süreci içinde (ki sermayenin bütünsel dolaşım süreci, kapitalist toplumda bunun ifadesidir) dolaysız kol emeğinin tuttuğu yer gittikçe azalacaktır; onun yerine bilimsel ve teknolojik araştırma, toplumsal organizasyon vb. gibi genel ve toplumsal emek tarzları ağırlık kazanacaktır. Kapitalist zenginliğin temelini oluşturan artı-değer sömürüsünün fiili temeli (yani işçinin kendi geçimi için gerekli olanın ötesinde harcadığı kol emeği) daralacaktır."[76]

Tartıştığımız konu bakımından buradaki önemli unsur, kapitalist üretim sürecinde kol gücünün (emeğinin) azalmasına rağmen, toplumun tümünde derinliğine ve genişliğine yeni bir toplumsal (kolektif) emeğin ortaya çıkması hadisesidir. Yani varolan kapitalist sistem içinde kol emeğinin küçülmesine rağmen, kol emeğinin dışında kalan (bütünsel olarak) toplumsal yaşam sürecindeki emeğin giderek genişlemesidir. Bizdeki tanımıyla, memurların, öğretmenlerin, mühendis ve teknik elemanların, doktorların ve sağlık personelinin, uzman ve hocaların, kısaca ücretli çalışanların tümü (buna mal üreten emek de dahildir), bu toplumsal veya genel emeği oluşturur. Marks, burada çok önemli bir noktanın altını daha çizer; kapitalist zenginliğin temeli (ki bu aynı zamanda artı-değer sömürüsünün de temelidir) kol emeği daraldıkça aslında sermayenin iç çelişkileri artıyor ve onu yıkıma götüren nedenleri ortaya çıkarıyor. Nitekim bugün dünyamızda en üst noktada teknolojik ve otomasyon sisteminin (bilgisayar vb.) üretimde devreye sokulması, kapitalizmin en büyük krizine yol açması bundandır. Daha önce kısaca belirtmiştik.

Kapitalizm, makineleşmeye rağmen artı-değer sömürüsünden vazgeçmez. Vazgeçmemiştir. Tersi bir durum onun tabiatına ve varlığına aykırı olurdu. Marks'a göre; makine artı-değer üretmez. Artı-değer üreten sadece ve sadece canlı emektir, yani işçidir. Burjuvazinin varlığı artı-değer sömürüsüne dayanmaktadır.

Bu noktadan hareket edersek, doğal olarak işçinin üretim sürecinde artı-değer üretmesi zorunlu bir kuraldır. Ancak burjuvazi, işçinin artı-değer üretebilmesi ve daha fazla kâra kavuşabilmesi için sermayesinin çok önemli bir kısmını makineye (teknolojik yenilemeye) yatırması gereklidir. Gerçekten kapitalist sistemde sermayenin üretim sürecinde emek birçok dönüşümden geçmiştir. Bu dönüşümün en sonuncusu ise makine sistemi olmuştur. Marks buna "otomatik makinezasyon sistemi" der. Zira işçilerin işlevi salt bu makinelerin "bilinç sahibi eklemleri" olmalarıyla ilgilidir. Marks bu durumu şöyle ifade etmiştir;

"...İşçinin etkinliği salt makinenin emeğinin, makinenin eylemini hammaddeye iletmekle aracı olmak (nezaret etmek, aksamalara engel olmak) haline gelmiştir."[77]

Daha önce işçinin kendi faaliyeti ve etkinliği sonucu, bizzat kendisinin hükmettiği bir araç haline gelen makine, daha sonra "işçinin yerine güç ve yetenek sahibi olan, asıl hüneri gösteren... kendini devindirme gücünü sürdürebilmek için kömür, yağ vb. tüketen" temel araç olarak otomatik makineler haline gelmiştir. İşçinin etkinliği esas olarak makine tarafından belirlenir olmuştur. Doğal olarak bu belirlemeden şöyle bir sonuç çıkar; demek ki makinenin etkinliği işçi tarafından belirlenmiyor. Oysa bu sosyalizmde tersidir. Bilimsel teknolojik gelişme sonucu üretime sokulan makine, işçiye yabancı bir güç olarak sahneye çıkıyor. Artık burada Marks'ın deyişi ile "üretim süreci, egemen birleştirici öge olarak süreci kucaklaması anlamında bir emek olmaktan çıkmıştır. Emek, tersine mekanik sistemin çeşitli noktalarına dağılmış bireysel işçilerin varlığında salt bilinçli (olma özelliğine sahip) bir organdır; mekanizmanın bütünsel sürecine tabi kılınmış bir parça, salt sistemin bir eklemidir. Sistemin birliğini oluşturan canlı işçiler değil, onların bireysel ehemmiyetsiz işleyişlerinin karşısına kudretli bir organizma olarak dikilen, canlı (aktif) makinedir. Makine kılığındaki nesnelleşmiş emek, bizzat emek süreci içerisinde, egemen bir güç olarak canlı emeğin karşısına dikilir. Bunun biçimsel plandaki karşılığı, sermaye-

nin canlı emeği kendine mal edilişidir."[78]

Makineleşme olgusuyla birlikte, canlı emeğin (veya zorunlu emeğin) asgariye inmesi, sermayenin genel bir eğilimiydi. Bunun esas nedeni, bilindiği gibi üretim sürecindeki iş araçlarının makineye dönüşmesiyle oluşan bir süreç olmasıdır. Özetle makine kılığındaki nesneleşmiş emek ile canlı emeğin ilişki sürecinde makine, canlı emeğin karşısına bir güç olarak çıkmıştır. Bu ise canlı emeğin yanı sıra yeni bir üretici gücün sahneye çıkması demektir. Sabit sermaye olan makine işçinin karşısına sermaye olarak çıkmıştır. Böylece canlı emek nesneleşmiş emeğe bağımlı hale getirilmiştir. Öte yanda ise "bütünsel üretim süreci de artık işçinin dolaysız hünerine tabi olmaktan çıkmış, bilimin teknolojik uygulaması halini almıştır" (Marks). Zira artık bilimin makinede bütünleşen gelişmesi işçinin dışında ona yabancı bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Marks, makineleşmenin ortaya çıkardığı sorunu şöyle bir dipnotla açıklamıştır. O şöyle demektedir;

"Makineleşmenin ve dolayısıyla bilimsel araştırma vb.nin toplam toplumsal üretim içindeki payının artması, kapitalist üretim tarzında bu bütünsel üretim sürecinin ifadesi olan sermaye içindeki payının da artması demektir. Böylece sermaye içinde direkt kol emeğinin (ve dolayısıyla işçi ücretinin) payı küçülürken, kol emeğinden bağımsız olarak sermayenin 'kendi yatırımı' olan parça büyür."[79]

Makine, sabit sermayenin en iyi kullanım değeri olarak görüldüğüne göre, doğal olarak toplumsal üretim sürecinde de en son kullanılan üretim aracıdır. Kuşkusuz makine canlı insan emeğinin veya dolaysız emeğin karşısında bilimsel bir emeği temsil eder. Marks bunu "doğa bilimlerinin teknolojik uygulanması" olarak açıklar. Bilimsel teknolojik gelişme sonucu makine sisteminin yenilenmesi ve otomasyon sisteminin üretimde egemen olması zorunlu olarak en üst noktada bilimsel emeği temsil ettiğinden, üretimin toplumsal bir bütünü oluşturmasından ileri gelen "genel üretici güç" birinci planda yerini alır. Böy-

lece sermaye kendi yarattığı makine emeği ile yine kendini ifade eden kapitalist üretim biçiminin çatışmasını da yaratmış olur.

İster işçinin dolaysız emeği, isterse makinede nesnelleşen emek olsun (ki makinenin daha fazla sömürü ve daha fazla kâr eğiliminin bir sonucu olarak, hatta bilimsel bir çalışmanın sonucu olarak sermaye tarafından yaratıldığına göre) zorunlu olarak burjuvazinin yarattığı kapitalist üretim ilişkilerini çözer ve çatışmalara yol açar. Marks'a göre durum şöyledir;

"Sermaye böylelikle, kendi emeği ile kendinin egemen olduğu üretim biçiminin çözülüşünü hazırlar."[80]

Zira günümüz dünyasında makineleşmedeki dev ilerleme (robotlar ve mikroelektronik dalgalar vb.) Marks'ın dönemine rağmen önemli bir gelişme ve ilerleme anlamında farklılıklar yaratmıştır. Bu doğru. Ancak sorunun bilimsel izahı Marks'ın bu genel tanımını değiştirmez. Kapitalizm kendisini hızla yenileme sürecine soksa bile, 20. Yüzyılda gerek devrevi krizlerde gerekse yapısal krizlerde (ki devrevi krizler, sıklıkla yaşanan ve kapitalizme dinamizm kazandıran krizlerdir. Yapısal krizler ise -ki bunlar 1873, 1929, 1973 dönemleri gibi- sermayenin organik bileşiminin artmasına bağlı olarak kâr oranlarının düşmesi ve eksik tüketim krizleridir) var olan temel öge; Marks'ın bu tahlilinin gerçek hayatta anlam bulduğunu gösterir. Zira bilimsel teknik gelişme ne krizleri ortadan kaldırmıştır ne de kapitalizmin temeli ve sonuçları olan işsizliği, enflasyonu veya çevrenin tahribatını ortadan kaldırmıştır. Tersine bunları daha da yıkıcı bir tarzda artırmıştır. Sermayenin bu tarz bir üretim gerçekleştirmesi, doğal olarak artık basit bir kol gücüne dayanmaktan çıkarak toplumsal bir boyut kazanmış olması demektir. Marks bu boyutu şöyle izah etmiştir;

"Bu boyut, basit kol emeği düzeyinde hapsedilen işçinin karşısına, sermayenin alanı (mülk, gücü vb.) olarak çıkar. İşçinin görevi kaslarını kullanmaktır, bu kasların hangi genel amaç uğruna, hangi toplumsal bağlam içinde kullanacağını sermaye belirler."[81]

Üretim aracı olarak makine, hem değer yaratır hem de ürünün değerini artırır. Makine ilk elden kendisi nesneleşen bir emek olarak değer yaratır. Sabit sermaye olarak makine (buna doğal olarak modern anlamda gelişmiş teknik araçları da katıyoruz) kullanılan insan emeğinin üretici gücünü artırır. Yani daha kısa bir zaman içinde daha büyük bir miktarda ürünün üretilmesini sağlar. Zira Marks, makinenin değer üretmediğini sadece kendi değerini parça parça ürüne aktardığını ve işçinin daha az emekle daha çok artı emek harcayabilmesini sağladığını söyler. Bu durumun, kapitalistin eline geçen değeri daha çok artırdığı, zenginliğine zenginlik kattığını beliritir. Kapitalist makineyi devreye sokmakla emeği bağımsızlıktan ve çekici olmaktan çıkartır. Zaten makine emeğin bizzat kendisinin bir ürünüydü. Bu "sermayenin sadece kendine mal ettiği yabancı emek"tir. Kapitalistin makineyi kullanabilmesinin esas sebebi, işçinin zamanının büyük bir kısmını kendine kullanabilmesi ve bu süre içinde çok daha büyük bir artık emeğin gerçekleşebilmesini sağlamasıdır. Kuşkusuz bu üretim sürecinde, herhangi bir malı üretebilmek için gerekli olan emek miktarını asgariye indirmek demektir. Başka bir deyişle; insan emeğinin daha fazla güç harcama zorunluluğunu azaltmasıdır. Zira Marks burada sabit sermayeyi emek sürecinden bağımsız olarak kendi başına bir değer kaynağı olduğunu iddia eden Lauderdalei gibi ekonomistlerin saçmaladığını anlatır. Makinenin kendisi nesnelleşen bir emek sürecidir. Zira makine (kuşkusuz makine ancak insan emeği ile birlikte bulunduğu zaman bir değer üretir) bir artı-değer ürettiği oranda bir değerdir. Artı-değer üretilmesinde faydalı olmayan bir makinenin hiçbir nesnel değeri de yoktur. Burjuva iktisatçılarının birçoğu makineyi işçinin yardımına koşan araçlar olarak görmüşlerdir. Marks bunun saçmalığını anlatırken şöyle demişti;

"Makine ancak işçiler yığınsal olarak bulunduğu zaman işlerlik kazanabilir ve işçilerin sermayeye oranla yoğunlaşmalarının sermayenin tarihi ön varsayımlarından biri olduğunu gördük. Makine eksik olan emek gücünü tamamlamak için değil, yığın-

sal olarak bulunan emek gücünü gereken düzeye indirmek için sahneye çıkar. Ancak emek kapasitesi yığın halinde bulunduğu zaman makine işe karışır."[82]

Makine ile canlı emek ilişkisi, konumuzu anlamak açısından oldukça önemlidir. Bunun önemi anlaşılmadan ilerlemek mümkün de değildir. O halde devam edelim; makineleşmenin büyük çapta ortaya çıkması ve gelişmesi (ki bilimsel teknik devrim olarak adlandırılan gelişmeyi de belirtebiliriz) "analyse" denen ayrıştırma yolu ile ilgilidir. Yani ayrıştırma denen bu yol, aslında işbölümü ile işçinin faaliyetinin mekanik hale dönüştürülmesi işlemidir. Artık Marks'ın ifadesiyle "belli bir noktada artık mekanizma onun yerine geçebilir (Economy of power konusunda.)" Bu süreçte belirli bir insan emeğinin "işçiden makine kılığındaki sermayeye aktarılması ve bu transfer nedeniyle işçinin emek kapasitesinin değerini kaybetmesi" (Marks) olarak görülebilir. Artık etkinlik canlı emekten makineye geçmiştir.

Kapitalist bu noktadan sonra, canlı emeği (yani işçinin emeğini) doğrudan kendinde toplar ve kendisine mal eder. Doğal olarak makine iş sürecinde somut bir olgu olarak karşımıza çıkar. Daha önce işçinin gücü tarafından yapılan herhangi bir işi artık makineler yapmaya başlar. Bunu mümkün kılan bilimsel teknik ve mekanik gelişmedir. Şöyle ki;

"Buna karşılık mekanizasyonun bu yoldan gelişmesi [yani bilimsel teknik gelişme kastediliyor. BN] ancak büyük sanayi bir kez ileri bir düzeye ulaştıktan ve bütün bilimler sermaye tarafından esir alındıktan sonra, varolan makineler öbür tarafa zaten büyük kaynaklar sağlıyorken söz konusu olabilir. Bilimsel araştırma o zaman bir meslek niteliğini kazanır ve bilimin doğrudan doğruya üretime uygulanması, araştırmayı yönlendiren ve teşvik eden belirleyici perspektif haline gelir."[83]

Fakat Marks, makineleşmenin büyük çapta ortaya çıkma yolunun bu olmadığını da belirtmiştir. Bunun esas yolunun "analyse" denen ayrıştırma yolu olduğunu daha önce ifade etmiştik. Ayrıştırma yolu, işbölümü ile üretim faaliyeti içinde giderek

ağırlık kazanır. İş bölümü arttıkça işçinin faaliyetleri de farklılaşır. Artık işçinin işlevleri bu noktadan sonra hızla mekanikleşir. "Economy of power" olarak da ifade edilen güç tasarrufu, doğrudan işçinin yerine mekanizmanın geçmesi anlamına gelir. Daha önceki sayfalarda da belirttiğimiz gibi, sistemin kendisini oluşturan canlı emek değil, tersine işçilerin bireysel faaliyetinin karşısına güçlü bir organizma olarak dikilen makineler olduğunu biliyoruz. Marks, bunu makine kılığındaki nesnelleşmiş emek biçimi olarak ifade etmiştir. Bu ise canlı emeğin karşısındaki bir gücü belirtir.

Bütün bunlardan şöyle bir sonuca varmak olasıdır; gerçekten canlı emeğin makinede somutlaşan sermayeye aktarılması ve bu aktarım nedeniyle işçinin emek kapasitesinin- değerinin gerilemesi görülen nesnel bir olgudur. Bu yadsınamaz. Zira tarihi olarak işçilerin makinelere karşı kavgasının nesnel nedeni de burada saklıdır. Demek oluyor ki, canlı emeğin tarihi, makinede nesnelleşen emekle olan sürekli mücadelesi ve çatışmasında saklıdır. Başka bir deyişle bu, sermaye ile ücretli emek arasındaki kavganın da nesnel bir sonucudur. Bilindiği gibi, toplumda yaşadığımız her türden bilimsel teknik buluşun, makinelerin, bilgisayarların, otomasyon ve robot sisteminin tümüyle yaratıcısı insan çabasının ürünleridir. Marks'ın ifadesiyle bütün bunlar, doğanın değil, insanın ürünleridir. Ya da bütün bunları bilmeyen ve eğitilmeyen bir varlık yapmaz. Bütün bunlar insanın doğal elementler üzerindeki etkinliğidir. Zira "insan beyninin, insan eliyle yaratılmış organlarıdır, bilimin nesnelleşmenin gücüdür." (Marks)

Üretimde makineleşmenin, bilgisayar ve otomasyon sisteminin devreye sokulması, kuşkusuz bilginin doğrudan bir üretici güç olduğu anlamına gelir. Ki bu tartışma, konumuzla yakından ilgilidir. Dolayısıyla bunun, toplumsal bilginin ve toplumsal yaşamın, "general intelleckt" denen genel zihinsel veya toplumsal zekanın denetimi altına girdiğini gösterir. Demek ki, artık bilgi doğrudan bir üretici güç haline gelmiştir. Zira bu üretici güç, üretim faaliyetinde yeni gelişmenin ana dinamiğidir. Artık bilgi

doğrudan toplumsal yaşam sürecinin dolaysız organları haline gelmiş olduğunu gösterir. Bütün sorun bilginin kimin elinde nasıl kullanıldığı ile ilgilidir. Sonuçta en modern anlamda makineleşmenin gelişmesi bile, kapitalizm koşullarında işçi sınıfının çok daha fazla çalışmasına ve sömürülmesine neden olacaktır. Yani makineleşmenin gelişimi, ne sömürünün hafiflemesi anlamına gelecektir ne de daha fazla çalışma saatinin düşürülmesine neden olacaktır. O sermayedarı güçlendiren, sömürüyü daha da katmerleştiren, dolayısıyla emeğin çok daha zor koşullarda yoğun bir çalışma temposu içerisine sokan bir etkendir. Zira Marks, bu konuyla ilgili çarpıcı açıklamalar yapmıştır. O şöyle demektedir;

"En gelişmiş makine, o halde, işçiyi bir vahşinin çalıştığından ya da kendisinin en basit en kaba aletlerle çalışacağından daha fazla çalışmaya zorlar."[84]

Gerçekten teknolojik devrimdeki gelişmeler, çok önemli temel bir problemi daha ortaya çıkarmıştır; burada soru şudur; bu teknolojik gelişme işçi sınıfının, başka bir deyişle üretken emeğin gerilemesi sonucunu doğurmuş mudur? Doğal olarak bu soruya evet diyenler, hem proleter devrimi yadsımışlardır hem de işçi sınıfı hareketinin tarihi rolünü yitirdiğini iddia edebilmişlerdir. Yukarıda Marks'dan verdiğim örnekler kapitalist sistemde, makineleşmenin çelişkili durumunu aydınlatmaya yeterlidir. Gerçekten makineleşmedeki bu hızlı gelişmenin bir sonucu olarak canlı emeği bu süreçten uzaklaştırma noktasına götürülürse, hem değer üretiminden (üretim sürecinin reddi anlamında) çıkıyor olması nedeniyle sermaye, sermaye olmaktan çıkar, hem de artı-değer üretimi doğal olarak anlamını yitirir. Zira Marks'ın adı geçen eserinde de gördüğümüz gibi, artık emeğin kaynağı makineler değildir. Tersine canlı emektir. Çünkü değeri yaratan makineler değildir. Değeri yaratanın makineler (robotlar vb.) olmadığını daha önce de söylemiştik. Yine bir şey daha belirlemiştik. Değeri yaratan canlı insan emeğidir. Bu durum meta ekonomisini olanaklı kılan ve varlığının borçlu olduğu en temel öge-

dir. Zira emek rolünün girmediği bir yerde meta ekonomisinin nihai aşaması, başka bir deyişle üretim sürecindeki değer ilişkisinin esası (temeli) ücretli emekle sermaye arasındaki ilişki ve çatışmadır.

Sanayinin gelişmesi makine sisteminin gelişmesine bağlıdır. Teknolojinin ilerlemesi veya gelişmesi sonucu kendini yenileyen makine sistemi ağır sanayinin yaratılmasında en önemli bir güç olmuştur. Doğal olarak sanayinin gelişmesi sonucu üretimin (zenginliğin) yoğunlaşmasına neden olan esas unsurun emek kullanımının yanı sıra (asla bunu yok saymadan) üretim tekniğinin gelişmesine bağlı olduğudur:

"... büyük sanayi geliştikçe, fiili zenginlik üretimi, giderek emek sürecinden ve harcanan emek miktarından çok emek işlemi sırasında harekete geçirilen faktörlerin gücüne bağımlı olmaya başlar. Bu faktörlerin 'powerful effektivenessi' ise (muazzam gücü), üretimlerinde harcanan direkt emek süresiyle tamamen orantısızdır, daha çok bilimin genel durumuna ve teknolojinin, yani bu bilimin üretimine uygulanışının ne derece ileri olduğuna bağlıdır."[85]

Marks esas olarak bu noktadan sonra emeğin rolünü anlatır. Teknolojinin hızla geliştiği ve büyük sanayinin egemen olduğu bir süreçte emeğin (farklılaşan emek de olsa) rolünü parlak bir fikirle, yüzyıllar sonra yaşayan kuşaklara yol göstererek izah eder. Kendi üretici gücü üzerinde egemen olan, dolayısıyla doğa üzerinde hâkimiyetini kurmuş olan insanın bir bütün olarak gelişmesi amaçlanmıştır. Toplumsal emeğin temelini oluşturan emekçilerin bir insan olarak gelişiminin en üst noktasına ulaşılmasıdır temel hedef. Yani bu toplumsal insanın gelişmesidir. İşte bu birey artık üretimin sadece içsel diye adlandırdığımız (maddi varlıkların üretimi için kullanmak zorunda olduğu emektir içsel ögeden bahsedilen) emek üretkenliğinden çok, bu emek gücünün artık üretim üzerinde, üretimi denetleyen ve düzenleyen bir konuma gelmesidir. Bu konuda yine Marks'a başvuralım;

"Emek üretim sürecinin içsel bir ögesinden çok, üretim sürecinin denetçisi ve düzenleyicisi konumunu almaya başlar... (altını çizen Marks. BN) bu dönüştürme sürecinin üretimin ve zenginliğin büyük temel taşı, ne işçinin harcadığı direkt insan emeğidir ne de emeğin süresi; temel, insanın toplumsal bir varlık olarak kendi genel üretici gücünü, doğa bilgisini ve doğa üzerindeki egemenliğini kendi malı haline getirmesidir, tek kelimeyle toplumsal bireyin gelişmesi. Günümüzde zenginliğin temelinde yatan yabancı emek süresi hırsızlığı, bizzat büyük sanayi tarafından yaratılan bu yeni temel karşısında pek zavallı bir dayanak görünümündedir. Dolaysız biçimiyle emek zenginliğin ana kaynağı olmaktan çıkınca, emek süresi zenginliğin ve dolayısıyla mübadele değeri kullanım değerinin ölçüsü olmaktan çıkar ve çıkmak zorundadır. Bununla mübadele değerine dayalı olan üretim çöker ve dolaysız maddi üretim süreci sefalet ve anti-tez biçiminde kendini kurtarır."[86]

Demek oluyor ki, nesnelleşen emek olarak makineler (teknolojik araçlar), üretim ilişkileri sürecinde emeği denetleyen bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Canlı emeğin nasıl makinenin basit bir ögesi haline geldiğini görmüştük. Bilindiği gibi kapitalistler tarafından devreye sokulan makineler, mümkün olduğunca gerekli emek sürecinin azaltılmasına, doğal olarak da artı değerin artırılması yoluyla azami kâr yasasına dayanıyordu. Ancak kapitalizm mütemadiyen kendi çelişkileriyle varolan bir sistemdir. Burada ortaya çıkan esas soru şudur; makineleşme süreci (yani teknolojik gelişmenin yarattığı yeni araç ve gereçler) sonsuz olarak aynı rotada gelişebilir mi? Başka bir deyişle kapitalist sistem kendini işçi sınıfı probleminden kurtararak büsbütün otomatik bir sisteme ulaşacak bir otomasyonlaşma düzeyine ulaşabilir mi? Kuşkusuz bu soruya verilecek cevap, hayırdır. Sermayenin yoğunlaşması ve azami karın gerçekleştirilmesi için kapitalist meta ekonomisinden bahsetmek gerekiyor. Bütünüyle sistemin varolabilmesi için, artı-değer sömürüsünün üretim sürecinde gerçekleşmesi zorunlu bir nesnel yasadır. Bunun gerçekle-

şebilmesinin yolu da üretimde canlı insan emeğinin kullanılmasına bağlıdır. Demek oluyor ki, kapitalist ekonomi sisteminin varlığı şu temel koşulları zorunlu kılıyor (ki bu aynı zamanda kapitalizmin genel bir yasasıdır);

1) Azami kâr

2) Yoğunlaşan sermaye (birikim)

3) Artı-değer

4) Ücretli emeğin yaygın olarak kullanılması

Doğal olarak kapitalist ekonomi yasası bundan böyle zorunlu olarak şu dört temel unsuru öngörmüştür, bunlar;

1) Kapitalist ekonomide teknik hızla büyür ve gelişir,

2) Kapitalist ekonomide emek derinliğine gelişir ve büyür,

3) Kapitalist ekonomide artı-değer sömürüsüne artan oranda el konur ve kâr azami ölçüde artırılır.

4) Kapitalizm iç çelişkilerle birlikte vardır ve yakasını bu çelişkilerden kurtaramaz.

Bu dört temel olgunun varlığı kapitalist bir ekonomi için olmazsa olmaz koşullardır. Kuşkusuz bu aynı zamanda kapitalizmin iç çelişkilerini de derinleştiren en temel unsurların başında sayılmaktadır. Bu olgular da göstermektedir ki, gelişen teknik üretimde bütünüyle devreye sokulursa, bu, üretimde emek unsurunun giderek tümüyle devre dışına çıkarılmasına yol açacaktır. Böyle bir sonuç kapitalizmin yıkımı anlamına gelmesi demektir. Zira kapitalist ekonominin olmazsa olmaz koşulu, üretim sürecinde kullanılan üretken emeğin yarattığı değerlere el koyulması gerçeğidir. Emeğin rol almadığı bir ekonomide ne artı değerden (dolayısıyla artı değere el koyulmasından) ne de sermayenin büyümesinden bahsedilebilir. Bu gerçeği bilen burjuvazi, sonsuza kadar teknolojinin harika çocuğunu üretimde devreye sokamıyor, göze alamıyor. Zira kapitalizmin dünyamızdaki onulmaz çelişkisi de buna işaret etmektedir. Kapitalist burjuvazi yapısal olan bu çelişkiye asla bir çözüm getirememiştir. Bundan dolayı da ağır bir krize sürüklenmektedir.

Teknoloji aşırı üretime yol açmıştır. Aşırı üretim ise aynı

oranda emekçilerin pastasını büyütmemiş, ama doğal olarak talebi sınırlamıştır. Yoksulluk, kitlesel işsizlik ve çevre tahribatı, hastalıklar, savaşlar vb. kapitalizmin dünyamıza bıraktığı vahşi hediyelerin başında gelmektedir. Teknolojiye dayanan makine sisteminin gelişmesi, bu acı sonuca (kapitalistler için) yol açacağından dolayı, bu harika çocuğu sonuna kadar kullanmaktan kaçınmasının temelinde bu gerçekler yatar. Bugün daha çok eski teknolojiyle yeni teknolojinin buluşturulduğu bir melez kombinasyon sistemi kullanılmaktadır. Ya da yeni teknolojik gelişmeler hesaba katılarak, yavaşlatılmış bir tarzda gündeme getirilmektedir. Ancak bu gelişmeler elbette her sektör için geçerli olmayabilir. Böyle bir ihtiyaç ve gereksinimden kaynaklanan değişim söz konusudur. Kapitalist anayurtlarda yer yer bu yeni teknoloji kullanılırken, "üçüncü dünya ülkelerinde" ise eski teknoloji aktarımı yer yer yeni teknoloji bileşimiyle sürdürülmektedir. Burjuvazi bu dengelerin planını ve projesini yıllara, hatta çağlara göre ayarlamaya çalışmaktadır. O nedenle bugün uluslararası tekelci şirketlerde çok yaygın ve büyük oranda bilimsel araştırmalarda istihdam edilen kadroların mevcudiyeti bu nedenledir. Gerçekten üniversitelerin bilimsel çalışma etkinliği, büyük finans çevrelerinin bürolarına taşınmıştır artık.

20. Yüzyılı kapattığımız şu günlerde kapitalizm, 1900'lü yıllarda kendini yenileyebilmiş, çelişkilerinin sonuçlarını uzatabilmiş ve geçici de olsa kendini yeniden üretebilmiştir. Ancak bundan sonra (21. Yüzyılda) kapitalizm yeniden kendini üretebilecek midir? Bunu bir yere kadar varsaysak bile, bu, insan soykırımını göze almadan nasıl gerçekleştirilecektir? Kuşkusuz bu sorulara verilen cevaplar önemlidir.

Devam edelim; önce sermaye varolan rekabet nedeniyle ürünlerini daha ucuza çıkarmanın ve kaliteyi yükseltmenin yolu olarak makineleşmeye gitmeyi kendine zorunlu kılmıştır. O nedenle teknik büyümüş ve gelişmiştir demiştik. Marks, Stuart Macinty'e şöyle der;

"Ayrıca tekil düzeydeki her sermayenin artık değer gerçek-

leştirme yolu nedeniyle (üretim fiyatı ve dönüşüm sorunu) sermayenin, değişken sermaye halinde ortaya koyduğu bölümü oran olarak azalmaktan kaybedeceği bir şey yok görünmektedir. Ancak tekil düzeydeki sermaye için doğru olan, bir bütün olarak sermaye için doğru değildir."[87]

Çünkü buna göre "...verili bir emek miktarı, verili koşullarda ve aynı zaman dilimi içerisinde, her durumda aynı miktarda değer üreteceğinden, emek miktarının azaltılması, üretilen toplam değeri de azaltır"[88]

Gerekli olan emeğe zorunluluk artarken, burada üretkenlik de artmıştır. Gerekli emeğe olan ihtiyaç ortadan kalkmadığına göre artı-değer de giderek yükselecektir. Oysa otomasyon sistemine göre üretken olan canlı emeğe gereksinme de yoktur. Dolayısıyla işçinin olmadığı yerde maddi değer üretilemez ve artı-değer de yok demektir. Bu aslında yukarıda ifade ettiğimiz gibi kapitalizmin onulmaz bir çelişkisini gösterir. Marks bunu üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ilişkide ele almıştı. Ve biz bunun bir kısmını aktarmıştık. Marks bu eserinde makinelerden "değişmeyen sermayenin kullanım değerinin en elverişli biçimi" olarak bahsederek buradan "...sermayenin toplumsal ilişkisi içinde özümlenmenin, makinelerin kullanımı açısından en uygun ve nihai toplumsal ilişki olduğu sonucu çıkmaz."[89] belirlemesini yapmıştır.

Daha önce "İşçi Sınıfının Tarihi Misyonu ve Teknoloji" adlı yazıda şöyle bir sonuca varmıştım:

"Buradan çıkarılacak sonucu şöyle özetleyebiliriz; üretim sonucu elde edilen maddi zenginlik, emek süresinden ve harcanan emek miktarından çok teknolojideki, gelişmelere bağlı olduğu bilinmektedir. Teknolojideki bu gelişmelere bağlı olarak, ileri sanayi ülkelerindeki emek, toplumsal (kolektif) emek niteliğinde kendini ifade edecek ve bu emek üretimin denetleyicisi ve düzenleyicisi durumuna gelecektir. İnsan toplumsal emeğin bir parçası olarak, üretimin ve zenginliğin asli unsuru olacak ve doğa üzerindeki egemenliği insanlığın çıkarına yönlendirecektir.

Bu süreç, mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüştürülmesine ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete son verilmesine yol açacak (toplumsal devrim), bu durum, hem kapitalist sanayi tarafından el konan toplumsal zenginlikler, toplumun hizmetine sunulacak hem de insanın insanı sömürdüğü bir sisteme böylece son verilecektir."[90]

Marks ise bu dönemi komünist toplum sürecinde şöyle tanımlamıştır;

"Çünkü gerçek zenginlik, tüm bireylerin gelişmiş üretici güçleridir. Bu noktada artık zenginliğin ölçüsü emek süresi değil, disposable time'dır (disposable time; istendiği gibi kullanılacak zaman demektir. BN) Emek süresinin zenginlik ölçüsü olarak alınması, zenginliğin yoksulluk üzerine temellendirilmesini ve disposable time'nm artık emek süresiyle karşıtlık içinde ve bu karşıtlık sayesinde varolmasını - bireyin tüm vaktinin emek süresi olarak tespit edilmesini ve dolayısıyla bireyin çıplak emekçi düzeyine alçaltılmasını, emeğine tabi kılınmasını- ön varsayar."[91]

Ancak Marks, sermayeyi tanımlarken onun içindeki potansiyelin hem "disposable time" denen istendiği zaman kullanılan zamanının yaratılmasına hem de bunu artık emeğe dönüştürmeye yol açan dinamiklere sahip olduğunu belirtmiştir. Eğer sermaye disposable time'ı yol açan gelişmeler olursa o zaman aşırı üretime katlanmak zorunda olduğunu, doğal olarak da zorunlu emeğin kesintiye uğrayacağının altını çizmiştir. Yine Marks bu noktada şunlara vurgu yapmaktadır;

"Bu çelişki ne kadar gelişirse, üretici güçlerin büyümesini yabancı emeğin temellüküyle kısıtlamanın artık imkansız olduğu ve işçi kitlesinin kendi artık emeğini kendine mal etmesi gerektiği de o ölçüde gün ışığına çıkar. Bu bir kez başarılınca -ve disposable time antitetik biçimden kurtulunca- bir yandan zorunlu emek süresinin tek sınırı toplumsal bireyin ihtiyaçları olacak, bir yandan da toplumsal üretici güçler o derece hızlı gelişecektir ki, üretim artık toplumun tümünün zenginliğine yönelik

olarak hesaplansa dahi, herkesin disposable time'ı artıracaktır."[92]

Toplumun gerekli emeğinin minimuma indirilmesine dayanan ve böylece herkesin kendine ait kullanacakları boş zamanları, sportif, sanatsal, kültürel ve bilimsel alanlarda bireylerin kendilerini geliştirmelerine yönelecek bir toplumsal sistemde, yani komünizmde olanaklı olacağı tespiti yapılmıştır. Demek ki bu çelişkinin çözümü ancak komünizmde olanaklıdır.

Daha derine inmeden sonuca varırsak, kapitalizm şartlarında sermaye ne gerekli emek sürecini en aza indirebilir ne de emek zamanı zenginliğin tek ölçüsünün kaynağıdır. Gerek işçinin gerekse diğer bireyin gelişimi, otomasyonlaşan makine sistemi ile doruğuna ulaşmıştır. Dolayısıyla bu sermayenin makineleşme ve otomasyonlaşma eğilimi önünde sonunda kapitalist ilişkileri ortadan kaldıracak bir sürece girmesi demektir. Onun için Marks'ın deyişi ile sermayenin genel eğilimi "üretime egemen bir biçim olarak kendi kendisinin bir çözülmesidir." Anlaşılması gereken de budur. Bu da işçi sınıfının devrimci başkaldırısını nesnel anlamda zorunlu kılan bir sonucudur. Proleter Devrim zorunluluğu da buradan çıkar.

Sanayi devrimiyle birlikte buharlı makinelerin devreye girmesi eskiye göre üretimi devasa boyutlarda artırdı demiştik. Aynı zamanda bu sanayi işçisini el aletlerinden de kurtarmıştır. İş aletlerinin bir makine tarafından üretimde kullanılmış olması, işçinin hüner sahibi olma özelliklerini önemli derecede törpülemesine neden olmuştur. İşçi ya makine kullanıcı durumundadır ya da makineyi denetleyici. Bu nedenle işçi belirli bir işe bağımlı olma durumundan çıkmıştır. Zira makinenin üretimde devreye sokulmasından sonra işçiden boşalan bir yer başka bir işçi tarafından doldurulmaktadır. Vardiya sisteminin mantığı da işin yarıda bırakılmasının bir diğer işçi tarafından doldurularak daha fazla üretimin, dolayısıyla daha fazla artı değere el konmasının sağlanması demektir.

Marks, işçinin iş karşısındaki bu pozisyonunu şöyle açıklar:

"Makineler, bütünüyle hep birlikte ve uyum içerisinde çalı-

şan çok yanlı bir sistem meydana getirdiğine göre, buna dayanan el birliğinin de çeşitli işçi gruplarının farklı türdeki makineler arasında dağılımını gerektirir. Ama makinenin kullanılması, manifaktürdeki gibi belli bir adamın belli bir göreve sürekli olarak bağlı kalması biçimindeki bu dağılımın katılaşması zorunluluğunu ortadan kaldırır. Sistemin bütününün devinimi, işçiden değil de makineden doğduğu için, iş kesintiye uğramaksızın, her an, herhangi bir kimsenin değişmesi mümkündür. Fabrikatörlerin 1848–1850 başkaldırmaları sırasında yürürlüğe koydukları vardiya sistemi, bunun en çarpıcı kanıtıdır."[93]

Sanayi devrimi aynı zamanda, aleti kullanma becerisinin makineye geçmesiyle birlikte, manifaktür sürecinde değişik işler yapan işçi grupları arasındaki organik elbirliğini de değişikliğe uğratmıştır. Makineleri kullanan işçiler arasındaki organik elbirliği sona ermiş, basit bir elbirliğine dönüşmüştür. Bu işin eşitlenmesi gibidir. Bu basit elbirliği, fabrikadaki "iş disiplini" sonucu çalışanları Marks'ın ifadesiyle "iki ayrı sınıfa" ayırır; denetçi ve gözetleyici işçilerdir bunlar.

Kapitalist üretim artı-değer yaratan bir üretim süreci olduğuna göre, iş araçlarını kullanan işçi, işçi olmaktan çıkar, tersine işçi kullanılan makinelerin bizzat kendisi olur. Belirtildiği gibi bu işçinin makinenin bir parçası ve eklentisi olduğu anlamına gelmektedir.

Bu nedenle makinenin üretim sürecinde kullanılması şu sonuçlara yol açmıştır; işçi iş aletinden ve iş bilgisinden uzaklaşmıştır. Kalifiye ve eğitimli işçi olarak adlandırılan işçiler sanayi ile birlikte sanayinin genel ihtiyacı olmaktan da çıkmıştır. Eğitimli eğitimsiz, kalifiye veya vasıfsız bütün işçiler kapitalist işgücünün bir unsuru olarak gündeme gelmiştir. Elbette işveren makinenin kullanımı için eğitimli (bilgisi ve alışkanlıkları anlamında) işçiyi üretime sokar. Ancak bu kalifiye anlamında uzun süreli bir eğitimi gerektirmez. Kuşkusuz bu kalifiyeli işçiye gereksinmesi yoktur anlamında ele alınamaz. Ama hiçbir şekilde kapitalist, iş bilgisinin tüm yönetimini işçiye vermez. Kuşkusuz

sınıfın asıl kitlesini bunlar da oluşturmaz. Yine de milyonlarca işsiz kitle içinden eğitimli ve vasıflı işçi seçimi kapitalist için istenen bir durumdur. Kuşkusuz buradan çıkarılacak sonuçlar farklıdır.

İşçi üretim sürecinin entelektüel değerine yabancılaştırılmış ve daha önce de belirttiğimiz gibi makinenin bir parçası durumuna getirilmiştir. Kuşkusuz bu makinenin bir suçu değildir. Burada önemli olan makineyi kullanan kapitalistin kullanma biçimidir. Makinenin bulunması ve üretime sokulması "kendi mahiyeti bakımından" bazı önemli sonuçlar yaratmıştır; ilk önce makinenin bulunuşu doğal olarak çalışma süresini kısaltması gerekirdi. Ancak daha önce de gördüğümüz gibi kapitalistler hiçbir zaman makineyi çalışma süresini kısaltmak için kullanmamışlardır. İkincisi, bu insanın doğa güçlerine karşı üstün gelmesine neden olmuştur. Üçüncüsü ise, üreticinin zenginliğine zenginlik katmıştır. Ancak kapitalistin makineyi kullanma tarzıyla işgücünü uzattığı gibi yoğunluğu da artırmış ve doğa güçleri karşısında insanı güçsüz bırakarak üreticiyi de yoksullaştırmıştır. Makinenin üretimde yer alması ile işçi ve üretim süreci arasındaki ilişkide, işçinin entelektüel (zeka) gücü ortadan kaldırılmış ve işçi üretim sürecine yabancılaştırılmıştır. Bu konuda ilginç bir gözlem ve değerlendirmesi olan Leipzig Üniversitesi profesörlerinden liberal Karl Biederman'a başvuralım:

"Sonunda buna bir de, insan çalışmasını sırf mekanik bir çalışma durumuna düşürerek müteşebbisin zekasına ve sermayesine işçinin üzerinde daha da büyük bir üstünlük sağlayan makine işi eklenir. Size, bir meşgalenin içinde entelektüel olan ne varsa tümünden yoksun bırakabilen tarz olarak bana tamamıyla inandırıcı gelen bir tek örnek vermekle yetineceğim. Jacquard'ın, kendi adıyla anılan dokuma tezgahındaki buluşunu herhalde bilirsiniz. Bu buluş, bir desen meydana getirmeye yarayan ve basit dokuma tezgahlarında çeşitli çapraz ipliklerin kısmen tezgahın bu işe mahsus bir tertibatı, kısmen de iş sırasındaki bazı el hareketleriyle düzenlenmesi yerine bu işin, işçinin ayrıca müda-

halesine meydan kalmadan, pek basit ve akıllıca bir mekanizmayla otomatik olarak yapılmasına dayanır. Bu durumda, dokumacı işçinin çalışması çok daha mekanik olmuştur. Belli bir deseni dokuma tezgahında ortaya çıkarmak için kullanması gereken zeka, artık makinenin işi olmuş ve işçinin, zekasını kullanarak edindiği kazanç da şimdi onca yok olarak makinenin sahibine, yani işverene geçmiş demektir. İşçi bu durumda, eskisine göre iki katı bir zarara uğramıştır. Önce bu işe artık zekasını ve ustalığını kullanamayacak, dolayısıyla da bu desen işinden artık kazanç sağlayamayacaktır. Sonra da fiyatı çok daha yüksek olduğu için kendine bir Jaquard tezgahı satın alamayacağından bir başka işverenin emanet ettiği makinede, onun hesabına çalışacaktır."[94]

Makine işçinin entelektüel görevlerini elinden almakla kalmamış, onun (yani işçinin) doğrudan nezaretçisi durumuna da gelmiştir. Bu durum Biermann'ın anlatımından da yeterince anlaşılabiliyor. Yine aynı şekilde Charles Barbage, "Makineler ve Fabrikalar" üzerine yazdığı kitabında şunları belirtiyor:

"Makinenin en dikkate değer avantajlarından biri, bizi işçinin dikkatsizliği, tembelliği ve hilebazlığına karşı garanti altına almasıdır."[95]

Söylediğimiz gibi böylece insan makinenin bir parçası ve eklentisi haline getirilmiştir. Elbette kapitalist için insan makineden sonra gelir. Makine emekçiden daha değerlidir ona göre. Ancak makinenin icadı aynı zamanda toplumsal dönüşümde belirleyici bir role sahiptir. Zira Engels bu konuda önemli bir yaklaşımı şöyle açıklar:

"Fransa da devrim fırtınası ülkeyi süpürürken, İngiltere'de de daha sessiz, ama daha az güçlü olmayan bir altüst gerçekleşiyordu. Buhar ve yeni makinecilik (maşinizm), manifaktürü modern büyük sanayi durumuna dönüştürdü ve böylece burjuva toplumun tüm temelini altüst etti. Manifaktür döneminin uyuşuk gidişi, üretimin karşı konmaz bir canlılık dönemi durumuna dönüştü."[96]

Kuşkusuz burada makinenin tarihini anlatacak değiliz. Ancak

makinenin ilk defa kapsamı bakımından İngiltere'de gelişmesi ve buradan dünyaya yayılması, kapitalizmin böylece hem İngiltere'de gelişmesine yol açmış hem de uluslararası düzeyde yaygınlaşmasına neden olmuştur. Hatta Engels'in "İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu" adlı eserine şu girişle başlaması hiç de tesadüf değildir:

"İngiliz proletaryasının tarihi, son asrın ikinci yarısında buhar makinesinin ve pamuklu dokuma makinesinin icadı ile başlar. Bilindiği gibi bu icatlar bir sanayi devrimine, tüm sivil toplumu değiştiren bir devrime yol açmıştır."[97]

Modern işçi sınıfı gerçekten makinelerin bir ürünü olarak doğmuştur. Bu sınıf elbette politik kaygılar ve kişisel istekler sonucu doğmamıştır. Tersine üretim ilişkileri sürecinde üretici güçlerin evriminin doğal bir sonucu olarak doğmuştur. Bu konuda J.Kuczyinski adı geçen eserinde doğru bir belirleme yaparken şunları ifade etmiştir:

"İşçi sınıfı, aletleri makine olan, yani bir tek işçinin mülkiyetinde bulunamayacak kadar pahalı bir aletle çalışan kimselerden meydana gelmiştir. İşte bunun içindir ki, işçi (bundan sonra artık işçi sözünü yalnız ve sadece modern işçiyi, çağdaş işçiyi, yani işçi sınıfından olan kimseyi anlatmak için kullanacağız) proleterdir."[98]

Makine, üretim sürecinde yeni sosyal şekillenmeye de yol açmıştır. İstihdam imkanlarından, mülkiyetin yeni koşullarına ve yeni sosyal gruplaşmalara kadar yeni bir devrim gerçekliğini ortaya çıkarmıştır. Makineyi bir teknik gelişme olarak alsak bile, bu yeni teknik devrim sosyal bir devrime yol açtı. Kuşkusuz bu devrim sanayi devrimi dediğimiz gerçekliğin adıdır.

Makine insanlara yoksulluk ve yıkım getirdi. Hegel'in de belirttiği gibi "makine kendinin olarak" yani insanlığa sonsuz, sınırsız bir gelişme getiren "kendinde makine" değil, tersine kapitalizmin vahşi yolunu açan yoksulluğu ve yıkımı artıran bir etki yarattı. Kapitalizmin ürünü olarak doğan makine, kapitalizmin gelişimini de hızlandırmıştır. İşçilerin makineden nefreti öyle

gelişmelere yol açmıştır ki, Almanya'da şerit makinesinin bulunuşu karşısında kapitalistler bunu üretimde devreye sokmaktan kaçınmış ve korkmuşlardır. Öyle ki bunu bulan kişiyi bile boğdurabilmişlerdir. Bu konuyla ilgili J. Kuczyinski şunları söylüyor:

"Şerit makinesi Almanya'da icat edilmişti. İtalyan papazı Lancelloti 1636'da Venedik'te çıkan bir yazısında bu konuda şunları anlatıyor: Elli yıl kadar oluyor, (Lancelloti bunu 1579' da yazıyordu) Danzigli Anton Müller, bu şehirde dört ile altı kumaş şeridini aym zamanda imal eden pek ustaca yapılmış bir makine görmüş. Ama bu buluşun birçok işçiyi dilenciliğe mahkum edeceğinden korktuğu için, Belediye Meclisi buluşu gizlemiş ve mucidini de ya gizlice boğdurmuş ya da suya attırmış. Aynı makine, ilkin 1629'da Leyde'de kullanıldı.

"Ama şeritçilerin ayaklanmaları önce Belediye yetkililerini bunu yasaklamak zorunda bıraktı. Sonraları ise, Etats Generaux'nun 1623, 1639 vd. kararnameleriyle, kullanılması sınırlandırılacaktı. Dünyada büyük gürültü kopmasına yol açmış olan bu makine gerçekte iplik ve dokuma makinelilerinin, dolayısıyla da 18. Yüzyıl sanayi devriminin habercisiydi. Dokumacılıkta hiç tecrübesi olmayan bir delikanlının bile basit bir manivaleye mihaniki bir hareket vererek, bütün mekikleriyle tezgahın tamamını harekete geçirmesini sağlıyordu ve aynı makinenin geliştirilmiş modelinde bir defada 40 ile 50 parça iş birden alınabilmekteydi."[99]

Böylece 1676'da Saksonya Diyet Meclisi, şerit makinesini kurmayı yasaklıyor ama makine imha edilmeyerek "yapımevleri" için saklanmasını öngörüyor.

Kuşkusuz makine tarihi çok daha kapsamlı ayrı bir yazıyı gerektiriyor. Şimdilik konunun ana hatlarıyla anlaşılabilmesi için bu kısa özetin yeterli olacağını düşünüyoruz.

Makinelerin işçileri işinden etmesi, teknolojinin (özellikle 20. Yüzyılın son çeyreğiyle) gelişmesiyle birlikte olmuştur. 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra işçiler, kendilerini sokağa ata-

nın makineler olmadığını, tersine makinenin kapitalistler tarafından kullanılmasının biçimleri ve sonuçları anlaşıldıktan sonra, kapitalist sistemi yıkmak için mücadeleye atılmışlar ve örgütlenmek zorunda kalmışlardı. İşçiler kendileri için sınıf olarak dayanışma içine girmişler ve kapitalist sömürüye karşı mücadele etmenin gerekliliğini daha iyi anlamışlardır.

***

İki dünya savaşı üretim araçlarını tahrip ettiğinden dolayı kapitalist ülkelerde yetişkin işgücüne daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu, işten atmaları frenleyen bir etken de olmuştur. Kuşkusuz bunun başka nedenleri de vardır. Sosyalizmin başarısı ile kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesi, sınıfın iş güvencesini ve birçok sosyal hakların kazanımını getirmiştir. "Sosyal devlet" süreci kapitalizmin refah sürecine denk gelmiştir. Bu nedenler kitlesel işten atmaları nispeten sınırlandırmıştır. Sanayileşme ile sanayi devrimi hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır. Sanayi devriminin temelini, el zanaatlarına ve tarımsal ekonomiye dayanan bir yapıdan makineli üretime geçiş belirler. Bu kuşkusuz sanayileşmenin ilk dönemidir. Sanayi devrimi ilk defa Avrupa'da, özellikle İngiltere'de gerçekleşmiş ve makineleşme buradan yaygınlaşarak dünyaya yayılmıştır.

Teknoloji, makinenin üretimde geliştirilmesi, yeni üretim tekniklerinin devreye sokulması ve genelleştirilmesi anlamına gelmektedir. Makineler yeni üretim araçlarıdır. Gerçekten sanayileşme üretim araçları üreten bir noktaya doğru evrimleşmesinde esas motor güç üretimdeki geliştirilmiş makine değildir kuşkusuz. Ortada bir değişim vardır. Tarıma ve el zanaatlarına dayanan bir ekonomik sistemden, makineye dayanan bir ekonomik sisteme geçiş söz konusudur. Dikkat edilirse burada yeni bir toplum sisteminden bahsedilebilir. Yani bu salt iktisadi kavramla açıklanamayacak bir genişliğe oturur. Artık tarihsel ve toplumsal olarak bir değişim süreci yaşanmıştır. Burada sorunu sadece ekonominin kendi mantığıyla sınırlayamayız. Böylece sanayileşme ekonomi uzmanının evreninden çıkarak, tarihçinin ve top-

lum bilimcisinin dünyasıyla da bütünleşmiştir.

Demek oluyor ki sanayileşme tek başına bir iktisadi kategori değildir. İktisadi yapının bu ortak bileşenin adı bir toplum sistemi olan kapitalizmdir. Sanayileşmeden bahsedildiğinde kapitalizmden bahsediliyor demektir. Belirttiğimiz gibi sanayileşme dar anlamıyla salt bir ekonomik hadise değildir. Böyle görenler sanayileşmeyi sadece teknolojik temelde tanımlayanlardır. Doğal olarak böyle düşünenler, teknolojiyi birincil ve temel önemde görürler. Başkaca değişimleri ise buna bağlarlar. Yani her değişim teknolojideki değişime bağlıdır. Elbette sanayi devrimi feodalizmden kapitalizme geçiştir ve bunun en önemli ögesi üretim biçimlerindeki değişikliği yaratmasıdır. Devrimin etki ve sonuçlarının sadece ekonomik alanda olmadığını anlamamız gerekiyor. Elbette ekonomik değişim bütün değişimlerin motor gücüdür. Aynı zamanda siyasi, toplumsal ve düşünsel alanlarda da yeni süreçlerin yaratılmasında önemli işlevler görmüştür. Bu yeni toplumsal sistem aynı şekilde yeni toplumsal sınıflan da yaratmıştır; proletarya ve burjuvazi gibi.

Sanayileşme sürecinde giderek insan faktörünü de dışlayan bir teknolojik politika, evrimci bir bakışın ürünüdür. Herhangi bir şeyi kavrama anı, esas olarak tekniğin kendisinin evrimi üzerinden yoğunlaşmaktadır. Tekniğin evrimi dışında olguları anlama ve kavrama dışlanmıştır. Bu noktadan sonra ister bireyler olsun ister sınıflar olsun tekniğe bağlanmış birer halka olarak görülmüştür.

Darwin, "türlerin evriminde" güçlü olan, ortamla uyum sağlayarak, varlığını sürdürerek çoğalır ve yeniden varlığını idame ettirir, der. Aynen bunun gibi, teknik de benzer süreçlerden geçer. Basitten karmaşığa, küçükten büyüğe, aletten makineye, makineden bilgisayara vb... yeni bir süreç devam eder. Bu insanlık evrimi gibi tekniğin kendi evrimsel sürecidir. Ancak her buluş yeni buluşların habercisi olmuştur. Mesela bir transistörün bulunması radyonun bulunmasına yol açmış olduğu gibi.

Marks Kapital'de "sanayileşme süreci" çözümlemelerinde

işe makine tahlili ile başlaması tesdüf değildir. Onun esas dayandığı nokta şudur; "Manifaktürde üretim tarzındaki devrim emek gücüyle, modem endüstride iş araçlarıyla başlar. O halde ilk olarak iş aracının bir alet olmaktan çıkıp bir makine haline nasıl geldiğini veya makine ile el zanaatı araçları arasındaki farkın ne olduğunu incelememiz gerekir."[100]

Aynı şeyi Marks, Felsefenin Sefaleti'nde ise şöyle vurgular; "Yeni üretici güçler sağlamak için insanlar, kendi üretim biçimlerini değiştirirler, kendi üretim biçimlerini değiştirmek, yaşamlarını kazanma yollarını değiştirmek için de bütün toplumsal ilişkilerini değiştirirler. El değirmeni size feodal beyli toplumu verir, buharlı değirmen ise sınai kapitalistli toplumu."[101]

18. Yüzyılda sanayi devrimini başlatan süreç aletlerin makineye dönüşmesi sürecidir. Kuşkusuz bu manifaktür üretiminden sanayi devrimine geçişin temellerini oluşturur. Zira iş araçlarının makineye dönüşme sürecini belirleyen ve hızlandıran unsurun manifaktür üretim döneminde olması gerçeğinde yatar. İş araçlarındaki farklılaşma, hatta Marks'ın deyişiyle "özelleşme" manifaktürü karakterize eden gelişmeler olarak ele alınmıştır. İş aletlerinin makineye dönüşmesi, manifaktürün büyük endüstri sürecine yayılması üretim biçiminde de yeni bir sıçramadır. Zira artık manifaktür üretim büyük fabrika üretimini doğurmuştur.

Marks, iş aletlerinin makineleşmeye evrimleşme sürecini Darwin'in evrim teorisiyle ilişkilendirerek daha anlaşılır hale getirmektedir. Darwin'in "On the of Species" (Türlerin Kökeni) adlı eserinde, bitki ve hayvanların doğal organların değişebilirliğinin esas nedenini şöyle açıklar;

"doğal ayıklanma her küçük şekil değişikliğini, bir ve aynı organın belli bir tek amaca yönelik olması halindeyken, daha az dikkat ve ihtimamla muhafaza veya yok eder. Böylece her türlü şeyi kesmek amacına uygun olarak yapılan bıçaklar, genellikle bir biçimde olurken, ancak bir tek iş için kullanılabilen her biri için bir başka biçime girilmesi gerekir."[102]

Buradan da anlaşıldığı gibi Marks, biyolojik evrim ve doğal

ayıklanma ile aletlerin evrimi arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Aletlerdeki evrim ile toplumsal evrim arasında çarpıcı bir paralellik de kurulmaktadır. Toplumsal süreci belirleyenin makine olduğu açıktır. Böylece toplumsal evrimi "bağımsız bir değişken" olarak belirleyen gücün de tekniğin evrimi olduğu anlaşılabilir. Sorunun özü şudur; "Ekonomik çağları birbirinden ayırdeden şey, ne yapılmış olduğu değil, fakat yapılan şeyin hangi iş araçları ile yapılmış olduğudur."[103]

Aslında buradan günümüze rahatlıkla atıf yapmak mümkündür. Gerçekten 20. Yüzyılı kapatacağımız şu günlerde, teknolojinin erişmiş olduğu boyut toplumsal süreçlerin gelişmesinin de ayrım çizgisini ortaya koyan ve belirleyen bir unsurdur. Kuşkusuz üretici güçler ile işbölümü arasındaki doğrudan ilişki sorunu çözümlenmeden hiçbir sorun analiz edilemez. Yani üretici güçler geliştikçe, işbölümünde paralel bir gelişme ve değişme olacaktır. El aletleri ve makineler geliştikçe, başka bir deyişle her yeni buluş ortaya çıktıkça, onu işbölümü süreci izler. Tersi de doğrudur. İş bölümü geliştikçe yeni makine buluşları ortaya çıkar. Nitekim mikroelektronik veya otomasyon gibi yeni teknik gelişmelerin temel ögesini, üretici güçlerin gelişmesi ve yeni işbölümündeki artışların varlığına bağlamak yanlış olmasa gerektir.

3. TOPLUMSAL İLERLEMEDE BİLİMSEL TEKNİK GELİŞMENİN ROLÜ

Şimdi soruna başka bir düzlemde devam edeceğim. Teknolojinin toplumsal mücadeledeki rolünü tartışmadan önce dünyamızdaki bilimsel teknik gelişmenin belirgin temel noktalarını açıklamakla işe başlayalım. O halde ilk elden şu soruları soralım; bizler nasıl bir dünyada yaşıyoruz? Yeni gelişmelerin boyutu nedir? Buradan çıkaracağımız sonuçlar neler olabilir?

Önümüzdeki yüzyılda bilimsel teknik gelişmelerin daha da artacağı kabul gören bir görüşü ifade eder. 21. Yüzyılda teknolojik gelişmenin ağırlığını hissettireceği bir yüzyıl olacağı açık-

tır. Bugün dünyamız, doğru veya yanlış haber ve bilgileri elektrik hızıyla taşıyan elektronik bir ağla birbirine bağlanmıştır. Bu ağdan aktarılan bilgi, iletişim hızıyla da birleşerek dünyayı derinden etkilemektedir. Bu bilgi (enformasyon) teknolojisini elinde bulunduran emperyalistler, tüm bu bilgileri bir avuç burjuvazinin lehine kullanmaktadır. Ama o bile giderek çelişkilerin yoğunlaşmasını ortadan kaldıramamış, tersine çelişkiler daha da derinleşmiştir.

Teknolojik iletişim hızının uluslararası ilişkileri derinden etkilemesi, özellikle burjuvazi proletarya ilişkisini (aynı zamanda yeni sömürge devletlerle geniş halk kitleleri arasındaki ilişki), emperyalist kapitalist devletler arasındaki ilişkileri ve en nihayet daha alt noktalara kadar indirgenmesinde tekelci sanayi işletmelerle diğer işletme ve şirketler arasındaki ilişkileri etkilemektedir. Zira toprakların ve servetlerin ele geçirilmesi yeni bilgi teknolojisini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu alanda emperyalist güçler arasında kıyasıya bir mücadele yürütülmektedir. Çok açık ki bugün yeniden paylaşım talebi gündeme gelmiş ve bu noktada artan emperyalist rekabet dünyamıza egemen olmuştur.

Bütün problem şu noktada toplanıyor; bilginin kendisi, üretim ilişkilerinde, üretim araçlarına uygulanmasında, yani ekonomik süreçlerde ve giderek politikada, ideolojilerde ve kültürel alanlarda yürütülen kavgada görülüyor, yansıyor. Bir zamanlar büyük imkanlar seferber edilerek korunan ve gizlenen toplumsal ilişkiler bilginin gelişimiyle delik deşik edilebilmiştir. Bilgi, bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi, gerçekten, toplumun başlıca değişim kaynağı olarak hızla gücün yerini almaktadır. Bu bir varsayımdır ama yine de gerçeğe en yakın varsayım olarak ele alınabilir. Üretim sürecinde otomasyon sistemi ile bilginin (enformasyonun) gelişiminin öngördüğü iki temel kaynaktan bahsedebiliriz;

1- Bilgiyi üretmek ve bilgiyi aktarmak için modern bir iletişim teknolojisine ihtiyaç duyulmaktadır.

2- İkincisi de bilgiyi işleyecek modern bilgisayar sistemleri-

ne olan gereksinmedir.

Bu durum, klasik olarak madencilik ve üretim, pazarlama ve dağıtım sistemi olmak üzere bütün üretim kollarına kadar her alanda yansımaktadır. Dolayısıyla bu, daha sonrada göreceğimiz gibi beyaz yakalı diye bilinen çok sayıda emekçinin yoğunlaşmasına yol açan olguları yaratmıştır. "Bilgi Devrimi"nin temelinde yatan bu iki güç, siyasal iktidarlar açısından da bir paradokstur. Çünkü bu çelişkinin "görünmez olan" bir yanını gösterir. Aslında bu, bilgi teknolojisini elinde bulunduran emperyalist devletlerin çıkmazının, çelişkisinin de ürünüdür;

1- Her türlü bilginin ve haberin artması ve hızla yayılması, dağılımı, kapitalizmin lehine değil aleyhinedir.

2- Maddi üretimde bilginin öneminin giderek artması, bilgi tekelinin emperyalizmin denetiminde gelişmesi, gerçek bilginin yadsınmasıdır (manipilasyon).

Bilgisayarın telekomünikasyonla buluşması, bilginin hızla kitlelere iletilmesini sağlamıştır. Bunlar yadsınamaz gerçeklerdir. Cep telefonlarından haberleşme uydularına ve internete kadar yeni teknolojilere sahip uluslararası telekomünikasyon sistemi, bilgilerin ne halklardan ve emekçi kitlelerden saklanmasını ne de kendi iç çatışma ve bölünmelerini saklama ihtiyacını ortadan kaldırabilmiştir.

Ancak bilginin gücü, onun maddi üretim sürecinde emeğe uygulandığı zaman bir anlam kazanır. Ama onun doğru mu yoksa sömürü amacıyla mı kullanıldığı önemlidir. Mesela dağda uçan sözgelimi bir keklik servet değeri taşımaz. Onun bir servet olabilmesi için avcının emeğine uygulanan bilgi sonucunda gerçekleşir. Avlanmada uygulanan araç ve gereçlerin, yerin tayini vb. için bir bilgi gereklidir. Savaşlarda da bu böyledir. Hem bu bilgi hem de avcının sarfettiği emek süreci birleştirildiğinde keklik bir servet olarak bir değer taşır.

Bir zamanlar ABD'deki büyük bir uluslararası tekelci işletmenin yöneticisi olan W.B.Wriston, günümüzde bilimsel bilginin her 15 yılda bir katlanarak geliştiğini söyler. Buna göre, bu

artış maddeyi işleme yeteneğimizde de bir artışı getirmektedir. On yıllar önce hayal bile edilemeyen maddeler şimdi üretilmektedir. Maden, kömür ve petrol gibi maddeler, sanayileşme süreciyle birlikte üretimin başlıca konuları olmuştur. Ancak yeni bilimsel teknolojiler ortaya çıktıkça bunların yerini alacak yeni gelişmeler mümkün olabilmekte ve onları giderek eskitmektedir. Örneğini maden ve taşın yerine plastik, bakır telin yerine fiberoptik kablo geçebilmektedir. Gelişen uluslararası ilişkilerde bilginin önemi küçümsenmeyecek bir tarzda ortaya çıkmıştır. Elbette bu yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla hızla bilginin üretime uygulandığını söylemek yanıltıcı olmasa gerekir. Ancak daha sonra göreceğimiz gibi sorun daha başkadır.

Mısır, 1967'de Süveyş Kanalı'nı kapatınca, herkes Akdeniz'le Süveyş Körfezi arasındaki bu su yolunun kapanmasıyla tüm dünyanın ışıklarının söneceğini sanmıştı. Mısır'ın bu tavrı özellikle emperyalist ülkelere karşı bir savaş ilanı gibiydi. Ümit Burnu'nu dolaşarak petrolü taşıyabilecek tankerlerin yapılması bütün Ortadoğu'nun jeopolitik durumunu derinden etkileyecek, değiştirecekti.

Bugün uluslararası finans tekeller yeni teknolojik sistemle donatılmıştır. Tüm ülkelerin diplomatik, finans ve para siyasetleri, pek çok ülkenin ticaret odalarındaki elektronik ekranlar tarafından anında aktarılmaktadır. Şimdi gerçekten dünyamız ışık hızıyla hareket eden elektronik pazar içindedir. Bildiğim kadarıyla emperyalist ülkeler öyle bir sistem oluşturmuşlardır ki, uluslararası elektronik sistemi bu pazarda, ülkelerin diplomatik, maliye veya düşünülen para politikalarını anında gösteren dev bir sayım makinesi bile üretebilmiştir. Üretimin ve ticaretin boyutları ulusal sınırları aşarak uluslararası bir niteliğe bürünebilmiştir. Uluslararası ticaret deneyimi bile eksik bir tanımlama olarak görülmektedir. Genellikle bilgilerimiz bize bu şirketlerin ithalat ve ihracat yaparak ticari faaliyetlerini sürdürebildiğini gösterir. Şimdi giderek bu durumu da aşan yeni uluslararası ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Bir ürüne çeşitli ülkelerin katma değe-

ri eklenebilmektedir. Sözgelimi bir Japon Toyota firması veya bir Alman tekelci firması (Mercedes, BMW, Mannesman veya Henkel gibi) bazı bölümlerini veya tamamını Türkiye gibi ülkelere taşıyarak orada üretebilmektedir. Pazarlama merkezini yine Almanya veya Japonya'da gerçekleştirebilmektedir. Türkiye gibi yeni sömürge ülkelerde hem iş gücünün ucuz olması hem de hammadde, enerji ve pazar kolaylığı gibi nedenlerin sonucu olarak böyle bir süreç yaşanmaktadır. Örneğin; Almanya'da bir işçi, işverenin devlete ödeyeceği payı bir tarafa bıraksak bile çıplak bir ücret olarak 2500-3000 DM'yi bulmaktadır.

Kuşkusuz bu tür yeni gelişmeler son 15-20 yılın olgularıdır. Başka bir örnekten Wriston'un vermiş olduğu örnekten hareket edelim; New York'ta lüks bir mağazadan alınan bir elbise Kore'de dokunmuş, apresi Tayvan'da yapılmış veya Hindistan'da biçilip dikilmiş bir kumaştan üretilmiş olabilir. ABD Dışişleri eski Bakanı Georg Schultz bir konuşmasında şöyle bir olayı nakleder;

"Birkaç ay önce bir Amerikan şirketi tarafından üretilmiş olan bir elektronik devrenin nakliye etiketinin resmini gördüm. Etikette şöyle yazıyordu; "Şu ülkelerden birinde yapılmış olabilir; Kore, Hong Kong, Malezya, Singapur, Tayvan, Mauritus, Endonezya, Meksika, Filipinler. Kesin menşei bilinmemektedir." Bu etiket günümüzdeki ticari eğilimlerin bizi nereye götürdüğünü çok iyi belirtmektedir."[104]

Uluslararası düzeyde etkili gelişme 1960'larda ortaya çıkmıştır. Bu 1960'ların ortasında Sputnik'in atılmasıyla ortaya çıkan uydu sistemidir. Uydu aygıtları artık dünyamızda ışık hızıyla her yana haber veren, bilgi aktaran elektronik bir kuşaklar zinciriyle çevrilmiştir. Uyduların haber ve bilgi aktarımı sayesinde ulusal sınırlar içinde hapsolan birçok gelişme önemli oranda kevgire dönmüştür. Uydular sayesinde elinde transistorlu radyo olan herkes, devletler içinde olan gelişmeleri öğrenebilmektedir. Mesela 12 Eylül faşist darbesi sonrasında yoğun bir sansüre rağmen isteyen herkes transistorlu radyo ile BBC gibi radyoları dinleyerek faşist cuntanın neler yaptığını öğrenebiliyordu. Daha ya-

kından bir örnek verelim; MED-TV. Bu televizyon kanalı KUKM'nin sesi olarak Ortadoğu ve uluslararası alanda rahatlıkla izlenebilmektedir. TC ise ilkel bir tarzda çanak anten kuranlara savaş açarak, MED TV'nin yayınlarını yasaklamaya (yani göz hapsi yoluyla) çalışmaktadır. Bu mümkün olabilmiş midir? Elbette hayır. Son Körfez Savaşı'nda CNN aracılığıyla savaşı dakikası dakikasına odalarımızda izleyebiliyorduk. Amerikan emperyalizminin Vietnam'ı nasıl sömürgeleştirmek istediğini herkes biliyor. Kuşkusuz verilen büyük özgürlük ve direniş savaşımını da. Henüz çok yeni olmasına rağmen TV'nin ABD'nin Güneydoğu Asya'daki Vietkong hedeflerine ulaşamamasındaki etkisi hâlâ tartışılmaktadır.

Ancak bu gelişmeler uluslararası ilişkilerde son 30 yılın gelişme sürecine bakıldığında, çok önemli yeni gelişmelerin varolduğunu gösterir. Hayal bile edilemeyecek düzeyde yeni teknik buluşlar gündemde. O halde biz bu gelişmelere nasıl bakmalıyız ve bilimsel gelişmeler karşısında nasıl bir pozisyon almalıyız?

Bütünüyle bu teknolojik gelişmeleri yaratan bilimsel çalışmalar, elbette çok uluslu şirketlerin denetiminde gerçekleşiyor (MED TV gibi istisnaları dışta tutarsak). Demek ki bilginin ve teknolojinin denetimi kapitalist sistemin elinde bulunuyor. Bilgi emeğe uygulanıyor ama, bu bilgiyi burjuvazi denetliyor. Bilgi onun denetiminde gerçekleşiyor. Bilginin uygulanma biçimi ile yararlılığı arasında çelişki ortaya çıkıyor. Bilgi gerçek. Ama onun uygulanışı, kullanılışı bilginin yararlılığını ortadan kaldırıyor. Bu nedenle bilgi gerçeğe yönelmiyor. Bilginin gerçeğe yönelimi onun hangi sınıfın elinde ne amaçla kullanılmasıyla doğru orantılıdır.

İnsanlığın vermiş olduğu mücadelenin bir boyutu da evreni anlamaktır. Bu mücadele bilimsel bir mücadele yolu ile olur. Elbette bunun son bulması beklenemez. "Doğanın bütün fenomenlerinin sistematik olarak bağıntılı olması anlayışı, bilimi hem genel olarak hem de ayrıntıda bu sistematik iç bağıntıyı sonuna kadar ispatlamaya sürükler" diyor Engels, Doğanın Diyalekti-

ği'nde. Öğrenmenin ve bilimin sonu yoktur. Doğanın tüm yasalarının çözümlenebileceğini söylemek biraz da hayal kurmak anlamına gelmektedir. Sonsuz bir sarmal içinde bu mücadele devam edecektir. Zira öğrenme ve bilme eyleminin sona ereceğini söylemek tarzındaki gerici olan bir söylem Engels tarafından da mahkum edilmiştir. Ancak işin bir başka ayağı da dinsel inançların körüklediği, bilimsel çalışmaları sınırlayan, insanın, doğanın tüm yasalarını çözümleyecek bir güçten yoksun olduğuna ilişkin düşüncelerin varlığıdır. Bu düşünceler bilim karşısında yenilmiş olsa da, kapitalizm bu alanda da çelişkili bir konumdadır. Özellikle gerici bir anlayışı meşru göstermede maharetle hareket edebilmektedir. Zira kitleler ancak bu gerici düşüncelerle buluşturulursa daha kolay yoldan yönetilebilecektir.

Sonuç olarak yukarıda bazı ana hatlarını verdiğimiz bilimsel teknik gelişmelerden nasıl bir sonuç çıkarılabilir? Eğer toplumsal sistemden bağımsız olarak bu gelişim grafiğini ele alacak olursak, yanlış sonuçlara gitmek mümkündür. Sorun böyle konursa şöyle bir sonuca varmak olasıdır; teknolojik gelişme toplumsal sistemleri belirliyor. Bu öngörü tümüyle yanlıştır. Toplumsal gelişmeleri belirleyen bilimsel teknik gelişmeler değildir. Tersine bilimsel ve teknik gelişmeleri belirleyen toplumsal sistemlerdir. Zira üretim süreci içinde bunun rolünü daha önce ele almıştık. Bilimsel teknik gelişmelerin, toplumsal gelişmeler üzerinde elbette bir etkisi vardır ve olacaktır. Ancak buradan hareketle bilimsel teknik gelişmenin toplumsal ilerlemedeki rolünden bahsetmek tümüyle yanlıştır. Bu "teknolojik determinizm" anlamına gelir. Tarihin itici gücünü bilimsel teknik buluşlar sağlamamıştır. Bunlar olsa olsa etkileyici faktörlerdir. Tersine tarihin itici gücünü belirleyen sürekli olarak üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çatışmadır.

Bilimsel teknik gelişmenin rolü elbette önemlidir. Toplumsal ilerlemede etkileyici bir role sahiptir. Ancak bu durum aynı zamanda kendi iç çelişkilerini de artırmıştır. Teknik güce sahip toplumsal sistemler (ki bu sistemler üretici güçleri baskı ve sö-

mürü altında tutan sömürücü sınıfların belirlediği bir düzense, ki öyledir), artık gelişmenin belirli bir aşamasından sonra kendi yıkımını hazırlayan fenomenleri yaratır ve yeni üretici güçleri hazırlar. Nitekim kapitalizmin yıkımını oluşturan bu güçlerin başında kapitalist teknolojinin yarattığı proletaryanın ortaya çıkması vardır. Yeni toplumun ihtiyaçlarına yanıt verecek olan bilimsel gelişmeler, dünyanın yuvarlak olduğunu ve kendi ekseninde döndüğünü söyleyen Galileo örneğinde olduğu gibi, eski sömürü sisteminin dayanaklarını parçalar ve yeni üretici güçlerin gelişmesini ve ilerlemesini sağlar.

Elbette bugün durum farklıdır. Bilim, emperyalizmin denetiminde dünya halklarına ve proletaryaya karşı kullanılmaktadır. Bu konuda sayısız örnekler mevcuttur.

Zira her buluş biraz da sistemin ihtiyacına göre düzenlenmektedir. Atom fiziğinden nükleer fiziğe, kopyalama sisteminden internet sistemine kadar yeni olan birçok gelişme devreye girmektedir. Teknoloji, kapitalist sistemin ihtiyaçlarına göre şekillense bile, aynı zamanda iyi kullanıldığı noktada devrimci mücadelenin de birer aracı durumuna gelmektedir. Kullanılabilirse teknolojik gelişmeler halklarımızın ve işçi sınıfımızın lehine geliştirilebilir. İşin bir başka yanı da, bu yeni gelişmelerin dinsel yaratılış ideolojilerini yerle bir etmeye neden olmasıdır. Genetik kopyalama ve insan genlerinin bulunuşu, aslında bütün metafizik yaratılış teorilerine vurulan ağır bir darbedir.

Aynı şekilde bilimsel teknik gelişme, söylendiğinin tersine sınıf mücadelesini durduran bir role sahip değildir. Kuşkusuz bilim ve tekniğin üretimi, kullanımı, denetimi tamamen sermayenin tekelinde iken sınıf mücadelesinin gelişmesini frenleyecek çeşitli argümanları kullanabilmektedir. Ama bu onu durduran bir neden olarak sayılamaz. Özellikle insanlığın örgütlenme ve bilinç seviyesindeki büyük kırılmanın devam ettiği, daha da önemlisi insanlığın kendi değerlerinden koptuğu ve giderek insanlık krizinin egemen olduğu bir dönemde bundan bahsetmek çok fazla anlamlı olmayabilir. Bugünün nesnel koşulları açısından

teknolojik gelişme sınıf mücadelesi için bir fren görevi görmektedir. Bütünüyle bunlar doğru ama sadece dönemsel koşullar açısından bir gerçeğin anlatımıdır. İnsanlığın ayağa kalktığı bir aydınlanma dönemi ve buna paralel olarak gelişen büyük devrimsel süreçlerde teknolojik gelişme sınıf mücadelesine ivme katacağını düşünmek çok yanlış değildir. Çünkü makine sistemi hem kapitalist ekonominin iç çelişkilerini artırır, hem de rekabeti güçlendirir demiştik. Bu durum işçi sınıfının yoksullaşmasına paralel olarak gelişir. Sınıf mücadelesinin nesnel zeminlerinin artışını besler. Marks'ın söylediği gibi "...yeni bulunan üretim araçları ne denli verimli olursa, eski savaşımda o denli şiddetli bir biçimde yeniden başlar."[105] Çünkü bu sınıfın nesnel konumuyla ilgili bir durumdur. Aynı yerde Marks devamla şöyle belirtir; "Demek ki, işbölümü ve makinelerin kullanılması çok daha büyük bir ölçüde, alabildiğine gelişmeye devam eder." Nitekim bu öngörünün çağımızdaki teknik gelişmeyle bir kez daha doğruluğu kanıtlanmıştır. Tekniğin sınıf mücadelesi içindeki yeri ve etkisi ayrı bir bölümde inceleneceği için konunun daha fazla ayrıntısına girmiyoruz.

Bugün yeniçağın arifesinde, yeni gelişmeleri tartışmak ve bu soruna ilişkin problematik konuları açıklamak sınıf mücadelesinin bize vermiş olduğu bir görevdir. Böylece işçi sınıfı mücadelesi açısından, bilimsel teknik gelişmelerin olumlu ve olumsuz cephelerini tartışarak sonuçlandırmak bugün her zamankinden daha fazla önem taşıyor. Onun için bu bölümü Engels'in şu meşhur cümlesi ile bitirelim; Engels, geçen yüzyılın sonuna doğru yazdığı bir yazıda şöyle demişti;

"Materyalizm, doğa bilimleri alanında çağ açan her yeni buluş ile kaçınılmaz olarak biçimini değiştirmek zorundadır."[106]

O halde yeni yüzyılda marksist teori, sadece doğa bilimleri alanında değil, toplum bilimleri alanında da çağa damgasını vuracak yeni buluşların karşısında kendini yeniden üretebilmelidir. Zira Marksizm ve Leninizm'in öngörüsü de budur.

BÖLÜM 4

SINIF BİLİNCİ VE REVİZYONİST YENİ SOL TEORİLER

1. SINIF BİLİNCİ NEDİR?

Sınıf bilinci, ülkemiz sosyalist hareketinin en az ilgilendiği, ama en çok sözünü ettiği konuların başında gelir. Bu kavram en ileri düzeyde, kendiliğinden bilinç ile sosyalist bilinç ilişkisi bağlamında, ama soyut polemikler düzeyinde ele alındı. Dolayısıyla konunun yakıcılığı kendisini dayatmasına karşın, farklı siyasal akımlar arasındaki kısır tartışmaların arasında kaybolup gitti. Özgün bir bakış içinde sınıfın ikili konumu ve bu konuma denk düşen proletaryanın sınıf bilinci sorununun irdelenmesi bugüne kadar çok fazla olanaklı olmadı. Aslında sorunun bir boyutu da; bunun uluslararası marksist hareket tarafından çok fazla önemsenmemiş ve yeterince irdelenmemiş olmasıdır.

Bize yansıyan en önemli kırılma noktası şudur; "proletarya, nesnel sınıf konumundan dolayı zorunlu olarak bu bilinci edinecektir" söyleminin kolaycı yanıdır. Ama bu sınıf bilinci ediniminin olguları hangi düzeyde ve nasıl bir süreç üzerinden yürünerek gerçekleşecektir? Bu soru havada kalmıştır ve cevap alına-

mamıştır. Bilinen ve ezberlenen şudur; işçi sınıfı kendi sınıf bilincini kazanır! Evet ama bu çok fazla bir şeyi ifade etmez. Böyle kolaycı bir yaklaşım bilimsel çalışmayı da gerekli görmez. Nasıl olsa bilinç kendiliğinden gelecektir! Bu soruna yaklaşım ülkemizde daha yıkıcı etki yaratmıştır. Aslında ülkemiz sosyalist hareketinde, kolaycı tanımlar ile ezberleme mantığı her zaman egemen bir karakter taşımıştır. Kendiliğindenciliğe karşı söylem çok sık tekrarlanmış, hatta Lenin'in "Ne Yapmalı" eserine yine bu nedenle sık atıflarda bulunulmuş olsa da, aslında kendi varoluş tarzı ezberlenen metinler arasında sıkışıp kalma halinin ötesine geçememiştir. Dolayısıyla bu durum, ne yazık ki kendiliğindencilik süreci içinde ortadan kaldırılamamıştır. Bu anlamda sosyalist hareket ya popülist bir söylem içinde "günah çıkarılma ayinlerine" dönüşmüş, dolayısıyla marjinallikten kurtulamamış ya da proletaryadan umudunu kesen ve yolu liberal burjuvaziyle kesişen "yeni sol" akımların alanına kaymıştır. Ama hangi biçimde ve hangi söylem içinde olunursa olunsun, ortak karakter tamamıyla kendiliğindenci bir öze sahip olmasıyla tanımlanmıştır.

Sosyalist hareketin bu kendiliğindenci karakteri en bariz şekilde, sınıf bilinci sorununda kendini gösterdi. Kuşkusuz böyle bir sürece kaynaklık eden koşulların başında, "küresel emperyalizm"in ortaya çıkardığı yeni değişim süreçlerinin varlığı gelir. Teknolojik sürecin hızlı bir şekilde devreye girmesi, esnek üretimin yoğun bir şekilde yeni işbölümü süreçlerini derinleştirmesi ve sınıfın kendi içinde farklılaşması gibi birçok etken, işçi sınıfının öznel sınıf konumuna doğrudan etkide bulundu. Başka bir deyişle işçi sınıfı daha başka faktörlerin de etkisiyle sınıfsal rolünü yeterince yerine getiremez oldu, yozlaştı ve bireysel-gündelik çıkarlar çerçevesini aşamayarak sistemin bir parçası haline geldi. Sınıf bilincini edinim süreci, tarihinin en bunalımlı dönemini yaşadı. Bu nesnel konuma paralel düşen bir başka nokta da şuydu; işçi sınıfına bilinç taşıyan ögelerin (kadro-parti, sendika vb.) içinde bulunduğu tarihsel konumla ilgili olan dönemsel so-

runların varlığıdır. Bunalımlı süreç içinde bu kadro ve örgütler, adeta beyinleri tahrip edilmiş bir şekilde ve kendi tarihsel görevlerini yerine getiremez hale gelmişlerdi. Çünkü sorunun merkezinde teorinin sorunları vardı ve bu "sosyalizmin bunalımı" olarak tarif ediliyordu. Gerçekleşebilir olan bir ütopya yoksunluğu ve yeni bir toplum projesinin üretilememesi anlamına geliyordu. Bu durum doğrudan sınıf bilinci sorunuyla ilgili olduğu gibi sınıf bilincini de doğrudan etkileyen faktörlerin başında gelmiştir. Bunun sosyalist kadrolara yansıması ise doğrudan işçi sınıfına duyulan güvensizlik olarak ortaya çıkmıştır.

Kuramsal olarak teorik arka planından kopartılan bu sorun, kendi özgün konumlarından hareketle sadece görünen sonuçlarıyla ele alınmıştır. Lenin'in Ne Yapmalı'sından "ezberlenen" bu kuramın özü kavranılamadığı gibi, yeni koşullarda yeniden üretilmesi de gerçekleştirilememiştir veya sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Çünkü genel olarak sosyalist hareket, bu sorun karşısında çok sınırlı bir çalışmanın ötesine geçememiştir. Nasıl olsa her şey hazır reçeteler olarak elimize verilmiştir! Yargı budur. Dolayısıyla konunun son derece yakıcı olduğu açıktır. Özellikle sınıfın öznel konumundaki geri kayış ve dolayısıyla kendi sınıf rolünü oynayamaması ve birçok olumsuz etkenin üst üste binmesi sorunu daha da önemli kılmaktadır. Böylece konunun izahı ve anlaşılması güçleşmiştir.

Mesele şudur; proletaryanın bu ikili konumuna açıklık getirilmeden, "sınıf bilinci" sorununda ortaya çıkan bunalımın da aşılması mümkün değildir. Kolaycı ve toptancı çözümlerin ve sübjektif değerlendirmelerin önü, ancak işçi sınıfının bu ikili konumunun analizinin yapılmasıyla alınabilir.

Bilindiği gibi Marks, "felsefenin temel sorununun düşünce ile varlık ilişkisi sorunu olduğunu" söyler.[107] O halde felsefe, nesnel olgulardan ayrı bir şekilde ve soyut olarak düşünülemez. Tersine felsefenin alanı var olan durumun soyut dışavurumudur. Buradaki soyutluk nesnel yaşamın bilinçteki yansımasıdır. Bu nedenle her fikirsel akım, maddi-toplumsal yapıdan koptuğu za-

man gerçek özünden de kopmuş olur. Diyalektik materyalizm, kurgusal ve soyut felsefedeki somut olguları dışlayan, onun yerine soyut fikirleri koyan bütün girişimleri mahkum etmiş ve merkeze insanı ve onun bütün toplumsal süreçlerde ortaya çıkardığı gerçek yaşamı koymuştur. Pratiğin nesnel olgularına merkezden bakan böyle bir felsefi yaklaşım, doğal olarak karşımıza nesnel yaşamın analizinin yapılmasını gerektirir. Bu ise önümüze somutun üzerinden bir soyutlama bilincinin koyulmasıdır. Bunun tersi kaçınılmaz olarak burjuvazinin sahte bilincine kapıyı aralayan yoludur.

Felsefi düzeyde bilinç sorununu Marks şöyle açıklamıştır;

"Kendinin bilinci, insanın arı düşüncede kendi kendisi ile eşitliğidir. Eşitlik insanın pratik alanda kendi kendisi üzerine edindiği bilinçtir; yani, buna göre, bir insanın bir başka insan üzerine kendi eşiti olarak edindiği bilinç ve insanın, bir başka insan karşısındaki davranışıdır. Eşitlik, insanal varlığın özsel birliğini, insanın türsel bilinç ve türsel davranışını insanın insan ile pratik özdeşliğini, yani buna göre, insanın insan ile toplumsal ya da insansal bağlantısını dile getirmek için kullanılan Fransız deyimidir."[108]

O günün koşullarında bir Fransız söylemi, bir de Alman söylemi biçiminde bir tartışma yürütülüyordu. Fransız ağzı ile siyaset ve sezgisel düşünce dili, Alman ağzı ile soyut düşünce dili anlaşılıyordu.

Görüldüğü gibi Marks'ın bu açıklamasında bilinç gerçek yaşamın içkin bir unsurudur. Bilinçle gerçek yaşam arasındaki ilişkinin önemi başka bir yerde şöyle ele alınır; "...bireyin gerçek zihinsel zenginliğinin, tamamen, gerçek ilişkilerin zenginliğine bağlı olduğu açıktır."[109]

Sınıfın "sınıfsal çıkarlar"ından ayrı düşmüş her fikir (bilinç), her zaman içler acısı bir biçimde başarısızlığa uğramıştır. Marksizm'in bize gösterdiği budur. Soyut ve gerçek yaşamdan uzak bir bilinç, diyalektik materyalizmin, dolayısıyla sınıf mücadelesinin alanı içinde değil, tersine metafizik felsefenin alanı içinde-

dir. Diğer bütün felsefecilerle tartışmanın odağı bu noktadır. Sınıf, kendi sınıfsal çıkarını tüm toplumun çıkarını da kucaklayacak bir şekilde ele alacaksa, zorunlu olarak bu gerçek ve maddi yaşamın üzerinden olacaktır. Ancak burada önemli bir ayrım noktası şudur; yaşam nesneldir, gerçektir. Dolayısıyla bilincin kaynağı ve ilham noktası bu gerçek yaşamdır. Ama bu açıklama bir doğruyu ifade etse bile, yine de işçi sınıfının çıkarları ile bilinç arasındaki ilişki salt bu düzeyde bir anlatım olarak ele alınamaz. Çünkü böyle bir yaklaşım, ekonomik bilinç düzeyini aşamaz ve bu sistem içinde kalmak zorundadır. Tüm idealistlerle ayrım da bu noktada toplanmıştır. O halde yapılması gereken, politik sınıf bilinci ekseni üzerinden sınıf çıkarlarını ele almaktır. Marks'm ifade ettiği gibi yaşamın kendisi "... gerçek dirimsel ilkesi, devrimin dirimsel ilkesi ile..."[110] olan ilişkisidir. Bu süreci Marks şöyle açıklar;

"Devrim eğer başarısız oldu ise, yaşam koşullarını o yığının sınırlarını aşmaksızın değiştirdiği yığın, evrenselliği kapsamayan dar bir yığın, sınırlı bir yığın olduğu için 'esrime duyduğu' ya da onunla 'ilgilendiği' için değil, ama yığının en kalabalık bölümü, burjuvaziden ayrı olan bölümü, devrim ilkesinde kendi gerçek çıkarına, kendi öz devrimci ilkesine değil, ama sadece bir 'fikre', öyleyse sadece bir anlık bir esrime ve salt görünüşte kalan bir coşkunluk konusuna sahip bulunduğu için oldu."[111]

İdealist ve ütopik düşüncenin eleştirisi, proletaryanın teori ile pratik birliği açısından, sınıf bilincinin yakıcı ve son derece önemli olduğunu gösterir. Bilinç, pratiği yorumlar ve ona yol gösterir. Örgüt ve taktiksel sorunlarda kafa açıklığını sağlar. Kuşkusuz bu karmaşık bir süreçtir. Onun önünde birçok engeller vardır. Ancak bu engellerin aşılmasının yolu da gerçek bir sınıf bilinci ile olanaklıdır.

Marks'a göre bilincin, teori ve pratikteki diyalektik birliği olmaksızın bilinç kendi başına bir işleve sahip olamaz. O bilinç bu anlamda "kendi başına" bir bilinç değildir. Ne tek başına teori ne de tek başına pratik. Proletaryanın kendi taleplerini gerçekleşti-

rebilmesi için, bunların kendi sınıf bilincine kazınması ve onu pratik süreçte açığa çıkarması gerekmektedir. Bu da o sürecin bütününe eylemli yanıt vermesi demektir. Proletaryanın sınıf bilincinin bu içselleşme şekli siyasal örgütüdür. Fakat bu örgüt Lukacs'ın belirttiği gibi, devrimci sürecin bir ön koşulu değildir. Tersine doğal bir sonucudur. Bu nokta önemlidir. Bizde ise olay tam da bir ön koşul olarak alınmıştır. Oysa gerek Lenin'de gerekse diğer önderler nezdinde olay, devrimci sürecin bir ön koşulu değil, bir sonucudur. Devrimci süreç ne tek başına sınıf partisinin yarattığı ne de kaçınabildiği bir süreçtir. Onun tarihsel görevi, edinilmiş sınıf bilincini ezilen yığınlara aktarabilmektir. Örgüt ile bilinç arasındaki sorun başlıca incelenmesi gereken kapsamda bir sorundur. Bu eserin konusunu aşar.

***

Proletaryanın nesnel sınıf konumu ekonomik alana ilişkin bir tanımdır. Bu tanıma denk düşen olgu "kendinde sınıf" olgusudur. Bundan ayrı bir başka sınıf konumu daha vardır; o da proletaryanın öznel sınıf konumudur. Bu daha çok politika, ideoloji, kültür vb. ile ilgili bir alandır. Dolayısıyla bu tanıma denk düşen olgu da, sınıfın "kendisi için sınıf" olma olgusudur.

"Sınıf bilinci" düzeyi, sınıfın öznel sınıf konumu kapsamı içinde olduğu için tartışmayı esas olarak bu eksen üzerinde ele almaya çalışacağız. Ancak burada karşımıza çıkan en önemli sorun, öznel sınıf konumunun nesnel sınıf konumu ile olan doğrudan bağlantısıdır. Bu diyalektik etkileşim biçimi kitabın ileriki bölümlerinde de ele alacağımız bir konu olacaktır.

Tarihsel dönemlere ve ulusal özelliklere göre farklılıklar taşıyan, öznel sınıf konumunun almış olduğu biçim ve düzey dikkate alınması gereken bir konumu ifade eder. Zira bu düzey ve biçim doğrudan sınıf bilinci konusu ile ilgilidir. Burada esas mesele, Marks'ın Kutsal Aile'de[112] gösterdiği gibi, proletaryanın ne olduğu ve tarihsel olarak neyin yapılmak istenmesi sorunsalıdır. Şöyle bir soru ile karşılaşabiliriz; insanın gelişim süreci içinde bir sınıf olarak karşımıza çıkan proletarya "kendisi için sınıf" ol-

ma bilincini edinebilir ve böylece yeni bir konum kazanabilir mi? Ya da proletaryanın kendisi için bir sınıf olma bilincini edinmesi için hangi süreçlerden geçmesi gerekecektir? Engels, Feuerbach'a ilişkin tezlerinde şunu söyler: "...hiçbir şey bilinçli bir edim olmadan, bir amaç gözetilmeden meydana gelmez."[113] Zira insanlar, kendi tarihsel eylemlerini bu bilinç edinimi sürecinde yaparlar. Yani bilme eylemiyle. Ancak bilme eylemi her zaman doğruyu ve gerçeği temsil eder mi? Burada önemli nokta, bu bilincin ne olduğudur ve hangi felsefi görüşlere dayandığıdır. Nitekim bütün tarihsel olaylar, bu bilme eyleminin her zaman ve her düzeyde doğru olmadığını gösterir. Nitekim F. Engels, Mehring'e yazdığı bir mektupta bu gerçeği bildiği için "yanlış bilinç" ediniminden bahsetmiştir.[114] (Başka eserlerde bu "sahte bilinç" olarak da çevrilmiştir.) Dolayısıyla tarihsel görev, edinilmiş bu "yanlış bilinç"in irdelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Üretim sürecinde bireylerin tekil eylem ve düşünceleri, onların gerçek sınıf bilincine tekabül etmez. Bu durum Engels'in söylediği gibi çoğu zaman "yanlış bilinç" düzeyine tekabül eder. Biz bunu "kendinde sınıf" konumu olarak da açıklayabiliriz. Aslında bu durum, doğrudan nesnel sınıf konumundan kaynaklanır. Kuşkusuz buna kendiliğinden edinilmiş bir ekonomik bilinç düzeyi de diyebiliriz. Gerçek "sınıf bilinci" edinimi, insanların kendi ilişkileri ve konumları içinde edinilecek bir yapıyı ifade eder. Bireyin (işçinin), kendi konumu içindeki sınıf çıkarları, ancak sınıfın, başka bir deyişle toplumun çıkarlarına denk düştüğü noktada bilince yüklenecek anlam, gerçekten sınıf bilinci anlamında bir işleve sahip olacaktır. Ancak bu da yetmez. Zira sınıf bilinci edinim süreci Lukacs'ın dediği gibi, ancak "...tamamıyla kavramaya hazır ve yetenekli oldukları zaman olur."[115] Demek ki, sınıf bilinci edinimi, sadece nesnel sınıf konumları içindeki çıkarlar toplamı ile açıklanamaz. Bu çıkarlar, toplumun çıkarlarına denk düşse dahi bu böyledir. Ama sınıf bilinci edinimi, sınıfın kendisinin bunu kavramaya hazır ve yetenekli oldukları bir zaman diliminde gerçekleşecek olmasıdır.

Burada karşımıza bir başka önemli nokta daha çıkar; sınıf bilinci edinim süreci, sınıfın düşüncelerinin (tek tek bireylerin toplam düşüncesi anlamında) toplamından elde edilecek bir süreç değildir. Tek tek bireyin düşüncelerinin toplamı her dönem ve her zaman doğru bir sınıf bilincine tekabül etmeyebilir. Dönem dönem gözlenebildiği gibi sınıfın büyük bir gövdesi, böyle bir "toplam düşünce"ye sahip olabilir. Mesela dinsel veya etnik düşünceler gibi... Ama öyle tarihsel olaylar vardır ki, sınıfın böyle bir "toplam düşünce"si, kendisi için bir sınıf ekseninin dışında ekonomist-sendikalist bir çerçeveye, hatta daha geri konumlara savruluşa sahne olabilir, olmuştur da. O halde sınıf bilinci edinimin mihenk taşı bu değildir. Ama o zaman haklı olarak sorulacaktır: o halde burada mihenk taşı nedir?

Evet, sınıf bilincinin mihenk taşı, sınıfın bütününün tarihsel eylemi temelindeki işçinin düşünce ve duygusunun toplamından çıkar. Kendiliğinden toplam düşünce değil, tersine deneysel gerçekler üzerinden tarihsel eyleminin sonuçları ve toplamıdır. Bu bilinçte bir sıçramayı gösterir. Haklı olarak Lukacs burada bir mesafe koyar. Sınıfın "ruhbilimsel" dediği bilinç ile deneysel gerçekler üzerinden tarihsel eylemin toplamı olan bilinç edinimi arasındaki mesafedir bu. Birincisi kendiliğinden edinilmiş ve "kendinde sınıf" sürecinde edinilen "ruhbilimsel" bilinçtir, diğeri ise "kendisi için sınıf" olma sürecindeki gerçek bilinç. Bu ayrım noktası önemlidir ve not edilmelidir.

Sınıf bilinci düzeyinin en kritik, dolayısıyla en önemli noktası şudur; sınıfın tarihsel olarak oynamak zorunda kaldığı rol, Lenin'in de belirttiği gibi "öncülük rolü" dür. Bunun esas nedeni toplumun sadece proleterlerden ibaret olmadığıdır. Proletaryanın gücü, kendi sınıf çıkarları ile toplumun diğer bütün üyelerini kendi çıkarları ekseninde birleştirme yeteneğine ve gücüne sahip olmasıdır. Onun belirlediği "toplumsal proje", toplumun diğer üyelerinin de çıkarlarına denk düşmesinden ileri gelir. Ama bu çıkarlar aynı düzeyde eşit ya da türdeş çıkarlar değildir ve bu unutulduğu oranda sınıfın, diğer toplum çıkarları adına aradaki

konumlar silikleşir. Bu ise "yanlış bilinç" edinimine kapıyı aralar. Kuşkusuz bu ayrım görülemezse, doğrudan kapı ekonomizme veya reformizme açılır. Reformizmin temeli de burasıdır.

Görüldüğü gibi proletarya, kendi sınıf çıkarları etrafında toplumun diğer üyelerini de birleştirecek ve örgütleyecek bir potansiyel taşıyorsa, bunu ancak sınıf bilinci yoluyla gerçekleştirebilir. Bu olmazsa, örgütlenme sürecine biçilen misyonu da yerine getiremez. Demek ki sınıf bilinci önemli bir belirleme olarak karşımıza çıkıyor. Gerçekten proletarya, bu sınıf bilincini edinebilecek tek sınıftır. Bunun esas nedeni, üretim süreci içindeki nesnel sınıf konumunun kendisine sağladığı çelişkili durumdur. Bu açıklama nesnel (ekonomik) durumun bir sonucudur. Ama öyle tarihsel dönemler vardır ki, bu nesnel sınıf konumuna rağmen proletarya kendi görevini yerine getiremez. Gerek uluslararası işçi sınıfının, gerekse Türkiye işçi sınıfının bugün durumu böyledir. Bu üstünlük proletaryada olsa dahi, üst üste düşen birçok nesnel veya öznel neden sınıf bilinci ekseninden uzaklaşmaya yol açar. Biraz yaşanan da budur. Daha sonra göreceğimiz gibi ideolojik ve politik konum ile insanlığın krizi gibi birçok olgu bununla ilgilidir.

Ancak yine de genel bir açıklama yapmak gereklidir. Burada sınıf çıkarlarının egemen olduğu koşulların sınıf bilinci üzerindeki etkisinin izahı gerekir. Bu egemen çıkarların, sınıf bilinci ediniminin koşullarını hazırlamadaki rolü açısından önemlidir. Bunu Lukacs iki noktada belirlemeye çalışır; birincisi zorun rolüdür. Nitekim bu konuda Marks ve Engels'de de açık belirlemeler bulmak mümkündür, Zorun rolü, adeta sermayenin ilk birikim dönemi sürecindeki oynadığı role benzetilebilir. İkincisi ise, sınıfın gerçek bilinç edinme koşullarının, sınıflararası çelişkilerinin had safhaya ulaştığı dönemlerin özelliğiyle olan bağıdır. Bu iki koşul olsa bile bir üçüncüsünü şöyle ekleyebiliriz. Bunu bir soru ile açalım; insanın (insanlığın), kendi değerlerinden ve ütopyalarından koptuğu dönemlerde bunun sınıf bilinci üzerinde nasıl bir etkisi vardır?

Bugün ilk başta anlattığımız her iki koşul, ülkemiz ve dünya koşulları açısından anlaşılabilir bir olgunlaşma düzeyini gösterir. Egemen sınıfların zoru ve sınıflararası çelişkilerin keskinliği, sınıf bilinci ediniminde bir nesnel zemin yaratıyor, ama bu modern anlamda ne bir sınıf mücadelesi düzeyine yansıyor ne de sınıf bilinciyle kesişen bir noktayı ifade ediyor. Çelişkiler kendini daha çok ulusal ve dinsel kimlikler biçiminde dışa vuruyor. Bilindiği gibi yoğunlaştırılmış bir tarzda kapitalizmin ideolojik, politik ve kültürel kampanyası işçi sınıfı ve emekçi kitlelerde, sınıfsal değerlerden ve gelecek ütopyasından kopmasına yol açtı. (Hatırlayalım; 19. ve 20. Yüzyılda sadece dönemin Rusya'sı düşünülse bile, Bolşevik Devrim'in başarısı, sadece örgüt ve eylemin başarısı ile açıklanamaz. Çelişkiler had safhada iken bile ona eşlik eden bir kültürel değerler toplamı bütün toplumun hücrelerine kadar sirayet etmişti. Tek başına o günün edebiyat ve sanat etkinlikleri bile (ki Tolstoy, Dostoyevski, Puşkin, Mayakovski, Gorki ve benzerlerinin yapıtlarına yansımış ve yüzyılımızı etkilemişti) değişim isteğinin gücünü göstermek için yeterlidir. Demek ki bir üçüncü nokta da, insanlığın ortak değerler bütünü olan kültürel değerler sistemini özümsemesi ve kendi varlığını bu yapı içinde biçimlendirmesinin gerekli olduğudur.

Proletarya, bu noktada ne derece ve ne ölçüde bilinçli bir edinim ile kendi eylemlerini kavrayabilir veya kavrayamaz? Bu nokta önemli. Belki teorinin önemine ve bunun bizi aydınlattığına vurgu yapılabilir. Ama tarihsel süreçte bu teori, taşıyıcı öznelere ne kadar açıklık getiriyor? Ne derece kafaları aydınlatıyor? Sorunun başka bir yanı da şudur; taşıyıcı kadrolar ister istemez o toplumun kültürel varoluşunun bir parçasıdır. Kadro toplumsal yapıdan ayrı bir dünyaya ait değildir, onun bir parçasıdır. Bu nokta gerçekten önemsenmesi gereken bir noktaya işaret eder.

Önemli olan bir başka nokta daha vardır; insanlar bilinçli bir hareketle hangi düzeyde toplumsal ve tarihsel sürece önayak olabiliyor? Başka bir deyişle oynadıkları tarihsel rolün bilinçli hareket bakımından konumu nedir? Bu noktalarda ciddi kırılma-

lar yaşandığı açık. Eğer bu tarihsel süreçle teori arasında ortaya çıkan bir kopuş gerçekleşmiş ise bu durum bilinç üzerinde de doğrudan olumsuz etkide bulunacağı yadsınamaz. Zira teori, kuru ve cansız metinler yığını değildir. Eğer teori böyle bir bakıştan yoksunsa, bu elbette pratikte işlevini de yerine getiremeyecek demektir. Burada sorun teorinin kendisinde değil, onu dogmalar yığını olarak ele alan kafalardadır. Çünkü teori bilincin bir eseridir ve pratikten kaynağını alır. Sınıf bilinci ekseninin en büyük paradigması, teori ile pratik arasındaki o ince hattır. Bu kopuş en büyük paradoksu oluşturur. Teori eğer pratik için varsa, o zaman bu çelişki giderilmeden, sınıfın nihai hedef yürüyüşü de anlamını yitirir. Ama aradan onlarca yıl geçtiği halde bu çelişki hâlâ giderek büyüyorsa, o noktada ciddi bir hata var demektir. İşte sorun, tam da bu hatanın ne olduğunu bulup çıkarmaktır.

Metafizik algılama, teorinin değiştirici ve pratik gücünü yadsır. Oysa diyalektik yöntem, nesnel gerçekliği değiştiren ve onu pratik içine sokan bir yöntemdir. Kavramanın düzeyi tamamıyla bu noktayla ilgidir. Mızmızcı olan her "eleştirel" tutum, yöntem ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi dondurur. Eleştiri eleştiriyi yapan tarafından dahi inanılır olmaktan çıkartır. Soyut kavramlar yığınına dönüştürür. İşte bu nedenle "gerçekliği" değiştirmeye muktedir değildir. Ülkemizde herkes herkesi eleştirebiliyor. Kapitalizmin kötülüğüne karşı binlerce sayfa eleştirel yazılar dahi yazılabiliyor. Ama bu eleştiriler değiştirme yöntemi açısından bir işlev görüyor mu? Elbette hayır. Çünkü eleştiriler, diyalektik materyalizmin özünden koptuğu gibi kendi tarihsel kaynaklarından da koptu, o adeta ezberlenen birer dogmalar yığınına dönüştü. Zira eleştiri yapanların çoğu kendini İstiklal Caddesi'nin meyhanelerinde adeta işçi adına bir kurtarıcı gibi gördü; işçiler bizi anlamıyor! Ne kadar da geri kafalılar!.. Söylem buna dönüştü. Tehliklere karşı atılganlıklarını yitirmiş birer ruhsuz kahramanlar haline geldiler. Burada eleştirinin devrimci ruhu kendi ruhsuzluğu içinde buharlaştı. Böylece eleştirinin devrimci özü de yok oldu.

Proletarya tarihin bir ürünüdür. Kuşkusuz proletarya da bütün diğer sınıflar gibi bir evrim sürecinden geçti. Bu anlamda bilginin dönüşüm sürecini belirleyen proletaryanın nesnel-ekonomik sürecidir. Ancak bu kavrama süreci yukarda da belirttiğimiz gibi, proletaryanın tarihsel evrim süreciyle ilgilidir. Ütopyadan gerçeğe, parçadan bütüne ve ulusaldan evrensele geçiş, böyle bir tarihsel evrim süreci içinde gelişti. Kapitalizm koşullarında işçi sınıfının sınıfsal bilinç edinmesinin yolu, tarihsel maddecilik alanında saklıdır demiştik. Tarihsel gerçekler aynı zamanda sınıfların mücadele tarihidir. Bilincin nesnel zemini, kapitalizmde varolan bu nesnel- ekonomik üretim süreciyle olan bağlantısında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sınıf bilincinin bütün özellikleri ve varolma biçimleri, kapitalizm içinde bulunmasından ileri gelmiştir. Zira Lukacs'ın da belirttiği gibi kapitalizmde var olan bu nesnel ekonomik süreçler, "...bilincin kendi içinde (ama bilinçsiz veya bastırılmış olarak) yer almış olmalarıdır."[116]

Özne ile nesne ilişkisi bütünsel bir ilişkidir. Birbirinden tümüyle bağımsız süreçler değildir. Elbette madalyanın iki yüzü vardır, ama madalya tektir, Bilinç maddi bir varlık olmadan çıkmıyor ortaya. Maddenin bilinçle, bilincin maddeyle ilişkisi gibi. Ama bu varlık, bilincin oluşumunun zeminlerini de hazırlıyor. Eğer öznel sınıf konumunu bu nesnel süreçten kopartacak olursak, elbette bugün olduğu gibi işçi sınıfının işlevsiz konumunu da anlayamayız. Böylece proletaryayı burjuvazinin düzleminden olumsuzlamış da oluruz. Aynen Gorz'ların yapmış olduğu gibi.

İşte bu bilinç olgusunun nesnel zeminleri toplumsal mücadelede kendisini ideolojik düzlemde yansıtıyor. Pratiğin kendisini düzenliyor, içerik katıyor. Daha önce belirttiğimiz gibi Marks, düşüncenin özünü dünyadaki doğa yasalarından hareketle bulmuş ve insanın bilincine yansımaları olarak ele almıştı. Bu kritik noktada ideoloji sorununu Engels şöyle ele alıyor ve Dühring'i temel bir konuda eleştiriyordu;

"Düşüncenin tek içeriği dünya ve düşünce yasalarıdır. Onları kendi kafasında kurmak, temel olarak onlardan yola çıkmak

ve sonra da dünyayı kendi kafasında yeniden kurmak için onlardan yararlanmak, ideolojidir bu, şimdiye değin her türlü materyalizmin sıkıntısını çektiği bir ideoloji; çünkü o, bu ideoloji ile varlık ilişkisini, gerçi doğada oldukça açık görüyor, ama tarihte göremiyordu, (kastedilen Anti Dühring'dir BN.) her düşüncenin tarihsel ve maddi koşullara bağlılığını ayırt edemiyordu."[117]

Burada dikkat edilecek nokta şudur; ideolojiler her zaman toplumsal hareketleri ileri taşıyacak diye bir kural yoktur, olamaz. Kuşkusuz böyle düşünülemez. Burada hangi sınıfın ideolojisi olduğu önemlidir. İşçi sınıfının ideolojisi olan sosyalizm, başka bir deyişle diyalektik ve maddeci bir görüşe dayanan sosyalist ideoloji, gerçekte her zaman toplumsal hareketlerin gelişmesinde belirleyici bir role sahip olmuştur. Bunlar işin temel göstergeleriydi. İdeoloji ile sınıf bağı arasındaki ilişki son derece önemli bir noktadır. Zira sınıf konumundan bağımsızlaştırılmış bir ideoloji tanımı, özellikle günümüzün modası haline getirilmiştir. Sınıf karakterinin açığa çıkarılması veya tersinden üstünün örtülmesi elbette ideolojilerin alanı içinde düşünülebilir. Nasıl ki bir düşünce yapısı sınıf yapısından bağımsız değilse, sınıf konumu da kendine uygun düşünce yapılarını ortaya çıkarır, biçimlendirir. Marks bu sorunu "Kutsal Aile" çalışması başta olmak üzere birçok eserinde tartıştı. Bundan dolayı artık mücadelenin olanaklı tüm zeminleri doğmuştur. Proletarya'nın varlığı salt proleter düşünce yapısının doğmasını müjdelemekle kalmamış, aynı şekilde tüm insan yapısını da olumlu anlamda değiştirecek bir pratik sürece doğru evrimleştirmiştir. Süreç kırılmalarla ilerlemiş, aynen Lenin'in dediği gibi "bir adım ileri iki adım geri" temposuyla devam etmiştir.

O halde buradan bir sonuca ulaşabiliriz; sosyalist ideolojinin sağlam zemini ancak sınıfsal kuram üzerinden hareket edilirse olanaklı hale gelebilir. Sosyalizmin bir sınıf ideolojisi olmasının esprisi de budur. Elbette feodal toplum sürecinde de buna benzer "itici güçler" söz konusuydu. Ancak bunlar bilimsel sosyalizmin itici güçleri değildi. Nitekim ütopik sosyalistler veya Komünist

Manifesto'da bahsedilen diğer sosyalist akımlar, bir düşünsel akım olarak varlıklarını sürekli korudular, ama bilimsel sosyalizmin bir ideoloji ve pratik olarak tarih sahnesine çıkışının zemini ve dayanak noktası, bu nesnel sınıf tahlilinin yapılmış olmasından ve proletaryanın tarih sahnesine çıkması sonucundan ileri gelmiş olmasıdır. Bilimsel sosyalizmin diğer sosyalizm biçimlerine göre toplumsal kurtuluş mücadelesinde etkin rolünün, insanlığın gerçek özgürlüğüne giden yolun başarısındaki sürekliliğin ve bir dünya sistemi olarak tarih sahnesinde silinemeyecek bir iz bırakmasının gerçek sırrı bu nedenlerde aranmalıdır. Böylece kapitalizm şartlarında, tüm toplumu dönüşüme uğratacak toplumsal bir proje olarak sosyalizm, artık tarihsel olarak proletaryaya aittir ve bu onun bir dünya görüşü demektir.

Oysa kapitalizm tarihsel sınıra işaret eder. Yaklaşık üç yüzyılı aşan bir tarih süreciyle birlikte kapitalizm, böyle bir toplumsal tasarımın son noktasına doğru hızla ilerlemektedir. Bu tartışılmaz bir gerçektir. Artık burjuvazinin insanlığa sunabileceği yeni bir toplumsal proje yoktur. Bu yapı çürümüş ve tüm deneysel süreçleri eskimiştir. Böylece kapitalizm, kendi sınıf çıkarlarının gelişiminin önünde de bir engel haline gelmiştir. Engel doğrudur ama, o engeller hâlâ bir olgunlaş(ma)ma ile müzdariptir.

Kapitalizmde bireyin çıkarları ile sınıfın çıkarları sürekli olarak çatışma halindedir. Bu sermayenin özel mülkiyetçi işleviyle ve ekonominin nesnel yasalarıyla ilgilidir. Zira Komünist Manifesto'da "sermaye kişisel değil, toplumsal bir güçtür" belirlemesi tesadüfen söylenmiş bir söz değildir. Ancak sermaye bu gücü kendi açısından her zaman bireysel çıkarlar olarak gördü. Böylece onu toplumda bütün bireylere yaygınlaştırarak bir propaganda aracı olarak kullandı. Yoksa bu mantığın bireylerin özgürlüğü ile ilişkisi yoktur. "Özgür birey" söylemi tam bir yalan ve şarlatanlık üzerine kurulmuştur. Kuşkusuz bu sermayenin toplumsal işlevi ortadan kalkmadan devam etti. Bu çelişkili bir durumdu. Yani sermayenin işlevi açısından "bireysel çıkar" ile zorunlu olan toplumsal rol arasındaki çelişki anlamına geliyordu.

Bu durum burjuvazinin sınıf bilinci açısından önemlidir. Çünkü burjuvazi, sermayenin bu ekonomik-nesnel sürecine kapitalist bireyin görüş açısıyla bakmasına neden olmuştur. Bu ise bazı bireylerin büyük kitle üzerinde kurduğu hakimiyetle sonuçlanması anlamına gelir.

Kapitalist üretimin sınırı sermayenin sınırıdır. Bu durum aynı şekilde bilinç olgusuyla da ilgilidir. Sermayenin bu sınırı kapitalizmin de sınırı olduğuna göre, sınıf olarak burjuvazinin de, "sınıf bilinci" sınırı demektir. Küresel kapitalizminin iç çelişkileri doğal olarak sınıflar arasındaki ilişkiye yansımadan edemez. Ancak bu yansıma, çatışmalı bir durum alır ve hiçbir şekilde uzlaşması mümkün değildir. Bu durum doğrudan sınıf bilinci eksenine de yansır. Ancak yansımanın düzeyi farklıdır. Zira onun nesnel düzeydeki sınırı, ekonomik bilincin sınırıdır. Ama bu çelişkili konum, toplumla ilişkilerde kendini daha açık bir şekilde tanımlar. Zira ilişkiler doğrudan gerçek yaşamın bir anlatımıdır. İşte bu ilişkiler içinde, çelişkinin biçimi ve düzeyi ortaya çıkar. Uzlaşmaz çelişki, kendini bu gerçek ilişkilerde daha anlaşılır olarak tarihe damgasını vurur. Bu noktada Lukacs şöyle bir belirleme yapar; "Bilincin toplumsal olayların tümüyle ilişkisi açısından bu çelişki, ideoloji ile ekonomik temel arasında uzlaştırılması veya ortadan kaldırılması mümkün olmayan karşıtlık şeklinde ifade eder."[118]

Burjuva sınıf bilincindeki bu çelişkili konum, ekonominin nesnel sınırı ile birlikte, doğrudan bu ekonomik sürecin öznesi olan yeni bir sınıfın varlığı ile daha da şiddetlenir. Lukacs'ın "tarihsel kişilik" olarak ifade ettiği bu sınıf, proletaryadan başkası değildir.

Nesnel sınıf konumu ile öznel sınıf konumu arasındaki ilişkinin biçimi, nesne (olgu) ile bilinç arasındaki ilişki sorunudur. Üretim sürecinin doğasından dolayı bu iki sınıf, burjuvaziyle proletarya zorunlu olarak karşı karşıya gelir. Bu karşıtlığın kendisi sadece ekonomik alanda olmaz. İdeolojik, politik, kültürel vb. alanlarda da görülür. Bu karşılıklı etkileşim, ideoloji ve po-

litikanın da devreye girmesiyle, temel özneler olan sınıfları daha fazla etkiler ve karşı karşıya gelişin bütün koşullarını hazırlar. Bu proletaryanın mücadele isteğini daha çok kamçılayan bir özelliktir. Burjuvazi elbette doğal olarak bütün araçlarını kullanarak işçi sınıfı üzerinde, hatta tüm toplum üzerinde tahakküm kurar. Onu kendi ideolojik ve kültürel argümanları doğrultusunda etkiler. Ama bu etkinin düzeyi ne olursa olsun (etkileme mücadele düzeyini ve süresini belirler, ama kendisini asla ortadan kaldıramaz) proletaryanın argümanlarını elinden almaya yetmez ve doğal olarak bu nesnel durumdan dolayı zorunlu olarak yalana başvurur. Dolayısıyla burjuvazinin ideolojik zemini, proletaryanın ideolojik zemini olan tarihsel maddecilik karşısında zayıf ve güçsüzdür. Zayıf ve güçsüzlüğün nedeni de budur.

Ne var ki proletaryanın bu sağlam zemininin, işçi sınıfı adına faaliyet yürütenlerce yeterince kavranıldığı söylenemez. Bu nedenle sosyalist hareket içinde önemli sapmalar baş göstermiştir. Son on yılda azımsanmayacak düzeyde bu sağlam zeminden kopuş süreçleri gerçekleşti ve bunlar çeşitli burjuva sol akımların denetimine girdi. Kuşkusuz bu sapmalara neden olan unsurların başında sınıfın öznel durumunda belirtmiş olduğumuz olumsuz kaymaların yeterince analiz edilememesinin etkileri az değildir, Bilinç sorunundaki kırılma, üst üste gelen birçok nedenden dolayı işçi sınıfının ufkunun darbelenmesine, başta da sınıfa bilinç taşıyıcı ögelerin de darbelenmesine yol açtı. En azından onu olumsuz düzeyde etkiledi. Bu nedenleri ayrıntılı olarak ele almak bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Ancak dönemsel olarak yaşanan bu olumsuz veriler, hatta bu verilerin analizinin dahi sınıfın öncü güçleri tarafından yeterince yapılamamış olması (yani proletaryanın nesnel ve öznel zeminlerde ortaya çıkan dönüşüm sorunlarının yeterince tahlil edilememiş olması), işçi sınıfı ideolojisinin zayıflığının bir nedeni olarak sunulamaz. Bugün ne yazık ki "yaşayan sosyalizmin" çıkmazı, marksizmin bu temel öngörü ve analizlerinden değil, tersine hâlâ burjuvazinin ideolojik ve kültürel etkileriyle birlikte

kendini yeniden üretememekten gelen sığ konumundan kaynaklanmıştır. Ama gerçekte ne proletaryanın öncüleri ne de sınıf bilinçli proletaryanın kendisi, tekil ve dönemsel olayların egemen ideolojik etkilenmelerine takılıp kalamaz. Tersine o, tüm toplumsal olaylara kendi tarihsel materyalizminin penceresinden bakar ve olayları açıklar. Çünkü o, sentezci ve merkezci bir düşünce yapısına sahiptir.

Aslında teori ile pratiğin bileşimi, tarihte hiçbir sınıfta olmadığı kadar proletaryanın mücadele düzleminde gerçekleşti. Tarihi olarak bütün bu kazanımlarda işçi sınıfının mücadelesi vardır. Bu görülmeden hiçbir ilerleme sağlanamaz. Sınıf bilinci açısından politika ile ekonomi arasındaki ilişki bu yönüyle önemlidir. Ama en çok zorlandığımız ve karşı akımların üzerinde en çok spekülasyon yaptığı nokta da burasıdır. Politikanın kendi özgün yapısından dolayı, bu noktada ekonomik yapıyla üst üste düşen bir paralellik söz konusu değilidir. Bu ikili ilişkide iki ayrı kavrayış, iki ayrı dil vardır. Ekonominin alanı doğru ele alınamadığı zaman, politikayı dışlayan bir sürü işlevlerle donatılmıştır. Sendikaların veya kooperatiflerin, ekonomi ile ilişkilerinde bu durum açıkça gözükür. Burası adeta mayınlı tarla gibidir. Bu alanda en hafifinden 150 yıllık bir kavga sürüp gider. Sonal hedefe yönelik politik aktivite karşısında, sürekli bu ekonomist görüş (son zamanlarda ise dinsel ve etnik görüşler), sınıfın geriye çekilmesine, dolayısıyla sınıf bilincine karşı burjuva bilincin egemen kılınmasına hizmet eden yeni tarihsel süreçler yaşanmıştır. Bu kopuşun nihai hedef lehine durdurulması, başka hiçbir şekilde değil, ama sınıf bilincinin yerleştirilmesiyle olanaklıdır. Sınıfın teori ile pratik birliğinin parçalanmasının engellenme yolu da budur.

Proletarya hareketi içindeki bu yanlış veya sahte bilinç taşıyıcılar, proletaryanın gerçekten bilinçli bir sınıf gibi davranışını engelliyor. Onun önüne tıkaçlar koyuyor. Burjuvazinin sahte bilincinin arkasına takılıyor ve sınıfı da bu arabaya bağlamak istiyor. Proletaryanın mücadelesi gelişme gösterdiği süreçte, doğal

olarak işçi sınıfı içinde onun adına hareket eden sahte dostları ile arasındaki çelişkiler de derinleşiyor. Daha doğrusu bu çelişkinin zeminleri daha fazla olgunlaşıyor. Ama sorun da bu noktada düğümleniyor. Eğer sınıf bilinçli öncüler bu süreci doğru değerlendiremezse, onu burjuvazi sahte bilinç öğeleriyle kırabiliyor. Şimdi bunu en azından ideolojik boyutta derinleştirmek gerekiyor. Ancak bunun yolu da bu alana ilişkin özgün düşünce yapımızı yeniden üretebilmekten geçtiğini ısrarla yeniden belirtmek gerekiyor.

Kapitalizm, yaşayan insan gruplarını yaşayan ölülere çevirmiştir. Ama aynı zamanda var olan bütün insani değerlere karşı da bir duruşu ifade etmiştir. Böylece insanlık, kendi malı olan bu insani değerlerden uzaklaştırılmış ve ona yabancılaştırılmıştır. O nedenle proletarya, kapitalizmin doğurduğu bir sınıf olarak, var olan biçimlere ve kendine aykırı olan bu kurucu ögelere uymuş ve uymak zorunda kalmıştır. Proletaryanın uymak zorunda bırakıldığı bu durum insanlık dışı bir özelliktir. Marks'ın "yabancılaşma", Lukacs'ın "şeyleşme" dediği nokta budur. Daha önce ele aldığımız ve sonra da başka bir düzlemde ele alacağımız yabancılaşma sorununda; proletaryadan başka hiçbir sınıfın yabancılaşmaya karşı duracak bir yeteneğe sahip olmadığını özellikle belirtmek; tartışma konumuz açısından yeterli olacaktır. Lenin tarafından geliştirilen proletaryaya bilincin, işçi sınıfının bilimine inanmış aydınlar tarafından -dışarıdan- götürülmesine ilişkin tezi, Lenin'in marksizme en önemli katkısı olarak kabul edilmiştir. Bu öngörü bugün de yanlış değildir. Bu yaklaşım sonraki süreçte sözde marksizmi leninizmi eleştiriye tabi tutanlar tarafından terk edilmiş ve yeni liberal-reformist tezler ileri sürülmüştür. Son yıllarda ise Lenin'in bu tezine karşı yoğun bir saldırı eşlik etmiştir. Bunların hiçbiri tesadüfü değildir.

Bunun üzerinde biraz durmak gerekiyor. Belirttiğimiz gibi Lenin'in bu önemli tezi ne yazık ki çok fazla kavranılamamıştır. Gerçi 1923'de Lukacs bu tezi daha da geliştirerek (ki Lukacs'ın geliştirdiği tez sınıf bilinci sorununa önemli bir katkıyı ifade

eder, ama ekonominin öncelikli konumunu gölgelediği için bazı yanlış sonuçlara ulaştığını kendisi de kabul etmiştir) anlaşılmasında oldukça etkili olsa da, Rosa Luxemburg tarafından eleştirilmiş olması kafaların karışmasına yol açmıştır. Rosa Luxemburg, o zaman bu teze karşı çıkarken esas argümanı partiyi sınıfın yerine koyacağı kaygısı idi. Kuşkusuz bu yersiz bir kaygı değildi. Hatta daha sonra böyle bir gerçeklikle karşı karşıya kalmıştık. Reel gerçeklik ile sorunun gerçek özü arasında birebir parelliklik her zaman kurulamaz. Ama sorunun özü bu tezin yanlışlığını değil, Lenin'in öngörüsünü diğer öngörüleriyle (mesela demokratik bağlamda) birleştirememekten kaynaklı bir "eleştiri" çizgisini adeta bir ideoloji düzeyine yükseltmek olmuştur. Bu kaygının Kruşçev ve sonrası SSCB sürecinde (hatta bazı ipuçları Stalin döneminde görüldü) gerçekleşmiş olması, bu teze karşı anti-marksist fikirlere yeniden canlılık katmıştır. Oysa sorun doğruları ve yanlışları farklı yerlerde aramak gerektiği konusunda düğümleniyordu. Ne yazık ki bu unutuldu.

Lenin, 19. Yüzyılda işçi sınıfının güçsüzlüğünü, "bilinç ve inisiyatif yoksunluğunda" görmüştü. Tarihte bilindiği gibi bilinç sorunu üzerine en önemli tartışma, bolşevikler ile menşevikler arasında oldu. Menşevikler, Bolşevikleri "gelişmenin nesnel ya da kendiliğinden unsurunun önemini küçümsemekle" suçladılar. Dolayısıyla tartışmanın odağında bilinç ve kendiliğindenlik bulunuyordu. Kendiliğinden bilinç unsurunun sınırı gündelik çıkarların sınırıdır. Ama yine de işçilerin ilk isyanlarında bu bilinç belirli bir rol oynamıştır. Bunu Lenin "tohum halinde"ki[119] bir bilinç olarak değerlendirir. Ancak süreç halinde bu "tohum halindeki" bilinç, oportünist çevrelerin elinde giderek amaç haline dönüştürüldü. Burada ikili bir nokta vardır; bilinç ögesi hem nihai hedeflerden kopartılır ve sistem içindeki iyileştirmelerle sınırlandırılır, hem de "sınıf bilinci" bu nedenle küçümsenir. Menşeviklerin ortak söylemi; "ideolojilerin abartılması" veya "bilinç unsurunun abartılması" söylemidir. Lenin, kendiliğindenliğe tapmanın kaçınılmaz sonucunu, "...bu rolü küçümseyenin bunu

isteyip istemediğinden tamamen bağımsız olarak, işçiler üzerinde burjuva ideolojisinin etkisinin güçlendirilmesi anlamına geldiği"[120] belirlemesi ile açıklar. Bu elbette nedensiz değildir. Kendiliğinden-ekonomik bilinçle sınıf bilinci oluşumu arasındaki ilişkiye, marksist olduğu bir dönemde Kautsky şöyle yaklaşır. Kanımca bu açıklama hâlâ parlak bir açıklamadır;

"Bu bağlamda sosyalist bilinç, proleter sınıf mücadelesinin zorunlu doğrudan sonucu olarak görünür, fakat bu yanlıştır. Öğreti olarak sosyalizmin kökleri, elbette, tıpkı proletaryanın sınıf mücadelesi gibi, bugünkü ekonomik koşullarda yatar, tıpkı onun gibi kapitalizmin yarattığı kitlesel yoksulluk ve kitlesel sefalete karşı mücadeleden doğar, fakat bu ikisi birbirinden değil, birbirinin yanı sıra ve farklı koşullar altında doğar. Modern sosyalist bilinç, ancak derin bilimsel kavrayış temelinde ortaya çıkabilir. Gerçekten bugünkü ekonomi bilimi, tıpkı bugünkü teknoloji gibi, sosyalist üretimin bir ön koşulunu oluşturur, ne var ki proletarya, ne kadar isterse istesin, ne birini ne de ötekini yaratabilir; bunların ikisi de bugünkü toplumsal süreçten doğarlar. Oysa bilimin taşıyıcısı proletarya değil, burjuva aydın katmanıdır; zaten modern sosyalizm de bu katmanın tek tek bireylerinde ortaya çıkmış ve onlar tarafından ilk önce düşünsel bakımdan öne çıkan proleterlere iletilmiştir; koşulların izin verdiği yerde bunlar onu proletaryanın sınıf mücadelesine taşımışlardır. Yani sosyalist bilinç, proletaryanın sınıf mücadelesine dışardan taşınan bir şeydir, onun içinden kendiliğinden çıkan bir şey değildir."[121]

İşçi sınıfının burjuva ideolojisinden etkilenme sürecini inceleyen Lenin, bunu üç noktada toplamıştır; birincisi, burjuva ideolojisinin köken olarak sosyalist ideolojiden çok daha eski olması, ikincisi, çok yönlü gelişime sahip olması, üçüncüsü de, sosyalizme göre burjuva ideolojisinin, karşılaştırılamayacak kadar yaygınlaşma olanağına sahip olmasıdır. Bu üç temel noktanın gözden uzak tutulmaması gerektiğini belirten Lenin, sosyalistlerin nasıl ağır bir görevle yükümlü olduklarının altını çizmiştir. Ama bunun aşılamaz bir duvar olmadığını da belirtmiştir.

Buradan hareketle şimdi sınıf bilincinin anlaşılması açısından, evrensel anlamda bazı olgulara atıfta bulunabiliriz. Sözgelimi feodal toplum dönemlerinde ortaya çıkan devrim süreçleri ile modern proletaryanın devrim süreçleri arasında, sınıf bilinci edinme düzeyi oldukça farklıydı. Eski feodal toplumlarda devrimin öznesi olan sınıfların işi daha kolaydı. Çünkü bu sınıflar sınıf bilincinden uzaktılar. Bu bir paradoks gibi görünebilir. Ama öyle değil. Nitekim bu sınıflar, nesnel-ekonomik yapı düzeyine paralel bir sınıf bilinci sürecinden geçmek zorundaydılar. Toplumsal gelişme içindeki rollerinin bilincinden uzak ve yetersizdiler. Bu durum işlerini kolaylaştırıyordu. Verilen imkan ve araçlar onlar için yeterliydi. Ancak bu süreç, varolan çelişkiler yüzünden nesnel zeminin hazırlanmasına yol açmıştı. Verilen mesaj, genellikle bir önder veya bir tarihsel kişilikle bütünleşiyordu. Özellikle İslam toplumlarında bu daha çok anlaşılabilir bir şeydir. Bu durum çok fazla bilinç ögesinin öne geçmesini gerekli kılmıyordu. Lukacs bu süreci "mantığın hile ve hüneri" olarak açıklıyor.[122] Politikada hâlâ Batı dünyası ile Doğu dünyası arasında belirgin olan bu fark kendini gösterir. Bugün bile gösterir. Batıda düşünce biçimleri önemli iken, Doğuda düşünceden önce tarihsel bir kişiliğin rolü daha önemlidir.

Oysa yukarıda da gördüğümüz gibi modern proletaryanın devrim süreci tümüyle bilince dayanmak zorundadır. Eğer onun iddiası bir iddia olarak kalmayacaksa, toplumu bilinçli bir şekilde dönüştürmek zorundadır. Ülkemizin geçmiş tarihsel süreci, bu anlamda nedeni ne olursa olsun olumsuz örneklerle doludur. Bilinir ki, bilinçli bir hareket olmadan, en küçük hücresine ve tepeden tırnağa kadar örgütlenmiş bir egemenlik sistemini yenmenin olanağı da yoktur.

Ancak bugün yaşanan durum şudur; insanlığın büyük gövdesi gibi işçi sınıfı da, ciddi anlamda insanal krizle birlikte yaşıyor. Bu noktada insanlık ve işçi sınıfı, ya kapitalizmin yarattığı bu krizlere kendisi hükmedecektir ve onu alt etmenin yollarını bulacaktır, ya da bugün olduğu gibi (bu geçici olsa bile) kapitalizm

egemenlik hükmünü vahşi bir tarzda sürdürecektir. Bugün krizlere hükmedemeyen proletarya için en büyük açmaz, "eleştiri" sınırı içinde kendini yükümlendirmiş olmasıdır. Daha önce de belirttik. Eleştiri yadsımayı bir noktaya kadar götürebilir, ama onu aşamaz. Onu aşmanın yolu sınıf hareketidir, pratiktir. Reddetmenin odağında nihai hedefi gösteren sınıf bilinci ve onun pratiği yoksa, bunun "sahte bilinç" ile aşılamayacağını gösterir. Pratik yoksa hükmetme de olmayacaktır. Ama sorun tam da bu noktadadır. Bu pratik nasıl olacaktır? Bunun cevabı işte bu "sınıf bilinci" içinde saklıdır. Bugün yaşanan en çarpıcı gelişmenin düğüm noktası burasıdır. Geçirdiğimiz son yirmi yılın tarihsel süreci bize şunu göstermiştir; proletaryanın eleştiri ve karşı tavrı kapitalizmin dar sınırları içine hapsedilerek, smıf kendi kendine yabancılaştırılmıştır. Bu acı ama gerçek bir itiraftır. Onu aşmanın yolu, öncelikle bu çıplak gerçeği kabul etmekten geçmektedir.

Egemen ideoloji ve kültür doğal olarak var olan yaşam biçimlerinin her düzeyine, dolayısıyla işçi sınıfının içine ve yaşam biçimine hükmetmiştir. Bu kendisine ve insani değerlere de yabancılaştığının göstergesidir. Pasif, seyirci, edilgen bir konum egemen özellik göstermektedir. Aynı şekilde bu durum, burjuvazinin sahte bilincinin egemen konumunu da ifade eder. Bütün bu olumsuz koşullardan dolayı umutsuz olmak, dar görüşlü olmak ve kısa erimli düşünmek yanlıştır. Böyle bir düşünce tarzı doğal olarak sahte bilincin etkisini olumlar. Oysa sınıfın bu ikili konumunu doğru yorumlayanlar nesnel gelişmenin olgularıyla birlikte böyle umutsuz bir tabloya düşemezler. Kendi yollarında adım adım ilerlerler. Burada en önemli sorun, kuşkusuz nihai hedefle gündelik çıkarlar arasındaki uyum (veya uyumsuzluk) sorunudur. Bu sürecin özü şuradan gelir. Gündelik yaşamın nesnel görünümü, bireyin kişisel gündelik yaşamıdır. Bu da doğal olarak ilk ihtiyaç olan bir zorunluluklar toplamını ifade eder. Bu durum nihai çıkarla bir uyumsuzluğu gösterir. Lukacs bu süreci, "proletaryanın bağrındaki diyalektik bir uyumsuzluk" olarak tanım-

lar.[123] Bu ise doğal yaşamın özünden gelir. Elbette bu uyumsuz durumun giderilmesinin en temel basamağı bilinç faktörüdür. Uyumsuzluk bilinçle giderilebilir. Ancak dışardan değil içerden sahiplenme ve değişim süreciyle ilgilidir. Dışarıdan bilinç taşıma ancak ileri proleterler ve onun aydınları için geçerlidir. Değişimin esas öznesi değildir. Ama günlük yaşamın düşüncede değişim süreci ve kitlesel bir boyut kazanmasının koşulları, içeriden yürütülen bir aktivite ile olanaklıdır. Bu da söylemeye gerek yok ki, diyalektik ve tarihsel materyalizmin kurucu bakışıyla olanaklıdır. Demek ki sorunun ilk odağında, bilinç taşıyıcı kadroların hem değiştirme iradesine (inadına) hem de bilinçli bir konuma sahip olmaları durmaktadır. Ilk nokta ikincisinden daha önemlidir. Ne yazık ki kavgada inatçılık, yani sınıf kini, yaşadığımız dönemin kadrolarının üzerine serpilmiş bir ölü toprağı gibidir.

Gündelik çıkarların sınırı doğrudan sınıf bilinciyle ilgilidir. Nerede başlayıp nerede biteceği sınıf bilincinin edinimi ile bağlantılıdır. Bugün şu soru önemlidir? Sınıfın gündelik çıkarları nihai hedefe gitmede bir kaldıraç rolüne sahip midir, yoksa önünü tıkamada bir neden midir? Bu nokta problemli bir noktadır. Genel marksist yaklaşım, bu soruya cevap vermiştir ama, sorun bugün bu bilinç ve hedef üzerinden ilerlememiştir. Emeğin niteliksizleşmesi bağlamında, bu soruna yeniden döneceğiz. Gündelik çıkarlar bugün ileri atılımın bir kaldıracı değil, geriye savruluşun bir ifadesi olmuştur. Bireysel mücadele ile gündelik çıkarlar arasında, bir paralellik ve çakışma hali vardır. Burada bireysel mücadele tekil bir örnek değildir. Toplumsal reflekslerdeki bireysel çıkar ve hedeflerdir kastedilen. Bu elbette kendisi için sınıf olma tavrı değil, tersine hâlâ kendinde sınıf tavrıdır. Ülkemizin son yirmi yıllık tarihi bu tarzda ifade edilebilir.

Gündelik çıkarlarla sınırlanmış bir mücadele ufku, tam da kendisi için olmayan bir sınıf tavrını gösterir. Ülkemiz sınıf hareketinin mücadele tarihinde de görülebileceği gibi, sınıfın kendisi için varolma -oluşum tarzı- başka bir deyişle, sınıf bilinci

edinim süreci, hemen hemen tümüyle sendikaların üzerine yüklenmiştir. Oysa bugün sendikaların en ileri konumu bile, işlevsizliği bir yana sürekli olarak işçi kitlelerinin elini kolunu bağlayan ve sınıfı sisteme taşımada önemli rol oynayan, adeta birer devlet örgütlenmesine dönüşmüştür. Durumun vahameti de burada kendini açıkça göstermektedir.

Ülkemiz reformist-revizyonist akımlarının, sınıf bilinci sorununa ilişkin yaklaşımları kendini iki biçimde göstermektedir; bunlardan ilki, liberal sol çevreler de diyebileceğimiz siyasal akımlar; proletaryanın var olan kendiliğinden- ekonomik bilinç düzeyini, onların sınıf bilinci düzeyi ile karıştırmış veya bu düzeye indirgemiştir. Bu proletaryanın sınıf bilinci sürecini etkilediği gibi, birlik sürecini de etkilemiştir. Böyle bir yaklaşım, tarihsel süreç içinde sendikaların sınıfa bilinç taşıyıcı ögeler olarak görülmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, sınıfın esas olarak bilinç taşıyıcı öğesi olan siyasal örgütlenmesi ya dışlanmış ya da siyasal örgütler de adeta sendikalar düzeyine çekilmiştir. Liberal sol, şehir küçük ve orta burjuvazisi gibi ara katmanlara dayanan bir sınıf temeline sahiptir. Bu onun sınıf bilincine ilişkin geri bir konuma savrulmasına da yol açmıştır. Söylem ne olursa olsun, onun sınırı sistem içindeki ekonomik-sendikal bilinç sınırıdır. Bu sınıfsal konuma paralel olarak geliştiği gibi aynı zamanda tamamıyla stratejik bir tercihtir de. Daha çok emek süreçleri üzerindeki denetimlerini güçlendirmeye yönelik, sistem içi "demokratik strateji"nin sınırını ifade eder. Esas amacı, gündelik çıkarlar eksenidir. Sermayenin sivri uçlarını törpülemek ve demokratik adımların atılmasını sağlamak. Hepsi budur. Kuşkusuz bu stratejiye göre, emekçilerin demokratikleşmeye paralel denetim sürecini yaratma mücadelesi, sermayenin egemenliğine karşı direnmenin bir parçası değil, tersine ona tabi bir konumu ifade eder. Böylece sermaye egemenliği ve mülkiyet ilişkileri sorgulanamıyor, açıktan özel mülkiyete, dolayısıyla sisteme karşı çıkılamıyor ve esas olarak ekonomik-demokratik istemler çerçevesine oturuyor. Doğal olarak böyle bir strateji, sınıf mücadele-

sini keskinleştiren değil, yumuşatan bir özellik arz ediyor. Politika sahnesinde reformizmin nesnel temelleri de böylece tanımlanmış oluyor. Elbette böyle bir bakış, sınıf bilincine değil, olsa olsa burjuvazinin sahte bilincine yarayan bir özellik arz etmiştir.

İkincisine gelirsek; bu daha çok "sol" bir yaklaşımı ifade eder. Bu çevreler sürekli literatürlerinde, siyasal örgütlenmenin önemine vurgu yaparlar, ama siyasal örgütlenmelerini, ne bütün değişim süreçlerinin tahlili üzerinden gerçekleştirirler ne de ekonomik mücadele ile siyasal alan ilişkisini doğru kurarlar. Kendini tekrar eden soyut bir söylem içinde, adeta ekonomik alanın rolünü küçümseyerek, "sınıf bilincinin" kendiliğinden oluşabileceği anlayışını çağrıştıran bir yaklaşım gösterirler. Bunlar tümüyle kendiliğindenci bir bilincin egemenliği altındadır. "Sol" anlayış özünde sağcılığın başka bir tezahürüdür.

Burada önemli olan soru şudur; proletarya pratikte neden bir sınıf olarak örgütlenememektedir? Elbette soruya kolaycı yanıtlar bulmak mümkündür. Ve bu sorunun tek bir cevabı da yoktur. Üretim ve emek sürecindeki değişimler anlaşılmadıkça doğru cevaplar da üretmek mümkün değildir. Buna kısmen yukarda değindik. Sınıf içinden, dolayısıyla sınıf bilinci konumundan bakılınca söylenecek bazı sözlerin olduğu açık. Konumuz bağlamında burada önemli olan sorun, sınıfın içine nüfuz edecek kadar yaygınlaşmış olan burjuva sahte bilincinin varlığıdır. Bu sahte bilincin, sınıf üzerindeki parçalayıcı etkisi, sınıfın adeta atomlara bölünmesine neden olmuştur. Gündelik yaşamda TV'nin rolünü özel olarak düşünmek gerekir. Bu durumun nedenlerinden birisi de, sınıfın öznel konumu ile nesnel konumu arasındaki ilişkinin doğru kurulamamasıdır. Bu durum, bilinç düzeyinde kırılmalara yol açmıştır. Sahte bilincin, sınıfın bu ikili konumuna ilişkin etkileyici ve parçalayıcı rolünden dolayı, işçi sınıfı ne kendisi için ne de toplumun diğer üyeleri için itici güç olabilir. Merkezi ve birleşik yapı her düzeyde bozulmaya yol açar. Özellikle bu smıf bilinci düzeyinde kendisini daha yakıcı olarak hissettiriyor. Bu doğrudan, nihai hedef düzeyindeki bütün ekono-

mik ve siyasal örgütlere de yansıyor. Elbette bu kopuş, proletaryanın politik ve ideolojik mücadele biçimini de olumsuz olarak etkiliyor.

Marks, Felsefenin Sefaleti'nde, burjuvazinin toplumu ayrı ayrı parçalara ayırdığını ve böldüğünü yazar. Bu egemen sınıfın çıkarları açısından anlaşılabilir bir durumdur. Kuşkusuz böyle bir süreç yaşanacak ve yaşanmaya devam edecek. Ancak bu durum kendi görevlerimizi unutmadan belirtmek gerekirse, yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına da yol açmaktadır. Burjuvazinin düşünce anlamında esas hareket düzeyi, ekonominin çıkarları ile ilgilidir. Çelişkilerin ve yoksulluğun bu kadar arttığı bir dünyada, son zamanlarda değişik arayış çabalarına karşın, tıkanmasının ve çözümsüz kalmasının temelinde bu yatmaktadır. Zira kapitalizmin, gerçekte insanlığa verebileceği hiçbir şey kalmamıştır. Onun yenilebileceğinin esas nedeni de burasıdır. Ancak bu durum, sadece nesnel sınıf konumunun yarattığı olanaklarla ilgili bir alandır. Kuşkusuz ekonominin yasaları, proletaryayı da zorlayan itici bir güç durumundadır. Bunun esas nedeni burjuvazinin durağan bir konumda olmamasıdır. Bu emekçi güçler açısından yeni dinamiklerin ortaya çıkışı demektir.

Bir başka nokta, özellikle kriz dönemleri ile sınıf bilinci arasındaki ilişkidir. Özellikle krizli dönemlerde, proletaryanın sınıf bilincini edinmesinin nesnel koşullarında önemli bir artış ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde sorgulama, neden sorusunu sorma ve anlama daha olanaklı hale gelmiştir. Ancak yine de burada en büyük sorun, krizin ortaya çıkma biçimi ile proletaryanın nihai hedefi arasındaki ilişkiyi doğru algılama noktasıdır. Ancak bu noktada proletarya, bu süreci aşacak olan sınıf bilinci ile donanmamışsa, kriz ne kadar derin olursa olsun, onu devrimci düzeyde değerlendirerek sonuca götürmesi düşünülemez. Eğer bundan öte proletaryanın öncüsü bir proje üretemezse, sınıf bilicinin edinilmesini de böylece bilinmez bir zamana, sonsuz bir zaman aralığına, dolayısıyla kendiliğindenciliğe bırakmış olur. Nitekim bundan dolayı 1980 sonrasından bugüne kadar, çeşitli düzeyler-

de krizlerin varlığına rağmen, sorunun çözümü sürekli olarak egemen sistemin içinde kalmış ve onu aşamamıştır. Lukacs bu noktada şöyle bir belirme yaparken haklıdır;

"Kapitalizmin düştüğü krizden çıkmanın yolunu ancak proletaryanın bilinci gösterebilir... Kısacası kendi sınıf mücadelesinin ekonomik düzlemdeki gerekliğini bilinçli bir istem, etkin bir sınıf bilinci düzeyine çıkarmalıdır. Sınıf mücadelesinin, acılar ve bunalımlar dolu bu uzun soluklu sürecin yavaşlatılmasına çalışan pasifist ve hümanistleri, bu dünya görüşü dersini boyuna uzatmış olmakla proletaryanın bağrında nice yaralar açmış olduklarını bir görebilseler dehşet içinde kalırlardı. Çünkü proletarya kendini kendi eğiliminde alıkoyamaz. Burada olsa olsa ideolojik olgunluğa ulaşıncaya, kendi sınıfsal durumunu tanımakta isabetli davranıncaya, sınıf bilincine erişinceye kadar acılara daha ne kadar dayanacağı söz konusu olabilir."[124]

Sınıf bilinci sorununu olumsuz olarak etkileyen bir unsur da, üretim sürecinin sermayeye olan bağımlılığının artırmış olmasından doğan yeni şekillenmelerdir. Bu soruna zaman zaman birer cümleyle de olsa bu yazı içinde değindik. Ama bunun biraz ayrıntısına girmek gerekiyor.

Yeni üretim sürecine bağlı olarak, emeğin kafa kol emeği olarak ayrışması, nitelikli emeğe duyulan ihtiyacı da artırmıştı. Bu emek içindeki bölünmeye paralel olarak, emek potansiyelinde niteliksizleşmeyi geliştiren bir etken olmuştur. Elbette bu durum sermayeye olan bağımlılıkla paralel gidiyordu. İşte bu nesnel koşullar, sınıf bilincini doğrudan etkileyen olumsuz faktörler olarak değerlendirilebilir. Böyle bir şekilleniş, sınıf mücadelesinin direniş odaklarını da zayıflatmıştır. Ancak gelişmelerin, bu süreci hızla proletarya lehine dönüştürecek birikimlere yol açtığını göstermeden azade değildir. Özellikle, emek türleri arasındaki sosyal şekilleniş biçimi giderek farklılığı silikleştiriyor. Bugün çalışan da çalışmayan da, hemen hemen aynı düzeyde sorunlarla karşı karşıya ve durumdan son derece memnuniyetsiz. Bu farklılaşmanın hızla azalması, doğal olarak proleterleşme sü-

recini de hızlandıran bir etkendir. Bunun toplumsal yaşamdaki ve nesnel süreçteki belirgin örnekleri görülüyor olsa da, bu durum sınıf bilincine aynı düzeyde yansımıyor. Elbette bunun esas olarak nesnel sürecin dışındaki dış etkenler ile politik ve ideolojik alandaki sorunlardan ileri geldiği belirtilebilir. Dolayısıyla böyle bir tablo, sınıf bilinci üzerine çelişkili bir şekilde yansımaktadır. Mücadeleye paralel bir bilinç atılımı motomat olarak gelişmez. Sınıf bilincindeki gelişim sorunu, mücadelenin konumuna göre daha ağır ve sancılı olmuştur her zaman.

Kuşkusuz işçi sınıfının ideolojik, politik ve kültürel konumu, onun nesnel sınıf konumu dikkate alınmadan hiçbir şeyi ifade etmez. Soyut bir ideoloji veya politikadan bahsetmiş oluruz. Bu doğal olarak sınıf bilinci içinde böyledir. Sınıf bilincinden bahsedebilmemiz için, ortada bir varlığın (sınıfın) olması gerekiyor. Sınıfı yok saydığınız noktada sınıf bilincinden de bahsedemezsiniz. Birçok liberal teoriye göre, ne sınıftan ne de doğal olarak sınıf bilincinden bahsedilebilir. Elbette bu teoriler, tek başına nesnel yaşam baz alınsa bile hiçbir gerçeklikle bağdaşmaz. Yaşamdan uzak düşüncelerdir, teorilerdir. Ancak şu kabul edilmelidir ki, işçi sınıfı içindeki ayrışma, en genel anlamda söylemek gerekirse, kafa ile kol gücüne dayanan emeğin ayrışması, hizmet veya büro alanındaki emek gücünün doğrudan kol gücüne dayanan üretken emeğin aleyhine genişlemesi, hatta genişlemiş olan işsiz emek potansiyelin varlığı, sınıf bilinci üzerinde önemli ve köklü etkiler yaratmıştır. Bunlar olumsuz etkilerdi ve kuşkusuz tartışılmaz gerçeklerdi. Daha önce belirttik; proletaryanın kapsam bakımından genişlemesi, başka bir deyişle vasıfsız emeğin vasıflı emek aleyhine genişlemiş olması, elbette genel emek sürecinin niteliksizleşmesine yol açmıştır. Bunlar doğru. Ancak bu sorunun bir noktasıdır. İşin başka bir boyutu da çelişkilerin artan oranda büyümesidir. Burada çelişkilerin kavranması ve düzeyi değişiktir. Çelişkiler nasıl çözümlenecektir? Bilinçle çelişkili varoluş arasındaki ilişki nasıl bir ilişkidir? Bu sorular önemli.

Küresel emperyalizmin çok özel propaganda yöntemi ile bir-

leşen yeni varoluşu, elbette sınıf bilinci üzerinde önemli bir ağırlık merkezi oluşturmuştur. Son derece değişik araç ve yöntemler kullandığı bir gerçektir. Ancak kapitalistleşme sürecinin hızlanması proleterleşme sürecini de hızlandırmaktadır. Küresel kapitalizm emeği, genel bir eğilim olarak üretken olmayandan üretken olana doğru kaydırmaktadır. İşte bu durum, giderek kafa ile kol emeği arasındaki farkı da azaltmaktadır. Bunu ülkemiz çalışma hayatında bariz olarak görmek mümkün. Zira kol gücüne dayanan ve artı-değer üreten imalat sektörü işçileri ile "memur" veya hizmet üretiminde yer alan emekçiler arasındaki fark giderek önemli derecede silikleşmektedir. Bugün bir belediye veya maliye memuru ile Sasa ya da Arçelik'te çalışan bir işçi arasında yaşam standartları açısından fark azalmıştır. Hatta memur veya hizmet elemanı, Arçelik işçisine göre daha olumsuz koşullarda yaşamak zorunda bırakılmıştır. Bu durum, hızla işçi sınıfının gövdesini büyütmekle kalmıyor, aynı zamanda hızla ortak bir temel etrafında birleştirerek proleterleşme sürecini de hızlandırıyor. Bu durum bugün olumsuz gibi görünse de, sınıf bilinci düzeyine yansımamazlık edemez. Bunun için öngördüğüm şey şudur; proleterleşme giderek halklaşmaktadır, halklaşma ise giderek proleterleşmektedir. Kuşkusuz bu bir süreç içinde sınıf bilincini de olumlu anlamda tetikleyecektir. Bunun hızı sınıfın politik öncüsüne bağlıdır.

Düşünsel yapıdan bağımsız olarak somut yaşamın tüm parametreleri hızla devrimci bir ortamı hazırlıyor. Bugün durum, düşüncenin devrimcileşmemesi ile nesnel hayatın devrimcileşmesi arasındaki çelişkili bir durumu ifade etse bile, sınıfın bu süreçten azade kalacağını düşünmek olsa olsa idealist bir bakış tarzı olabilir. Sınıf bilincinin kendi gövdesi içindeki bu paralize oluşu, esas olarak ekonomik mücadele ile siyasal mücadele arasındaki kopuşta kendisini göstermektedir. Nitekim marksizmin öncülerinin (başta Marks) bu çelişkili durumun kabul edilemez olduğunu belirtmiş olmaları nedensiz değilidir. Zira sınıf bilinci, başta belirttiğimiz gibi soyut bir kavram değildir. O nedenle sı-

nıf bilinci işte bu nesnel zemin içinde saklıdır. Sorun onu bulup ortaya çıkaracak bir iradeyi yaratmaktır. Taşıyıcı ögelerin olmadığı bir yerde sınıf, ne bu bilinci edinebilir ne de doğal olarak nihai hedefe doğru ilerleyebilir. Sınıf bilinci içindeki bu çelişkili yapı tartışması başka bir boyutuyla Engels ile Ricardo arasındaki tartışmada da söz konusu edilmiştir. Ricardo'ya göre, toplumsal üretim işçilerin kendi üretimi olması nedeniyle, işçiler doğrudan doğruya sınıf bilincini edinebilirlerdi. Yani kendiliğinden sınıf bilincini edinebilirlerdi. Engels ve Marks ise, bunun ekonomik ve politik anlamda yanlış olduğunda ısrar etmişlerdi. Çünkü bu durum kendiliğindenci bir bakış tarzıydı. Bunlar az çok bilinen şeylerdi, dolayısıyla hiçbir zaman işçi sınıfı kendi kendine bu bilinci edinemez. Ona destek dışardan gelmesi gerekir.

Emek sürecindeki niteliksizleşme sınıf bilincini ampirik olarak yok etmez, ama ağırlıklı olarak bu olsa olsa sermayenin egemenliğine karşı mücadele düzeyini gösterir. Bunun en önemli göstergesi de, gündelik mücadele ile nihai hedef arasındaki ilişki sorununda görülebilir. Çünkü niteliksizleşen emek yoğunluğu, genellikle kendini gündelik çıkarlar düzeyinde tutma eğilimindedir. Bu ülkemiz kamu emekçi hareketinde bariz olarak gözlemlenmiştir. Yukarda da söylediğimiz gibi, bu eğilimin kırılmasının yollarından birisi, emek içindeki farklılıkların giderek azalmasına bağlı olarak proleterleşmenin hızlanmasıdır. (Ki bu sadece sınıf bilincinin nesnel koşullarını hazırlar ama, asla tek başına bilinç edinme noktası değilidir.) İkincisi de, bilinç taşıyıcı ögelerin düşünsel birikimi, yaratıcı pratiği ve örgütsel konumlanışı gibi koşullarla ilgilidir.

Sınıfın kendi içinde bölünmesi kuşkusuz sınıfsal bütünleşmeyi dışlamaz. Çünkü üretim süreci, daha önce belirttiğimiz gibi, sadece artı-değer üretimiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda emek süreci kültürel ilişkilerin yeniden üretimi ve onun tüm aygıtlarının da yeniden üretimidir. Başka bir deyişle toplumsal yaşamın yeniden üretilmesidir bu. Yani salt altyapıya özgü süreçlerin yeniden üretimi değil, aynı zamanda üstyapı kurumlarının da yeni-

den üretimi demektir. Bu olgu, bir yandan emek sürecindeki bölünme sınıf bilinci üzerinde olumsuz etkiye yol açıyor, ama bir yandan da sınıfın bütünsel yapıya doğru eğilim göstermesini sağlıyor (ki bunun en önemli nedenlerinden birisi, emek süreçlerindeki farklılıkların azalmasıdır.) Sınıf bilinci üzerindeki ikili rolü bu bakımlardan önemlidir.

Marks, emekçilerin daha fazla genişleme ve proleterleşme sürecine gireceğini anlatırken, hiçbir zaman sınıfın kendiliğinden bir sınıf bilincine kavuşacağını belirtmemişti. Lenin ise, bu durumu daha açık bir şekilde yazmıştı. Bunları daha önce gösterdik. Ancak hem Marks, hem de Lenin, kapitalizmin çelişkili konumunun, işçi sınıfının ortak bir sınıf bilinci geliştirmesinin zeminlerini hazırladığını öngörmüşlerdi. Zeminin hazırlığı zeminin elbette kendisi değildir. Ama küresel emperyalizm, sınıf bilinci ediniminde bu ortak temelleri (zeminleri) yok edemedi. Tersine onu artırdı.

Belirttiğimiz gibi, günümüz sınıf bilincindeki geri konumun nedenlerinden birisi, emeğin türdeşliğini yitirmesi ve farklılaşmasıyla birlikte bunun bilince nasıl yansıdığı sorunudur. Bu işçi aristokrasinin gelişmesi sorunuyla da ilintilidir. İşçi aristokrasisinin gelişimi, smıf bilincini gerileten, ama "meslek ve statü" bilincini (Weberci anlayışı) geliştiren bir role sahiptir. Bu noktada Wallerstein'ın bir belirlemesi şöyledir:

"Emek biçimi siyasal olarak da büyük farklılık yaratır. Çünkü üreticilerin gerçek geliri arttıkça ve resmi yasal haklar yayıldıkça, sonuçta bir noktaya kadar, proleter sınıf bilinci de yayılmaktadır. Bir noktaya kadar diyorum, çünkü 'haklar' ve gelir artışının belli bir düzeyine gelindiğinde, 'proleter' aslında başkalarının değeriyle yaşayan bir 'burjuva' halini alır ve bunun en doğrudan etkisi sınıf bilinci üzerinde olur. 20. Yüzyıl bürokratı/meslek sahibi, aslında bazen belli grupların yaşamlarının seyrinde görülebilir bu niteliksel kaymanın açık örneğidir."[125]

*Wallerstein'in bu görüşü tartışılabilir yanları olsa da, hatta sı*nıf konumunu belirlemede ücret skalasının yetersiz bir açıklama

olduğu bilinse de, ayrıcalıklı sınıf konumu düzeyi aristokratlaşmada önemli bir vurgudur ve "meslek ve statü" düzeyinde sınıf bilinci sorununa olumsuz bir etki yaptığı kabul edilebilir. Nitekim işçi sınıfı içinde reformizmin gelişmesinin temelinde bu yatmaktadır. Bu sorun ülkemiz liberal sol reformist hareketlerinin de "güçlenme" temelidir. Kuşkusuz emek içinde; ırk, cinsiyet, dinsel, etnik, vb. gibi farklılaşma ve toplumun bu temelde bölünmesi, sınıf bilinci üzerinde olumsuz rol oynayan faktörler içinde sayılır. Onun incelenmesi şimdilik bizim konumuzun dışındadır. Ancak burada anlaşılması gereken nokta şudur; bu durum ebedi olarak değişmeyecek bir durum değildir. Dönemsel olarak, sınıfın aleyhine çalışan bu vb. gelişmeler, geçici olarak (bunun süresi uzun veya kısa olabilir) sınıf bilinci kazanma sürecini olumsuz olarak etkileyebilir. Engels'in de belirttiği gibi "yanlış bilinç" edinmenin zeminlerine kapıyı aralar. Bugün olan biraz da budur.

2. EKONOMİST VE "SINIF İNDİRGEMECİ" YAKLAŞIM

Son on yılda işçi sınıfının tarihsel olarak evrim geçirdiği ileri sürülerek, işçi sınıfının nesnel sınıf konumuna ilişkin sözde "eleştirel" düzeyde bazı teoriler geliştirildiği biliniyor. Konumu ne olursa olsun, ekonomist veya "sınıf indirgemeci" yaklaşımla, işçi sınıfına devrimci bir rol biçmenin olanaksız olduğu dahi ileri sürülebilmiştir. Doğal olarak bu ve benzeri düşünceler sınıf politikasının terk edilmesini vaaz etmiş ve sınıflarüstü genel ve soyut bir insanlık tanımı öne çıkarılmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi bu tür gruplaşma veya politik örgütlenmeler, nesnel anlamda toplumsal ilişkilere dayanmayan, sadece ideolojik veya politik bir oluşum düzeyinde kendini yansıtmıştır.

İleriki bölümlerde toplumsal sınıflarla politika ilişkisine değineceğiz ama, sorunun ekonomist veya "sınıf indirgemeci" bir yaklaşımla çözümlemenin yanlışlığını burada kısaca açıklamak gerekiyor.

Bilindiği gibi Marks, üretim ilişkileri için yapılacak bir çözümlemenin anlaşılır olabilmesini sınıfsal yapının analizine bağlamıştır. Sınıfsal çözümleme olmadan üretim ilişkilerine dönük bir analiz yarım kalmış bir çözümlemedir. Başka bir deyişle kapitalist üretim ilişkilerine ilişkin yapılacak bir değerlendirme sınıfsal yapının analizini içermek zorundadır. Kapitalist üretim biçiminin çözümlenmesi demek başka bir yanıyla sınıf ilişkilerinin çözümlenmesi demektir. Ancak bu sorunun ele alınması ekonomist bir mantıkla, başka bir deyişle sadece ekonominin kendi mantığı ile olamaz. Toplumsal sınıflar yapısal bir bütünün ifadesidirler. Bu bütün içinde sınıfların özgün alanı veya sınırları tek başına ekonomik süreçle izah edilemez. Daha önce de belirttiğimiz gibi ekonomik süreçlerin açıklanması olmadan sınıflar çözümlenmesine ulaşamayacağımız açıktır. Hareket noktamız da budur.

Bilindiği gibi sınıflar, üretim biçimlerine ve toplumsal katmanlara doğrudan bağlıdır. Sınıfların oluşumunda var olan toplumsal ilişkilerle karşılıklı etkileniş konumu, başka bir yanlışa düşmemizi engellemelidir; toplumsal sınıflar ile toplumun içinde hareket ettiği ekonomik ilişkiler biçiminin temel ilişkiler biçimi olmasına rağmen, sorunu salt bu düzlem içinde belirlemek veya sorunu tek başına bu düzeye indirgemek ve sınırlarını bu tarzda çizmek ekonomist yaklaşımı ifade eder.

Bu konuda daha başka değişik teoriler de uç vermiştir. Bu yaklaşıma karşı sınıf sorununu, sadece sınıfın öznel konumu ile açıklayan teoriler de geliştirilmiştir. Kuşkusuz bu türden yaklaşımların kökeninde, Avrupa'nın ve Amerika'nın ortaya çıkardığı, başka bir deyişle soğuk savaş yıllarına tekabül eden burjuva reformist ideologların yeni yönelimleri vardı. "Globalizm" veya diğer bir adıyla "küreselleşme" politikalarıyla bu tür anti-marksist akımlar, farklı düzlemlerde de olsa son yıllarda daha çok tartışılır oldu.

Bu gelişmenin ortaya çıkmasında elbette anlaşılabilir olan bazı toplumsal olgular yatıyor. Öncelikle işçi sınıfının soğuk sa-

vaş yıllarında, özellikle "refah devletleri" sürecinde, beklendiği gibi devrimci rolünü yeterince yerine getirememesi bu kaygılardan bir tanesidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, işçi sınıfının kazanımları ve sosyalist Sovyetler Birliği'nin varlığı "sosyal devlet" olgusunun Avrupa'da güçlenmesine neden oldu. Bu süreçte çeşitli ideolojik akımların etkisiyle birlikte sınıf perspektifi geri plana düştü. İşçi sınıfının yakın hedefli talepleri ile egemen burjuvazinin gerçekleştirdiği "sosyal haklar" paketi arasında bazı ortak paralellikler doğdu. Böylece sınıf ideolojik ve politik olarak marksizm dışı akımların kuşatmasına maruz kaldı. Sovyetlerin de ideolojik olarak savrulmasıyla birlikte bazı ortak buluşma noktaları da ortaya çıktı.

İşçi sınıfının devrimci rolüne karşı burjuvazinin ideolojik saldırısı, yaklaşık son yirmi yılda ve giderek artan oranda yoğunlaştırılarak devam etti. Bu tartışma 1989-90 yıllarında Sovyet Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte etkinlik kazandı, güçlendi. 80'lerde başlatılan neo-liberal politikaların derinleştirilmesiyle devam etti. Yeni Dünya Düzeni (YDD) süreciyle birlikte daha da geliştirildi. İşçi sınıfı ideolojisi bu koşullar altında her geçen gün yoğunlaştırılan bir saldırı bombardımanı altında kaldı.

Ancak tartışmanın temelinde yatan şuydu; bu değişim süreçleri, işçi sınıfının nesnel sınıf konumunu etkileyen bir unsur muydu, yoksa daha çok öznel sınıf konumunda ortaya çıkan değişik süreçlerle ilgili olan bir öğe miydi?

İşçi sınıfının var olma olgusu, nesnel ekonomik temeller kavranılmadan bu veya benzer sorulara açıklık getirmek mümkün müdür? Elbette mümkün değildi. İşçi sınıfı ortadan kalkmadığına göre, yani işçi sınıfını var eden nesnel olgular varlığını sürdürdüğüne ve sınıfsal çatışma devam ettiğine göre, işçi sınıfının tarihi misyonu hangi argümanlara dayanarak yok varsayılacaktı? Öznel yapıdaki bütün değişim süreçlerine rağmen, yeni teknolojik gelişmeler ve devreye giren yeni olgular işçi sınıfının bir kesimini daraltabilir, hatta bazı önemli sonuçlar da doğurabilirdi. Nitekim doğurdu da. Ancak böyle gelişmeler olsa bile, işçi sını-

fının ne artan oranda genişlemesini ve büyümesini engelledi ne de devrimci rolünü ortadan kaldıracak nesnel bir zemini yaratabildi. Oysa çelişkiler daha da arttı.

Proletaryanın devrimci rolü kapitalizmle ilişkilerinde saklıdır. Canlı emek kapitalizmin varlığı sorunuyla ilgili bir sorundur. Kapitalizm bilindiği gibi özel mülkiyete dayanır ve toplumsal bir sistemi ifade eder. Bu sistemin, yani özel mülkiyet sisteminin varlığını sürdürmesi zorunlu olarak işçi sınıfını gerekli kılar. İşçi sınıfı olmadan bu sistem varlığını sürdüremez. Başka bir deyişle kapitalizmin varlığı işçi sınıfının varlığına bağlıdır, ama işçi sınıfının varlığı kapitalizmin varlığına bağlı değildir. O nedenle işçi sınıfının varlığı kapitalist sistemin zorunlu bir ön koşuludur. Hatta olmazsa olmaz koşuludur. Dolayısıyla her zaman burjuvazi kendi karşıtını yaratarak gelişmiştir. Nitekim bunu en iyi şekilde Marks şöyle anlatır;

"Öte yandan proletarya, kendisi de büyük sanayiden doğmuş bir sınıf olarak, üretimi burjuvazinin sürdürmeye uğraştığı kapitalist nitelikten arındırma eğilimi gösterdiği için, burjuvazi karşısında devrimci bir sınıftır."[126]

Elbette işçi sınıfı önemli değişim süreçlerinden geçmiştir. Ancak buradan işçi sınıfının mutlak olarak daraldığı sonucunu çıkarmak değil, tersine işçi sınıfının sınıf içi bölünmesindeki değişiklerin nesnel bir ifadesini çıkarmak daha doğrudur. Proletaryanın rolünü yitirmesini değil, sınıfın yeniden sınıf mücadelesi ekseninde birleşme potansiyelini taşıyıp taşımadığını çıkarmak gerekir. Doğrusu da budur.

O halde sınıfı tanımlama ölçütümüz nedir? İşçi sınıfını tanımlamada ölçütümüz kafa ile kol emeği arasındaki ilişki olabilir mi? Bu bir ölçüt olarak kabul edilemez. Böyle bir tanımla çalışanların önemli kısmının nereye koyulacağını da yeterince açıklamaz. Zira böyle bir yaklaşım, başka bir deyişle kafa emekçilerini "yeni küçük burjuvazi" kategorisine koymak, ekonomik tanımın içinin boşalmasına, dolayısıyla daha çok ideolojik bir ayrım olarak ele alınmasına neden olur. Nitekim olan da budur.

Sınıf konumunu, sosyal yaşamdaki düzeyle açıklamak (az ücret vb.), yani sosyolojik kavramlarla belirlemek doğru bir yaklaşım olamaz. Bu elimizdeki pusuladan şaşıldığını gösterir. Bu sınıf belirlenmesinin olgularını birbirine karıştırmak anlamına gelir. Aynı şekilde sınıfı teknik bir ayrıma tabi tutmak da doğru bir yaklaşımı olamaz. Zira sınıfın konumunda belirleyici olan, ekonominin nesnel yasalarıdır. Ancak teknik ayrım, bu nesnel ekonomik yasa içinde tekniğe birincil rol biçmek anlamına gelir. Teknik bölünme veya farklılıklar sınıf bölünmesi olarak algılanamaz. Ne yazık ki sorunu böyle yorumlayanların olduğunu da biliyoruz.

Cevaplandırılması gereken soru şudur; sınıf konumlarını, ekonominin doğal mantığı gereği çıkar çatışması ve çelişkisiyle mi belirleyeceğiz, yoksa nesnel olmayan mesleksel veya statü grupları düzlemi ile mi? İşçi sınıfı tanımına kimler dahildir? İşçi sınıfını, emek gücünden başka satacak bir gücü olmayan ve kazançları sermaye birikimine yol açmayan toplumsal kesimler olarak algılayacaksak ve bu tanımın kapitalist üretim ilişkileri sürecinde, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetten kaynaklanan temellere dayandığını söyleyeceksek, ancak o zaman sorunu doğru temellerde tartışabiliriz demektir. Bu tanım yapılmadan sınıfın tarihi misyonunu tartışıyorsak doğru sonuçlara ulaşmamız mümkün değildir. Bir kez daha belirtelim; sınıfın doğru bir tanımı yapıldıktan sonra her şeyi tartışabiliriz. Sınıfın yaşadığı öznel sorunları, kafa emeği ile kol emeğinin yaşadığı seyri, devrimci rolün öznel anlamda kırılmaların dönemsel olarak analiz edilmesini, hatta sınıf betimlemesi açısından iç bölünmedeki ağırlık noktalarını vb. konuları ancak ve ancak o zaman doğru bir temelde tartışabiliriz.

Bu tanımlamadan sonra sonuca ulaşmak mümkündür; kuşkusuz işçi sınıfı kendi içinde türdeş bir sınıf değildir. Bölünmelerin olduğu açıktır. Dolayısıyla işçi sınıfı bu anlamda bütünüyle yekpare bir sınıfı ifade etmez. Teknolojik gelişme bu bölünmeyi daha da hızlandırmıştır. Türdeş olmamak sadece iç bölünmeyle de

ilgili değildir. Ayrıca kültürel temelde değişik bölünmelerden de bahsetmek olasıdır. Bu tespitten sonra sınıfın değişik temelde başgösteren bölünmelerinin, kapitalist burjuvaziye karşı yeniden birleşme ve bütünleşme potansiyeli taşıyıp taşımadığını ancak o zaman tartışabiliriz. Yukarda ifade ettiğim gibi bütünleşme zemini geçmişe göre çok daha olanaklıdır. Elbette bu nesnel zeminle ilgili olan bir bölümü ifade eder. Öznel yapıyı değil. Bu durum elbette yenidir, ancak bunun analizi yeni değildir. Bu durum tarih sahnesine yeni bir devingen gücün, ama kendi içinde büyük sorunları olan bir gücün, daha da genişleyerek ortaya çıktığını gösterir. Sorun sınıf içi bir sorundur ve bu anlamda aşılmaz bir düzey göstermez. Burada haklı olarak önemli bir analize atıf yapmak gerekebilir belki. R.Miliband bu konuyla ilgili şöyle diyor; "...sanki işçi sınıfı geçip giden günlerde türdeş, birleşik, sınıf bilinçliymiş de şimdi tam bir gerilemeye uğramış gibi konuşmaları. Bu bir efsanedir, hele de katıksız cinsinden."[127]

Sınıf tanımında esas olanın ekonominin nesnel yasaları olduğunu daha önce belirtmiştim. Bu alanda kafa yoran önemli bir kısım araştırmacı ise sınıf tanımlamasında politik unsura vurgu yaparak, hatta sınıf olgusunu politik tanımlamayla açıklayarak yeni tezler ileri sürmüşlerdir. Bu değerlendirmeler yanıltıcıdır. Yanılgı nedenlerini aşağıda ele alacağım.

Bilindiği gibi komünizmin hedefi sınıfları ortadan kaldırmaktır. Ancak bütün sınıfları ortadan kaldıracak biricik toplumsal gücün de yine proletarya olduğu az çok bilinir. Proletarya bunu nasıl sağlayacaktır sorusunu sormadan cevap bulmamız da çok mümkün değildir. O halde onun toplumsal bir güç olmasını sağlayan nedir? İşçi sınıfının sömürülen bir sınıf olması, hatta hayatın idamesinde belirleyici bir güç olması, onun sermaye sınıfı ile sürekli karşı karşıya gelmesini doğurmuştur. Bu karşı karşıya gelmenin sonucu önemlidir. İşçi sınıfının sınıf olarak çıkarı, sermaye ile işçi arasındaki çelişkinin ortadan kaldırılmasına dayanır. Proletaryanın ayrıcalıklı konumu, kapitalizme müdahale edebilme yeteneğinde yatar. Üretimdeki yeri ve konumu bu

müdahaleyi olanaklı kılar. Sistem olarak kapitalizmin yıkılması sınıfın bir eylemi olarak, işçi sınıfının devrimci rolünü de açığa çıkartır. Zira işçi sınıfı;

1) Kolektif, üretici güç olarak hareket eden bir sınıftır,

2) Örgütlenme ve eyleme geçme potansiyeline sahip bir sınıftır.

Bu iki öğe proletaryanın potansiyel gücünü gösterir. Ancak burada soru şudur; işçi sınıfının nesnel olan bu devrimci potansiyeli ne zaman açığa çıkar veya harekete geçirilir? Bu sınıfın sınıfsal bilinciyle doğrudan orantılıdır. Sınıf bu bilinci edinebilir mi? Edineceğine göre (nedenlerini yukarda açıkladık) o halde sorun nerededir? İşçilerin devrimci rolünü yitirdiğine dair açıklamaların dayandığı esas neden, sınıfın tek tek üyelerinin içinde bulunduğu "bilinç kırılması" durumu ve parçalanması ile ilgili olan açıklamadır. Başka bir deyişle sınıfın öznel durumu ile. Oysa işçi sınıfının sosyolojik bir gerçeklik olarak tek tek bireylerin "bilincinde" olumsuz durumu, sınıf tahlilinde yanıltıcı bir sonuca yol açmıştır her zaman. Zira işçi sınıfının smıf bilinci edinmesinin nesnel ve toplumsal zeminleri her zaman vardır ve bunu her zaman edinebilir. Gerçekte bugünkü olumsuzluklar geçicidir ve her an aşılabilir. Çünkü işçi sınıfı, burjuvazi karşısında nesnel nedenlerden dolayı zorunlu olarak uzlaşmaz bir çatışmayı bünyesinde barındıran bir sınıftır. Bu ise sınıf bilincini, nesnel gerçekliğin sonucu olarak elde edilebilir olduğunu gösterir. Ama bilinç sorunu aynı zamanda herbir üyenin tek tek edinebileceği bir süreç olarak da düşünülemez. Bu da yanıltıcı olan başka bir noktayı gösterir. Bu sorunu ayrıntılı olarak "sınıf bilinci" bölümünde ele almıştık. Yeniden dönmüyoruz. Demek ki, işçi sınıfının dönemsel gerilemeleri neden gösterilerek, yeniden tarihsel rolüne kavuşabilmesi bu nedenlerle yok sayılamaz. Bu düşünceler tam bir yanıltmadır.

3. İŞÇİ SINFI VE YENİ SOL TEORİLER

İşçi sınıfı sorunu hemen her dönem toplumsal bilimlerin ilgi

alanı olmuştur. Hatta bu ilgi solun dışına taşmış ve egemen sınıfların sözcüleri tarafından dikkatle takip edilmiştir. Son yıllarda ortaya çıkan farklı gündemler olmasına karşın proletarya sorunu geniş bir yelpazede tartışılmaya devam etmiştir. Özellikle ulusal, dinsel, etnik, cinsel vb. gibi farklılıklar ve çelişkiler gündeme oturmasına rağmen, bunlar sınıf tartışmalarını engellemediği gibi, tersine sınıfdışı kimliklerin tanımlanması da sınıf kimliğinin tanımlanması ile olanaklı hale gelmiştir. (Bu konuda araştırma yapanlar benim Düşünce ve Davranışta YOL dergisinin Ocak 2002 sayısında "Sınıf Mücadelesi Kuramı ve Sınıf Dışı Güçlerle İlişkisi" adlı yazıma bakabilirler.) Emek sermaye arasındaki çelişkinin sonucu olan yoksulluk ile zenginlik arasındaki uçurumun derinleşmesi, özellikle bölüşüm düzeyindeki farklılaşmanın görülmemiş düzeyde derinleşmesi, işçi sınıfı sorununu günümüzün temel sorunu olarak siyasal ve ideolojik tartışmaların başına oturtmuştur. Bu hiç de tesadüf değildir.

1960 ve 1970'lerden itibaren kapitalizmin gelişme sürecine bağlı olarak işçi sınıfının toplumsal rolü marksist olmayan geniş bir kesimin de araştırma konusu olmaya devam etmiştir. Kapitalist üretim ve onun doğal sonuçları, sınıf analizinin dışında yapılmaya başlanmış ve marksist sınıf analizi çürütülmek istenmiştir.

Marksizme göre işçi sınıfının tarihsel misyonu, bütünü dönüştürme yeteneğine sahip öncü bir sınıf olma temeline dayanır. Şimdi soru tam da budur. İşçi sınıfı bu misyonu yitirmiş midir? Buna verilecek cevap her şeyin ayracı olacaktır. Yeni sol teorilere göre bu soruya verilecek cevap olumsuzdur. Çünkü onlara göre işçi sınıfı değişmiştir, koşullar farklılaşmış ve bütün toplum katlarını bir devrim etrafında birleştirecek veya değiştirecek olan tarihi konum kaybedilmiştir. Kuşkusuz burada başka bir yanıyla şu soruya verilecek cevap önemlidir; kapitalizm bir sistem olarak yok olmadığına göre, onun temel çelişkisi üretimin toplumsal niteliğiyle, mülkiyetin özel karakteri arasındaki çelişki ise, bu nasıl oluyor da ortadan kalkıyor ki işçi sınıfının da tarih-

sel rolü ortadan kalkmış olsun?

Eğer üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin sürdüğünü ve artı değere dayanan ücretli emek sömürüsünün devam ettiğini yok saymayacaksak, işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki bu temel çelişkiyi nasıl olur da ortadan kaldırabiliriz? İşçi sınıfının teknolojik gelişmeye paralel olarak bazı değişimlere uğraması, öznel konumundaki yeni durum, farklı talep ve isteklerin devreye girmesi gibi birçok olgu, onun bu temel misyonunu ortadan kaldıracak nedenler olarak sayılabilir mi?

Proletarya kapitalist sistemin yarattığı bir sınıf olarak, sınıfsal konumu gereği kendini de aşan, dolayısıyla tüm insanlığı özgürleştiren ve toplumsal projenin taşıyıcısı bir sınıf olarak tarih sahnesinde yerini almıştı. Burjuvazinin "sol" ideologları, proletaryanın bu tanımını sözde değiştirerek ve farklı gerekçelerle bu tarihsel konumu yok saymaya çalıştılar. Onlara göre emek ile sermaye arasındaki çelişki, dolayısıyla burjuva toplumundaki sınıfsal çelişkiler ikinci plana düşerek, kendini bu temel çelişki içinde yeniden üretmeye çalışmaktadır. Sistem tartışmalarını aşan bu hareket ve yaklaşımlar emek sermaye çelişkisi ekseninde değil, başka bir ifade ile sınıfsal mensubiyetleriyle değil, somut olarak bireylerin içinde bulunduğu çelişkilerle açıklanabilir, denmektedir. Oysa bu yaklaşımın bırakalım sağlam teorik gerekçelerimizi, nesnel hayatla bağlantısı ve doğruluğu bile, bu düşünce sahiplerini yalanlamaktadır. Çünkü onları hayatın gerçekleri yalanlamaktadır.

Bazı ideologlara göre, örneğin; Almanya'da birleşik eylem diye adlandırılan, bizde de sürekli yaşanan, devlet, işveren ve sendika üçlüsünden oluşan bir sacayağının, emekçilere yönelik kapsamlı saldırıları püskürtmenin yolunun sınıf mücadelesini daha da yükseltmek biçiminde değil, tersine insanların bireyselliklerini koruyup geliştirecekleri hareket tarzıyla oluşturabileceklerini, bu tarzın yeni bir çalışma biçimi ve yeni bir kültür yaratacağı belirlemesini yapmaktadırlar. Üstelik bu Almanya gibi batı ülkelerinde önemli derecede kullanılmış olmasına rağmen,

söylendiği gibi hiç de istenen sonuçları yaratamamıştır. Yönümüzü sınıflara göre tayin etme anlayışının terk edilmesi önerilmektedir. Gerekçesi de aynıdır. Çünkü bu tarz denenirse bireysel güçlerin harekete geçirilmesi olanaklı olabilir! Bu sav canlı hayatta ne yazık ki koca bir sıfırla sonuçlanmıştır. Soru çok açıktır; bireysel direniş mi yoksa toplumsal-sınıfsal direniş mi? Bu teorisyenler bu soruya bireysel direniş olarak cevap vermektedirler. Aslında bu tam anlamıyla kapitalist güçlerin arayıp da bulamadığı bir düşünce tarzıdır. Zira kapitalist burjuvazi de bunu körüklemektedir.

Böyle bir dönemde yeni Avrupa soluna kaynaklık eden Frankurt Okulu, sözde bazı "marksistler" tarafından oluşturulan bir ekip tarafından işçi sınıfının rolüne ilişkin tezleri eleştirdi. "Sivil toplumcu" görüşlerin kaynağı özellikle bu okuldan çıkmıştır. Batı ülkelerinde işçi sınıfının devrimci bir role sahip olmadığına dair görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu okul, işçi sınıfının rolünün abartıldığını, devrimci bir karakteri ifade etmediğini, bu nedenle modern toplumun devrimci dönüşümünü sağlayamayacağını iddia etmektedir. Özellikle 1960'lardan sonra, gençliğin, sömürülen ve ezilen etnik grupların, III. Dünya Ülkeleri'nin ve köylülüğün rolünü öne geçirmişler ve farklı siyasal arayışlara yönelmişlerdir.

Benzer tarzda olmasa da, bu tezlere paralel olarak farklı görüşler de geliştirilmiştir. Mesela Otto Bauer'in "yavaş devrim" dediği, biribirini izleyen reformlar yoluyla tedrici bir şekilde iktidarın alınabileceğini, kapitalizm şartlarında adım adım sosyalist ekonominin geliştirilebileceğini ve sonunda demokrasinin ve sosyalizmin kurulacağını vaaz eden teorilerin yaratmış olduğu etkilerin tarihsel rolü yok sayılabilir mi?

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya ve Avusturya'da güçlü işçi örgütleri doğmuştu. İngiltere ve Fransa'da geç de olsa bu süreç yaşanırken, bu ülkelerde işçi hareketine dönük farklı teorilerin geliştirilmesine de yol açmıştı. Bu düşüncelerin ortak eğilimi, işçi sınıfının devrimci rolünü inkara dayanan yeni

teorilerin ortaya çıkarılmasıydı. Bunlara göre, sınıf kutuplaşması ve sınıf çelişkileri uzlaşabilirdi. Ve böylece devrim içinde proletaryanın tarihsel rolü reddedilmiş ve buradan kalkarak sosyalizme barışçı geçişin olanaklı olduğu söylenmiştir. Bunların başında daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Berneistein geliyordu. Böylece bu durum, işçi sınıfı hareketinde reformist-revizyonist eğilimlerin tarih sahnesine girmesine yol açmıştı. Özellikle böyle bir yaklaşım, 1. Dünya Savaşı'nda kendini çok daha açık bir şekilde su yüzüne "yurt savunması" anlayışıyla çıkarmıştı. Bu gelişmeler II. Enternasyonal'in bölünmesine yol açan etkenlerin başında gelmiştir. 1960'lardan sonra, özellikle 1970'lerde, birçok liberal-reformist teoriler kaynağını buralardan alıyordu. Sanayi toplumunun gelişmesiyle birlikte, özellikle Avrupa Ülkelerinde çeşitli yol ve yöntemler sonucu, işçi sınıfının çıkarlarının ayrışık sınıf çıkarlarına bölündüğü, dolayısıyla sınıf bilincinin önemli oranda yok olduğunu söyleyen, bir dönemin Alman "marksistlerinden" Herbert Marcuse gibi düşünürlerin rolü oldukça fazla olmuştur.[128] Yine birçok kuramcı aynı şekilde, siyasal fikirlerini açıklayarak, yanlış olan ve doğru temellere dayanmayan düşüncelerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Bunların üç aşağı beş yukarı ortak doğrultuları, siyasal eylemlerin esas olarak sınıf çıkarları açısından belirlenmiş olma gerçeğini reddeden bir temele oturtmuş olmalarıdır. Sınıfsal çıkarların ve sınıfsal ittifakların ekseninden sorunlara bakılamayacağını, çünkü çağımızda artık sınıf çıkarları kavramıyla sorunların çözülemeyeceğini, zira toplumsal hayatın kapsayıcılığının devlet tarafından düzenlendiğini, dolayısıyla böyle sınıfsal ayrımlarla bir yere gidilemeyeceğini belirtmekteydi. Euro-komünizm'den günümüzdeki "globalleşme" eksenli bütün düşünce akımlarına kadar (postmodernizmin sınıfsal yaklaşımları reddeden), marksist kurama karşı çıkan ortak bir cephenin esin kaynakları bu anlayışlarda saklıydı.

Avrupa'da birçok komünist veya sosyalist partinin böyle bir yönelime girmesinin nedeni iki biçimde açıklanabilir. Avrupa'da

1950 sonrası refah devleti kavramı içinde, sömürgelerden aktarılan zenginliklerin bir kısmı işçi sınıfına aktarılmıştır. Bu durum, üçüncü dünyada ülkelerindeki işçi hareketine göre Avrupa'da önemli değişiklere sahne olmuş ve büyük oranda sınıf hareketinde gerilemelere yol açmıştır. Öncelikle Avrupalı partiler, bu değişik konuma uygun olarak alternatif önlemleri alamamışlar, sınıfsal perspektife uygun politikalar üretememişlerdir. Buradan kalkarak yeni duruma uygun projelerin üretilmesi yerine, partiler sınıf perspektifini yitirerek sivil toplumcu Euro-Komünist fikirleri benimsemiş, hızla liberal-reformist bir çürümeye yönelmişlerdir. Birinci nokta budur. İkinci ve en önemli nokta ise, birinci nedene bağlı olarak Avrupa burjuvazisi bu güçleri çok yönlü tahrip etmiş, satın almış ve ruhlarını cansız bir bedene dönüştürmüştür. Yoksa birçok gelişmeye rağmen Avrupa işçi sınıfı bugün bile hâlâ tarihsel misyonunu oynamaktan kaçınmamaktadır. 1995 sonrası maden, oto sanayi, büro işçileri, kamyoncuların grevleri ve otoyol işgalleri gibi ilk elden aklımıza gelen örnekleri sayabiliriz.

Değişen ve çürüyen marksizm değildir. Tersine marksizmi karikatür haline getiren bu tarz partilerdir. Zira Sovyet ve Doğu Avrupa Blok'larının yıkılmasıyla, bu partilerin ne kadar kof olduğu ortaya çıkmıştır. Bütün bu politik tasarımların arkasından "ideolojik tarafsızlık" olarak ilan edilen yeni bir teorik ve örgütsel süreç yatmaktadır. Bu temelde çeşitli öneriler sunulmuştur. Temel değişikler üzerine tartışmak isteyen her bireyin katılacağı, onların deyişiyle muhafazakar sağ sosyal demokrat, hatta sağcı partilerden (CDU-CSU partileri) ve bu partilerin sol kanadına kadar herkesi içine alabilen bir forum tasarımları gündeme getirilmiştir.[129]

Böyle bir geniş yelpaze için kendi ideallerinden (bu ideallerden ne anladıkları da belli değildir.) vazgeçerek, sözgelimi "sosyalist konferans" önerilerini bile terk ederek "üçüncü dünya forumu" gibi ucube önerileriyle gündeme gelmişlerdir.

Kuşkusuz bu anlayışların dayandığı bir ideolojik temel vardı.

Özellikle 1960'lardan sonra Avrupa ve ABD'de yeni sol teoriler çıkış noktası olarak emek sermaye çelişkisinden kaynaklanan sınıf mücadelesini günümüz sorunlarında tayin edici bir öneme sahip olmadığını ileri sürüyorlardı. Kuşkusuz buna bağlı olarak birçok tanımlamalar da yapıldı. "Modern sonrası çağ", "kişisel hizmet toplumu", "bilgi toplumu", "teknokratik çağ", "postmodernizm", "hizmet sınıfı toplumu" veya "sanayi sonrası toplum" gibi tezler, Amtia Efzioni, Herman Kahn, Daniel Beli, Paul Helmos, Brezezinski, Bahro, Gorz ve benzer teorisyenlerce ileri sürüldü. Onlara göre, sanayi sonrası toplum kavramı ileri bir tekniğin akılcı uygulanmasına (nasıl olacaksa bu da belli değil) dayanabilir. Böyle bir toplumda, devrime gerek kalmadan "katılım" veya "akıllı" bir tarzı gerçekleştirerek, toplum kendiliğinden bir sınıf çatışmasına gerek kalmaksızın teknokratik yöneticilerin güvenli ellerine teslim edilebilir ve böylece mutlu bir toplum yaratılabilir! Kuşkusuz herkesin bir ütopyası olacaktır. Ama hiç değilse bu ütopyalar biraz da olsa gerçeğe yakın bir konumu ifade etseler.

Biz burada, oldukça çeşitli değerlendirmeleri olan, ama hepsinin de ortak yanı marksist sınıf analizinin dışında konumlanan, yeni sol düşüncelerin ancak bir kısmına değinebileceğiz. Özellikle sanayi sonrası toplum kuramcısı olarak tanınan Daniel Bell'den hareket edersek; Bell, Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri ile Sanayi Sonrası Toplumun Gelişi adlı eserrinde; toplum "üç alan" denen teoriye göre; yani iktisadi, devlet ve kültürel ilkeler tarafından yönetilmelidir, demektedir. Ona göre toplum, iktisat verimlilik ilkesi tarafından, devlet eşitlik ilkesi tarafından, kültür ise öz gerçekleşme ilkeleri tarafından yönetilecektir. Böyle bir gelişme ile son 150 yılda batıda ortaya çıkan ayrılıklar, batı toplumlarının toplumsal çelişkilerinin çerçevesini çizmektedir! Daniel Bell'in kendisi de aynı şekilde toplumsal bir çelişkiden bahsetmektedir. (Burada önemli bir noktayı belirtmek gerekiyor; işçi sınıfının devrimci rolüne karşı yaygınlaştırılan postmodernist düşüncelerin kaynağı genellikle batının eski dönek solcu ay-

dınları olmuştur. O zaman bu aydınların rolüne de kısaca bakmak gerekir. Mesela D. Bell'in de içinde yer aldığı Arthur Koestler, Sidney Hook, Isaiah Berlin, Czeslow Milosz, MacDonald, Irving Barun gibi değişik yazar ve filozoflar, CIA'nın finansa ettiği "Kültürel Özgürlük Komisyonu" aracılığı ile komünizme karşı tavır aldılar, hatta D. Bell gibileri Amerikan "cadı avına" dahi katıldıkları önemli belgelerle ortaya çıkarıldı. Mesela Bell'in "İdeolojilerin Sonu" kitabını CIA finanse etmiş ve dağıtımını bile sağlamıştır. Bizde ise liberal sol, ne yazık ki hâlâ bu dönek ve karşı devrimci yazarların eserlerinden beslenebilmektedirler. Burada iki belge vereceğim. Ilki Denis Boneau'nun "New York Entellektüelleri ve Yeni Muhafazkarların Yaratılması" yazısıdır. İkincisi de James Petras'ın "CIA ve Kültürel Soğuk Savaş" yazısı. Bu iki belgeye okuyucu www.stalinkaynak.com adresinden ulaşabilirler.) Ama ona göre bu çelişki emek ile sermaye arasındaki bir çelişkinin sonucu olan toplumdaki sınıf çelişkisi değil, "üç alan" diye adlandırılan hangi ekonomik anlayışa, dolayısıyla ona göre hangi politik perspektife sahip olunduğu belli olmayan toplumsal çelişkilerden ibarettir! Bir iktisattan, bir devletten, bir kültürden bahsediyor. Ama bunların ne politik bir yorumunu yapıyor ne de sınıfsal ayrımını hesaba katıyor. Tersine marksist perspektifi saklıyor, gizliyor. Kuşkusuz amacım burada ne bu eseri tartışmak ne de bu eserin ortaya koyduğu liberal fikirleri değerlendirmektir. Ancak ben konumuz olan sınıflar sorununu kavrayabilmek için bu teorisyenlerin soruna hangi noktadan bakarak hareket ettiklerini göstermek maksadıyla vurgu yapıyorum. Başka bir deyişle bu teorisyenlerin, emek sermaye çelişkisini gizlemeye çalışan düşüncelerini açığa çıkarmak için bu tür örnekleri veriyorum.

Andre Gorz gibi Alvin Toffler'de, sanayi sonrası toplum kuramcıları olarak, sınıf kavramının pabucunun dama atıldığını vurguluyordu. Gerçi bu eksen hemen hepsinin ortak eksenidir. Toffler, ikinci ve üçüncü dalga toplumları olarak değerlendirdiği bir açıklamayı temel alarak, sorunu sınıflar üstü ve ideolojiler

üstü olarak ortaya koyacaktır. Aslında ileri sürdüğü tezler ne sınıflar üstü bir teoriydi ne de ideolojiler üstü. O, burjuva ideolojisinin bir uzantısı ve varyantı olarak hareket etmiştir. Ona göre, artık sağ veya sol kavramların tarihin eski bahçelerinde kaldığını, sosyalizm ve kapitalizm ayrımının geçersiz olduğunu ve bunların zamanının tükendiğini belirtiyordu. Toffler, ikinci sanayi dalgasıyla sistemlerin sonunun geldiğini ileri sürüyordu. Üçüncü dalga ise ikinci dalganın toplumsal ilişkilerinin destekleyicileriyle, üçüncü dalgayı ilerletmeye çalışanlar arasındaki sözde "süper mücadele" olarak gelişecekti.[130] Ancak üçüncü dalga destekçilerinin süper mücadelesinin kimler olduğu henüz tarif edilmiş değildir. Zira kendisi de bunun belirgin olmadığını söyleme dürüstlüğünü gösteriyor. Ancak yine de sorunu yuvarlak laflarla geçiştiriyor.

Toffler, üçüncü dalgayla açıklanan yeni toplumda, ikinci dalga diye adlandırılan toplumlardaki üretim araçlarının özel mülkiyeti saplantısı olarak ifade edilen mülkiyeti, artık bilginin aldığını, bilginin ise yeni bir mülkiyet biçimi olduğunu beliritiyor. Bu kuşkusuz kapitalist toplumdaki özel mülkiyetin alternatifi bir biçim değil, henüz ne olduğu açık olmayan üçüncü dalga toplumunda veya sanayi sonrası toplumda, yeni üretim biçimi olarak bilgiyi alarak ve onu bilim kurgusal biçimde maddi ve somut olmayan bir güç olarak yeni mülkiyet biçimi olarak ilan etmesiyle sınırlıdır. Daha ötesi değil.

Bu teorisyenlerin sendikalar sorununa yaklaşımları da ilginçtir. Örneğin Toffler, sendikalara ilişkin bir yaklaşım getirmediği gibi, işçi sınıfının yaşam koşullarını nasıl koruyabileceğine ilişkin bir açıklama da yapmamıştır. Onun üçüncü dalga döneminin işçisi tamamıyla romantik ve hayalidir. Toffler'in yeni işçisi, kalifiye olmayan fabrika işçisine kıyasla zanaatkar olacakmış! "Kafa emekçileri"nin sendikalara üye olmalarının zor olacağını, "daha kurumsal, homojenlikten uzak olan kendi organik biçimlerini bulacaklar, sendikalara katılırlarsa da sendika yapısı, pratiği ve ideolojisi de önemli değişikleri zorlayacaktır"[131] diyen

Toffler, bu iddiasını hiçbir somut olguya dayandırmıyor. Adeta bu teorisyenler uzaydan gelmişçesine nesnel yaşamda anlamı olmayan fanteziler üretiyorlar. Kendi toplumlarında yaşanan somut gerçekleri bile görmezlikten geliyorlar. Bu teorisyenlerin yaşadıkları ülkelerde, güçlü işçi ve sendikal mücadele deneyi var. Bunlar bile görülmek istenmiyor. Toffler, Marks'ın tersine üretim sürecini de yanlış yorumlayarak yanlış sonuçlara varıyor. O "sınıfın birliğini yaratmak değil, bireyselleşen bir süreç yaratıyor" diyerek bugünkü bazı sonuçlardan hareket ederek, üretim sürecinin ana karakterini ve onun doğal sonuçlarını da reddediyor. Böylece örgütlenmenin olanaksızlığına ve sınıfın birliğinin gerçekleşmesinin mümkün olmayan bir tasarım olacağını iddia ediyor.

Toffler sendikalara bu çerçevede ve en alt düzeyde yaklaşırken, Alman Rudolf Bahro ise açıkça sendikalara karşı çıkıyor. Çünkü sınıf mücadelesine ilişkin Bahro'nun yaklaşımı diğerlerinden farksız olduğu gibi, yeşil hareketinden bile kendini kopartacak kadar (daha olumsuz bir sürece doğru) geriye savrulur. (Bahro 1985 yılında Yeşiller Partisi'nden de istifa etmişti.) O, siyasal mücadeleyle uğraşan bir işçiye, parmaklarının birisiyle sendikaya, kalan diğer parmaklarıyla yeni toplumsal harekete destek olmasını önerir. Ona göre sendikal etkinlik geri ve terk edilmesi gereken bir adımdır. En azından yeşiller hareketi, çevreyi kirleten sanayi dallarına karşı sendikalarla birlikte mücadele etmeyi önermişti. Her ne kadar şimdi bu hareket daha da sağa kaysa bile. Bahro ifade ettiğimiz gibi buna dahi tahammül edemiyor. Bahro'nun yeni toplumsal hareketi, sendikaların ortadan kalkmasına ve işçi sınıfı mücadelesinin yok olmasına dayanıyor. Güçlü bir sınıf hareketi ile sendikal hareket güçsüzleşir ve yok olursa onun toplumsal projesi de böylece güç kazanacaktır.

Sanayi sonrası topluma geçişte işçi sınıfının mücadelesini, dolayısıyla sendikaların eylemini yok sayarsak veya ortadan kaldırılmasını öngörürsek geriye, burjuvazinin örgütleri olan partileri, kiliseleri, camileri, işveren örgütleri, diğer etnik/ırkçı örgüt-

ler ile benzer örgütler kalacaktır ki, bu da burjuvazinin arayıp da bulamadığı dikensiz bir gül bahçesidir.

Ancak yukarda da söylediğimiz gibi bu teorisyenler adeta dünyada yaşamıyorlar, bilinmeyen bir gezegende sözde icat ettikleri yeni teorilerle dünyaya inmeye hazırlanıyorlar. Haklı olarak bu teorisyenlere şu soruları sorabiliriz; Dünyamız yüzlerle sayılan çok uluslu kapitalist şirketlerin tahakkümü altında olduğu yadsınacak mı? Çok uluslu tekeller dünyamızda insanlara işsizliği, açlığı, savaşları ve ölümü dayatan güçler değil mi? Dünya topraklarını işlenemez hale getiren, çevreyi sanayi artıklarından yaşanmaz hale sokan, hayvan ve bitki örtülerinin yok olmasına neden olan emperyalist odakları yok mu sayacağız? Her yıl yüzmilyonlarca kadın ve çocuğun yaşamını yitirdiği veya ölümcül hastalıkların ve savaşların pençesine düştüğü kirletilmiş bir dünyada yaşıyoruz. Peki ama bu dünyayı kim kirletti? Bütün bunların sebebi nedir? O teknoloji, o bilgisayar veya otomasyon hangi sınıfın elinde ve insanlığa karşı nasıl birer ölüm makinesi haline getirildi? Bütün bunların sorumlusu işçiler mi yoksa tekelci burjuvazi mi?

Dünya ticaret ve sanayisinin %100'e yakınını elinde bulunduran (ki 1953 rakamlarında bile bu %80'di) ve yazılımı ve donanımı ile bütün kaynakları denetimine alan, bu çok uluslu şirketlerin bizzat kendisidir. Bu teorisyenlere sorarsanız, Marks'ın emek teorisi veya yabancılaşmış emek analizi, yalnızca 19. Yüzyıla özgü olduğundan dolayı doğrudur. Yine sınıf mücadelesi perspektifi 19. Yüzyıla özgüdür. Ama şimdi bütün bunlar değişmiştir! Değişen nedir diye sormak gerekiyor. Örneğin; Marks'ın yabancılaşmış emek kavramı ile kapitalist ekonominin ve toplumsal ilişkilerin kavranışında, dolayısıyla işçi sınıfının sömürülmesinde ne gibi değişiklikler yaşanmıştır? Ya da yaşanan değişikler sınıf perspektifini ortadan kaldıracak hangi toplumsal argümanlara sahiptir? Maalesef yine bunlar hakkında ciddi hiçbir şey söylenmez. Örneğin Toffler'in iddia ettiği, marksist sınıf karşıtlığının tarihsel açıdan modası geçmiştir ya da modern top-

lumlardaki pek çok karşıtlık biçiminden biridir iddiası nasıl olur da gerçeğe uygun olarak açıklanabilir?[132] Marksist sınıf karşıtlığının geçerliliği için, günümüz dünyasındaki nesnel olarak sınıfların konumlanışına ve ilişkilerine bakmak gerekmez mi? Batıdan doğuya, güneyden kuzeye başta işçi sınıfı, ezilen uluslar ve halklar olmak üzere, insanlık içinde bulunduğu bu tarihi koşullarda dahi sömürücü sınıflarla ve onların sistemleriyle dişe diş çatışmalı mücadelenin özelliği nasıl ve neden görmezlikten gelinir?

Bilindiği gibi Andre Gorz 1980'lerde yayınladığı Elveda Proletarya isimli kitabıyla, işçi sınıfına ve eylemlerine kuşkucu bir bakışı derinleştirmişti. Bu çalışma ile Gorz, hem "sol" içinde yeni tartışmalara yol açmıştı, hem de sınıf eylemini frenleyici argümanlarından dolayı, "sol'dan" burjuvazinin değirmenine su taşımıştı. Tartışmalar biraz daha netleşti ve kutuplaşma giderek arttı. Gorz bu eseriyle marksist sınıf kuramını eleştirmenin ötesinde açıkça reddetti. Bu "sol" adına yapılıyordu. Boris Franklin, gibi hâlâ sol'da durduklarını söyleyenler ise, Gorz'un bu saldırısını "marksist sınıf kuramını tümüyle reddettiğine inanmıyorum" diyerek yanıtlamıştı.[133] Gorz, Avrupa işçi sınıfını kapitalist sistemin içine çekmek ve uysallaştırmak için bir dizi iddialar ileri sürdü. Örneğin Gorz, işçi sınıfının sanayi sonrası toplumda bir sınıfı oluşturmadıklarını, ama buna rağmen sorunu ortaya koyarken ve adlandırırken sanayi sonrası için "yeni proletarya" dediğini şaşkınlıkla okuyabiliyoruz mesela.[134] Kuşkusuz onun "yeni proletaryası" geleneksel proletarya tanımının dışında ayrıcalıklı sınıf dilimlerini ifade eder. Gorz'a göre artık işçi sınıfının rolü, emek sürecinde kendini özgürleştiren, işi denetleyen, dolayısıyla iktidarı ele geçiren bir siyasal eyleme atılmak değil, tersine, ona göre esas olan "... hem doğasını, hem içeriğini hem gerekliliğini hem de yöntemlerini reddetme yoluyla işten kurtulmaktır" diyen Gorz'un kendisidir. O devamla şöyle der; "İşi reddetmek, aynı zamanda işçi hareketinin geleneksel stratejisiyle, örgütlenme biçemlerini de reddetmek anlamına gelir. Artık söz konusu

olan, iktidarı, bir işçi olarak ele geçirmek değil, işçi olarak çalışmama iktidarını ele geçirmektir. Söz konusu olan kesinlikle başka bir iktidardır. Sınıfın bizzat kendisi buhrana girmiştir."[135] Gorz aynı yerde, modern sanayinin bürokratlaşması ve hiç kimsenin iktidarı elinde tutamadığı bir tekno yapıya dönüştüğünü de eklemiştir.

Gorz'un işçi sınıfı için getirdiği böyle bir tanımlamanın çıkışına kaynaklık eden esas ögeyi nasıl yorumlayabiliriz? İşin kendisini (yani üretim faaliyetini) reddeden bir sınıf tanımlamasını nereye ve neye göre oturtarak tanımlayabiliriz? Dünyamızda ve kapitalist toplumlarda insanlar yaşadığına göre, onların yaşamlarını sürdürmeleri için zorunlu olan maddi ürün gereksinmesi, dolayısıyla üretimi olacağı açıktır. Doğal olarak bu ürünlerin üretimi için insanlar, üretim ilişkisi ve üretim süreci içinde olacaklardır. Bu üretim süreci bir yanıyla sermayeyi ve zenginlikleri yaratmış, diğer yanıyla da sermaye iktidarını ortadan kaldıracak ve bu zenginliklerden mahrum olan proletaryayı. Bu aynı zamanda, kapitalizmin onulmaz bir çelişkisi anlamına da gelmektedir. İşçi sınıfının üretimdeki konumundan dolayı işçiler zorunlu olarak özgürleşme sürecine girecek, ekonomik bilinç, siyasal bilinç ile donatılacak ve sınıfın iktidar yürüyüşü durmadan devam edecektir. Şimdi bu açıklamanın zıddını doğuran ve işçi sınıfının özgürleşmesini durduran, işin denetimi sürecinde sınıfın rolünü reddeden, örgütlenen ve iktidar kavgasında yerini alan bir sınıfın yürüyüşü, hangi temel etmenlerden dolayı yok sayılabilir? Kuşkusuz bugün için öznel durum, işçi sınıfının bilinç kırılmasına sahne olmuştur. Ama onun bu olumsuz durumu hiçbir zaman ortadan kalkmaması anlamına gelebilir mi? Nesnel sınıf konumu varlığını sürdürdüğü müddetçe, onun yürüyüşü durmadan devam edecek demektir. Kuşkusuz bunun durdurulamayacağı açıktır. O halde böyle bir yaklaşımda ilk nokta, teorik olarak böyle bir gelişmenin yaşanmasının olanaksız olduğudur. İkinci nokta, yaşamın kendi nesnelliği pratik olarak böyle bir eğilimi ve yaklaşımı reddeder. Bu her iki gelişme de Gorz'un id-

dialarını çürüten somutluklardır. Ancak Gorz'un esas çıkış noktası, onun kapitalist ekonominin iktidar olmaktan ve yönetmekten çıktığını, bu kurumların basit bir bürokrat kurumlara dönüştüğünü, daha açık bir ifadeyle tekno yapıya dönüştüğünü ifade etmesidir. Her ne kadar Gorz, bu teknokrat yapıyla ilgili sorunu, üretim süreci içindeki konumu ile tartışmak istiyor olsa da, onun en büyük açmazı, bu tekno yapıyı sermayenin bir parçası ve onun doğal bir sonucu olarak görmek istememesidir. Kapitalist devletlere bakıldığında, bu devletler öyle büyütülmüş ve kurumları öyle genişlemiş ki, bu nokta bile Gorz'un bu yaklaşımının çürütülmesinde yeterli olan etmendir. Örneğin yüzbinlerce askerden oluşan ordulara sahip bu ülkeleri kim denetleyecektir? Devletin yürütme erkini oluşturan hükümetleri, bakanlıkları, mahkemeleri, cezaevlerini, uluslararası tekelleri vb. bütün bunları kim nasıl denetleyecektir? Bunlar nasıl yok sayılabilir? Bu dev yapıları basit bir tekno yapıya dönüştürenleri elit bir yöneticiler kadrosu mu denetleyecektir? Ama bu yöneticiler sermayenin emrinde olan kurumsal yapılar değil midir?

Boris Franklin'in aynı yapıtında aktardığı Charles Reich'in A Negativ View (Olumsuz Bir Görüş) adlı eserinde şöyle bir tanımlamaya atıfta bulunur. Kitap, silahlı güçleri anlattıktan sonra şöyle diyor;

"Uzay programını, bütçeyi, kongre komitelerini denetleyecek kimse yok mu? Yalnızca yönetilen bir makine mi var? Oysa makineye yönelmesi yetmez, makinenin aynı zamanda, tasarımlanması, yapılması, programlanması ve yönetilmesi de gerekir. Ve bir bütün olarak toplum için denetleme işini yapan, teknik, iktisadi, siyasal makineyi yöneten çok belirli, tanımlanabilir kişiler, gruplar, sınıfların çıkarları var. Yaşam ve ölüme, savaş ve barışa karar veren, makineler değil onlar oldu. Öncelik sıralamasını onlar yaptılar. Bunu savunmak için tüm güç var onlarda ve bu makinenin gücü değil, makineden öte; insan gücü, siyasal güç."[136]

Ne kadar açık ve çıplak bir itiraf. Daha da önemlisi sınıfsal bir tanım. Bu itirafa karşın böylece proletaryanın bir sınıf olarak

kendi sınıfsal kimliği nasıl inkar edilebilir? Ona göre, sanayi sonrasının sınıfı olmayan, ama ne olduğu da belli olmayan proletaryanın, böyle bir süreçte nasıl rol oynayacağı da belli değildir. Gerçi Gorz, proletaryayı proletarya olmaktan çıkarmıştır. Ona göre işçi sınıfı içinde görünmeyen veya sınıf özelliklerini yok sayan geçici, sözleşmeli veya part-time işlerde çalışan insanlardır "yeni proletarya." Üretimde yeni teknolojinin kullanılması veya otomasyon sistemine geçilmesinde "yeni proletarya" ona göre "sınıfın sınıf olmaktan çıkması haliyle sayıları artacak ve bu eski proletaryanın yok olmasını yaratacaktır!" Bu Gorz'un en temel yaklaşımıdır. Bu "yeni proletarya" vasıfsızlığından ve gelecekte umut vaat etmediğinden dolayı işsiz kalacak veya en ekstrem işlerde çalışacaktır. Dolayısıyla bu sınıf kendini proletarya içinde görmeyecektir. Bu ise, Gorz'un mantığını haklı çıkaracak teorinin, sözde, temeli sayılacaktır. Gorz daha ileri giderek, kapitalist işletme mantığını da altüst edecek tarzda, "artık üretmek için değil, çalışmak için üreten" bir kesimden bahsedecektir. Bu "yeni proletarya" kapitalist toplumda gelecek görmediği için, sanayi sonrası sosyalist toplumda "birikim" anlayışını kıracak ve fazla üretim için gereksiz çalışmayı teşvik etmeyen ve bir sınıf olmayan yeni proletarya olacaktır.

Gorz'un bu mantığına nereden bakarsak bakalım iç tutarsızlıklarla doludur. Her şeyden önce o, öyle bir proletarya tanımı getiriyor ki, bu Marks'ın sınıf tanımını yanlış yorumlamakla kalmıyor, adeta tümüyle inkar da ediyor. Gerçekte işçi sınıfını, sınıf olarak tarih sahnesine çıkartan, üretim içindeki çelişkili konumudur. Kapitalist üretim sürecinde, işçi sınıfı kendi emek gücüne karşı da yabancılaştırılmıştır. Kapitalist onun yarattığı artı değere el koyarken, işçi kendi emeğinin karşılığına el koyulduğunu anladı ve gördü. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet ile üretimin toplumsal karakteri arasındaki çelişki arttı. Dolayısıyla bu yabancılaşmayı derinleştirdi. Bu kapitalist üretimin ana karakteriydi. Bu analiz hangi nedenle günümüzde de ortadan kalkmıştır denebilir? Üretimde yer alanların tümü ayrıca vasıflı işçi-

lerden de oluşmuyordu. İşçilik olgusu, geçici, sözleşmeli, mevsimlik vs. konumunda olan işçiler, sadece "yeni proleterlerin" değil, eski dönemin de belirgin özellikleridir. Gorz, kitap boyunca yeni teknoloji ve otomasyonla sürekli ortadan kaldırılan işçi sınıfından bahseder. Oysa yeni otomasyon sistemine ilişkin sonuçlarını yukarda kısmen tartıştık. Gelişmeler her ne kadar beyaz ve mavi yakalı işçiler aleyhine olsa da ortaya çıkan temel yaklaşım, Gorz'un iddialarını doğrular nitelikte değildir. Hizmetliler sınıfı genişleyen ve büyüyen yeni emekçiler kitlesini oluşturmuştur. Doğal olarak proletarya daha da büyümüş ve genişlemiştir. Bunun nedenleri üzerinde durmuştuk. Ayrıca sanayi işçisi bugün Gorz'un söylediği oranda gerilemiş de değildir. Tüm istatistikler bunu doğruluyor. Özellikle "3. Dünya Ülkeleri'nde" veya orta düzeyde gelişmiş ülkelerde durum hiç de böyle değildir. O halde bu temelde sürdürülen tartışmaların esas amacı, sınıf hareketini burjuvazinin yedeğine çekmekten öteye geçmemektedir. İşçi sınıfıyla özdeş görülmeyen bu sınıf, yani "yeni proleterler", öyle ya sınıf bilinçlerini kazanamayacağına göre (iddia böyle) o halde neden sınıfsız bir toplum kurmak için, sanayi sonrası sosyalist toplum için mücadele etsin! Bunu nasıl açıklayacaklardır? Bu bir çelişki değil midir? İktidarın bürokratik bir tekno yapıda olduğunu söyleyen bir yaklaşım, kapitalist sınıfı alaşağı ederek kendi sınıfsız toplum için mücadele eden bu "yeni proleterler" nasıl olur da böyle bir tarihi görevi yerine getirebilirler? Üretmeyen ama sadece çalışmakla yükümlü bir sınıf nasıl bir sınıftır? Böyle bir sınıf tanımı nasıl yapılabilir? Bu sorular açıktadır ve bunlar Gorz'un çelişkilerini ifade eder.

Kuşkusuz burada amacım Gorz veya benzerlerinin tahlillerin daha kapsamlı olarak değerlendirmek değildir. O başka bir çalışma konusudur. Ancak konumuzun anlaşılabilmesi için özet de olsa, bu teorisyenlerin görüşlerinin neler olduğunu ve bakış noktalarının hangi temele dayandığını göstermek gerekiyordu. Biz de onu yapmaya çalıştık.

4. MARKSİZMDE ORTA SINIFLAR ÇÖZÜMLENMESİ

Marksist teorinin en önemli ögelerinden birisi sınıf kavramında ortaya çıkmıştır. Bunu daha önce ele almış bulunuyoruz. Konuyla bağlamı açısından devam edelim. Proletaryanın ortaya çıkmasıyla birlikte işçi sınıfının tarihsel ve sınıfsal rolü, bilindiği gibi Marks'ın çalışmasının temel hareket noktasıdır. Böylece Marks, modern toplumun ekonomik, dolayısıyla siyasal yapısı üzerine kapsamlı araştırmalara bu nedenle girişmiştir. Kapitalist toplumdaki sınıfsal farklılaşma ve sınıf mücadelesi tahlillerinin sonuçları, Komünist Manifestoda ifade edilen "Bugüne dek var olan tüm toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir"[137] cümlesinde açıklanmıştı. Yine bilindiği gibi Marks'ın sınıf çözümlemeleri Kapital'in II. cildi başta olmak üzere çeşitli eserlerinde ele alınmıştır. Marks'da sınıflar sorunu, çalışmanın perspektifini belirleyen temel bir bakışı ifade eder. Zira kapitalizm eleştirisinin temelinde işçi sınıfı ve onun sömürülmesinin biçimleri vardır. Kapitalizmin analizi, bir bakıma sınıfların hareket biçimlerinin irdelenmesi de demektir.

İşçi sınıfının kapitalizmde yabancılaşması kapitalist sisteminin doğal sonucudur. İşçi sınıfı üretim sürecinde değer yaratan canlı bir işgücüdür. Bundan dolayı işçi kendi emek gücünü kullanır. Bu emek gücü ile yaratılan değer arasındaki yabancılaşma, sonraki süreçte üretimin tümünün yabancılaşmasına yol açan bir temeli oluşturur. Bunları daha önce belirtmiştik.

Toplumsal bölünmenin iki temel sınıf ekseninde gerçekleştiğini belirten Marks, Kapital'in III. cildinde "ara" veya "alt" sınıflardan da bahseder. Ancak, bu "ara" veya "alt" sınıflar, proletarya ve burjuvazi karşısında zamanla ortadan kalkacaklarını veya en azından süreç içinde başkalaşacaklarını ve giderek önemsiz bir duruma geleceklerini ifade etmektedir. Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde toplumların sınıflara bölünmesinde belirgin bir tarzda "ara" veya "alt" sınıfların bulunması doğaldır. Çünkü bu üretim biçimlerindeki geçiş süreçlerinde ekonominin

başkalaşmasına paralel olarak farklı sınıfların ortaya çıkması, bir yerde ekonominin doğal bir gelişme yasasıdır. Küçük esnaf ve zanaatkardan küçük çiftçilere, ticaret burjuvazisinden lümpen proletaryaya kadar dünyamızda çok sayıda sınıfsal ayrışma yaşandı ve yaşanıyor. Hele bizim gibi sanayi devrimlerini yapamamış ülkelerde bu süreç daha da ağır ve sancılı gelişmektedir. Zira bu geçiş süreçlerinde toplum tek bir üretim biçimi içinde örgütlenmemiştir. Doğal olarak önceki üretim biçiminin kalıntılarını bağrında taşımaktadır. Bu ise toplumsal süreçte, ama farklı bir biçimlerde "ara" sınıfların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Toplumların tarihsel gelişme süreçlerini değerlendiren Marks, Kapital ciltlerinin dışında var olan bazı eserlerinde (özellikle, Fransa'da Sınıf Mücadeleleri ve 18 Brumiere vb.) sınıfların hareketini ve siyasal rollerini bu toplumsal formasyon içinde ele almıştır. Sınıflar, ekonomik izdüşümlerin toplam sonuçlarıyla değerlendirilecekleri, yani üretim sürecindeki oynadıkları role göre belirlenebilecekleri gibi, aynı şekilde sınıfsal çıkarlarının bir sonucu olarak siyasal ve toplumsal çıkarlar boyutu ile de değerlendirilebilmektedir. Bu konuda Marks'ın 18 Brumiere adlı eseri, çalışmalarının bir kilometre taşı gibidir. Kapital'de ise, toplumların sınıfsal çözümlenişi, ekonominin bir unsuru olarak üretim süreci içindeki gelişime bağlı olarak ele alınmıştır. Bu onun çıkış noktasını belirleyen temel bir yaklaşımdır. İdeolojik sağlamlığın esas öznesi üretim sürecindeki sınıfsal çözümlemelerde yatar. Proletarya ve burjuvazinin sınıfsal yapıları üzerine yapılan çözümlemelerde, bu nedenlerle "ara" veya "alt" sınıf konumları da tahlil edilmiştir. Zira bu toplumsal olgular kendi irademizin dışında yaşanan nesnel gerçeklerdir ve doğal olarak bu nesnel gerçekler üretim sürecindeki sınıfsal tahlilimizin ışığında açıklamaya ihtiyaç duymaktadır.

Kuşku yok ki bu "ara" sınıflar geçiş döneminin sınıflarıdır. Uzun ya da kısa olarak varlıklarını sürdürürler. Ancak bu sınıfsal katmanlaşma, zorunlu olarak proletarya ile burjuvazinin bazı özelliklerini de taşırlar ve o sınıfların çıkarları doğrultusunda

hareket ederler. Feodalizmde burjuvazi egemen bir sınıf değildir. Ama varlığını sürdürerek bir sonraki toplum biçimi olan kapitalist toplumun (ilk oluşumunun) çekirdek sınıfını oluşturmuştur. Sonra ise o toplum biçiminin egemen sınıfı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu durum diğer toplumsal süreçler için de geçerlidir. Ancak "alt" sınıflar kendi içlerinde türdeş bir özellik göstermezler. Üretimde ve toplumsal konumda oynadıkları role göre proletaryaya veya burjuvaziye uzak veya yakın bir konum arz ederler. Bu noktada düşünülmesi gereken esas öge, bu iki sınıfın yani proletarya ile burjuvazinin toplumsal mücadelede belirleyici bir konuma sahip olmaları gerçeğidir. Emek ile sermaye arasındaki çelişkinin somut ifadesi bu temel bölünmedir ve bu bölünmenin toplumsal yaşamdaki karşılığı toplumsal süreçlerin tayin edilmesine yol açmıştır.

Marks'ın proletarya burjuvazi çözümlemesi, aynı zamanda kapitalizmin de bir sistem olarak çözümlenmesi demektir. Kapitalizm anlaşılır olduğu zaman, bu iki temel sınıf da anlaşılır olabilmektedir. Ya da sınıflar anlaşıldığı oranda sistem de anlaşılır olabilmektedir. Kapitalizm, emeğin bir meta olarak alınıp satıldığı bir pazar ekonomisi sisteminin adıdır. Kapitalizmin bu özelliğinin çözümlenişinin ilk anahtarı, kuşkusuz kapitalist meta ekonomisinin anlaşılmasında yatar. Başka bir deyişle bu, kapitalist üretim sisteminin nesnel olarak anlaşılır olmasıdır aynı zamanda. Kapitalist üretimin tahlil edilmesi, artı-değer sömürüsünün tahlili anlamına gelmektedir. Kapitalizmde artı-değer sömürüsü kapitalist ekonominin temelidir. Gerçekten artı-değer sömürüsünün incelenmesi, artı değere el koyan kapitalizmin ne olduğu kadar, artı değerin yaratıcısı olan emek sürecinin de çözümlenmesi anlamına gelmektedir. Bu ise toplumsal formasyon düzeyinde proletarya ile burjuvazi arasındaki ilişkinin, başka bir deyişle sınıfsal ilişkilerin çözümlenmesi demektir.

Sorunun odak noktası, kapitalizmin üretim sürecindeki örgütlenmesini açığa çıkarmaktır. Eğer bu açığa çıkarılırsa sınıfların konumlanışı da tamamıyla anlaşılır olacaktır. Elbette kapitalist

üretim sürecinde artı-değer sömürüsü gerçekleşmeye devam eder. Ancak burada önemli olan bu artı değere nasıl ve hangi araçlarla el konduğudur. Bu açığa çıktıkça kapitalist örgütlenmenin ve örgütlenmeyi gerçekleştiren sınıfın durumu daha iyi anlaşılır. Esas olarak üzerinde durulması gereken olgu konumuzla bağlantısı nedeniyle, bilimsel anlamda ekonomik bir tanım olan artı değere el koyma biçimlerini açığa çıkarmak ve analiz etmektir. Bu noktadan sonra karmaşık gibi görünse de, üretken emek ile üretken olmayan emeğin rolleri ortaya çıkacaktır. Bu da konumuzla bağlantısı nedeniyle durumu önemli kılmaktadır.

Kuşkusuz sınıfların üretim süreçleri içindeki konumu, o sınıfların, özellikle işçi sınıfının örgütlenme ve ortak hareket etme yeteneğini ve kendinde var olan özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Bu ise sınıfsız ve sömürüsüz toplumu kurmada işçi sınıfının belirleyici rolünü gösterir. Sorunun konumuzla ilişkisi açısından "ara" veya "orta" sınıfların durumu ve üretim karşısındaki konumlanışı ile proletaryanın konumu arasındaki farkı göstermesi bakımından önemlidir. Buradan "ara sınıflara" göre proletaryanın neden devrimci bir sınıf olduğu gerçeğini de anlamış oluruz.

Marksizmde bu sınıfsal çözümleme, emekçi sınıfların ve halkların kurtuluş mücadelesinde temel alınması gereken siyasal bir yaklaşımı ifade eder. Ancak bu gerçek Bernstein ve Kautsky'den başlamak üzere revize edilmiş ve değişikliğe uğratılmaya çalışılmıştır. Bu teorisyenlerin çıkışlarının en önemli yanı şu noktada ortaya çıkmıştır; o günün koşullarında sınırlı da olsa, ara ve orta sınıfların büyüme eğilimi dikkate alınarak bunun olası sonuçları değerlendirilmiştir. Ancak sınıf perspektifinden değil, sosyolojik bir perspektiften değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu da anlaşılabileceği gibi sınıf bakışından/ kuramından bir kopuş noktasıdır. Buradan sınıflararası çelişkinin yerine uzlaşabilir bir uyum teorisi önerilmiştir. Başka bir deyişle reformist teoriler üretilmiştir. Örneğin Kautsky'e göre, Komünist Manifesto'da geçen sınıflar mücadelesi bakışının aslında statü grupları arasındaki bir çatışma olduğunu vurgulamıştır. (Daha önce gör-

düğümüz gibi bu düşüncenin babası Max Weber'dir.) Aslında bu bakış açısının marksist bir değerlendirme olmadığını ve bunun marksist sınıf tahlilini reddetmek anlamına geldiği açıktır. Bunların yaklaşım noktası, toplumun esasında iki temel sınıfa bölünmüş olması gerçeği değildir. Daha çok toplumsal mevkilerin katmanlaşmasına dayanan düşünceler olmasıdır. Onlar öyle iddialara ve yorumlara yöneldiler ki, Marks ve Engels'in düşüncelerinde temel bir yer edinen, "toplumu belirleyen bu iki temel sınıftır" anlayışını reddeden, bunu da iki temel sınıf arasında yer alan ara sınıfları görmezden geldikleri iddiasıdır. Oysa Engels tarafından yayımlanan Kapital'in III. cildinin son bölümünde "modern toplumun üç büyük sınıfı" adlı metinde Marks bu gelişmeye vurgu yapmıştı. Yalnız bu metinde değil, daha değişik eserlerde ve yine Kapital'de yeri geldikçe sıklıkla bu soruna vurgu yapmışlardı. Üstelik ekonomik yapının klasik bir tarzda geliştiği İngiltere'de bile Marks "ara ve geçişsel katmanların" küçümsenmeyecek oranda var olduğunu söylemiştir. Artı-değer analizlerinde, orta sınfın büyümesinden kapitalizmin gelişmesine özgü bir rol oynadığına ilişkin değerlendirmeler dahi söz konusu edilmiştir. Ancak marksist analize göre bu "ara" sınıfların geçiş dönemi toplumlarının bir özelliği olduğunu, fakat bunların giderek ya proletarya saflarına veya burjuvazinin saflarına doğru evrimleşeceğini, dolayısıyla toplumsal sınıf mücadelesi açısından bu sınıflar dikkate alınsa bile geleceklerinin olamayacağı düşüncesine dayanıyordu. Ancak ne olursa olsun bu ara sınıfsal katmanlar yine de varlıklarını koruyacaklardı. Gerçekten de 21. Yüzyılın başlangıcında bu öngörü Marks'ı bir kez daha doğrulayan somut gelişmelerle sabitlenmiştir.

Burjuvazi ile proletarya eksenli bir çatışma, toplumsal mücadelenin geleceğini belirleyen temel bir çatışmadır, dolayısıyla temel bir olgudur. Bu temel öngörü unutulur ve dönemsel bazı "ara ve geçişsel" sınıflar veya toplumsal katmanlar mücadelenin eksenini belirleyen argümanlar üzerine kurulursa, bu marksizmden ciddi bir sapmayı ifade eder. Bu sorun ülkemiz marksist ha-

reketi içinde sürekli tartışma yaratmış bir konudur.

Orta sınıfların iki temel sınıf arasındaki mücadelesi karşısındaki konumu, bu sorunun tahlilinin önemini azaltmaz. Tersine bu hayati bir sorundur. Mücadele sırasındaki konumu, sınıf içi veya dışı ittifak sorunu gibi meselelerde ara sınıfların rolü önemlidir. Bu nedenle ciddi biçimde tartışılmalıdır. Özellikle bu sorun Rusya veya Çin gibi ülkelerin sınıf mücadelesinde daha da önem kazanmıştır. Zira gerek Lenin gerekse Mao Zedung köylülük bağlamında bu sorunu ayrıntılı olarak analiz etmişlerdi. Sınıfların politik düzeydeki rollerini tartışan Marks, özellikle 1848 Haziran Devrimi'nde burjuvaziyle birlikte "orta sınıfın" ihanetini çıplak bir şekilde açıklamıştı. O şöyle diyordu; "Paris proletaryası, Avrupa iç savaşlar tarihinde en yaman olay olan haziran ayaklanması ile karşılık verdi. Burjuva cumhuriyeti üstün geldi. Burjuva cumhuriyetinin yanında, mali aristokrasi, sanayi burjuvazisi, orta sınıflar, küçük burjuvazi, ordu, seyyar muhafız olarak örgütlenmiş lümpen proletarya, aydınlar, rahipler ve bütün kır nüfusu vardı. Proletaryanın yanında ise kendinden başka kimse yoktu."[138]

Burada konuyla bağlantısı açısından kısaca Malthus'un teorisinden bahsetmek gerekir diye düşünüyorum. Mesele Malthus'un söylediklerinin sosyolojik bir değeri olup olmadığından öte, söylediklerinin sınıf kuramına karşı yeni bir argüman üretmesiydi. En azından onun takipçileri bu düşünceden bazı sonuçlar çıkarmıştı. Dolayısıyla bunların elinde bu sözler bir amaç olarak kullanıldı. O nedenle bu söyleme kısaca bakmak gerekiyor. Malthus'un esas yaklaşımı, orta sınıfın sayısal olarak artmasının proletarya aleyhine büyüme eğilimine dayanan düşüncelerde kendini gösterir. Ortaya atılan bu teoriye göre, nüfusun planlanması gerekmektedir. Tarımsal nüfusun aritmetik olarak diğer nüfusun da büyümesine yol açacaktır. Eğer nüfusun büyümesine karşı önlem alınmazsa gelecekte insanlık açlıkla karşı karşıya kalacaktır. Bu düşünce daha sonra sınıf kuramına karşı bir silah olarak kullanıldı. Özetle teorinin temel dayanağı buydu. Daha

ayrıntılı bilgi için ilgili kitaba bakılabilir.[139] Ortaya atılan bu düşünce, marksizme karşı en güçlü silah olarak sunuldu burjuva ideologlar tarafından. Marks, orta sınıfların proletarya aleyhine büyümesini burjuva toplumunun bir eğilimi olarak açıklarken, bu gelişmenin hiç de toplumdaki iki temel sınıfın sınıfsal mevzilenişlerini yok etmediğini, tersine sınıf mücadelesinin daha da sertleşebileceğini belirtiyordu. Dolayısıyla bu teoriden hareketle, buradan reformcu eğilimlerin çıkarılamayacağını gösteriyordu bize. Marksizm karşıtları Malthus'un bu teorisine sarılarak, özellikle de burjuva toplumlarında sadece iki karşıt sınıfın olmadığından hareketle, bu iki karşıt kutuplaşmanın toplumsal mücadeleyi belirlemeyeceği sonucuna varıyorlardı. Bernstein'den bugünün yeni sol teorisyenlerine kadar (ki bu yeni sol teorisyenlerin esas kaynaklarından birisi Bernstein ve Kautsky'dir) bütün marksizm karşıtlarının çıkış noktası burasıdır ve bunların ortak temel anlayışları da marksist sınıf teorisini yıkma çabasıdır. Kuşkusuz beyhude bir çaba.

***

Marks, özellikle Malthus'un bu teorisinden hareketle, proletarya kavramını daha da netleşmesine veri olacak argümanları ileri sürdü. Özgür bir işçinin ekonomik bakımdan canlı bir emek kapasitesi olduğunu belirtti. İşçinin zorunlu ihtiyaçlarının, başka bir deyişle varlığını oluşturan unsurların yaşamını devam ettiren ihtiyaçlardan ibaret olduğunu söyledi.

İşçinin bu emek gücüne kapitalist ihtiyaç duymadığı bir noktada, zorunlu olarak kendi emeğini maddi varlıkların yaratılması sürecinde üretimde kullanmaz. Marks'ın ifadesiyle "İşçi olarak yaşamını, ancak emek kapasitesini, sermayenin emek fonu olarak ayrılan kısmıyla mübadele ettiği taktirde sürdürebilir."[140] Bu mübadelenin gerçekleşmesi onun organik varlığına karşı tamamen kayıtsız birtakım koşullara bağlıdır. Dolayısıyla işçi sınıfının özünde bu "muhtaçlık" olgusu vardır. Kapitalizmin yasasındaki artı emek üretme zorunluluğu nedeniyle emek serbest kalacaktır ve Marks'ın ifadesiyle "muhtaçlık şansı" daha da artacaktır.

Marks, Louis Bonaparte'ın 18. Brumiere'i'nde sınıf tanımını daha da netleştirmiştir. Ona göre "Milyonlarca "aile hayat tarzlarını, çıkarlarını ve kültürlerini diğer sınıflardan ayıran ve onları diğer sınıflarla karşıtlık içine koyan ekonomik şartlarda yaşadığı sürece bir sınıf oluştururlar" diyordu. Bunlar kendi aralarında "yerel bağlantı", "çıkar özdeşliğinde bir topluluk", "ulusal çapta bağ" ile "siyasal bir örgütlenme" vardır ve bu var olduğu ölçüde bir sınıf oluşturabilirler. Bu ekonomik ve siyasal çıkar ortaklığı meselesinde Marks, kuşkusuz bütün bunları sınıf olma kriterinin tek boyutu olarak düşünmedi. Aslında o yine de, bu ortak aidiyetliğin temelini işçilerin üretim içindeki konumundan kaynaklanan nesnel- ekonomik yasalar olduğunu biliyordu. Eğer bu unutulursa, aidiyet bağı soyut bir sınıf tanımına yol açar. Nitekim birçok araştırmacının düştüğü temel yanılgı da bu noktada ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi Marks, sınıfın sınıf olma sürecini, üretim süreci içindeki rolüyle açıkladı. Bu temel hareket üzerinden 1848 devrimleri nedeniyle proletaryanın sınıf olma sürecinin kriterlerini sağlam bir bakış etrafında tahlil etti. Yoksa Poulantzas'ın belirttiğinin aksine Marks'da bir çelişki bulma maharetine gerek yoktu. Bir başka yerde Marks, ekonomik şartların, dolayısıyla üretim sürecinin devamlılığı yeni ilişkiler biçimi yaratmıştır, der. Bu yeni ilişkiler, kapitalist üretim sürecinde yeni ve belirgin bir konum alır. İşverenle ilişkisi içinde birey zorunlu olarak bir sınıf ilişkisi içine girer ve burada artık birey, birey olmaktan çıkar ve işçileşir. Ama yine de bu işçi hâlâ kendisi için bir işçi konumunu kazanmamıştır. Marks olayı şöyle açıklar; "Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde, bu yığın birleşir ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır."[141]

Burada bazı pratik ve tarihsel olgulara atıf yapabiliriz artık. Bilindiği gibi günümüzün yeni "sol" teorileri, özellikle İngiliz işçi sınıfının durumunu baz alarak geliştirildi. Gerçekten bunun temelinde işçi sınıfının "göreceli olumlu" durumu vardı. Soğuk savaş yıllarına denk gelen bu "büyüme" politikası böyle bir yanıltıcı duruma kaynaklık etti. İngiltere İşçi Sınıfı'nın 1940'lardan sonra (özellikle sanayi işçisinin, kol işçisinin) belirttiğimiz gibi göreceli olarak ekonomik durumundaki düzelme ve 1980'lerden sonra İşçi Partisi'nin seçim yenilgisi, bu teorisyenler tarafından işçi sınıfının nesnel konumunu yitirdiğini, orta sınıflara yaklaştığını ve giderek burjuvalaşarak konum kaybına uğrayacağını öne sürdüler. Buradan kalkarak işçi sınıfının statüsünü baz alarak sorunu sözde teorik temellerine oturttular. Sınıf tanımlarının hareket noktası, göreceli olarak artan veya düşen yaşam standartlarına göre belirliyorlardı. Oysa böyle bir sınıf tanımlaması, marksizmin temel öngörülerine taban tabana zıttı. Sınıfı, üretim faaliyeti içindeki rolüyle değerlendirmeyen bir yaklaşım, tersine tüketimi baz alan politik/ideolojik bir tarz, zorunlu olarak sınıf çelişkisinin inkarına ve işçi sınıfının tarihi ve sınıfsal misyonunun bittiğine ilişkin teorilere yol açacaktı ve öyle de oldu. Bilindiği gibi bu tarz teoriler, ülkemizde Japon sendikacılığı, çağdaş veya meslek sendikacılığı gibi anlayışlara da kaynaklık etmiştir. Çünkü bu tür sendikacılık anlayışları sınıf çelişkilerini gizliyor ve sınıf işbirliğine dayanan teorilere yol açıyordu. Onlara göre, insanları meslek veya statülerine göre ayırmak gerekiyordu (bu konuda "İşçi Sınıfı ve Çağdaş Sendikacılık" broşürüme bakılabilir). Çünkü bir insanın mesleği veya toplumdaki konumu (statüsü), ancak o kişinin yaptığı işin tanımlaması açısından önemlidir. Bu tanım, üretim içinde yer alan farklı toplumsal kesimlerin arasındaki çelişkiyi gizler. Bu tanımlama en genel anlamıyla, kişinin üretim içindeki konumu ve faaliyeti ile değil, tersine, yaptığı işin türüne göre temellendirilmektedir.

Böyle bir politik perspektifin üzerine oturan anlayışlardan birisi, kol ve kafa işçisi olarak adlandırılan işçilerin sınıf konum-

larını, yaptığı işle (meslekle) özdeşleştirilme yaklaşımıdır. Özellikle bu teori, kafa emekçileri denen beyaz yakalı işçilerle ilgili olarak tartışıldığında veya genel anlamda hizmetliler sektöründe (teknik eleman ve mühendis vb.) uygulandığında, sınıf çelişkilerini reddeden bir mantığa dayanması son derece anlaşılır bir durumdur. İç tutarlılığa sahip olması bu teorinin kendi tutarlılığı olarak değerlendirilebilir. Çünkü işçileri yaptığı işe ve mesleklere göre ayırmak bu sınıfsal farklılaşmayı ortadan kaldırır. Sözgelimi, bakanlığa bağlı TEK, Sümerbank ve benzeri kurumların genel müdürleri ile odacı, müstahdem veya daktilocu aynı şekilde ele alınabilir mi? Bu sınıfsal farklılaşma son 5-6 yıldır devam eden kamu emekçilerinin eylemlerinin sınıfsal zeminini oluşturuyor. Kamu emekçilerinin hızla yoksullaşması militanlıklarının temel öğesi olmuştur. Çünkü beyaz yakalı denen bu kesimin toplam işgücü içindeki oranı oldukça büyümüş ve artmıştır. Son yılların kamu sendikal örgütlenmesinin büyümesi, üyelerinin şimdiden 500 bini aşması ve militan eylemleri yaratmaları tesadüfi olarak açıklanamaz. Kamu emekçisi, (ki biz buna hizmet emekçileri de diyebiliriz) uluslararası politik tartışmalarda "beyaz yakalı" emekçiler olarak ifade edilir. Bu tanım fabrikalarda, çeşitli işyerlerinde, bürolarda veya devlete ait maliye, eğitim, belediye, sağlık vb. kurumlarda çalışanların, çalışma süresinde ortaya koydukları emeklerinin farklılıklarını ifade eden bir tanım olarak da adlandırılabilir. Bu tanım bilimsel bir tanımdan ziyade "toplumsal ideolojiye dayalı bir kategori" olarak ifade edilmiştir (Aronowitz). Buradan çıkaracağımız sonuç şudur; bir iş için kullanılan iş gücünün sınıflandırılmasını mesleklere veya toplum içindeki statülere göre belirlemek veya buna uygun sendikal örgütlenmeler ileri sürmek (çağdaş sendikacılık gibi) kapitalizmin sınıf çelişkilerini gizlemeye yarar. Genelde pratiğin göstergeleri de bunu doğrulamıştır. Bu sonuçlardan sonra uzun süredir Türkiye Sosyalist Hareketi'nde var olan bir eğilimin altını çizmek gerekiyor. Bilindiği gibi sosyalist hareketimiz sınıf mücadelesinin varlığını, dolayısıyla devrimin yükselişini, sınıf çelişkileri-

nin en çok yoğunlaştığı alanlarda olası olduğu düşüncesindeydi. Bu düşünce çok yanıltıcı da değildi. Ancak buradan çıkardığı sonuçlar yanlıştı. Gelir düzeyinin en alt seviyede seyrettiği, dolayısıyla yoksulluğun en çok yaygınlık gösterdiği yerlerde ancak devrimin yükselebileceği tanımlaması çok doğru bir tanımlama değildi. Aslında bu köylü-fokocu devrim tarzını ifade eden politik ve ideolojik bir tutumdur. Avrupa İşçi Sınıfı'na duyulan kuşkunun en temel nedeni de bu noktadır. Onlara göre Avrupa İşçi Sınıfı'nın sosyal haklar ve ekonomik düzeyi göreceli olarak daha iyidir. Kuşkusuz sorunun böyle bir haklı boyutu var. Ancak ileri sürülen argümanlar yanlış bir sonuca kapı aralamaktadır. Bunun doğal sonucu şudur; ekonomik ve sosyal hakların varlığının göreceli olumlu düzeyi, batılı işçileri devrime yöneltmiyor! Sistemden çok fazla rahatsız değil vb. Avrupa İşçi Sınıfı'nın devrime yönelmemesinin bununla bağlantısı olsa da, sorunun esas noktası çok daha farklı kulvarlarda bulunuyor.

İşçi sınıfının sınıf konumu, onun salt ekonomik düzeyiyle ölçülemez. Ekonomi ile birlikte kültür, ideoloji, politika gibi etkenler gözardı edilemez. Ancak sınıf mücadelesini salt ekonominin sınırları ile ele alan görüşün sonucu nasıl ki ekonomizme yol açmışsa, aynı şekilde bu görüşe karşı çıkma adına sol sekter yaklaşımlara da kapıyı aralamıştır. Yukarda da ifade ettiğimiz gibi sınıf mücadelesini sönümlendirdiğini, militanlığı yok ettiğini ve devrime yönelmediğini ifade eden görüşler kaba ve dar sol politik bir tarzın ifadesidir. Militanlık adeta yoksullukla özdeş kılınmıştır. Bunlar yanıltıcı olan düşüncelerdir.

Karl Marks, Ücretli Emek ve Sermaye adlı yapıtında, işçilerin sınıfsal konumunu çözümlerken, bunun işçilerin aldığı ücret veya yaşam düzeyiyle değil, daha çok, yaratılan değerlerin ve zenginliklerin toplum içindeki bölüşüm ve dağılımını ifade eden göreli gelirlere bağlı olduğunu söylemişti. Yani işçi sınıfının yaratmış olduğu maddi yaşamın varlığı için gerekli olan ürünlerin, değer veya zenginliklerin toplum katında nasıl bir dağılımı ve bölüşümü yansıttığını ifade ederek oradan şöyle bir sonuca var-

mıştır: "Bütün bunlar sonuçta göreli olan gelire bağlıdır." Yoksa sorun, ters bir tutumla işçilerin mutlak gelir düzeyiyle açıklanması gerekirdi. Ama Marks bu yolu izlemedi. Türkiye'ye baktığımızda bu tablo daha da çarpıcıdır. Zenginlerin gelirlerinde artış astronomik olarak artarken, yoksul kitlelerin gelirindeki düşüş ise hızla ilerlemektedir. Sonuçta ortaya çıkan sınıfsal uçurumdur. Genel düzeyde bütün ücretlerin toplam gelirleri özel olarak düşerken toplumun küçük bir azınlığının toplam gelirleri reel olarak hızla yükselmektedir.

Alex Callinicos, gelir dağılımının sınıf mücadelesinin temelini kavramakta eksik bir gösterge olduğunu söylerken haklıydı. O şöyle diyor: "Ancak, gelir dağılımı bile sınıf çatışmasının temelini kavramakta eksik bir göstergedir. Kişinin göreli geliri, toplumsal ürünün o payını nasıl kazanabildiğini açıklamaz. İlk planda farklı gelir türleri arasında, öncelikle karlar ile ücretler arasında temel bir ayrım vardır"[142]

Ülkemizde çeşitli faizlerden, temettülerden veya döviz vb. yollardan elde edilen bu gelir ile (ki bu bir yerde rant anlamına gelir) fabrikada çalışan bir işçinin veya maliyede bir memurun geliri arasında nitel bir farklılık olduğunu gösterir. Başında da ifade ettiğimiz gibi, kişinin sınıfsal konumu esas olarak o kişinin üretim ilişkileri içerisindeki yerine bağlıdır. İşçi sınıfı, üretim ilişkileri esnasında, yani üretim araçları ve emeğin faaliyeti sırasında diğer sınıflarla girdiği ilişkiyle tanımlanır. Çünkü o üretimi ve hizmeti yaratırken, aynı zamanda belli bir toplumsal ilişki içinde bulunur. İşte bu toplumsal ilişki içindeki konumu onun sınıf konumuna işaret eder, bu onun bir sınıf duruşu anlamına gelir. Bu ilişkide işçi sınıfı, başka bir deyişle mülkiyeti ve üretim araçlarını elinde tutan sınıf ile ilişkisinde uzlaşmaz (antagonist) bir konumdadır. Bu aynı şekilde üretim araçlarını elinde tutun sınıf açısından da geçerlidir. Burjuvazi de işçi sınıfı ile ilişkisinde uzlaşmaz bir çelişki içindedir. Çünkü bu sınıf; üretimi gerçekleştiren işçi sınıfının artı değerine el koymak zorundadır. Bu ise, tabiatı gereği sınıf kavgasının varlığı demektir. Emek ile sermaye

arasındaki uzlaşmazlığın toplumsal biçimi olarak ortaya çıkar. Karl Marks'a göre, işçi sınıfı üretim araçlarını denetleyemeyen bir sınıf olarak, üretim araçlarını denetleyen sınıf olan burjuvaziye karşı emeklerini satmak zorunda olan kişilerin toplamından oluşmaktadır. Bu da sınıf çatışmasının temelini gösterir.

Şimdi buradan gündemde olan bazı konulara doğru ilerleyebiliriz. Bilindiği gibi emek ile sermaye arasındaki çelişkinin, kapitalizmin gelişmesi ve değişimi ileri sürülerek geçerliliğini yitirdiği ifade edilmektedir. Bu yeni sol teorilere göre, artık toplumun ana çelişkisi sermaye ile ücretli emek arasındaki çelişki değildir! Aslında bununla yapılmak istenen şudur; kapitalist toplumlardaki sömürü çarkının ekonomik ifadesi olarak üretim sürecindeki ilişki ve çelişkiler önemli değildir. Gerçekte ise bu süreci bilinçli olarak anlamamak demektir. Gerek üretim ilişkilerinde ortaya çıkan nesnel durum, gerekse üretim araçlarının mülkiyetinin bir avuç burjuva azınlığın elinde olması, dolayısıyla yaratılan yeni meta üretiminde, emek gücünün yarattığı bu artı değere el koyulma biçimleri anlaşılmadan kuşkusuz sorunun temeli de anlaşılamaz. Bu ilişki sürecinde durumu belirleyen temel unsur, sermaye ile ücretli emek arasındaki temel çelişkidir. Bu ise emek güçleri (yani işçi sınıfı) ile sermaye güçleri (yani bir avuç burjuvazi) arasındaki çelişkinin göstergesi olarak ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle Marks'm Kapital ciltlerinde uzun uzun açıkladığı gibi, üretim araçlarını kontrol edemeyen ve denetleyemeyen işçi sınıfı ile kapitalist burjuvazi arasındaki çelişkidir.

Peki ama burada sormak gerekiyor; üzerinden yüzlerce yıl geçmiş olsa bile, bu nesnel durum, sömürü sisteminin kendisinde veya sömürü sisteminin varoluşunda bir değişiklik yaratmış mıdır? Bu varoluş ortadan kalkmış mıdır? Sınıfların konumlanışında ve üretim sürecinde, farklı bir üretim ilişkileri mi devreye girmiştir? Eğer bu sorulara "evet" denecekse geçmişte marksist olan ama şimdilerde burjuvazinin sofralarında yalanan bu yeni sol iktisatçılara yeniden sormak gerekiyor; o zaman bunlar bu sömürü sistemini, üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin hareket

yönünü ya da nasıl olup da burjuvazinin artı değerden vazgeçtiğini (ya da nasıl yok edildiğini vb.) veya sömürünün ortadan kalkıp kalkmadığım açıklamaları gerkmez mi? Ama her nedense bu hayati sorulara hiçbir zaman doyurucu bir cevap verilmemiştir.

Yeniden konumuza dönelim; işçi sınıfı içindeki beyaz yakalı denen kafa veya hizmet sektörü işçileri, kol işçilerine veya "mavi yakalılara" oranla sayısal oranda artışın ortaya çıkması, yukarda ifade edilen yeni teorilere kanıt olarak sunulabilir mi? Eğer kişinin üretim ilişkileri içindeki yerini sınıfsal konumunun temel öznesi olarak alacaksak, beyaz yakalı işçilerin de homojen bir yapıyı oluşturmadığını az çok hepimiz biliriz. Zira mavi yakalılara göre sayılan hızla artan hizmetliler ya da kafa emekçileri, yaptıkları iş karşılığında emeklerini satmak ve karşılığında ücret alarak yaşamlarını sürdüren emekçiler oldukları nasıl unutulabilir? Ancak yaptıkları işin konumu gereği elbette bunlar homojen bir yapı oluşturmamaktadırlar. Peki ama homojen olmayan bu yapı hangi gerekçe ile sınıfın dışmda ele alınabilir? Bu soruya açıkca cevap vermek gerekiyor.

Şimdi bu süreci kendi içinde sınıflandırmak gerekmektedir. Alex Callinicos'a göre bunu üç noktada sınıflandırmak mümkündür; bunlardan ilkini, kapitalist işletmelerde ya da "sermaye birikim süreci ile ilgili kararların alınmasında" yer alan küçük bir azınlık oluşturur. İkinci sınıflandırmada ise, onun "yeni orta sınıf" olarak adlandırdığı yüksek maaş alan, olanakları ve gelir düzeyi oldukça yüksek olan ve "emek ile sermaye arasındaki ara kademelerde" görev alan yöneticilerden oluşan bir kesimi ifade eder. Üçüncü sınıf ayrımındaki tanımlamasında ise, alt kesimi oluşturan, ekonomik gücü itibarıyla kol işçilerinden ayrılmayan, hatta onlardan daha alt konumda olan, yaptıkları iş nedeniyle mavi yakalı işçilerden farklı bir denetime ve özelliklere sahip olmayan beyaz yakalı işçilerdir.

Gerçekten Callinicos'un bu çözümlemesini önemsiyorum. Ancak onun ileri sürdüğü "yeni orta sınıf" tanımlaması ile ilk bölümde ele aldığımız yüksek maaşla çalışan ve üretimin karar

alma sürecine katılan azınlık arasında çok önemli nitel bir farklılığın olmadığını da belirtmek istiyorum. Böyle bir ayrımın doğru olmadığını, dolayısıyla gerek sermaye sürecinde karar alma mekanizmalarına katılanlar, sözgelimi genel müdür, işletme, muhasebe, müsteşarlar, üretim veya satış müdürleri, yöneticiler vb. bütün bunların kendi aralarında gelir düzeyleri açısından olsun, yaptığı işlerle mülkiyeti elinde bulunduran sınıfla olsun aralarında önemli bir ayrımı gerektiren sabit bir durum yoktur. Daha doğrusu büyük bir açı yoktur. Aslında bunlar burjuvazinin üretim ve dağıtım sürecinde ara kademelerde rol alan, ama yaptıkları iş nedeniyle burjuvazinin kapitalist üretim çarkının işlemesini olanaklı hale getiren ve dolayısıyla burjuvaziye oldukça yakın konumda duran bir kesimi ifade etmektedir. Yine belirtmeliyiz ki, bu kesimi "yeni orta sınıf" olarak tanımlamak, yalnız ekonomik anlamda, yani üretim sürecindeki konumu ile değil, aynı zamanda politik taktikler açısından da yanlıştır. Böyle bir tanımlama bizim gibi ülkelerde hızla vahşileşen ve mafyalaşan bir kapitalistleşme sürecinde "yeni orta sınıf"ları oluşturan gruplar veya çevreler, devrim karşısında her zaman gerici bir rol oynamışlardır. Bu yanıyla soruna öznel konum açısından dahi bakılsa, bu kesimlerin ideolojik ve politik konumları egemen burjuvaziye daha yakın bir sınıfsal profil çizer. Dolayısıyla "yeni orta sınıf" tanımı (yani sınıf içi bölünme olarak görülmesi), işçi sınıfının mevzilenmesi ve ittifakları açısından yanlış bir tanımı ifade eder. Bir zamanlar ülkemizde "zengin köylülük" sorunuyla ilgili tartışmayı hatırlamakta yarar var. Zengin köylülüğü nasıl tanımlıyorduk ve sınıfsal mevzilenmedeki konumunu nereye oturtuyorduk? Devrimde bunlar müttefikimiz miydi, yoksa düşmanımız mıydı? O dönemin bazı eğilimleri (ve şimdi hâlâ devam eden) yarı sömürge, feodal, yarı feodal kendine has özellikleri olan bir Çin devrimindeki zengin köylülük ile ilgili politikalar aynen şabloncu bir mantıkla ülkemize aktarılmış ve bu kesimler devrimin müttefiki olarak ilan edilebilmişlerdi.

Bu yaklaşım tarzıyla birinci ve ikinci maddede ifadesini bu-

lan ve "yeni orta sınıf" olarak adlandırılan bu sınıf profili, hiçbir şekilde beyaz yakalı işçiler tanımı içine sokulamaz. Ülkemizde her gün yaşadığımız ve gördüğümüz gibi giderek büyük bir yoksulluğa doğru sürüklenen alt emekçi gruplar, ayrı bir sınıflandırmanın içinde değil, beyaz yakalı denen emekçi sınıflar içinde mütalâa edilmesi zorunlu olan bir sınıf konumudur. Ki bunlar aynı zamanda büyük bir sayısal çoğunluğu oluşturmaktadır. Buradan çıkardığımız önemli bir sonuç şudur; bu kesim hem nicel olarak büyümüş olması nedeniyle, hem de devrim ve demokrasi mücadelesinde önemli bir işlev görmesi ve daha dinamik bir yapı oluşturması nedeniyle, işçi sınıfının dünya ölçeğinde gerilemesini değil, tersine güçlenmesini ve genişlemesini de gösteren bir unsurdur.

Belki araya girerek dönüp Marks'ın bu konuya ilişkin değerlendirmesine yeniden bakabiliriz. Bu bize ışık tutacak önemli materyaller de verebilir sanıyorum. Bilindiği gibi Marks, önce işçi sınıfının neden devrimci bir sınıf olduğunu izah ederek işe başlar, demiştim. Biz bunun ayrıntısını diğer bölümlerde yapmıştık. Sonra o günün koşullarında orta sınıfların durumunu tahlil eder. Öncelikle Lasalcılar'ın bir yaklaşımını eleştirir. Lasalcılar'dan alınan ve Alman İşçi Partisi'nin programına konan bir cümleyi Marks eleştirir. Cümle şöyledir: "Emeğin kurtuluşu, işçi sınıfının işi olmalıdır. İşçi sınıfının karşısında tüm öteki sınıflar yalnızca gerici bir yığındır."[143] Marks, ilgili yazıda işçi sınıfının devrimci niteliğini anlatırken, proletaryanın dışındaki sınıflara yönelik düşüncesini de açıyor ve yorumluyordu. O, Komünist Manifesto'da şöyle diyordu: "Bugün burjuvazi ile karşı karşıya gelen bütün sınıflar içerisinde yalnızca proletarya, gerçekten devrimci bir sınıftır. Öteki sınıflar modern sanayi karşısında erirler ve en sonu yok olurlar; proletarya ise onun özel ve temel ürünüdür."[144]

Orta sınıf kavramını Marks ve Engels, ilk önce mülk sahibi sınıfın bir kısmını aristokrasiden ayırt etmek için kullanmıştı. Bu kavram yine aynı şekilde feodal ülkelerde burjuvazinin tanımını

ve gelişimini izah ederken aynı şekilde ifade edilmiştir. Tarihsel olduğu kadar dönemsel bir rolü de vardı. Bu kavramlar Engels'in İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu ile Bilimsel ve Ütopik Sosyalizm adlı eserlerinde ele alınmıştır. Bilindiği gibi Marks, 19. Yüzyılda feodal sınıflara karşı, burjuvazinin tarihsel rolünü anlatırken, bu rolün nesnel olarak devrimci bir rol olduğunu belirtmişti. Çünkü burjuvazi, feodalizme karşı sanayinin geliştirilmesi ve taşıyıcı olması nedeniyle böyle bir tarihsel role sahipti. Marks, yukarda ifade ettiğimiz gibi gerek Komünist Manifesto'da gerekse "Alman İşçi Partisi Programının Kenar Notları" yazısında açık bir tarzda "alt orta sınıfın" proletaryaya katılmak üzere olduklarından ötürü devrimcileşmekte olduklarını söyler ve böyle bir plan çizer. Görüldüğü gibi "orta sınıf" kavramı homojen bir yapı göstermez. Özellikle, alt katmanları proletaryaya doğru bir eğilim göstermektedir. Bu tanım yeni olgularla birlikte Lenin ve Stalin tarafından da geliştirilmiştir.

Marks ve Engels'de var olan bu kavram doğru anlaşılmazsa buradan yanlış sonuçlar çıkarılabilir. Örneğin Marks, burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki tabaka ve sınıfları açıklamak ve tanımlamak için "küçük burjuvazi" kavramını da kullandı. "Artı-değer teorilerinde", bu sınıf ve katmanların büyümesinin kapitalizmin gelişmesinin özellikleri olduğuna vurgu yaptı. Bu orta sınıfın değişik kavramları olan küçük üreticiler, esnaf ve zanaatkarlar, serbest çalışanlar, çiftçi ve köylüler "eski orta sınıf" kavramıyla açıklandı. Bu orta sınıf, işçi aristokrasi ile birlikte işçi sınıfı hareketi içindeki reformist eğilimlerin sınıf temeli olarak değerlendirildi.

Tarihsel süreç, kapitalizmin lehine işlemektedir 19. Yüzyılda. Dolayısıyla bu durum proletaryanın dışında çok sayıda "alt veya orta sınıfların" parçalanmasına yol açmıştır. 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başlarında kapitalistleşme sürecinin hızlanmasına ve büyümesine paralel olarak kapitalist işletmeler ile devlet işlerinin yürütülmesi için yeni bir "memur-bürokrat" sınıfının doğuşuna sahne olmuştur. Bu sınıfın temsilcileri doğrudan kapi-

talist emperyalist güçlerin işlerini yürütecek bir role sahipti. Dolayısıyla bunlar doğrudan emperyalizmin temsilcilerinin bir parçası olarak, hem devletin yürütücüleri, hem de uluslararası (ve aynı zamanda ulusal ölçekte) kapitalist işletmelerin yöneticileriydi. Doğal olarak bu sınıflar doğrudan devrimin hedefi sınıflar içinde yer aldılar. Ancak kapitalizmin 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra yaygınlaşması ve dünyanın bölüşülmesini tamamlaması sürecinden sonra, hem devlet ve bürokrasi genişlemiş, hem de kapitalist işletmelerin çalışma sahaları dünya ölçeğine yaygınlaşmıştı. Kapitalizmin ikinci dalgasından sonra (İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren) bu sınıflarda hem nicel hem de nitel gelişmeler yaşandı. Şimdi ise, büyüyen ve sayısı giderek artan yönetici memur ve bürokrat kesimlerin kendi içlerinde bir ayrışma yaşandı. Bunların büyük bir çoğunluğu kazanımlarını yitirdiler. Saflarında (alt kademelerde) yoksullaşma hızlandı. Bu kesimin büyük bir çoğunluğunda emekçilere dönük bir eğilim baş gösterdi ve yeni bir emek gücü ortaya çıktı. Bu durum ekonomik anlamda işçi sınıfının genişlemesine ve büyümesine yol açtı.

Günümüz koşullarında ise, bu süreç daha da derinleştiğinden ve orta sınıfların alt katmanları kitlesel olarak proletaryanın saflarına katıldığından dolayı (hizmetliler ve kafa emekçileri olarak) işçi sınıfının safları daha da genişlemiş ve büyümüştür; bu bakımdan, alt orta sınıfların tümünü burjuvaziyle birlikte ve hele feodalleri de bunlara katarak, işçi sınıfının karşısında "yalnızca gerici bir yığın oluşturduğunu" söylemek saçmadır. Nitekim Marks bu konuda şunları sormuştu: "Son seçimler sırasında, zanaatçılara, küçük sanayicilere ve köylülere de 'siz, bizim karşımızda, burjuvalar ve feodallerle birlikte yalnızca gerici bir yığın oluşturuyorsunuz' diye haykırıldı mı?"[145]

Marks, bu tahlillerinde politik hedefleri son derece dikkate alarak değerlendirebilen bir komünisttir. Dolayısıyla Lassalle'ın bu tahliline yönelik eleştirisinin kapsamını açıklarken aynı yerde, "Lassalle, kendi kaleme aldığı kutsal yazılarını, müritleri na-

sıl ezbere biliyorsa, Komünist Manifesto'yu öyle ezbere bilirdi. Onu bu ölçüde kabaca tahrif etmesi, burjuvaziye karşı mutlakıyetçi ve feodal hasımlarıyla ittifakını süslemek içindi."[146] demiştir. Marks'tan bu değerlendirmeyi almamıza neden olan şeyin, gelişen proletarya hareketinde işçi sınıfına yaklaşan tüm emekçi sınıfların ya da "alt orta sınıfların" proletarya ile ortak yürüyüşte devrime çekilmesi olanaklarının artan oranda gelişmesi gerçeğidir.

Bir kez daha belirtelim ki, günümüzde, "orta sınıflar" kavramıyla (ki bunlar küçük üreticiler, esnaf ve zanaatkarlar, serbest meslek sahipleri vb.) beyaz yakalı kafa emekçileri veya hizmet üreticileri diye bilinen proletaryanın saflarında bulunan kesimleri birbirine karıştırmamak gereklidir.

5. KAFA VE KOL EMEĞİNİN AYRILIŞININ TEMELİ VE SINIFIN YABANCILAŞMASI SORUNU

Gerçekten kafa emeği ile kol emeğinin ayrılışının tarihsel temeli Marks'ın da belirttiği gibi şehir ile kır ayrımına dayanır. Bu ise, toplumların gelişme süreciyle bağlantılıdır. Bu ayrım, kölecilikten feodal topluma, feodal toplumdan kapitalist toplum sürecine kadar (ki Marks bunu "barbarlıktan medeniyete, kabileden devlete, bölgesellikten ulusa" geçişle başladığını belirtmiştir) bütün uygarlık tarihi boyunca varlığını korumuş ve bugüne kadar sürmüştür.

Bilindiği gibi devletin ve kurumlarının ortaya çıkışıyla (polis, bürokrasi, maliye, belediye vs.) birlikte, nüfus giderek ikiye bölündü. Bu bölünüş üretim araçlarına ve işbölümüne dayanan iki büyük sınıfın da bölünüşüdür aslında. Bu kırla şehir ayrışmasının başka bir tezahürüdür. Kır tecrit edilmişliğin ve dağınıklığın adı olurken şehir üretim araçlarının ve nüfusun yoğunlaşmasının merkezi oldu. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı şehirle kır arasındaki çelişkinin de temelidir. Bu çelişki onunla birlikte ortaya çıktı. Burada belirleyici olan temel güç yine emek oldu. Gerçekte emek hem şehirlerde yoğunlaşan nüfus anlamına gelmektedir

hem de toplumsal gelişmenin motor gücünü ifade etmektedir.

Kırdan şehire nüfus akışının ekonomik ve toplumsal sürecini çok fazla tartışmaya gerek olduğunu sanmıyorum. Burada konumuzla bağlantılı olarak sadece makinenin ve sanayileşme sürecinin önemine atıfta bulunabiliriz. Şehirlere akan nüfus loncalarda işbaşı yaparken, emekleri bilinçli bir eğitim sisteminden geçmedi. Kısmen eğitilen işçiler de loncalarda çalışırken büyük ve kitlesel bir yoğunluğu oluşturmadı. Gündelik işçiler olarak kaldılar. Bu da büyük bir örgütsüz işçiler kitlesi demekti. Atölyelerde çalışan çırak ve kalfalar, ustaların çıkarlarına uygun olarak düzenleniyordu. Bu üretim sürecinde ataerkil toplumsal yapının da bir sonucudur; "Eti senin kemiği benim" tarzıyla ustaların belirleyici bir role sahip olduğu bir anlayışla ilgilidir. Ve çıraklar bütün gün en ağır çalışma şartları içinde çalıştırıldılar. Çıraklar çeşitli ayaklanmalara yönelirken kalfalar daha çok düzene uymama tarzında geri eylemler içinde oldular. Ama genel olarak başarısız kaldılar. Zira örgütlenmeleri ya yoktu ya da sınırlıydı. Gerçekten ortaçağdaki bütün ayaklanmalar kırsal alanlardan doğup gelişmişti. Ama örgütsüzlük, birbirinden kopukluk ve eğitimsizlik hareketin yenilgisine neden oldu.

Modern sermaye doğmadan önce şehirlerde feodal sermaye doğmuştu. Şehirlerde doğal yollardan gelişen, evde, atölyelerde ve babadan oğula geçen bir süreç içinde gelişti.

Loncalarda işbölümü pek gelişmemişti. Loncalarda çalışan herkes, yapılacak işlerin tümü hakkında bilgi sahibi olmak zorundaydı. İş bölümünde sınırlılığın ve gelişememişliğin esas nedeni, şehirler arasındaki ilişkinin zayıflığı ve nüfusun azlığı gibi nedenlere dayanıyordu. Dolayısıyla atölyelerde usta olmak isteyen herhangi birisi her şeyi yapabilir yetenekte olmak zorundaydı.

Soruna buradan baktığımızda işçi sınıfının devrimci rolüne ilişkin ip uçlarını çıkarmak bu nedenle mümkün olmaktadır. Loncalardan başlayan bir emek istihdamı, aynı zamanda ücretli emeğin de ortaya çıkışının tarihini verir bize. Ve böyle bir durum, işçi sınıfının üretim süreci içindeki konumuna ait tartışma-

ları ve kapitalistlerle ilişkiler boyutunu gündeme getirmeye ve buradan sınıfın değiştirici gücüne ilişkin yaklaşımlar / tahliller yapmaya neden olmuştur. Marks, insanlık ücretli emeğin ortaya çıkışıyla, yani proletaryanın doğuşuyla birlikte yalnız kapitalistleri ve diğer toplumsal katmanları değil, aynı zamanda "kendisinin de olumsuzlaştırılmasını" yaratmıştır, der Alman İdeolojisi'nde.

İnsanın ücretli emekle kendini tanımlaması ve süreç içinde üretimde işbölümünün gelişmesi kendine yabancılaşmasının temellerini de ortaya çıkardı. Böylece emekçi sınıflar kendi insanlığının da inkarı noktasına doğru sürüklendi. Bunun esas nedeni, doğrudan kapitalizmin insana yabancı olan ve insanı dışlayan yasalara sahip olması ve bu yasaların egemen olduğu toplumda yaşanıyor olmasından ileri gelmesidir. Kişi (sınıfsal ifadeyle işçi) kapitalist toplum içerisinde kaldığı sürece, kendine karşı da yabancılaşmıştır. Doğal bir ilişkiler sürecidir. Bu süreci Marks şöyle anlatmıştır:

"İnsan doğal olarak gelişen toplum içerisinde kaldığı sürece, yani özel ve ortak çıkarlar arasında bir uçurum ortaya çıktığı sürece, dolayısıyla faaliyet isteğe bağlı olarak değil de, doğal olarak bölündüğü sürece, insanın kendi amacı kendisine karşı çıkan yabancı bir güç haline gelir ve insanın onu kontrol etmesi gerekirken o insanı köleleştirir. Çünkü işbölümü ortaya çıkar çıkmaz her insan kendisine zorla yüklenen ve ondan kaçamayacağı özel ve başkalarını dışarıda bırakan bir faaliyet alanına sahip olur."[147]

Oysa Marks, komünist toplumda durumun böyle olmayacağının nedenlerini de anlatır. Orada insanların sadece kendine ait bir çalışma alanları yoktur, der. Çünkü insanlar istedikleri alanda veya dalda kendilerini geliştirme olanaklarına sahip olacaklardır. Bu olanakların önü açılacak ve kişi hem entelektüel faaliyetlerinde hem de iş yapma becerilerinde ortak bir gelişme ve ilerleme sağlayacaktır. Nitekim Marks, bu süreci şöyle yorumlamıştır: "Toplum genel üretimi düzenler ve böylece mademki bir beynim var, öyleyse hiçbir zaman bir avcı, bir balıkçı, bir çoban,

bir eleştirmen olmaksızın, bugün bir şey, yarın başka bir şey yapmamı, sabah avlanmamı, akşam sığır gütmemi, akşam yemeğinden sonra eleştiri yazmamı mümkün kılacaktır."[148]

Kapitalizmde insan maalesef, "kendi ürünlerine yabancılaşması durumunda (fremdeheit) kalmıştır." Çünkü kendi ürettiği ürünler üzerinde tasarruf hakkına sahip değildir. Oysa komünist toplumda bunun ortadan kalkmasını sağlayacak nesnel temeller söz konusu edilmiştir. Bunun için üretimin toplumsal olarak yeniden düzenlenmesi ve artı-değer sömürüsüne son verilmesi ve özel mülkiyetin temellerinin tümüyle yok edilmesi, bu sürecin önünü açan temel parametreledir. Elbette daha başka parametreler de söz konusu edilebilir.

Ancak bahsedilen bu "yabancılaşma" süreci iki temel pratik öncül tarafından ortadan kaldırılacaktır; bunlardan ilki, aynı zamanda "insanların kendine karşı devrim yaptıkları" aşamadır. İkincisi ise, mülksüz, sahipsiz ve tahammül edilmesi zor olan durum, "mevcut zenginlik ve kültür dünyası" ile büyük bir çelişki içinde olması gerçeğidir. İşte bu iki olgu zorunlu olarak üretici güçleri geliştiren olguların başında gelmektedir. Bu "pratik öncüller" kapitalizmin yarattığı yabancılaşmaya da son veren temeller olarak düşünülebilir. Marks'ın da ifade ettiği gibi; "çünkü onsuz yoksulluk, talep (want) tam anlamıyla genelleştirilir ve talep ile de ihtiyaçlar mücadelesi yeniden başlayacak ve bütün o eski pislik işler zorunlu olarak yeniden kurulacaktır."[149]

Makinelerin ortaya çıkışıyla birlikte insanın üretici emeği, makineye tabii oldu. Bu tartışılmaz bir gerçeğin anlatımıdır. Bunu ilk defa kapsamlı olarak Marks, Grundrisse ve Kapital'de tahlil etti. Kısaca şöyle özetleyebiliriz: İşyerlerinin sayısal olarak artmasıyla birlikte işçilerin verimliliği de arttı. Yani toplumsal üretimde olağanüstü bir artış yaşandı. Ama emek parçalandı, niteliksizleşti ve makineye bağlı hale geldi. Böylece işçi kendi emeğine karşı da yabancılaştırıldı. Böylece çelişkiler arttı. Ücretli emek sistemi sadece sömürü ile sonuçlanmadı. Aynı zamanda insan da bu süreç içinde olumsuzlaşlaştı. Kuşkusuz işçi-

nin üretim içindeki konumu onun olumsuzlaşmasına karşı rezervleri ve nesnel dinamikleri de yaratmadan edemedi. Marks işte tam da burada devreye girdi; ekonomi-politik analizlerinde işçinin bu rolünü ortaya çıkardı. Artı-değer sömürüsünü keşf ederek bunun kapitalizm ile bağını kurdu. Buradan işçi sınıfının tarihsel olarak değiştirme anlamına gelen devrimci rolünü çıkardı. Bu çelişkili gibi görünse de müthiş bir açıklamadır. Bu anlamda kavramın kendisi bile büyük bir rol oynayabildi.

Üretici güçlerin gelişmesi, doğrudan doğruya işçi sınıfının oynaması gereken rolünü açığa çıkartmıştır, dedik. Evrensel olarak komünizm kuruculuğunda üretici güçlerin gelişmesindeki rol, doğrudan doğruya işçi sınıfının oynadığı roldür. Gerçekten Marks, Alman İdeolojisi'nde belirttiği gibi; "...işçiden başka bir şey olmayan işçi kitlesi"[150] olarak belirtilen bu toplumsal yapı hem sermaye ve mülkiyetten mahrum, hem de yaşamı için işini kaybetmekle kalmayıp rekabet sonucu bütün güvencelerinin de yitirildiği büyük bir kitle olarak karşımıza çıkmıştır. Bu, "dünya pazarında" emek gücünün rolüdür. "O yüzden proletarya, sadece dünya-tarihsel olarak varolabilir, faaliyeti de tıpkı komünizm gibi sadece 'dünya-tarihsel' anlamda bir varoluşa sahip olabilir."[151]

Bilindiği gibi Marks, üretici güçlerin evrensel gelişiminin olağanüstü sonuçlara yol açtığını da belirtmişti. Ancak üretici güçlerin gelişmemesi durumunda olası sonuçları Marks, üç ana temelde ele almıştır, bunlardan ilki, eğer üretici güçlerin gelişmesi olmasaydı komünizm ancak evrensel değil bölgesel bir olgu olarak ortaya çıkardı. İkincisi, üretim ilişkilerinin ve onun üstyapıya yansıyan biçimleri evrensel olarak gelişemezdi. Başka bir deyişle, üretici güçlerin gelişememesi aynı zamanda ilişkileri de evrensel olmaktan çıkarır ve yerellikle sınırlardı. Üçüncüsü ise, ilişkilerdeki her genişleme bölgesel bir komünizmi ortadan kaldırırdı. "Deneysel olarak komünizm ancak hükmeden halkların ve 'hep birden' ve aynı andaki bir hareketi olarak mümkündür."[152] Bunun mümkünlüğü ise, üretici güçlerin gelişmesine bağlı olduğu gerçeğidir.

Bu argüman küresel kapitalizm koşullarında bir kez daha Marks'ın bu parlak düşüncesini doğrular niteliktedir. Her gün ve her saat üretici güçleri geliştiren kapitalizm, yalnız sermaye düzenlerinin onulmaz krizlere yol açmasını göstermiyor, ama aynı şekilde dünya emekçilerinin önüne gerçekleşebilir bir komünizm projesini de koyuyor.

20. Yüzyılın son çeyreğiyle birlikte başlayan yeni teknolojik gelişme, proletarya kitlesinde işsizlikle birlikte büyük bir mülksüzleşmeyi yarattı ve günlük yaşamında büyük bir yoksullaşmayı da paralel olarak getirdi. Bunun anlamı ister kol gücüne dayansın, isterse kafa veya hizmet gücüne dayansın, proletarya saflarında büyük bir yoğunlaşma, dikey ve yatay bir genişleme söz konusu olmuştur. Gerçekten "işçiden başka bir şey olmayan işçilerin" safları düne göre daha da artmıştır. Bu durum proletaryanın devrimci rolünü, ama öznel konumundan bağımsız olarak nesnel sınıf konumunu çok daha etkinleştiren bir faktör olarak karşımıza çıkarmıştır.

Yine de ortaya çıkan bu sonuç, yani emeğin üretken gücündeki bu artış, kullanım ve değişim değeri yaratan bu emeğin içeriğinde ve oynadığı rolde bir değişiklik yaratmadı. Kuşkusuz bu yaklaşım konumuza da açıklık getiren temellere sahiptir. Bu sorunun ayrıntılı boyutunu önceki bölümlerde ele almış ve incelemiştik.

6. POLİTİKA İLE TOPLUMSAL SINIFLAR İLİŞKİSİ
(Poutantzas ile bir diyalog)

Ekonomi ile politika arasındaki ilişki her zaman sınıflar çözümlemesinde en tartışmalı konu olmuştur. Birçok araştırmacı, sınıflar sorununu ele alırken ekonomik temeli ikinci plana atmış ve salt politik bir yaklaşımla soruna yaklaşmışlardır. Şimdi bu bölümde toplumsal sınıfların, politika ile ekonomi ilişkisini birlikte ele almaya çalışacağız. Bunun gerekli olduğunu sanıyoruz.

Marks, Kapital'de "kapitalist meta ekonomisi"nin tahlilini yaparken, ekonomik temelin toplumsal sınıflar sorunundaki birincil öneme sahip olduğunu özel olarak vurgular. Biz, buna sınıfın nesnel konumu da diyebiliriz. Nitekim Marks, proletaryanın temel öznesinin, ekonominin nesnel yasaları tarafından belirlendiğini ısrarla vurgulaması nedensiz değildir. Bilindiği gibi Marks'ın bu tanımına en ciddi itiraz Nicos Poulantzas'dan geldi. Poulantzas bunu "Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar" adlı çalışmasıyla yaptı. Özellikle bu eseri eleştiri konusu yapmamızın ana sebebi, politik duruşu ve "felsefi derinliliği" ile en ciddi çalışmaların başında gelmesidir. Marksizmi en ileri düzeyde, ama en olumsuz bir temelde kendi bakışı üzerinden yorumlamaya dayandırdı Poulantzas.

Marksizmin en temel kuramı, politikayı sınıf mücadelesi bağlamında ele almış olmasıdır. Marks'a göre sınıf mücadelesinden kopuk bir politika soyut bir açıklamayı ifade eder. Çünkü politika, sınıflar arasındaki ekonomik, politik, ideolojik ve kültürel bir mücadelenin bileşimidir. Siyaset gibi diğer birçok üstyapı kurumu, sınıfsal konumdan ayrı olarak ele alınamaz. Oysa Poulantzas, politikanın göreli özerkliğine vurgu yaparak, başta devlet kuramı olmak üzere bir dizi konuda ideolojik, politik ve kültürel olguları tersten hareketle ilerlemiş ve buradan sınıfların oluşmasındaki rolüne vurgu yapmıştır. Bilindiği gibi Marks, toplumsal sınıflar kavramının oluşturulmasındaki temel argüman olan ekonomik analizin (ama asla ekonomist olmayan), nesnel sınıf durumunu açıklamada belirleyici olduğunu, ancak politikanın bu nesnel konuma bağlı olarak önemli bir öğe olacağını ifade etmişti. Başka bir deyişle sınıflar savaşında politikanın belirleyici bir öğe olması ve politikaya oldukça ağırlık vermesi, ekonomik alandan uzaklaşmayı değil, bu alanın ekonomist yorumundan uzaklaşmayı gerektirecektir. Gerçekten Poulantzas, işçi sınıfına ilişkin geliştirdiği argümanlarla uluslararası düzeyde yankı yaratmıştı. Elbette o, politik ve ideolojik söylemlerden hareketle inceltilmiş ve çarpıtılmış bir tarzda "marksist" argüman-

ları kullanıyordu. Ancak Poulantzas, buradan kendine göre farklı bir sonuç çıkarıyordu.

Poulantzas'ın esas çıkış noktası şudur; o, kafa işine dayanan emek türünü, üretken bir emek türü olarak kabul etse bile, bu emek türünü, salt politik konumundan veya rolünden dolayı işçi sınıfına dahil etmektedir. Doğal olarak burada artı-değer kuramı büyük oranda görülmez kılınmıştır. Eğer sınıfın politik rolü sınırlı ise o zaman rolünü yerine getiremeyen işçiler bir sınıfı da oluşturamazlar! Anlatımıdan çıkan sonuç budur. Yani işçi sınıfının politik rolü onun sınıf belirlenmesinde temel bir düstur halini almıştır. Poulantzas bu nedenden hareketle sınıfların oluşumunda, politika ve ideolojinin belirgin, hatta belirleyici bir rolü olduğunu ileri sürmüştür. Öyle ki, kendine dayanak bulmak için Marks ve Lenin'in bazı yazılarına da başvuruyor ve çelişkiler bulmaya çalışıyordu. Oysa, Marks veya Lenin'de çelişki aramaya gerek yoktur. Marks, gerek Kapital'de gerekse Grundrisse'deki çözümlemeleri ile diğer politik yazıları arasında bir çelişkiyi değil, tersine, bir bütünü ve birbirini tamamlayan düşünceleri ifade etmiştir. (Daha sonra bilindiği gibi ülkemiz liberal sol teorisyenlerin bir kısmı da -mesela Ömer Laçiner gibi- bu yazılardan etkilenerek Marks'ın politik yazıları ile ekonomik yazılarının çelişkili olduğunu ileri sürebilmişlerdir. Sorun Lenin'de de böyledir. Zira sorunun odağında ekonomik süreçler vardır ve bu sürecin nasıl işlediği açıklanmadan diğer sorunlar, bu arada toplumsal sınıflar sorunu da çok fazla açıklanamazdı. O nedenle Marks için hareket noktası, kapitalizmin bir üretim sistemi olarak çözümlenmesi üzerine kuruldu. Ancak Marks'ın ömrü vefa etmediği için toplumsal sınıflar sorununda daha kapsamlı bir değerlendirmeye girememesi, bu temelin bizlere verilmediği anlamına gelmez.

Poulantzas, kendine dayanak bulmak için bu noktada Marks'tan bir alıntı verir. Alıntı Marks'ın Felsefenin Sefaleti adlı kitabmdandır. Marks şöyle demektedir:

"Ekonomik koşullar önce, ülkede halkın çoğunluğunu işçi

kitlesi haline dönüştürdü, sermaye egemenliği bu kitleyi bir ortak konuma, ortak çıkarlara koşulladı. Böylece bu kitle sermayenin karşısında bilinçsiz bir sınıf teşkil eder oldu, bazı evrelerini vurgulamış olduğumuz mücadele süreci içinde bu kitle giderek kendi arasında birleşir ve kendisi için bir sınıf olmak bilincine ulaşır, sınıf çıkarlarını savunmaya çalışır. Ancak sınıflararası mücadele politik bir mücadeledir."[153]

Marks, başka yazılarında da politika ile toplumsal sınıflar ilişkisini anlatan benzer belirlemeler yapmıştır. Mesela, hem Komünist Manifesto'da, hem de Boltee'ye mektuplarında şu belirlemeyi açıkça kabul eder; "proletarya belirli bir parti olmadan bir sınıf olarak varolamayacaktır."

Marks'ın son derece doğru bir tahlille ifade etmiş olduğu "ancak sınıflararası mücadele politik bir mücadeledir" belirlemesi nasıl olur da toplumsal sınıflar çözümlenmesinde ekonomiyi dışlayan bir açıklamaya dayanak olarak verilebilir? Ve bu düşünce nasıl olur da Marks'a atfedilebilir? Bu tam bir zorlamadır. Kim ne amaçla ve ne istediğine bağlı olarak Marks'dan benzer alıntılar cımbızla seçilerek her zaman bulunabilir. Ama bu kötü niyet değilse marksizmin ruhunu kavramamak demektir. Poulantzas bu açıklamalar ile Kapital'in belirlemeleri arasında da çelişkiler bulmaya çalışmaktadır. Nedeni de bu gerekçedir. Öyle ki Kapital, Grundrisse veya Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı eserlerindeki nesnel çözümlemeler ile Marks'm bu açıklamaları arasındaki çelişki bulma maharetini ilginç bir örnekle açıklar Poulantzas. Yukarda verdiğimiz alıntıdır bu. Marks, "proletaryanın belirli bir parti olmadan bir sınıf olarak varolamayacağı" ifadesinin Kapital'in tahlili ile bağdaşmadığını ve zıt bir açıklama olduğunu ifade etmektedir Poulantzas. Peki ama Marks'm bir sınıfın politik mücadelede partisi olmadan hiçbir şey olmayacağı tarzındaki açıklaması, nasıl olur da toplumsal bir sınıfın ekonomik gelişme süreci ve evrelerine ilişkin bir analize karşı çıkarılarak kendisi için bir dayanak noktası yapılabilir? Sözcüklerin bu şekilde zorlanması iyi niyetle yorulanabilir mi?

Poulantzas aynı yerde, Marks'ı tahrif ederek şöyle der; "Belirtmek istenen, bu incelemelerin sık sık, toplumsal sınıflar sorununun bilimsel incelemenin gerekliliği dikkate alınmayıp, yanlış yorumlanmış olduklarıdır."[154]

Ekonomik koşulların belirlediği ve tarih sahnesine çıkardığı toplumsal sınıflar arasındaki ilişki, hedefleri ve amaçları açısından sonuçta politik bir ilişkidir dediğimizde, buradaki ayrım sadece nesnel bir durumun tanımı anlamına gelir. Başka bir deyişle, böyle bir ayrımın tarih sahnesinde ortaya çıkışı, doğrudan doğruya ekonominin yasalarının dışavurumundan başka bir şey değildir. Sorunun özüne dayanan ekonomik bir tahlil, günlük yaşamda çatışmanın nesnel temellerini ortaya çıkarmıştır. Bu nesnel temel, sınıfların hedefleri açısından politik bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Marks'ın, Felsefenin Sefaleti'ndeki anlatımı, sınıfların ortaya çıkış sürecindeki ortak çıkarları belirtir. Sınıfm oluşum sürecindeki bu objektif gelişme doğrudan ekonomik sürecin doğal bir sonucu ve anlatımıdır. Başka bir deyişle sınıflar bu ekonomik gelişme süreci içinde ortaya çıkmışlardır. Ortak çıkarlar etrafında birleşen sınıflar, kendiliğinden bir sınıf olma süreci içinden geçerek kendisi için sınıf olma bilinciyle hareket eder ve sömürünün ortadan kaldırılması için nesnel bir devinim içinde, proletarya tarih sahnesinde yerini alır. Bu ilişki zorunlu olarak politik bir ilişkidir ve politik bir belirlemeyi ifade eder. Kuşkusuz burada, ekonomik belirlemeyi tek ve yeterli bir olgu olarak ele alan düşünceler de söz konusudur. Salt "ekonomist" bir yorumla toplumsal sınıflar, etkileyici bir unsur olarak ideolojik ve politik etkiyi bir tarafa bırakarak sorunu sadece üretim ilişkileri çerçevesinde gören yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Ki bu düşünceleri zaten Marks ve Engels mahkum etmiştir.

Toplumsal sınıflar sorununda ekonomik anlatım dediğimiz şey, sınıfların üretim ilişkileri içindeki konumudur. Zira Marks, sınıfların çözümlenmesinde üretim ilişkileri sorununu ele alırken, belirttiğimiz gibi sorunu ekonominin dar sınırları içine hiçbir zaman hapsetmedi. Öyle olsaydı kapitalizm içinde sol liberal

tezlerle yetinebilirdi. Bunu bir sistem çözümlenmesi sorunu olarak görmezdi. Oysa durum hiç de öyle değildir. Bu sorunda Marks, üretim biçiminin ortaya çıkardığı ana yapıyı ve toplumsal oluşumun temel dinamiklerini ve çeşitli güçler arasındaki ilişkileri inceledi. O nedenle, Marks, sendikalar vb. üzerine yazdığı yazılarda ısrarla üç nokta üzerinde durmuştur; bunlar ekonomik, politik ve ideolojik mücadele biçiminde formüle edilmiştir. Zira bunlara kaynaklık eden esas öğenin temelinde üretim araçları ile üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin temeli olan kapitalist üretim ilişkisi, toplumsal emeğin emek sürecindeki rolü, dolaşım sürecinde emek ürünlerinin dağılım ve transferi gibi benzer olgular olarak bir sistemin işleyişini anlatır. Bu ilişkileri belirleyen esas öğe ise, gerçek mülk edinme ile mülkiyetin özel ellerde toplanması, başka bir deyişle mülkiyetin bileşimi sorunu, dolayısıyla üretim sürecinde emeğin örgütlenmesi, bir sınıf olarak tarih sahnesinde yer alması ve işbölümünün gelişmesine paralel olarak sınıfların hareket biçimlerinin toplamıdır. Marks, toplumsal sınıfların oluşumunda sorunu, üretim ilişkilerinin çözümlenmesinde, başka bir deyişle ekonomik yapının açıklanmasında ve üretim biçimi içindeki bütün yapısal öğelerin aralarındaki ilişkilerde incelemiştir.

Dolayısıyla bir sınıfın toplumsal süreç içinde ortaya çıkışında ekonomik temel göz ardı edilerek; ne yalnızca politik, ne yalnızca ekonomik ne de yalnızca ideolojik belirlemeye gidilebilir. Bir sınıf, eğer böyle bağlantıları kopuk bir ilişki içerisinde ele alınır ve bir çözümlemeye gidilirse onun oluşumundaki esas unsur gözardı edilir ki, bu da yanlış bir değerlendirmeye yol açar.

Ekonomik boyutu ile sorunu biraz daha geliştirmek mümkündür; ilk başlangıcında kapitalist ile işçi arasında (bunları bireylerin üretim taşıyıcıları diye de ifade edilebilir) henüz sınıfsal bilinç edinilmeksizin ortaya çıkan bir ekonomik mücadele ilişkisi söz konusudur. İşçi sınıfı ilk başta değişik süreçlerden geçerek gelmiştir. Aslında Komünist Manifesto'da da belirtildiği gibi, işçilerin burjuvazi ile arasındaki mücadelesi, işçi sınıfının varolu-

şundan itibaren başlamıştır. İlk başta bu mücadele tek tek işçiler olarak başlamış, daha sonra yaygınlaşmış, bir fabrikayı ve giderek aynı sektörü ve bütün ülkeyi içine alan eylemliliklere dönüşmüştür. Ama yine de işçiler hâlâ dağınık bir gücü ifade etmektedirler. İşçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki "kişisel çatışmalar" giderek "iki sınıf" arasındaki çatışmalara dönüşmüştür. Kendiliğinden yürütülen ekonomik mücadele biçimi ilk başlarda ortaya çıkan işçi ile kapitalist arasındaki ilişkiye çok benzemez. Kendiliğinden sınıf eylemi kendisi için bir sınıf eyleminden ayrıdır. Burada bilinç öğesi geri ve çarpıktır. Henüz kendisi için bir sınıf bilinciyle hareketi söz konusu değildir. Kuşkusuz burada artık ekonomik mücadele boyutu kendiliğinden bir mücadele değil, bilinçli, kendisi için bir mücadele boyutudur. Daha açık bir ifadeyle işçi sınıfının politik bir parti aracılığıyla hem ekonomik mücadelesini (ekonomik mücadeleye araç olan sendikaların örgütlenmesi olsa da, onu bir partinin yönlendirmesinde sürdürmesi önemlidir), hem de politik mücadelesini sürdürmesi gerçekliğidir.

Poulantzas, Marks'ın, özellikle politik yazıları için bir anlam karışıklığından bahsetmektedir. O sözde Marks'ın hem toplumsal ilişkiler konusunda, hem de toplumsal sınıflar sorununu üzerinde yaptığı açıklamalarının temelinin "saf" bir üretim biçimi açısından ortaya koyulduğunu ileri sürebilmiştir. Önce isterseniz Poulantzas'ın söylediklerine bakalım: "Gerçekte Marks'ın politik yazılarında, bu yazıların çifte kuramsal statülüklerinden kaynaklanan anlam karmaşaları ilk okuyuşta göze çarpar. Bu yazılar, hem toplumsal oluşumlara ilişkindirler, hem de buna paralel olarak toplumsal sınıflar sorunsalını 'saf' üretim biçimi açısından ortaya koymak gayretini taşırlar."[155]

Oysa bütün bunlar Marks'ı eleştirme adına zorlama tezlerdir. Başka bir deyişle suni ayrım noktalarını yaratmayı amaçlayan tespitlerden ileri geçmez. Marks'ın yalnız sınıf kavramı sorunsalında değil, bütün ekonomik tahliller sorunsalında da, içinde yaşanılan toplumun politik, kültürel ve tarihsel şekillenişini sürek-

li dikkate alan bir analizci olduğu bilinir. Elbette toplumun hem doğa ile hem de insanlık tarihiyle ilgili olarak ortaya çıkan ilk veriler, başka bir deyişle, öncelikle karşımıza gelen nesnel olgular ve bu olguların incelenmesi, Marks'ın ilk başta gelen hareket noktası olmuştur. Zira bu ilk ilişkiler, sürekli olarak insan yaşamını belirleyen ekonomik ve toplumsal ilişkilerin toplamıdır. Ama yine de bu öngörünün yanı sıra Marks, bilindiği gibi kapitalist üretim biçimi çözümlemelerinde yalnız ekonomik verileri kullanmamış, aynı zamanda matematikten, kimya ve fizik bilgilerine, oradan tarih ve sosyal bilgilere, hatta edebiyat bilgilerine kadar hemen hemen toplumların oluşumunda rol oynayan bütün verileri birlikte kullanmıştır. Nitekim can yoldaşı Engels bu konuda şunları yazmıştır; ".. .burjuva toplumunun tarihini yazmadan, ekonominin tarihini yazmak mümkün değildir."[156] Aynı yerde devamla Engels şöyle der; "Fikirler zinciri, söz konusu tarihin başladığı şeyle başlamalıdır ve bunun sonraki gelişmesi, tarihsel seyrin soyut ve teorik bakımdan tutarlı bir biçimde yansımasından başka bir şey olmayacaktır."[157]

Bu noktalardan hareket eden Marks ve Engels, "karşımıza çıkan ilk ilişki olan ekonomik ilişkidir ve biz de buradan başlamak durumundaydık" demişlerdir. Bu açıklamalardan sonra Poulantzas, Marks ve Engels'in ekonominin dışındaki süreçleri dikkate almadığını belirtmesi haklı bir zemin değildir. Poulantzas, toplumsal sınıfların oluşumunda Marks'ın "tarihsel kalıtımsal" olguları dikkate almadığı biçimindeki açıklaması doğru olmadığı gibi, toplumsal sınıflar olgusu salt ekonomik bir olgu da değildir. Kaldı ki ekonomi sonuçta sınıflararası, başka bir deyişle insanlar arası ilişkileri inceler. Engels'in belirlediği gibi "iktisat, nesneyi incelemez, insanlar arasındaki ilişkileri inceler; oysa bu ilişkiler, her zaman nesneye bağlıdırlar ve nesne gibi gözükürler."[158] Bu noktada yine Engels'in önemli bir belirlemesi daha vardır. Joseph Bloch'a (1890) yazdığı bir mektupta şöyle der; "Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte belirleyici etken, son aşamada, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne

Marks ne de ben hiçbir zaman daha fazlasını iddia ettik. Eğer sonradan herhangi biri, çıkıp da ekonomik etken tek belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. İktisadi durum temeldir. Ama çeşitli üstyapı öğeleri -sınıf savaşımının siyasal biçimleri ve sonuçları- savaş bir kez kazanıldıktan sonra, kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar vb. hukuksal biçimler, hatta bütün bu gerçek savaşımların, savaşıma katılanların beynindeki yansıları, siyasal, hukuksal, felsefi teoriler, din anlayışları ve bunların daha sonraki dogmatik sistemler halindeki gelişmeleri, hepsi de tarihsel savaşımların gidişi üzerinde etki yaparlar ve birçok durumda ağır basarak onun biçimini belirlerler."[159]

Demek ki Marks ve Engels, sınıflar çözümlemesinde olduğu gibi, bütün diğer çözümlemelerinde sorunu salt veya "saf" rafine edilmiş bir ekonomik süreçle açıklamamışlardır. Poulantzas'ın bu eleştirisi hem haksız, hem de tamamıyla mesnetsizdir. Marksistler sorunların çözümünde ekonomi politik ile işe başlarken, o ülkenin tarihsel süreçlerinin yanı sıra, politik ve sosyal özelliklerini de incelerler. Elbette ekonominin çıkış noktası o ülkenin ekonomi politik haritasıdır. Bu konuda daha fazla ayrıntı için Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya başvurulabilir. Marks, ekonomi politikte, "toplumsal eylemin temeli ve öznesi nüfustur" der, ama bunun yanıltıcı olduğunu belirtir. Çünkü nüfusu oluşturan sınıfların göz önünde tutulması gerektiğini belirtir. Aksi taktirde, bu dikkate alınmazsa, nüfusun sadece soyut bir kavramdan ibaret olarak görmüş oluruz. Ama Marks'a göre sadece nüfusu görmek yetmez. Zira nüfusun içinde ücretli emek ve sermaye gibi sınıfları hesaba katmadan, soyut bir sınıftan bahsetmiş oluruz ki, bu boş bir tümceyi geçmez. Elbette bu düşüncelere ulaşabilmenin yolu, ekonomik konumun açıklanması ile olanaklı hale gelmiş olmasıdır.

Poulantzas'ın en çok itiraz ettiği bir başka nokta da şudur. O şöyle diyor: "Marks'ın, iki düzeye bölünmüş görünen, ekonomik mücadeleyi politik sınıf mücadelesinden ayırması ve sınıf-

ların ancak politik mücadele düzeyinde tam olarak varlıklarını kabul edere benzemesidir."[160] Poulantzas devamla ekonomik-sendikal mücadele için, Marks, "kendiliğinden sınıfı" söz konusu etmektedir, politik mücadele için de, "kendisi için sınıfı" söz konusu etmektedir. O, "kendisi için sınıf" için "oluşturulmuş sınıf" tabirini de kullanmaktadır. Marks'ın bu ayrımlarına itiraz eden Poulantzas, Marks'ta çelişkiler yakalamaya devam ediyor. Kapital ile Felsefenin Sefaleti veya Komünist Manifesto arasında bir çelişki olduğunu ileri sürmeye çalışıyor. Poulantzas'a göre, "kendinde sınıf" ile "kendisi için sınıf" arasında yaptığı ayrım ve ikisi arasındaki bağın nasıl kurulacağı sorunu Marks'da açık değildir, demektedir. Poulantzas'm anti-tarihselci bir marksist olarak temel kaygısı, bu belirsizliğin marksizmin ekonomist bir yorumuna açık kapı bırakması iddiasıdır; yani sınıfların kendiliğinden, (ekonomik) hareketlerinin sınıf mücadelesinin politik aktörleri haline gelmelerini sağlayacağını varsayar Poulantzas. Ancak bu noktada Marks ve Engels'de yeterli bir analiz olmasa da, biz marksist analizin bütünselliği içinde sorunu doğru kavrayabiliriz. Bence soruna Poulantzas noktasından bakarsak, bu ekonomist bilinç ve hareket düzeyini de aşamaz. Nitekim bu noktada, yani sınıfın kendiliğinden hareketinin, ekonomik-sendikal boyutlarını neden aşamayacağını en parlak bir şekilde Lenin göstermiştir. Lenin Ne Yapmalı isimli çalışmasında bu sorunu berrak bir şekilde analiz etmiştir.

Belirttiğimiz gibi Marks, tarihsel oluşumun momentleri olan ekonomik süreçlerin incelenmesi veya toplumsal oluşum süreçlerinin değerlendirilmesi üzerinden hareketle toplumsal sınıfların analizini yapmıştır. Engels'in de belirttiği gibi, tarihsel oluşumlarda ilk ilişki ekonomik ilişkidir ve bu ilişki üzerinden bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, kapitalist üretim biçimi sürecinde iki sınıfın, proletarya ile sermaye sınıflarının ilişkisi henüz ilkel bir ilişkidir. Emekçi sınıfın ortak hiçbir temele sahip olmayan sermaye sınıfı ile doğasından gelen bir çatışma içine girmesi, analizciler için ilk çıkış noktasıdır. Bu ortak çıkar-

lara dayanmayan, tersine, günlük üretim ilişkileri içinde çatışma içinde olan nesnel bir süreçtir. Başka bir deyişle bu ilişki, insan iradesinin dışında objektif bir karşı karşıya geliştir. Zira bu karşı karşıya gelişin temelinde, bütün maddi zenginlikleri emek harcayarak üreten sınıf ile bu maddi zenginliklere el koyan burjuvazi arasındaki fiilen ortaya çıkan sınıflararası çatışma vardır. Henüz proletarya çok fazla ne istediğini bilen bir sınıf olmadığı için, dolayısıyla bilinçli bir sınıf da değildir. Proletaryanın ilk kendiliğinden eylemlerinde, ağır bir sömürü karşısında ya makineleri parçalamak ya da patronları öldürmek olmuştur. En ileri sınıf talebi, ya daha fazla ücret talebidir ya da bir kısım sosyal hakların elde edilmesine dayanan taleplerdir. Yani sınıfın mücadelesinde sınırlandırılmış bir perspektif vardır. Bu da zaten, egemen sistemin sınırlarını aşamayan ekonomik ve sendikal mücadele demektir.

Toplumsal mücadele sürecinde proletaryanın bu hareketini Marks, kendiliğinden sınıf hareketi olarak ve bu hareketin biçimini de ekonomik hareket olarak değerlendirmiştir. Ancak proletaryanın kurtuluşunun ekonomik-kendiliğinden mücadele ile değil, esas olarak siyasal mücadele ile mümkün olabileceğini belirleyen tarihi bir perspektiftir. Burada işçi sınıfının bilinçli bir eylemi vardır. Hedefinin ne olduğunu bilen, egitilmiş ve bilinçli, dolayısıyla örgütlenmiş bir sınıf vardır artık karşımızda. Kuşkusuz bu sınıfm tümünü kapsamaz. Kapsamasına gerek de yoktur. Ancak sınıfın öncü ve etkin olan bu motor gücü ile kendi öz partisi arasında kurulmuş bir ilişkiye dayanır. Bu ise eylemsel süreçte sınıfm ağırlık merkezini devrimci olan politika ile buluşturabilir ve bu da eşdeğer bir ilişkidir. Yine de bu sorun oldukça tartışmalıdır. Bunu başka bir çalışmanın konusu da yapabiliriz. Ama toplumsal mücadelenin dinamiği ve gelişim seyri bu noktaya doğru evrilmek zorundadır diye düşünmek gerekir.

"Kendiliğinden sınıf", yerini "kendisi için sınıfa" bırakmak zorundadır. Ama her zorunluluk o gerçeğin bizzat kendisi değildir. Nihayet bu sınıfm öncü gücünün iradi çabasına da bağlıdır.

Fakat Marks, bu nesnel nedenlerden dolayı proletaryanın zorunlu olarak sınıf bilinçli bir noktaya geleceğini, gelmek zorunda olduğunu ve yine bu nedenle siyasal eyleme geçmek durumunda kalacağını önemle vurgulamış ve bu anlamda siyasal mücadelenin önemine atıfta bulunmuştur. Çünkü ona göre işçi sınıfının eylemlerinin karakterinin politik bir nitelik taşıdığını her zaman vurgulamış olması nedensiz değildir. Marks şöyle demektedir; "... her sınıf hareketinin, zorunlu olarak siyasal bir hareket olduğunu ve her zaman böyle olmuş olduğunu bile anlamamış"[161] diyerek Bakunin'i ağır sözlerle eleştirir.

Siyasal mücadelenin partisiz olamayacağını bilen Marks, bu nedenle "proletaryanın belirli bir parti örgütüne sahip olmadan bir sınıf olarak varolamayacağını" Boltee'ye 1871'de yazdığı mektupta vurgulamıştır. Ama yukarda da belirttiğimiz gibi, aklı başında hiçbir analizci, Marks'a, "Marks sınıf analizini parti şartına koşarak açıklıyor" diyerek saldıramaz herhalde. Burada anlaşılması gereken "kendisi için sınıf" olması gereken bilinçli bir proletaryanın, olmazsa olmaz koşulu olan parti örgütlenmesine kavuşması zorunluluğudur.

Kanımca Poulantzas, bu ayrımsal süreci anlamakta zorlanıyor gibidir. Sınıfların varoluşu sürecindeki ekonomik ve toplumsal koşullar ile sınıfları "sınıfsal mücadele" sürecindeki ayrımlaşan özgünlüklerini kavrayamıyor ya da kavramak istemiyor. Marks, ekonomik, politik ve ideolojik mücadeleyi toplumsal ilişkiler sürecinin bütünü içinde ele alırken, bu mücadele biçimlerinin birbirinin özdeşi olmadığını, dolayısıyla farklılıklar taşıdığını belirtmişti. İşte Poulantzas tarafından anlaşılmayan da bu "yalıtık" durumdur. Bu nedenle o şöyle yazıyor; "O halde Marks, burada bu bölmeyi bunu doğrudan sınıf kavramının kuramsal oluşum süreci üzerine, bir tür yapıştararak yapıyor."[162] Görüldüğü gibi Poulantzas, farklı olan bu mücadele biçimlerini smıf kuramının analizinin dayandığı nesnel ekonomik temel üzerinden yapılmasına karşıdır. Doğrudan sınıf kuramının oluşum süreci üzerine "yapıştırarak" yapmak istediği budur. Zira

Poulantzas'ın en büyük yanılgısı Marks'ın sınıf kuramını, nesnel bir süreç olan ekonomik analiz üzerine geliştirmiş olmasına itirazıdır. Daha önce de belirtmiş olduğum gibi, o, toplumsal sınıf tahlilinde ekonomi dışı olgulara diğerinden fazla bir önem vermektedir. Yine Marks'ın politik sınıf mücadelesine aşırı vurgu yapması Poulantzas için "ekonomiciliğe ters" (aynı yerde) olarak değerlendirilmiştir. O, politik mücadelenin Marks tarafından önemsenmesini "aşırı politikleştirici" biçimini tırnak içine alarak eleştirmiştir. Ama bunların hiçbiri Marks'ın değerlendirmelerini gölgeleyemez.Kuşkusuz Marks'a göre tarihin temelini sınıflar mücadelesi oluşturur. Başka bir deyişle proletaryanın sınıf bilincinin elde edilmesine dayanan politik mücadeledir bu. Bunu biraz daha açalım isterseniz; toplumsal sınıfların temel öznesi, üzerinde şekillendikleri ekonomik-toplumsal süreçlerin kendileridir. Ancak bu süreçler, insan iradesinin dışında oluşan nesnel süreçlerdir. Bu süreç böyle bir sınırda kaldığı müddetçe ilerlemesi de olanaksızdır. Nesnellik, sorunu anlamak için bir veri verir bize. Daha fazlasını değil. İşçi sınıfı hareketinin sınıf bilinçli harekete dönüşebilmesi için, proletaryanın "kendiliğinden sınıf" olmaktan çıkıp "kendisi için sınıf" olma düzeyine kavuşması gerekir. Bu olmadan olanaksızdır. Bunun için politik ve ideolojik mücadele süreci gereklidir. Zira daha sonra Lenin'in geliştirdiği "dışarıdan" bilinç taşıma esprisinin temelinde de bu nokta vardır. Bunun çerçevesi sınıflararası mücadele çerçevesidir. Tarihsel süreçler bir tür politik ve ideolojik mücadele süreçleridir. Nitekim Poulantzas, Lenin'i tam da bu noktada suçlamıştır. O, Lenin'e "politikaya ekonomiyi tepeden yönetmekle suçlayarak saldırmış olduğu analyışı söz konusudur" demiştir.[163]

Bu konuya ilişkin özetle söylemek gerekirse Poulantzas, Marks'ın "kendiliğinden sınıftan", "kendisi için sınıf" sürecine evrilmesini, "Marksçı toplumsal sınıf kuramcılarını yıllarca yanlışlığa sevk etmiş..."[164] diyerek suçlamıştır. Bu suçlama tümüyle yanlıştır.

Sınıfların toplum içinde bulundukları konumlarını belirlemek

kuşkusuz önem taşır. Üretim biçimi içinde ortaya çıkan iki temel sınıf olan proletarya ile burjuvazi arasında, henüz sınıfsal sürecini tamamlamayan toplumsal oluşumlar da vardır. Nitekim bunlar, proletaryanın oluşumunda çok farklı ve sancılı süreçler içinde yaratılmış bir tarihsel gelişmeye dayanmıştır. Buradan çıkarılacak sonuç önemlidir. Zira Poulantzas bu noktada nesnel-tarihselci perspektife dönük doğru olmayan eleştiriler de getirmiştir. Poulantzas'ın belirtmiş olduğu şu tespitin, bahsedilen bu gelişim içinde yeri doğru olarak ele alınamaz. O şöyle diyordu; "Bu sorunun (belirttiğim ara sınıflar sorununun BN), üretim biçimi ile toplumsal oluşum arasında kesinlikle kuramsal ayrım yapmayan, kesin olarak tarihselci perspektifteki ele alınış tarzını biliyoruz. Bir sınıf ancak, özgün bir 'sınıf bilincine' sahip olduğu, bir parti olarak özgünleştiği vd... takdirde seçik ve özerk bir sınıf olabilir."[165]

Poulantzas, daha önce atıfta bulunduğumuz Marks'ın, toplumsal oluşumlar içinde sınıfların politik örgenleşmesine veya proletaryanın "kendisi için sınıf" olma sürecindeki "bilinç" unsuruna atıfta bulunarak, ekonominin nesnel gelişme süreçlerinde ortaya çıkan sınıfların oluşumunu görmezlikten gelebilmektedir, belirlemesini yapmıştır. Kuşkusuz Marks, yukarıda söylediğimiz gibi, toplumsal oluşum içinde sınıfların hareketini incelerken, ekonominin nesnel yasalarını bir tarafa itmedi. Elbette politik örgenleşmenin rolünü de reddetmedi. Ama yine de bu duruma karşın Poulantzas, "Bu soruya zaman zaman getirilen çözümler yukarıda işaret edilen sınıf kavramı kuramının oluşturulmasına ilişkin anlam karmaşıklarından etkilenmişlerdir"[166] diyebilmiştir. Oysa burada hiçbir biçimde bir anlam karmaşıklığı yoktur.

Kısacası Poulantzas marksist sınıf kuramını en olmayan yerden çarpıtmış ve doğru olmayan noktadan eleştirmiştir.

BÖLÜM 5

İŞÇİ SINIFI VE BEYAZ YAKALILAR

1. ÜRETİM SÜRECİ AÇISINDAN HİZMETLİLER YA DA KAFA EMEKÇİLERİ

Bu bölümü farklı boyutlarıyla ele alacağım. Ancak burada üretim süreci açısından sınıfsal konumun açıklığa kavuşturulmasını gerekli görüyorum.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi kapitalizmde üretken emeğin esas olarak artı-değer üreten emek olduğunu belirtmiştik. Ancak sorunun bu noktada sınırlandırılamayacağını, üretkenliğin aynı zamanda ücretli emekçiler olarak sermayeyi büyüten bir işlevi olması da gereklidir. Emeğin üretkenliği biraz da bu boyutu ile ele alınmalıdır. Bu nedenle enformal sektör alanında çalışanların emek türlerinin üretken emek içinde değerlendirilmesi gerektiğini daha önce belirtmiştim. Şimdi burada ticaret, muhasebe, yöneticilik, sekreterlik, öğretmen, memur, bankacı, sigortacı, sağlıkçı vb. çok sayıda iş alanlarında çalışanların artı-değer üretmemesine rağmen bu emek türlerinin neden üretken olduklarını veya neden onları üretken olmaktan çıkarmadığım açıklamaya çalışacağım.

Şimdi burada bilinen bazı gerçekleri tekrarlayalım; üretim

sürecinde yaratılan maddi değerler (metalar) üretildikten sonra pazara sürülür. Pazara gidip tüketiciye ulaşana kadar çok farklı işlemlerden geçer. Bu sırada depolamadan muhasebeye ve dağıtıma kadar birçok işlem gerçekleşir. Ortada metanın hareketinde geniş bir işlemler süreci vardır. Üretimden transferine kadar... Burada konumuzun anlaşılması için bir belirleme daha yapmamız gerekli. Bu da yeni üretim sürecinde değişik emek güçlerinin rolüdür. Marks, Kapitalin ikinci cildinde, daha önceki bölümde belirttiğimiz gibi "yeniden üretim sürecinin kendisi üretici olmayan işlevleri de içerir" demişti.[167] Bilindiği gibi Marks, daha çok üretim sonrasındaki sürecin, başka bir deyişle dolaşım ve transfer sürecinin işlevlerini açıklamak için bu belirlemeyi yapmıştı. Bu tür sektörlerde (dolaşım süreci içinde) çalışanların durumuna en iyi örnek olarak ticaret alanında çalışanlar verilmiştir. Bu örnek diğer tüm beyaz yakalılar açısından da bir örnek teşkil eder. Şimdi bu sorunu incelemeye çalışalım. Ticaret alanında çalışan ve artı-değer üretmeyen emekçilere ilişkin sınıfsal çözümleme Kapital'in III cildinde yapılmıştır. Marks bu konuya ilişkin olarak şunları söylemiştir:

"Bir bakıma, bu gibi ticaret işlerinde çalışanlar, diğerleri gibi ücretli işçilerdir. Her şeyden önce, bunların emek gücü, gelir olarak harcanan parayla değil, tüccarın değişen sermayesi ile satın alınmıştır ve dolayısıyla bu güç, özel hizmetler için değil, kendisine yatırılan sermayenin değerini genişletilmesi amacıyla satın alınmıştır. Sonra, onun da emek gücünün değeri ve şu halde ücreti, diğer işçilerinki gibi belirlenmiştir, yani emeğinin ürünü ile değil, onun özgül emek gücünün üretim ve yeniden üretiminin maliyeti ile belirlenmiştir."[168]

Gerçekten de tüccar, metaların dolaşım sürecinde ve diğer yerlerde üretilen ve artı değerden aldığı bölüm, kendi çalıştırdığı işçilerin sömürülmesine ve karşılığı ödenmemiş emeklere el konmasına yol açmıştır.

"Tüccar sermayesi ile artıdeğer arasındaki bağıntı, sanayi sermayesi ile artıdeğer arasındaki bağıntıdan farklıdır. Sanayi

sermayesi, başkalarının karşılığı ödenmeyen emeğine doğrudan doğruya el koyarak artıdeğer üretir. Tüccar sermayesi, artıdeğerin bir kısmına, bu kısmı, sanayi sermayesinden kendisine aktararak sahip çıkar."[169]

Ticaret işinde çalışan işçinin konumunu Marks, daha ayrıntılı olarak şöyle belirler:

"Ticaret sermayesi, yeniden üretim sürecinde, ancak değerleri gerçekleştirme işlevi aracılığı ile, sermaye olarak iş görür ve böylece, toplam sermaye tarafından üretilen artıdeğerden pay alır. Bireysel tüccarın elde edeceği kâr kitlesi, bu süreçte kullanabileceği sermayenin kitlesine bağlı olup, çalıştırdığı kimselerin karşılığı ödenmeyen emeği ne kadar fazla olursa, o kadar fazla sermayeyi satın alma ve satma işinde kullanabilir. Tüccarın parasını sermaye haline getiren işlev, büyük ölçüde, bu işte çalıştırılanlar tarafından sağlanır. Çalıştırdığı kimselerin karşılığı ödenmeyen emeği artıdeğer yaratmamakla birlikte, onun bu artıdeğere el koymasını sağlar ve bu da, sonuçta sermayesi bakımından aynı şey demektir. Bu nedenle de o, tüccar için bir kâr kaynağıdır. Aksi halde ticaret hiçbir zaman büyük ölçekte ya da kapitalist biçimde yürütülemezdi. Tıpkı, işçinin karşılığı ödenmeyen emeğinin, üretken sermaye için doğrudan doğruya artıdeğer yaratması gibi, ticari ücretlilerin karşılığı ödenmeyen emeği de, tüccar sermayesi için bu artıdeğerden bir pay sağlar."[170]

Bu uzun alıntılar ardından şu sonuçları çıkarmamız gerekir artık:

Bu enformal alanda çalışan emekçiler, doğal olarak işçi sınıfının bir parçasıdır ve onun içinde mütalâa edilmelidir. Bunlar doğrudan artı-değer üretmedikleri halde ücretli çalışanlar olarak, kapitaliste artı değerden pay aktaran emekçi kategorisini oluştururlar. Sanayi sermayesi başkalarının ödenmemiş emeğine doğrudan el koyarak artı-değer ürettiği halde, ticaret sermayesi, artı değerin ancak bir bölümüne el koyar. Marks'ın söylediği gibi, işçiye, doğrudan doğruya artı-değer yaratma aracı damgasını vuran özgül bir toplumsal üretim ilişkisidir. Burada ortaya çıkan

emek gücünün, ticaret sermayesini yeniden üretim sürecinde sermaye olarak büyüten bir işleve sahip olduğu anlaşılabilir. Gerçekten ticarette çalışan emekçinin sayesinde "... tüccarın parasının sermayeye dönüştüren işlevin kendisi, büyük ölçüde" bu çalışanlara bağlıdır. Belirtmiş olduğumuz gibi, bu alanda çalışan işçi, artı-değer yaratmaz, ama bizzat bu emeğin işlevi artı-değer elde edilmesine vesile olur. Doğal olarak bu süreç hem sermayenin hem de karın yaratılmasında aracı bir emektir.

Şimdi bu örneği, yani doğrudan artı-değer yaratmayan (sanayi proletaryası dışındaki) bütün sektör çalışanları için de ele alabiliriz. Genel anlamda beyaz yakalı veya kafa emekçilerinden başlayan ve hizmet çalışanlarına kadar uzanan geniş emekçi kesimler için bunu uygulamak mümkündür. Elbette türdeş olmayan sınıf farklılıklarını unutmadan.

Marks, maddi üretimin yanı sıra (yani doğrudan artı-değer ile elde edilen bir meta üretimi anlamında), ayrıca bir de maddi olmayan üretim alanından bahsediyordu. Bir kağıt veya şişe üretiminin yanı sıra, bir de öğretmen örneğinden hareket ederek "eğitim fabrikasından" bahsediyordu. Aslında bunu doğrudan hizmet alanında adeta bir "meta üretimi" olarak da adlandırabiliriz. Burada "meta" bir hizmet alanıdır. Hizmet konusunu Marks, "Artık-Değer Teorileri" adlı eserinde "... emeğin sağladığı özgül bir kullanım değeri için kullanılan" bir terim olarak belirtmişti. Bu hizmet üretiminin aktivite biçiminde olduğunu, dolayısıyla bunun "... makineden, bir saatten" farklı olmadığını ifade etmişti.

İşgücünün bir meta olduğu gerçeğini daha önce görmüştük. Durumun kendisi, yani belirli bir amaca dönük yürütülen faaliyet (iş) için de durum aynıdır. Sözgelimi, et almak istediğimizde kasaba gideriz. Belirli bir para karşılığında kasabın yarım saatini satın alırız. Bu aynı zamanda, yarım saatlik faaliyetin de satın alınmasıdır. Kasap, berber, manav, ayakkabı tamircisi veya benzer herhangi bir faaliyet alanı, işçinin işgücünü satın almak ve onun hizmetini tekrar müşterilere satmak için kullanır. Bu tür işletmelerde yürütülen hizmet faaliyetleri, tıpkı maddi bir eşya gi-

bi (meta gibi) üretilip pazarlanır. Böylece pazardaki mübadele edilen bir meta gibi bir değere sahiptir. Demek ki hizmet biçiminde ortaya çıkan faaliyet de bir değere sahiptir ve dolayısıyla bu alanda çalışan emekçiler de, bir meta gibi hizmet üreticileri olarak işçi sınıfının doğal parçası olarak düşünülmelidir. Yeri gelmişken burada Karl Marks'ın hizmet tanımına yeniden dönerek bir açıklama daha yapalım. Marks, hizmet kelimesini şöyle açıklar:

"Emeğin (emek gücünün) diğer herhangi bir mal gibi ortaya koyduğu özel kullanış değerini işaret etmek için kullanılan bir deyimden başka bir şey değildir. Bununla beraber, bu hizmet bir nesne şeklinde değil de, bir faaliyet şeklinde sağlayan emeğin kullanış değerini işaret etmek için ileri sürülmüş özel bir deyimdir bu."[171]

Gerçekte Marks, hizmet alanını hem kullanım değeri olarak hem de değişim değeri olarak ele alıp şu belirlemeyi de yapmıştır:

"Böyle hizmetlerin bir kullanım değeri ve üretim maliyetleri nedeniyle bir de değişim değeri vardır. Tüketilebilir maddeler olarak ele alındığında, mal biçiminde varolan tüketilebilir madde bulunur. Dolayısıyla tüketilebilir maddelerin toplam miktarı, tüketilebilir hizmetler olmadan olacak miktardan her an daha fazladır. İkincisi, ancak, değer de daha fazladır, çünkü bu hizmetler için verilen metaların değerine eşittir."[172]

Hizmetin, pazarda tüketilebilir bir madde olarak bulunabileceğini söyleyen Marks, aktif bir faaliyet olarak hizmetin de aslında bir işgücü olarak meta olduğunu belirtmiştir. Aynı yerde Marks, "emekçinin kendisi emek, yani hizmet biçiminde sağlanan metalar... satın alabilir"[173] diyerek sorunu daha da anlaşılır hale getirmiştir.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, beyaz yakalıların emekçi sınıflar içinde mütalâa edilemeyeceğine ilişkin en önemli itiraz noktası, doğrudan maddi üretim sürecinde artı-değer üretmeyen konumda olmasıdır. Sorun daha çok böyle ele alın-

mıştır. Aslında bu yaklaşım biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, bu düşüncenin kaynağı, işçi sınıfının konumunu tek tek bireysel bir işgücü olarak gören anlayışlarda saklıdır. Birleşmiş bir emek gücünün, üretime muhtelif şekilde katkıda bulunması veya katılması olarak anlaşılmaz. Burada önemli olan üretimin toplumsallaşması gerçeğidir. Bu üretime herkes bilfiil kendi kolları veya ayaklarıyla katılmayabilir. Ama yine de bunlar "kolektif" bir iş sonucunda bir değer ortaya çıkarırlar (ürün veya hizmet) ve bu nedenle üretici bir karakterlere sahiptirler. Bu konuyla ilgili Marks'ın değerlendirmesi şöyledir:

"Tüm emek sürecinin gerçek kaldıracı bireysel işçi değildir. Aksine, toplumsal olarak birleşmiş emekgücü ve tüm üretim aygıtını oluşturan rekabet halindeki muhtelif emek güçleri metaların doğrudan üretilmesi sürecine çok farklı biçimlerde katılırlar. Bazıları elleriyle, bazıları kafalarıyla birisi menajer, mühendis, teknoloji vb. bir diğeri müfettiş, üçüncüsü kol emekçisi ya da ağır işçi olarak çalışır. Sayıları gün geçtikçe artan emek türleri üretken emek kavramma dahil olurlar ve bu emeği sarfedenler de üretken işçi olarak, yani sermaye tarafından doğrudan sömürülen ve sermayenin üretim ve genişleme sürecine tabi olan işçiler olarak sınıflandırılırlar."[174]

Ama Marks bu çalışanı iki nedenle ücretli işçi sayar:

1) Burada çalışan işçinin emekgücünün karşılığı, tüccarın gelir olarak harcanan parasıyla değil, değişken sermayesi ile ödenmektedir.

2) Bu işçinin ücreti ya da ortaya koyduğu emek gücü karşılığı, diğer işçilerin yarattığı değerle (ürünle) değil, "özgül emekgücünün üretimi ve yeniden üretiminin maliyetiyle belirlenir."[175]

Şimdi önemli olan nokta şudur: üretken olan sanayi işçisi de dahil olmak üzere, üretken olmayan büro elemanı veya ticarette çalışanlar ile memur olarak çalışan bütün ücretli emekçiler, aynı sistem tarafından sömürüye tabii tutulmuşlardır. Aslında burada her iki kesimde ortaya koydukları emek güçlerinin yarattığı değere el koyulmuştur. Bunların karşılığı ödenmemiş, sözgelimi

bir cam işçisi kol ve ayaklarını kullanarak ürettiği bir bardak veya ürettiği bir sürahi için kullandığı emek zamanına artı-değer olarak el konmuştur. Bir büro elemanı veya kamu emekçisi ise, üretken olmayan emek sürecinde yer almış ve onun da emeğine karşılığı ödenmeden, başka alanlarda üretilen artı değere el konmak suretiyle el konmuştur. Nitekim Marks, "Kapitalizmde Maddi Olmayan Üretim Alanındaki Belirtileri" başlığıyla sorunu iki boyutta değerlendirmiştir: bunlardan birincisi, kullanım değerinin metalarda sonuçlanmasıyla ortaya çıkan tümüyle sanat eserlerinin durumuyla ilgili olanıdır. Marks, burada Ansiklopedi örneğini ele alır. Ansiklopediyi yazanın, parayla yazı yazan bir grup başka yazarı sömürdüğü zaman ortaya çıkan örnek olarak ele alınabileceğini belirtmiştir. Aslında bu sürecin kapitalist üretime bir geçiş biçimi olduğunu ifade etmiştir. Bu biçimlerin, bilimsel, sanatsal, uzman veya zanaatkarların çalışmasının kolektif ticaret sermayesine yol açtığını söylemiştir. İkincisi ise, "üretim, tüm çalışan sanatçıların, aktörlerin, öğretmenlerin, doktorların, papazların vb. durumunda olduğu gibi üretim eyleminden ayrılmaz." Burada kapitalist üretim biçiminin küçük çapta saptandığını söylemek bir abartı değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, eğitim kurumlarındaki öğretmenler, kurumun işverenleri için üretici birer emekçidirler. Çünkü okul sahibi sermayesini öğretmenlerin işgücünden elde etmektedir. Bu durum diğer iş alanları olan sinema, tiyatro, lokanta vb. gibi sektörler için de geçerlidir. Zira lokantada çalışan bir garson müşterisiyle hizmet tarzında bir ilişki içindedir. Aynı şekilde bir tiyatrocunun izleyiciyle (müşterisiyle) ilişkisi bir sanatçının ilişkisidir, ama işvereniyle ilişkisinde üretici bir emekçi ilişkisidir, vb. vb...

Sorunun daha iyi anlaşılabilmesi için çarpıcı bir örnek daha verelim: ülkemizde de yaygın olarak kullanılan, kayıt dışı ekonomi içinde belirtilen temizlik sektöründeki gelişmeleri inceleyelim. Çok sayıda varoşlardan gelen emekçi kadın, işverenlerin bürolarına veya fabrikalarına temizliğe giderler. Bu sektör Avrupada daha da yaygındır. Özel hizmetçiler olarak da adlandırılan

bu kesimlerin üretkenliği hangi koşullarda ortaya çıkmaktadır? Eğer özel temizlik işinde çalışan bir emekçi, fabrikada veya benzer herhangi bir işyerinde temizlikçi olarak çalışıyorsa (buna okullardaki müstahdemleri de katabiliriz) o, üretici bir emekçi olarak değerlendirilebilir mi? Evet. Çünkü o özel bir hizmetçi statüsünde değildir artık. Neden? Nedenlerden birincisi, işgücünün karşılığını ücret olarak almasıdır. İkincisi, ücret herhangi bir zenginin evindeki özel hizmet karşılığı bir gelirden ödenmemesidir. Tersine ödenen ücret, işverenin değişken sermayesinden ödenmiştir. Üçüncüsü ise, işverenin yatırılan sermayesinin değerini büyütmek ve genişletmek için bu alanda istihdam edilerek çalışıyor olmasından kaynaklanmış olmasıdır. Sözgelimi bir bireyin, mesela herhangi bir işletme müdürünün evinde temizlikçi veya bakıcı olarak çalıştığını düşünelim. Burada çalışan emekçi üretken bir emekçi kavramı içinde değerlendirilemez. Neden değerlendirilemez? Çünkü onun ücreti değişken sermayeden ödenmez. Tersine, o işletme müdürünün (bir birey olarak) gelirinden ödenir. Dolayısıyla bu sermayeyi büyüten ve geliştiren bir role sahip değildir. Çünkü bu özel bir hizmet işidir. Ama yine de onun bir hizmet emekçisi olduğunu unutmamak kaydıyla.

Bu genel bakışı, eğitim, maliye, belediye, sanat, eğlence merkezleri, bilimsel çalışmalar, medya vb. bütün sektörlerde çalışanlar için düşünebiliriz. Kısacası maddi olmayan bütün üretim dalları için uygulamak mümkün. Kuşkusuz, sorunun daha ayrıntısına indiğimizde bazı farklılıklar ortaya mutlaka çıkacaktır. O nedenle her dal ve sektör için ayrı ayrı sorunun çözümlenmesine gitmeye gerek görmüyoruz. Ayrıntısına kadar indiğimizde burada, üretici olan ve olmayan ayrımlar kendini yansıtacaktır. Ancak daha çok konunun anlaşılması açısından, marksizmin soruna nasıl baktığını ele almaya çalışıyoruz. Bizi ilgilendiren de bu.

Kuşkusuz burada yapmak istediğimiz şey şudur; esas olarak çok tartışılan bir konu olan üretici emeğin kapsamı sorununu doğru olarak değerlendirebilmektir. Bu doğru tanımlanırsa değ-

şim sürecindeki işçi sınıfının rolü de anlaşılır olabilir. Asıl hedefimiz işçi sınıfının tanımı çerçevesinde sorunu üretici emek ile üretici olmayan emek kavramına açıklık getirmektir. Şu çok açık ki, gerçekten hizmet emekçisi isterse işletme müdürünün evinde çalışıyor olsun, isterse Sabancı'nın fabrikasında olsun, yani o emekçinin ücreti ister gelirle ödensin, isterse sermaye ile değişsin, sonuçta o ücretli bir emekçi olarak işçi sınıfının bir parçasıdır. Zira 1990'ların başında kamu emekçileri hareketinin gelişmesi ve sendikalaşması, hatta yer yer toplu iş sözleşmeleri imzalamaları veya kapıcılar gibi birçok alanda örgütlenmelerin varlığı, bu güçlerin de devreye girdiğini gösteriyor. Burada yapmaya çalıştığımız esas konu, bu güçlerin sınıf tanımını bilimsel olarak incelemek ve işçi sınıfının kapsamı ve rolü sorununu açıklığa kavuşturmaktır. İşçi sınıfının nesnel sınıf konumundan kaynaklanan devrimci misyonunu bir kez daha somutlayarak açığa çıkarmaktır.

Bilindiği gibi beyaz yakalı olarak adlandırılan işçilerin, son yıllarda sayılarının giderek artması farklı tartışmaları gündeme getirmiştir. Hizmet işçileri de denen ve ülkemizde işçi sınıfı içinde mütalâa edilmeyen "kamu emekçileri"nin veya "hizmetliler"in sayılarının artması, işçi sınıfının mücadelesini gerileten bir etmen olarak ele alınmıştır. Oysa bu yaklaşım son derece yanlıştır. Hizmet emekçileri veya kamu emekçileri denen, -büyük çoğunluğunun ismi "memur" olan- bu kesimin, önemli bir bölümü hem kol gücüne dayanır, hem de statüleri "memur" olarak belirlenir. Örneğin, temizlik işçilerinin bir kısmı, müstahdemler, ambar memurları, satıcılar, hastane işçileri, liman işçileri veya sürücüler, posta dağıtıcıları ve aklımıza gelen ve gelmeyen çok sayıda farklı sektör işçileri, "memur" statüsünde sayılmışlardır ve bunların hepsi bir masa etrafında çalışan kafa emekçileri değil, tersine, kol emeği ile çalışan işçilerdir. Bu bilinçli bir bölme ve güçsüzleştirme tavrıdır. Hem işçilerin birçok sosyal ve ekonomik kazanımlarından mahrum bırakmak, hem de sendikal örgütlenme hakkından yoksun bırakmak için bilinçli bir se-

çimdir. Bunların sayısı milyonlarla ifade edilmektedir. Ayrıca bilindiği gibi sözleşmeli personel tanımlamasıyla çok sayıda emekçi, hem sosyal ve ekonomik olarak, hem de sendikal örgütlenme hakkından mahrum bıraktırılarak sisteme bağlanmak istenmiştir. Ancak son yılların işçi ve kamu emekçilerinin mücadele kararlılığı, egemenlerin bu "böl ve yönet" taktiğine karşı önemli bir devrimci damar yaratmış olduğu da unutulmamalıdır.

Kapitalizmin gelişmesi ve yeni üretimin gereksinmesi, işçi sınıfının mesleklerini veya mesleksel konumunu sürekli değişikliğe uğratmıştır. Sabit ve kalıcı bir rol oynamamıştır. Bu doğrudan burjuvazinin sermaye birikimi ve talepleriyle bağlantılıdır. Yeni teknolojinin gelişmesiyle birlikte eski teknoloji aşılmakta veya geri bıraktırılmış ülkelere transferi sağlanmakta, bazı sektörler eskimekte ve ihtiyaçları değişmekte, bazı işletmeler ise iflas etmektedir. Bu süreci yaşayan emek potansiyeli, o alanda istihdam edilen işçi gruplarının mesleki dağılımı ya da meslek yapılarındaki yeni şekillenmeler zorunlu olarak değişikliklere uğramaktadır. Aslında işleyen bu mekanizma kapitalizmin krizinin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Ama her bunalım, devrevi ve yapısal krizleri hızla derinleştirerek artan oranda ve sık sık ortaya çıkan krizler halinde gelişmektedir. İşte bu dönemler aslında yeniden örgütlenme ve yapılanma veya reorganize dönemleri olarak adlandırılırlar. Bu dönemde ortaya çıkan değişiklikler sermayenin yeni ihtiyaçlarına göre yeniden örgütlenmeyi gerektirir. Bu sürecin önemli bir parçası da bilindiği gibi işçi sınıfıdır. Bazı ideolojilere göre kriz dönemlerinde ortaya çıkan bu tablodan, işçi sınıfının eridiği ve yok olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Oysa sermayenin yeniden örgütlenmesi, bir bakıma yeni emek gücünün istihdamı demektir. Dolayısıyla işçi sınıfının yeniden üretim sürecinde yerini alması ve yeniden kendi örgütlenmesi sürecinin yaygınlaşması anlamına gelir. Sonuçta böyle teorilerde zorlamalar olsa da, kendi iç tutarsızlıklarının ve yaşamın zorunlu ve gerekli olgularını dahi reddetmeye kadar götüren bir yaklaşımı ifade etmektedir.

Üretim ve dolaşım sürecinde tek bir emek türü yoktur. Ama bu farklı emek türleri, koca bir proletarya ordusunun farklı düzeylerde ve farklı iş süreçlerinde de olsa, ortak birleşme süreçlerini dışlamamıştır. Tersine, üretimin zorunluluğu ve karakterinden dolayı bunu daha da kolaylaştırmıştır. Türkiyede "memur" tanımına giren kamu emekçileri, mühendis ve teknik elemanlar, büro işçileri vb. gibi benzer emek güçleri, Amerikalı ve Avrupalı sözde bazı "marksist" ideologlar tarafından, işçi sınıfının içinde değerlendirilemeyeceğine ilişkin teorilere yol açmıştır. Şimdi bu itiraz noktalarımızı özgül örnekleri ile tartışalım; onlara göre, en çok ileri sürülen gerekçe sorunu burjuva sol bir anlayışın doğal sonucu olarak, sınıfın politika içindeki konumu ile ilişkilendirmeye dayanan yaklaşımlar olarak ortaya çıkartılmasıdır. Onlar sorunu şöyle gerekçelendiriyorlar: beyaz yakalı denen işçiler kol emeğinden çok, zihinsel ve düşünsel emek harcamaktadırlar, bu ise, ideolojik ve siyasal duruş açısından burjuva sınıflara doğru çekildikleri ana temasına dayanır! İdeoloji ve politika sınıfın belirlenmesinde temeldir! Dolayısıyla bu kesimi işçi sınıfı içinde görmek yanıltıcıdır!

Oysa beyaz yakalı olarak adlandırılan çalışanlar da kolektif işçinin doğal bir parçasıdır ve dolayısıyla üretken emeğin yaratılmasında yer alırlar. Onlar için belirleyici noktalardan birisi, ideolojinin varlığını sınıfın varolmasında belirleyici bir ölçüt olarak ele alınmış olmasıdır. Böyle bir yaklaşım marksist sınıf kuramı açısından hem yanlıştır hem de volantarist bir zorlamadır.

Bu düşüncenin yanı sıra bunların dayandığı öznelerden birisi de, bilindiği gibi Max Weber'deki, bireyin toplumsal yaşamdaki yerine dayandırılan statü anlayışıdır. Bu bireyler statüleri nedeniyle, örneğin Maliye Bakanlığı'nda bir vergi kontrolü olması ve bir fabrikada mühendis olması -statüleri- nedeniyle burjuvaziye yakındır ve onların işlerini organize etmektedir. Bu nedenlerden dolayı onlar politik düzeyde işçi sınıfına değil, burjuvaziye daha yakındırlar. Böylece bu sınıf kesimlerini de işçiler arasında gör-

mek bu teorilere göre yanıltıcıdır. Bu sınıf kesimlerini bazı ideologlar ise "orta sınıf"ın parçaları olarak değerlendirmektedirler. Kuşkusuz bir başka gerekçe daha ileri sürülmüştür. Büro işinin sanayileşmesinde çalışanlar, işçi sınıfına göre eğitimlidirler, Bu da işçi sınıfına değil, aslında burjuvaziye yakınlığı ifade eder, vb. Elbette buradan şöyle bir yanılgıya düşülmemelidir: Bu kategoriler ve bu farklı emek türleri, marksistler tarafından hafife alınmamış, eşitlenmemiş ve sorunsuz görülmemiştir. Çünkü toplumsal özne olarak sınıf mücadelesinin çeşitli biçim ve seyirlerinde söz konusu koşullar önemlidir. Zira bilinç, siyasal davranış ve sınıf ittifakları açısından bu toplumsal güçler elbette dikkate alınmak durumundadır. Sınıf mücadelesinin politik, özellikle de kültürel yapısında bu sınıf kesimleri kuşkusuz geri bir rol oynamışlardır. Ancak bu durum sınıf analizimize gölge düşürecek nesnel zeminleri yok saymamıza gerekçe yapılamaz. Bunun nedenlerini yukarda izah etmiştik.

Amerikalı araştırmacı H. Braverman büro işçilerini "büro işinin sanayileşmesi" olarak değerlendirmiştir. Ülkemizde sınıf konumu itibarıyla işçi sınıfının bir parçası olan bu ara katmanların, kamu emekçisi, ticaret alanında çalışanlar, mühendis, teknik eleman vb. gibi sayıları milyonu bulan, kol işçilerine göre sayıları oldukça fazla olan ve gerçekten de Braverman'ın büro işçileri için öngördüğü bu kesimler daha da genelleştirirsek bunlar "kamu işinin sanayileşmesidir." Burada Amerikalı araştırmacı Eric O. Wrigth'ın düşüncelerine başvurabiliriz. Wrigth şöyle diyor:

"Üretken işçiler de, üretken olmayan işçiler de sömürülürler; ikisi de kendilerinden zorla alınmış, karşılığı ödenmemiş emek üretirler. Tek fark, üretken emekte karşılığı ödenmemiş emek zamanına artı-değer olarak el konur; üretken olmayan emekte ise, karşılığı ödenmemiş emek başka yerlerde üretilen artı değere el koymakta kapitalistin maliyetini düşürür. İki durumda da kapitalist, ücret faturasını olabildiğince düşük tutmaya çalışacaktır; iki durumda da işçiler kendi emek süreçleri üzerinde denetimden yoksun bırakılacaklardır. Her iki durumda da sömürünün son

bulmasının önkoşulu sosyalizmdir. Kapitalist üretim ilişkilerinde üretken olmayan ve üretken emek arasında temelde çıkar farklarına neden olabilecek bir ayrılığın varlığından söz edilemez."[176]

Braverman ilkesel olarak beyaz yakalıların ayrı bir sektör olduğunu kabul eder, ama bu sektör çalışanlarının giderek niteliksizleştiğine dikkat çeker, ama onları işçi sınıfının içinde ele almaktan çekinmez.[177] Bu değerlendirmeyi ise T. Öngen şöyle yorumlar:

"Yazarın araştırma bulguları, kapitalistleşme sürecinin, emeği, üretken olmayandan üretken olana doğru dönüştürdüğünü, bunun ise, kafa ve kol emeği arasındaki farkı azalttığını ortaya koymaktadır. Bu gelişmeye koşut olarak büro, hizmet ve ticari nitelikteki işlerin ve alt düzey idari çalışma biçimlerinin, giderek işçi sınıfı meslekleri durumuna geldiği görülmektedir."[178]

Braverman'ın bu tanımına Wright'da karşılaştırmalı olarak yaptığı bir araştırmada, Poulantzas'ın salt üretken emeğe indirgenen dar işçi tanımına katılmadığını belirtirken haklıdır. (Aynı yerde) Kuşkusuz bu tanım, kendini niteliksizleşme ve yabancılaşma temelinde tanımlanan geniş bir sınıf konumu tanımıdır. Zaten T. Öngen'in de belirttiği gibi, giderek proleterleşen beyaz yakalılar ile kol işçileri arasındaki farkın günümüzde büyük ölçüde anlamlı olmadığı ampirik olarak kanıtlanmıştır.[179]

Aslında bu tanımların, işçi sınıfının salt sanayi işçisi veya doğrudan artı-değer üreten işçiler kapsamıyla sınırlanamayacağını gösteriyor. İşçi, kapitalizm şartlarında zorunlu olarak yaşaması için emek gücünü satıyor. Bu satış zorunluluğu içinde sadece sanayi işçisi yoktur. Buna üretken olan ve olmayan, başka bir deyişle doğrudan artı-değer üretmeyen işçiler olan kafa emekçileri veya hizmet üretiminde çalışan işçiler de vardır. Bu işçiler ücret karşılığı çalışmaktadırlar. Bu emekçiler, ne yanlarında kendi gelirleriyle diğer bir emekçi çalıştırmaktadırlar ne de üretim araçlarına sahiptirler. Burada vurgulanması gereken en önemli nokta sınıfın varlığı, emeğin somut biçimlerinden ya da

türlerinden ziyade onun var olan sosyal biçimleri olmasıdır. Başka bir deyişle işçi sınıfının varlığı emeğin teknik olarak var olan ayrılığına değil, sosyal konumuna bağlı olmasıdır.

Şunu vurgulamakta yarar var: gerçekten 1980'lerden sonra gerek dünyada, gerekse ülkemizde sanayi sektöründe yer alan işçi sınıfının sayısı beyaz yakalı işçilerin lehine gerilemiştir. Toplam işgücü içinde üretken emeğin, yani imalat sektöründe çalışanların sayısı azalmıştır. Aslında doğrudan artı-değer üreten emekte bir düşüş olsa da, başka bir deyişle diğer emek faktörlerinde gözle görülecek derecede bir artış olsa da, bu, emeğin üretkenliğinin ve verimliliğinin artışında bir düşüş anlamına gelmez. Marks, üretken nüfusa göre üretken olmayan nüfusun artışında düşünülmesi gereken ürün miktarının, yani maddi hayat içinde gerekli olan metaların üretimindeki oranın aynı kaldığını, hatta arttığın ifade etmesi dikkat çekicidir. Callinicos "çünkü" der, "üretken nüfusun göreli küçüklüğü, emek üretkenliğinin göreli derecesini ifade etmesinin bir başka yoludur."[180]

Üretken olmayan emek türü, yani doğrudan maddi bir üretim ilişkisi içinde olmayan emek türü, bir başka ifadeyle doğrudan meta üretimine katılmayan işçi, bu durumdan dolayı, yani üretimde doğrudan yer almadığından dolayı bir artı-değer yaratmaz. Aslında onun elbette bir artı emeği vardır. Ancak bu artı emek bir artı değere dönüşmez. Fakat sermaye ilişkileri içinde üretken olmayan emek, sermaye tarafından sömürülmeye devam eder. Ancak bu yaklaşım kimler için geçerlidir dendiğinde orada ciddi bir sınıf ayrışmasının yaşandığını görebiliriz. Zira Sosyolog John Goldhergen'in söylediği gibi, tekel işletmelerinin yöneticileri, müdür veya genel müdürleri ve benzer işletme idarecileri (menajerleri) "denetim ve gözetim işini yerine getirmelerinden" dolayı o, aynı zamanda bu işlevinden dolayı "sermayenin görevini" yerine getirmektedir. Onların gelir düzeyi ve kendilerine tanınan olanaklar (mesela, Sabancı veya Koç fabrikalarında görev alan üst düzey yöneticilerin büyük bir kısmı, emekli generaller, eski milletvekilleri, devlet bürokrasisinden gelen yüksek de-

receli memurlar vb.) ve yaptıkları işlerin nevinden dolayı, başka bir ifadeyle Koç ve Sabancı adına, yani sermaye adına o ilişkileri düzenleyen görevlerinden dolayı, onlar için bir artı emekten bahsedilmez. Hatta tanınan olanaklardan ve önemli bir gelir düzeyine sahip olduklarından dolayı, bu kesim burjuvaziye çok daha yakın ve entegre olmuş kesimlerdir. Koçlar'ın yöneticisi Kıraçlar bunun en güzel örneğidir. Anlaşılması için daha bariz bir örnek verelim: E. Özkök, bir gazeteci görünümündedir. Ama esas işi Doğan Holding'in birinci dereceden yöneticisi olmasıdır. Özkök, burada, hem sermayenin dolaşım sürecinde sermaye adına iş görmektedir, hem de işçi sınıfına karşı ideolojik-politik düzeyde saptırma göreviyle görevli bir "gazeteci" görünümündedir. Dolayısıyla bu kesimleri ne orta ne de küçük burjuva sınıfı içinde görmek doğru değildir. Aslında tekelci sermaye adına yönetici olan bu sımfa düşen önemli bir pay ve olanaklar işçi sınıfının sömürülmesinden elde edilen paylardır ve bu şekilde dağıtılabilmektedir. Dolayısıyla bu sınıf ile sermayedarlar arasında devrim lehine bir çelişki aramak olsa olsa, beyhude bir çaba olabilir.

Sanayide çalışan ve mavi yakalı olarak da bilinen işçilerin sayısının azalması, o sanayi sektörünün ilk başta daralması veya küçülmesi anlamına gelse de, gerçekte sanayi alanı başka tarzda ve biçimlerde kendini yeniden üretir. Bu gerçek anlamda daralma değil, tersine başka bir düzlemde kendini yeniden var etmedir. Çünkü insan ihtiyaçları var oldukça zorunlu olan bu gereksinmeler de karşılanacaktır. Kuşkusuz sektörel alanlarda değişimler, daralma veya büyüme gibi süreçler yaşanacaktır. Ama artı değere dayanan meta üretimi sürmeye devam edecektir. Bu sorunu daha önce incelemiştik.

Ancak sanayi işçilerinin üretimden uzaklaştırılması birkaç nedene dayanır. Ya işten atılma ve tensikatlar yoluyla ya da o işyerinin kapanması, iflası yoluyla olabilir. Üretim sürecinden uzaklaştırmanın nedenleri burada öne çıkar. Örneğin, işyerinin kapanması ve üretimin azalması giderek krizin çözülemez hale

gelmesi halinde işveren ya başka bir üretim alanında yoğunlaşır ya da iflasa sürüklenir. Aynı şekilde sanayi işçilerinin işten çıkartılmasının ilk yollarından birisi, işyerlerinin kapatılması veya sanayi üretiminde kapasite darlığıdır. Bundan dolayı üretim azaltılır veya düşürülür. Ancak bu üretimin yok olmasına yol açmaz. Bu başka alanlarda başka üretm faaliyetleri demektir. Bu da zorunlu olarak işçi istihdamını gerektirecektir. Sanayinin tümden ortadan kalkması ise üretimin olmadığı anlamına gelir. Bu da işçi sınıfının fiilen varolmadığı gerçeğine tekabül eder. Oysa diğer biçimde, yani üretimin azaltılması ve üretimin daraltılması veya başka bir ülkeye taşınması vb. üretimin yeniden sürdürülmesi olacaksa, bu zorunlu olarak yeni işçi istihdamının varlığı demektir. Bu süreç doğal olarak sınıf mücadelesini ve onun örgütsel biçimlerini varolmaktan çıkarmayacaktır. Belki tensikatlar yoluyla gücünü yitirmiş olabilir, ancak Amerikalı Bastone ve Goulayn'ın söyledikleri gibi, işverenlerin elde ettikleri avantajlı durum uzun süremez, işten çıkarmalar azaldıktan sonra sendikalar güçlerini yeniden kazanabilirler. Çünkü sendikaların işyeri içindeki gücünün temeli işgücünün mutlak büyüklüğüyle değil, işçi sınıfının üretimi istediği anda durdurma yeteneğinde olduğundandır. Sendikaların güç yitimi tartışmalarında bu öngörü mutlaka dikkate alınmalıdır. Ama bu konu başka bir tartışma boyutudur.

Birçok sektörde bugün fabrikalar kapanarak veya yeni teknolojiyle birleştirilerek faaliyetine devam etmiş ya da ülke dışına taşınmıştır. Ancak her halükarda üretim yok olmamış, tersine üretim sürekli varlığını yeni biçimlerde korumuştur. Sanayi işçilerinde daralma yaşansa da, bu durum yeni üretimlerin ortaya çıkmasının engeli değildir. Burada çarpıcı bir örnek vermek gerekirse; Ford'un Dagenham fabrikasının sorumlu müdürü gelişmelerle ilgili şöyle bir belirleme yapar:

"Yeni teknolojiye büyük yatırım yapmaktayız. Bugünlerde Dagenham'a giderseniz 10 yıl öncesinden çok farklı bir manzarayla karşılaşırsınız. Karasör atölyesine giderseniz, herkesin nereye gittiğini merak edersiniz. Bir zamanlar orası çatıdan sarkan

kaynak makineleriyle durmadan çalışan insanlarla doluydu. İngiltere'de 1979'dan beri bir yandan 1600 milyon sterlin yatırım yaparken, bir yandan da toplam işgücünü % 40 azalttık. Daha 430 milyon sterlinlik yatırım da planlanmış durumda."[181]

Dagenham müdürü İngiltere'de en istikrarlı kâr eden bir otomobil üreticisi olduklarını ilave ediyor. Yatırımlarının bilançoları artarken karları da katlanarak büyüyor. Ancak toplam işgücünde giderek düşmeye paralel olarak gerçekleşiyor bunlar. Son yıllarda Sabancılar'ın özellikle Japonlar'la gerçekleştirdikleri ortaklıklar (Toyota vb.), Koçlar'ın Tofaş-Ford otomobil üretimi için yeni yatırımları, İtalya'nın Fiat ya da OYAK ortaklığındaki Renault marka Fransız otomobil üretimi vb. bütün bunların olağanüstü kâr artışı ile pazar kavgası her gün yaşadığımız ve şahit olduğumuz olgulardır. Kuşkusuz, demir çelik, tekstil, basın, kimya ve benzer sektörlerdeki gelişmeler de aynı olguyu bize gösteriyor. Ama yine de bu gerçeklere karşı üretim durmadan devam etmiş, belki fabrika bölünmüş veya küçültülmüş, ya da üçüncü dünya ülkelerinden birisine taşınmış, ancak üretim durmadan varlığını korumuştur. Bu ise yeni tarzda işçi istihdamı demektir. Çünkü insanlık yeryüzünde varoldukça, onun maddi gereksinmeleri de var olmaya devam edecektir. Bu ise üretimin durmadan devam edeceği anlamına gelmektedir.

İmalat sanayinde yer alan işyerlerinin sayısı eskiye oranla önemli derecede düşmüştür. Hele bizim gibi çarpık gelişme içinde olan ve diğer bağımlı ekonomilerde, özellikle üretim ve yatırım alanlarında ciddi sayılabilecek bir gerileme söz konusu olduğu açıktır. Son 10-15 yılda devletin giderek daha çok mafyalaşması, kirli savaşın artan oranda sermayeyi yutması, üretim ve yatırımı olağanüstü geriletmiş, faiz, kaçakçılık, döviz, bono, çek vb. gibi bir rant ekonomisi, yani üretim dışından elde edilen paranın artışı bu dengeleri altüst etmiştir. Türkiye'nin 1998 bütçesi kadar bir para ekonomi dışından oluşmuştur. Ancak bu gelişme kapitalizmin genel eğilimini ortadan kaldıran bir sonuç yaratmamıştır, ama onun doğal ve kaçınılmaz bir sonucunu doğur-

muştur. Dolayısıyla kapitalizm orta ve büyük ölçekli yatırım sürecinden kopmaz veya kopamaz. Batı'da bu daha anlaşılabilir bir gerçektir. Kapitalizmin bu genel eğilimi unutulursa, kapitalizmi var eden yasaları da unutmuş oluruz.

İşçi sınıfının yoğunlaştığı alanlar yine büyük ve orta ölçekli işletmelerdir. Özellikle kol gücüne dayanan emekgücü buralarda istihdam edilmiştir. Ülkemizde maden, kömür, demir-çelik, ilaç, oto sanayi, tekstil, kimya vb. sektörler bu tarzda olan işletmelerdir ve yoğunlaşma esas olarak buralarda gerçekleşmektedir. Bu işletmelerin büyük ve orta ölçekli olması, işçi sınıfının örgütlenmesinin ve bilinç unsurunun gelişmesinin önemi açısından ele alınabilir. Çünkü olduğu kadar en güçlü sendikal örgütlenmeler bu büyük ölçekli işyerlerinde gerçekleşmiştir. Son yılların özellikle 1989 bahar eylemleri ve Zonguldak grevi gibi birçok sınıf eylemi, genellikle böyle büyük işletmelerde olmuştur. Kuşkusuz, üretimin parçalanması ve küçültülmesi (kendi ekonomik gereksinme ve yeni yönelimleriyle birlikte) işçi sınıfının bu örgütlenmesi ve mücadelesine vurulmak istenen bir darbedir. Burada elbette sendikal örgütlenmelerin biçimi, bu yeni sürece yanıt verecek tarzda yeniden reorganize edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu konuyla ilgili genel bir perspektif için, önceki kitabımın "Sendikaların Örgütsel Biçimleri Üzerine Bir Tartışma" bölümüne bakılabilir.[182]

2. KAMU EMEKÇİLERİ VEYA "MEMURLAR" SORUNU

Doğal olarak kamu emekçileri denince Türkiye'de ilk akla gelen devlet memurları oluyor. Devletin işlerini yürüten ve bir yürütücü konumda olan, genellikle ücretlerini sermaye yerine devletten alan kamu gücü akla geliyor. Bakanlıklarda, maliyede, sağlıkta, SSK'larda, belediyelerde vb. gibi devlete ait yerlerde çalışanlar olarak anlaşılıyor. Kamu sözü, merkezi ve yerel tüm devlet aygıtını içine alan bir tanımdır. Yani merkezde devlet, yerelde ise, belediyeler anlaşılmaktadır. Buralarda istihdam edilen

emekçiler ise 657 sayılı Devlet Memurları Yasası'na tabi olarak çalışan ve isimleri "memur" olarak bilinen bir kamu gücünü ifade ediyor.

Aslında kapitalizmin ilk şafağında devleti var eden temel ayaklardan birisi bürokrasiydi. Bürokrasi kavramıyla memur kavramı ilk başlarda aynı anlama geliyordu. Bunun ortak özelliği belirttiğimiz gibi devletin işlerini yürütmekti veya ondan yükümlü olmaktı. Kapitalizm yaygınlaştıkça ve büyüdükçe, burjuvazinin devleti de gelişti ve yaygınlaştı. Başında devletin temel ögelerinden birisi olan, silahlı militarist ordu ile bürokrasi kurumları duruyordu. Devletin büyümesiyle, başka bir deyişle "ucuz devletten" "pahalı devlete" geçiş sürecinde bürokraside çalışanların sayısında büyüme ve artış oldu. Çalışanların istihdamında önemli bir artış sağlandı. Büyüme ve genişleme o kadar yaygınlaştı ki, artık devlet kademelerinde istihdam edilen ve adına "memur" denen kesimin ayrıcalıklı konumunda kaymalar başladı. Memur eski konumunu yitirdi. Sanayi proletaryasının yanı sıra önemli bir emek potansiyeli de böylece açığa çıkmış oldu. Bu daha çok soğuk savaş yıllarının ekonomik ve sosyal konumunun yaygınlaşmasıyla olanaklı hale gelmişti. Konumlarında sınıfsal değişiklik ve parçalanma nesnel bir ilişki olarak gelişti. Böylece sosyal haklarında, ücret skalasında ve toplum içindeki ayrıcalıklı konumunda gerilemeler baş gösterdi. Sosyal grafik bu kesimi proletaryaya doğru yakınlaştırdı ve "memurlar" sanayi proletaryasına doğru bir evrim gösterdi.

Bu süreç ülkemizde daha sancılı ve daha hızlı yaşandı. Kapitalizmin 1950'lerdeki gelişmesine paralel olarak devlet de büyüdü ve çok sayıda emekçi, bürokrasi kademesinde istihdam edildi. 1970'lerin başından itibaren bu kesimin, yani devlet memurları denen bu kesimin sosyal konumlarında gerilemeler başladı. Ücretleri geriledi, diğer hakları kısıtlandı. Toplum içinde varolan ayrıcalıklı konumlarını yitirdiler. Kapitalizmin gelişmesi sermaye ve emek arasındaki uzlaşmaz sınıf çelişkilerini de derinleştirdi. Bu durum doğal olarak sermayenin devlet erkinde de yanki-

sını buldu. Nitekim Marks bu konuya ilişkin şöyle bir belirleme yapmıştı:

"...devlet erki de giderek daha çok sermayenin emek üzerindeki ulusal erki, toplumu köleleştirmek için örgütlenmiş bir kamu gücü, sınıf despotluğu makinesi karakteri alır."[183]

Marks bu tanımı Paris Komünü'nü anlatırken belirtiyordu. Gerçekten, devlet artık giderek emeğe ve emekçiye karşı bir sınıf despotluğunu uygular. Bu baskı ve despotluğu uygulayan devlet, aynı şekilde kendi içine doğru da, yani bünyesinde barındırdığı emekçilere karşı da bunu uygulayacağı kuşkusuzdur. Özellikle Lenin, devlet ile sınıf ilişkisini, dolayısıyla karakterini şu özlü cümlelerle açıklar:

"Devlet, sınıf çelişkilerinin uzlaşmazlığının ürünü ve tezahürüdür. Devlet, sınıf çelişkilerinin objektif olarak uzlaştırılamadığı yerde, zamanda ve ölçüde ortaya çıkar. Ve tersine, devletin varlığı, sınıf çelişkilerinin uzlaşmaz olduğunu kanıtlar."[184]

Söylemiş olduğumuz gibi devletin işleri devletin asli güçlerinden birisi olan bürokrasi tarafından yürütülür. Emperyalizm olgusuyla birlikte devlet daha da genişler ve böylece devlette çalışan kesimin istihdamı artar. Artık belirtmiş olduğumuz gibi kapitalizm "ucuz devletten" "pahalı devlete" geçmiştir. Gerçek anlamda devletin bürokrat kast sınıfı devam eder. Bunlar büyük ayrıcalıklarla donatılır. 19. Yüzyılın kapitalist gelişmesinde devlette istihdam edilen memurların (ki Engels ve Marks buna devletin kamu gücü der) ayrıcalıklı konumunu, hatta baskıcı rolünü Engels şöyle anlatır:

"Kamu gücüne ve vergi toplama hakkına sahip olan memurlar, artık toplumun üstünde dururlar. Gens yapılanmasının organlarına gösterilen özgür, gönüllü saygı, buna sahip olabilecek olsalar bile onlara yetmez..."[185]

Ancak belirtmiş olduğumuz gibi kapitalizmin tekelci aşamaya geçmesi ile birlikte, devlette büyüme de başlamıştır. Özellikle bu büyüme ve şişkinleşme İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, başka bir deyişle soğuk savaş yıllarıyla birlikte olağanüstü yo-

ğunlaştı. Şimdi devleti küçültme ve ucuz devlete dönme girişimlerine rağmen, bu süreç devam ederek sürmüştür. Böylece devlette yığılan memurlar süreç içinde başkalaşıma uğramış ve ikili bir sınıfsal konuma tekabül eden ekonomik olgular gündeme gelmiştir. Orta kademelerde görev alan memurların karakteri ikilidir. Ama daha çok devletin bir parçası olarak Marks'ın "ideolojik meslekler" olarak da açıkladığı tarzda ideolojik olarak devlete bağlanan bir kesim, varlığını ve ayrıcalıklarını korurken, diğer kesim daha geniş bir yığını oluşturmasına rağmen, bu konumlarını yitirirler. Esas gücü de bu kesim oluşturur. Bu kesimler hem "emekçi memur," hem de "kamu emekçileri" gibi adlandırmalar ile tanımlandılar. Bunlar gerçekte ücretli emekçilerdi. Sendika ve TİS hakları güvencede olmadığı için, sanayi proletaryasına göre daha yoksullaşan bir kesimi ifade etmektedir. Yaşamlarını işgüçlerini satarak idame ettirir. Emekçi memurlar, işgüçlerinin karşılığında bir ücret aldıkları için onlar da bu sömürü çarkının içindedirler.

Bu kesim ücretlerini ilk başlarda toplanan vergilerden (vb.) alıyorlardı. Soruna salt bu boyutuyla bakarsak o zaman bu kesimin üretici emekçiler olmadığını söyleyebiliriz. Ancak burada durum biraz farklıdır. Ücretlerini her ne kadar basitleyerek söyleyecek olursak, bir işletmenin sermayesinden almasa da, aslında devleti büyük bir işletme gibi düşünmemiz yanlış olmasa gerek. Devlet, kapitalizmin ilk dönemlerinde olduğu gibi bir rolü yoktur. Rolü daha da gelişmiştir. İlk başlarda olduğu gibi devlet, bir düzenleme ve yönetme aygıtı iken, bugün devlet, yukarıda da söylediğimiz gibi özellikle emperyalizm olgusuyla birlikte büyük bir kapitalist işletme, devlet kapitalizmi işletmesi rolüne sahiptir. Sayısız bankadan, sayısız işletme ve fabrikaya kadar üretim alanlarına sahiptir ve bu alanları yönetmektedir. Demir-çelik, maden, çimento, şeker, tekstil, sigorta, bankacılık vb. gibi birçok alanda devlet, üretim faaliyeti içindedir. Sadece vergilerle yaşayan, doğal olarak vergi gelirlerinden memura ödenen bir ücret politikası yürütülmüyor. Tersine devlet, bankacılıktan, si-

gortacılıktan ve diğer tüm üretim işletmelerinin sermayesinden ödeniyor. Sorun böyle olunca burada doğal olarak dolaşım süreci içindeki ilişkiye benzer bir ilişkiyi görebiliriz. Aslında emekçi kamu çalışanı da, devletin sermayesinin büyümesine katkı sağlayan ve geliştiren bir role sahiptir. Aynı zamanda belirttiğimiz gibi emekçi kamu çalışanı işgücünü satarak yaşar ve karşılığında bir ücret alır. O yanıyla emekçi memur, doğrudan bir artı-değer üretmese de ücretli emekçi olarak işçi sınıfının bir parçası durumundadır.

Emekçi memurların bir başka yanından daha bahsetmek gerekir; bu da emeğin toplumsal örgütlenmesindeki rolüdür. Emekçi kamu çalışanı, özel hizmet emekçisinin tersine kitlesel bir hizmet üretimi içinde yer alır. Devlet, sınıf egemenliğinin bir sonucu olarak işverendir ve bu nedenle sınıf tahakkümünü uygular. Bu gizlenemediği gibi emek-sermaye çelişkisinin kamu alanındaki biçimi de ortada net olarak görülebilir. Dolayısıyla emekçi memurlar emeğin toplumsal örgütlenmesindeki rolleri gereği, onlar da işçi sınıfının doğal bir parçası konumundadırlar ve toplumsal bir hareketlilik içindedirler. Burada T. Öngen'e söz vermekte yarar var:

"Üretken olmayan bir emek türünün kapitalist üretim ilişkileri içinde değerlendirilmesi, genellikle sömürü altında bulunma olgusu yerine, ekonomik olarak baskı altında bulunma olgusuna (ekonomik olarak ezilmesine) dayandırılmaktadır. Benzer biçimde kamusal hizmet alanında çalışanlar da, doğrudan sömürü altında gözükmezler. Bunlar, genellikle kullanım değerleri yaratarak üretim sürecine katılan ve daha çok bu değerin karşılığını alan ücretli gruplardır. Bu durumda çalışanların artıkemeğine el koyulmasından kaynaklanan bir ekonomik baskı söz konusudur. Ayrıca bunlar, üretim araçlarından yoksun bulundukları ve kolektif işçinin parçasını oluşturdukları için proletaryanın kapsamı içindedirler. Ekonomik olarak baskı altmda bulunmanın derecesi, aynı zamanda çalışanların proleterleşmelerinin ve işçi sınıfının çıkarları ile bütünleşmelerinin de ölçüsüdür."[186]

Daha önce farklı düzeyde beyaz yakalı diye bilinen emek türleri üzerinde durmuş ve Amerikalı araştırmacı Wright'ın görüşlerini aktarmıştık. Wright, yine bu noktada, yani kamu gücü olarak adlandırılan, bizde daha çok "memur" olarak tanımlanan emek gücü için de ortak bir değerlendirme yapıyor. O, işin bir başka yanına parmak basıyor. Ona göre kamu emekçileri işçi sınıfının içinde değerlendirilmelidir. Çünkü bürokratik kademelerin alt düzeyinde çalışanlar, politika kararlarının alınmasında ve bu kararların yürütülmesinde dışlandıkları ve sıradan izleyicisi konumlarından dolayı işçi sınıfı konumlarına yaklaşmaktadırlar. Kamusal emek sürecinin rasyonalizasyonun memurları proleterleştirdiği belirtilmektedir. Buna karşın, henüz "proleterleşmemiş", dolayısıyla henüz denetim ve yönetim süreçlerinden soyutlanmamış kamu çalışanlarını ise "ara sınıflar" olarak görülmektedir.[187]

Wright, bu kesimleri, ekonomik süreç ilişkilerinden çok, politik ve ideolojik konumlan ile değerlendirmektedir. Zira egemen sınıf olan burjuvazi, politik ve ideolojik süreç içinde, bürokratik yapıları oluşturur ve bu kapitalist ideolojinin yeniden üretimini sağlar. Dolayısıyla denetim süreci dışına atılan kamu emekçilerinin devlet erkine katılımını ve ideolojik egemenlik elde etmesini engellemektedir.

İşte kamu emekçilerinin, toplumsal örgütlenme karakterlerinden ve bu sınıfsal konumlarından dolayı, 1990'ların başından itibaren hızla örgütlenebilmiş ve patronu olan devlete karşı bir mücadeleye girişebilmişlerdir. KESK'in ortaya çıkışı ve devrimci bir mücadele hattından ilerlemesi doğrudan bu nesnel konumla açıklanabilir. Öyle ki mücadeledeki direngen tutumu ve örgütlenmedeki ısrarı, yer yer sanayi işçisini bile geçen bir politik süreç yaratmıştır. Buna neden olan kuşkusuz başka faktörler olsa da, burada önemli ve temel faktörlerden birisi, iradi olgunun dışında kamu emekçilerinin sınıfsal konumu ve nesnel olan ekonomik koşulların değişiklik göstermesidir. İşçi sınıfının hem kol gücüne, hem de kafa gücüne dayanan bölünmesi, ücretli olan ve

emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan bu sınıfı, sayısı daha da artarak gücünü ortak bir temel etrafında birleştirmiş ve tarihi olarak devrimci rolünü oynayabilmiştir. Ülkemizdeki kamu emekçilerinin hareketini de böyle bir konumda görmek mümkündür. Bu örnek, bizim teorimizi pratik alanda bir kez daha doğrulayan bir denek taşı niteliğindedir.

3. AYRICALIKLI SINIF KONUMU; ALT PROLETARYA VE İŞSİZLER ORDUSU

Öncelikle işsizlik sorunuyla ilgili bazı saptamalar ile işe başlayalım. Kapitalist meta ekonomisinin temel mantığında anarşizm ve eşit olmayan gelişme yatar. Krizler onun yakasından sıyrılmayan bir olgudur. Bunalım, aşırı üretim ile tüketim arasındaki oransızlıktan ve bu iç çelişkiden doğar. Lüks üretim malları pazarda dolaşımdadır, ama bunalım ile birlikte ekonominin mantığı tüketimi sınırlar. Kapitalist derhal bazı kararlar almak zorunda kalır. Önce lüks malların üretiminde (ki artık günümüzde salt lüks malların üretiminde görülmüyor, genel olarak bütün üretim dallarında kriz kendini gösteriyor) çalışanları işinden atar. Tüketici gereksinmelerin satışını sınırlar veya tavsatır, geciktirir. Kapitalizm, göreceli olarak işsiz bırakılan bir emekçi nüfus yaratır. Sermaye kendi büyümesinin ve genişlemesinin ihtiyacı kadar işçi istihdam eder. Bu yeterli olanın dışında, nüfusun büyük bir bölümünü dışarıda bırakır. Buna Marks, "artık nüfus" der. Gerçekte işçi sınıfı sermayeyi büyüten bir üretici güç olarak, kendisini de göreceli olarak gereksiz kılan araçları üretti. Teknik gelişti, makineler yenilendi ve bu süreç işçinin yerine geçti. Dolayısıyla işçi işinden oldu. Yine Marks bu süreci, kapitalist üretim biçimine özgü bir nüfus yasası olarak açıkladı. Burada Marks şöyle diyor; "Ama eğer emekçi, artık nüfus birikiminin ya da kapitalist bir temelde zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir sonucuysa, bu artık nüfus, aynı zamanda kapitalist birikimin kaldıracı, kapitalist üretim biçiminin bir varoluş koşulu olur. Sanki sermaye kendi cebinden onu beslemişçesine oldukça mut-

lu olarak sermayeye ait olan, atılabilir bir endüstri yedek ordusu oluşturur. Efektif nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak sermayenin kendi genişlemesinin değişen ihtiyaçları için her zaman sömürülmeye hazır, bir yığın insan malzemesi yaratır."[188]

Toplumdaki, sermayenin doğal bir hareketi olarak emekçi nüfusun büyük bir kısmı artık nüfusa dönüşmektedir. Marks bunu kapitalizmin genel nüfus yasası olarak koyarken, bu artık nüfus, sermayenin elinin altında istediği zaman üretime sokulacak tarzda yedek bir işçi sınıfı ordusunu yaratmıştır. Bu yedek ordu ile çalışan emekçiler (işçiler) arasındaki ilişkiyi Marks, özlü bir şekilde ele almıştır. Marks'a göre, aşırı çalışma süresi yedek işsizler ordusunu artırmaktadır. İşsizler arasındaki rekabetin büyümesi çalışan emekçi üzerinde daha fazla çalışma güdüsünü artırır. İşinden kopmanın önüne geçmek için aşırı çalışmaya yönelir. Bir yandan işçinin aşırı çalışmaya yöneltilmesi ve zorlanması, işsiz olan yedek ordunun saflarını büyütürken, bir yandan ise işsizlerin yoğun iş bulma, hatta ucuz olarak emek gücünü satmayı kabullenmesi rekabeti artırır ve bu rekabet işçiler üzerinde daha fazla baskılanma yaratır.

Ucuz emek ile aşırı çalışmaya boyun eğmeye zorlar. Sermayenin egemenliğini pekiştirmeyi amaçlar. Marks bu noktada şu önemli belirlemeyi yapmıştır:

"İşçi sınıfının bir kesiminin aşırı çalışmayla diğer kesimi zorunlu bir işsizliğe mahkum etmesi ve bunun tersi, bireysel kapitalistleri zenginleştirmenin bir aracı halini aldığı gibi, aynı zamanda da, yedek sanayi ordusu üretimini, toplumsal birikiminin ilerlemesine uygun düşecek ölçüde hızlandırır."[189]

Bu durum sermayenin baskılarına boyun eğdirilmeye yöneltilir. Böylece kapitalistin daha da zenginleşmesine ve sermayesini büyütmesine neden olur. Endüstri yedek ordusu olarak bilinen işsizler ordusu, emek arz ve talep yasasının ekseni haline gelir. Kapitalizmin bu "ahenkli yasası", ancak ve ancak emekçilerle işsiz kitleler arasındaki bütünselliği ve örgütlülüğü yaratacak bir konuma ulaştığı zaman bertaraf edilebilir. Marks'ın bu önerisi

geçtiğimiz 150 yıl öncesinde anlamlı olsa da herhalde en büyük anlamını bu yüzyılın sonunda buluyor.

O nedenle sendikaların, aynı zamanda işsizleri de örgütlemesi gerektiği zorunlu olarak kendiliğinden açığa çıkar. Bu durum ne yazık ki hâlâ kavranmamıştır. Bu konuyla ilgili bazı önerileri daha önce birkaç yazıda ele almıştık. Gerçekten işsizler ordusu, yalnız ücretli emek örgütlenmesiyle ilişkili değil, aynı zamanda onun bir parçasıdır. Sorun böyle konursa çözümü de kolaylaşır. Marks'ın da söylediği gibi bu durum daha henüz bir işte çalışmadan bile sermayeye ait bir konum haline gelmiştir. O şöyle der; "gerçekte, emekçi daha kendini sermayeye satmadan, sermayeye aittir."[190]

İşsizler işçi sınıfının bir parçasıdır, dedik. Zira burada bir kısmının aşırı çalışması, öteki kesimin işsizliğe mahkum olması anlamına gelmektedir. Nitekim işçi sınıfının aktif ve yedek iki orduya bölündüğü gerçeğini Marks, Kapital'in birinci cildinde yazmıştı.[191] Bilindiği gibi işçi sınıfı sorununda bazı temel kriterlerden daha önce bahsetmiştik. Bunlardan birincisi, işçinin üretim aracına sahip olmadığı gerçeğidir. İkincisi, ücretli emekçi olduğu, sonuncusu ise toplumsal zenginlikten hangi ölçüde pay aldığı gerçeğiydi. Şimdi bu kriterleri işsizler ordusuna vurduğumuzda, çalışan işçiden daha kötü bir toplumsal koşullarda yaşadığını görürüz. İlle bir işte çalışması gerekmez. Elbette doğrudan bir artı-değer üretimine de katılmaz. Ancak yukarıda saydığımız gibi bu üç temel kriterden yoksun olan bir kesimdir. O ne toplumsal zenginlikten bir pay alan bir toplumsal kategoridir ne de üretim araçlarına sahiptir. Ücretli emekçi olarak çalışmasa da sermayenin doğal sonucu olarak artı-değer üretimi için yedekte tutulmaktadır. Buradan bir sonuç çıkarmak mümkündür. İşsiz kategorisinde yer alan herhangi birisini, doğrudan işçi sınıfıyla özdeşleştirilen bir tarzda ele almasak bile, hareketin ve sınıf mücadelesinin geliştirilmesinde işçi sınıfının bir parçası olarak görmek yanlış olmasa gerekir.

İşsizler genel olarak bir bütün oluşturmaz. İşten atılan işçiler

çoğu zaman iş bulamaz. Yeni iş bulanlar olur, tekrar çıkarılır. Bazıları yaşlandığı, hasta olduğu vb. nedenlerle işe alınmazlar. Sermaye genç işçi arar. Evli kadınlar da çocuk doğurma nedeniyle çoğu zaman işe alınmazlar. Zira yeni üretim alanları açılmadığından yeni istihdamlar da çok düşüktür. Genel olarak yüzer gezer de denen bu işsizler kesimi genel olarak yaşamı zorluklarla geçer, iş bulduğunda da zaten aldığı ile geçinemediğinden hayat onlara çekilmez hale gelir. Ayrıca burada en önemli öznelerden birisi de gizli işsizler sorunudur. Köyden şehre göç nedeniyle büyük bir tarımsal nüfus, tarım alanında gizli işsizler olarak yer alırlar. Tarımda çalışanların büyük bir çoğunluğu çok kötü koşullarda yoksulluğun girdabı içinde yaşar. Aslında bu kitle bir iş görüyor olsa bile, gizli işsizler ordusunun doğal bir parçasıdır.

Şehirlerde büyük bir yığılma vardır. İster küçük memur olsun, ister öğrenci vb. kesimlerden geliyor olsun, isterse işinden atılanlar zorunlu olarak işportacılık vb. yapsın, hemen hemen her ücretli çalışan, ikinci bir iş yapmak durumunda kalmaktadır. Milyonlarca sayıya ulaşan işportacı, pazarlamacı, kahveci vb. gibi emek türleri, tüm sosyal ve sağlık haklarından yoksundur. Ve bu kesimler aslında, gövdesiyle büyük oranda bir gizli işsizler ordusunu oluşturur.

Sınıf mücadelesi açısından bir başka nokta da şudur; işçi sınıfı içinde genel olarak iki grupsal yapıdan bahsedilir. Bunlardan ilki "işçi aristokrasi" olarak bilinen bir kesimdir, diğeri de piramidin en altında yer alan, konumu itibarıyla yoksulluğun en yaygın olduğu en alt kesim. Birçok araştırmacı gibi Öngen de, bunlardan "alt proletarya" olarak bahseder.[192]

İşçi sınıfının en üst gelir gruplarını Engels "ayrıcalıklı işçiler", Marks ve Lenin de "emek (işçi) aristokrasisi" olarak değerlendirmişlerdi. Aslında bu yaklaşıma, kendini işçi sınıfından ayıran ve giderek reformist politikaların da kaynağı olan bir süreç olarak bakılabilir. Kapitalist sistemin kendisi her düzeyde sisteme payanda olacak toplumsal ve ideolojik süreçleri yarattı. Bun-

ların başında işçi sınıfını ideolojik ve politik yolundan saptıracak bütün argümanların kullanılması gelir. Şimdi bu araçlardan birisi de nesnel olarak ortaya çıkan "ayrıcalıklı sınıf" konumunu ideolojik süreç içinde derinleştirmektir. Şu tanım önemli ve doğru bir tanımı ifade eder; "Burjuva toplumunun 'modern işçi sınıfını' yaratma çabası da, proletaryanın burjuvalaştırılması amacına yöneliktir."[193] Böylece işçi sınıfı içinde burjuva ideolojisinin taşıyıcılarının maddi zemini olarak karşımıza "emek aristokrasisi" çıkar. Bu burjuvalaşmış tabaka, sınıf mücadelesinin önündeki en büyük engeldir. Zira sınıf içinde gözüken bu özellik, sınıf bilincini ve onun kolektif örgütlenmesini darbeler. Lenin'in de belirttiği gibi, "emek aristokrasisi", işçi sınıfı içinde revizyonist ve reformist düşüncelerin kaynağıdır.

İşçi sınıfının bütünsel yapısını bozan önemli olgulardan birisi, sınıf içinde varolan bu toplumsal gruplardır. Bu toplumsal kesimlerden birisi de "alt proletarya " denen toplumsal gruplanmadır. Bu alt proletarya, hem sınıf içi hem de smıf dışı ögeleri taşıyan ve türdeş olmayan bir özellik göstermesiyle ayrılır. Alt proletaryanın bir parçası olarak da adlandırılan lümpen proletarya; hırsızlar, ayyaşlar, serseriler, dilenciler, haydutlar, fuhuş sektörüne düşürülmüş kadınlar vb. gibi önemli toplumsal gruplar söz konusudur. Bu grupların en önemli özelliği, sürekli bir işe sahip olmadıkları için, reaksiyoner, dinsel ve milliyetçi akımlara daha kolay kanalize edilebilmektedir. Ama ne yazık ki günümüz marksistleri bu kitle ile ilgili fazla bir çalışma yapmamışlardır. Olası öngörü bu kesimlerin daha da artan oranda büyüyeceğini göstermektedir. Belki bir farklılıktan bahsedilebilir; o da, faşizmin yükselişinde bu toplumsal grupların rolü açısından. Günümüzde yeni teknolojik süreçle birlikte bu kesimin sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Alt proletaryaya ilişkin çok farklı düşünce ve değerlendirmelerin olduğu bir gerçektir. Bu konu bizi sadece sınıf perspektifi ve konumu açısından ilgilendirdiği için, farklı olan bu değerlendirmelere girmiyoruz. Bu konuda ilgilenenler için, ciddi bir araştırma olan sayın T. Öngen'in

adı geçen kitabının "Emek Aristokrasisi ve Alt Proletarya" bölümü önerilebilir.

Ancak burada şu ayrımı net olarak yapmak gerekir kanısındayım: Bu kitle yukarıda anlattığımız olgular nedeniyle emekçi sınıflar içinde değerlendiriliyor. Ancak bunun üretim süreci içinde olan sınıfsal öznelerle aynı olmadığı bir gerçektir. Ama başka bir yanıyla sınıfsal özellik taşımayan toplumsal gruplarla da bir tutulamaz. Mao'nun bu toplumsal gruplar için söylediği "sınıfsız kesimler" tanımı sanıyorum en doğru ifade olsa gerek. Bu konuda şu saptama durumun en doğru tanımı gibidir;

"Son olarak 'sınıfsız' kitlelerin varlığı ile sınıfsal nitelik taşımayan toplumsal öznelerin hareketinin aynı şey olmadığı vurgulanmalıdır. Günümüzde toplumsal çatışmaların sınıfsal temelden uzaklaştığı ve öteki eşitsizlikçi hiyerarşilere veya bağımlılık ilişkilerine yöneldiği bir gerçektir. Ne var ki ulusal, ırksal, etnik, dinsel, kültürel, hatta cinsel egemenlik ilişkileri bağlamında ortaya çıkan bu çatışmaların, ne sınıf sömürüsünden tümüyle bağımsız olduğu ne de bu mücadelenin öznelerinin sınıfsız kitlelerden oluştuğu söylenebilir. Her toplumsal öznenin belli bir sınıfa ait olduğu, ancak her çatışmanın sınıf ilişkilerine dayanmasının gerekmediği açıktır."[194]

Kuşkusuz bu toplumsal çatışmaların artan oranda sürmesi, sınıf çatışmasının ortadan kalktığı gibi bir yanılsamaya yol açmamalıdır. Her toplumsal eşitsizlik ilişkileri elbette birbirine indirgenemez, ama bunlar birbirinden de soyutlanamaz. Eşdeğer düzeyde sınıf mücadelesi düzeyi ile ele alınamaz. Ancak belirttiğimiz gibi bu ilişkilerin eşitsiz olmasının kaynağı kapitalizmdir.

Marks, saydıklarımızın dışında kalan, yani alt proletarya olarak değerlendirilen bu kesimlerin dışında üç kategori daha sayar;

1. Çalışabilecek olanlar,
2. Kimsesiz çocuklar,
3. Yaş, sakatlık, uyumsuzluk vb. nedenlerle çalışamayanlar.

Marks, yoksunluk içinde kıvranan bu kesimler için "Sefalet, aktif emek ordusunun hastanesi ve endüstri yedek ordusunun ölü

ağırlığıdır" demişti. Bu kesimlerin varlığını daha önce endüstri yedek ordusunun içinde görmüştük. "Artık nüfus" gibi sefalet de, kapitalizmin doğal bir sonucudur. Zira kapitalizm sefalet üretir, insanın kişiliğini yok ettiği gibi giderek onun fiziki varlığını da yok eder. Ancak bu adım adım olur. Kendine yaradığı ölçüde, doymayacak kadar bir ücrete tabi tutar. İşi bitince sefalete ve ölüme terk eder. Marks kapitalistlerin bu konudaki harcamaları için; "Kapitalizmin ıvır zıvır masrafları arasına girer" dedikten sonra "kendi omuzlarından, işçi sınıfının ve alt orta sınıfın omuzlarına nasıl atacağını bilir"[195] sözlerini de eklemeyi ihmal etmez.

Küçük toprak sahipleri veya küçük mülk sahipleri gibi, küçük esnaf veya ticaretçi de, işleri her geçen gün batar, topraklarını veya mülklerini kaybederler. Bunlar gizli işsizler ordusunun birer üyeleridir artık. Bunların bir kısmı daha sonra işçi olarak çalışacaklardır. Ama yine de birçoğu işsiz kalacaktır. Artık bu işgücü de potansiyel bir toplam işgücüdür.

Marks genel olarak bu büyük kesimi "toplumsal işgücü" içinde görerek, bu nedenle onları işçi sınıfının bir parçası olarak değerlendirir.

SONSÖZ

Yaşayan sosyalizmin en büyük paradigması, bilimsel sosyalizmin evrensel teorisi ile o teoriyi yaşam pratiğinde anlamlı kılacak kadrolar (insanlar) ve örgütler arasındaki açının genişlemiş olmasında yatmasıdır. Başka bir deyişle, komünist ideolojinin engin denizinde gezerek balık tutmasını bilmemek bugünkü insanın en sorunlu alanını oluşturur. Bu ise kuşkusuz teorinin değişim gücünü de sınırlamaktadır.

Bu projenin, başka bir deyişle yenilenmesi gereken bu teorinin en kırılgan noktası, işçi sınıfının tarihsel misyonuna ilişkin kafa karışıklığıdır. Sorunun çelişkili yanı kurucu öge olan proletaryanın dünya görüşünde değil, tersine sentezci-bütünsel olan bu yapının kurucusu olacak insanın, "yeni ortaçağ" olarak da adlandırılan (bu adlandırma Alain Minc'e aittir) yeni yüzyıldaki hastalıklı insan pratiğinde aranmalıdır. O nedenle biz insanların (kendisine bilinç taşıyıcı olarak misyon biçen her kadronun-insanın) hâlâ Marks'ı ve marksizmi ne kadar anlayabildiğini sorgulamadan geçirmesi gerçeğin bir tanımıdır aynı zamanda. O nedenle şu iddia birçokları için anlamsız görülüyor olsa bile, ben yine de böyle bir iddiada bulunacağım: Marks ve başta gelen eseri Das Kapital olmak üzere, biz yaşayan devrimciler için hâlâ keşfedilememiş ve işlenememiş bir ham-bakir toprak gibidir. Bu durum, Marks'ı aşmayı bir tarafa bırakalım, adını çok sık te-

laffuz ediyor olsak bile, onu hâlâ yeterince tanıyamadığımızın ve anlayamadığımızın da bir itirafı gibidir. Kuşkusuz bu acı bir itiraftır. Belki bu itiraftan sonra, bu bize marksizmi anlayabilmek için daha kolay bir nesnel zemin yaratabilir mi bilemiyorum.

Gelelim kitaba; kitabın en büyük amacı, bu noktadan hareketle insanlığın tek kurtuluş reçetesi olan bilimsel sosyalizmi, dolayısıyla marksizmi anlamamıza neden olacak bir çerçeve çiziyor olmasıyla sınırlıdır. Yeni sorunların başında gelen ve en problemli konu özelliği taşıyan proletarya sorununda bu kitabın esas amacı, marksizmin konuya ilişkin belli başlı bazı temel argümanlarını verebilmek, böylece olağanüstü bu değişim koşullarında marksizmin üretkenliğini gösterebilmekle sınırlıdır. Daha ötesi değil.

Proletarya sorunu hem sosyalizmin kurucu ögesi olması nedeniyle, hem de insanlığı vahşi kapitalist sistemden kurtaracak bir temel özne olmasıyla ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Ancak yine de bu sorun problemli ve girift özelliklere sahip bir alandır da aynı zamanda. Şunu özellikle vurgulamak gerektiğine inanıyorum; proletarya sorunu kapitalizme karşı mücadelede temel öğe niteliğindedir. Konunun bu özelliği, egemen düzen kuruculuğunun bu tarihsel aralığında, birçok düzeyi ile sosyalizmin ve proletaryanın aleyhine ve onun üzerine kurulmuş bir sistem ile karşı karşıya olduğumuz gerçeğini gösterir. Onun varlığı, kapitalizmi hem yaşatan hem de onu yıkacak dinamikleri birlikte taşıyor olmasıdır. Dolayısıyla bu sorun tarihsel olduğu kadar güncel bir sorundur da.

Bu tartışma sosyalizmin pembe tablosunun egemen olduğu yetmişli yılların Türkiye'sinde yapılıyor olsaydı, önemi ve anlamı açısından tali bir düzeyde düşünülebilirdi. O zaman yakın devrim hayalleri bir yerde marksizmin üretkenliğini de sınırlamıştı doğal olarak. Böylece marksizmin hazinesi tozlu raflarda küflenebilirdi, Bunu söylerken şunları duyar gibiyim; böyle bir çalışma yetmişli yıllarda yapılmış olsaydı, insanlar daha çok

okuyabilirdi, günümüzde böylesi çalışmalara okuyucunun ilgisi oldukça sınırlıdır vb. Böyle bir durum pratik olgularla birlikte oldukça nesnel bir değerlendirme gibi algılanabilir. Belki de böyle bir çalışma, hele böylesi zahmetli bir konuda pek okunmayacaktır da. Böyle bir sonuçla karşılaşacak olsam bile, düşüncenin gücünün önünde sonunda kendi yerini ve muhataplarını bulacağına inancımı yine de karartmaz. Üstelik konunun bilimsel izahı, öznel ve sınırlı bir okuyucu kitlesinden ziyade, düşüncenin uzun erimli varlığını koruması ve kendi öznesi olan güçlerle birleşmesi benim için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Düşünen bir varlık olan insan, hiçbir zaman kendi varlığını ilgilendiren konulardan ve geliştirici olan bilimsel verilerden kaçınmamıştır, kaçınamamıştır. Bütün tarih bunun kanıtıdır. Bu yanıyla gelip geçici bir çalışma olmaktan ziyade kalıcı ve yaptırımcı bir güce sahip olması, bu çalışmanın en önemli ayırt edici özelliğidir. Düşüncenin gücü de burada ortaya çıkar. Bunu ne kadar başarabildim elbette tartışılabilir. Kuşkusuz bu proletaryanın bilinç taşıyıcı öznesi olan okuyucu kitlenin kararıyla ilgili bir konudur. İkinci neden ise; her insan, yüreğinde taşıdığı sömürü ve baskıdan kurtulma ve özgürlük içinde insanca yaşama isteğiyle yanıp tutuşan bir varlık olmasıdır. O halde proletarya sorunu dar anlamıyla salt bir proletarya sorunu değildir. O aynı zamanda, kendisiyle birlikte bütün insanlığı kapitalizmin vahşetinden kurtaracak ve insanın insanı sömüremediği bir dünyayı yaratacak bir sınıf olmasıyla belirginleşir. Bu yanıyla proletarya sorunu, aynı zamanda bir insanlık sorunudur. Proletarya kendi varlığında insanlığı bulurken, insanlıkta kendi varlığında proletaryayla özdeşleşir. Bu durum öznel nedenlerden dolayı -her öznel durum geçici ve değişkendir ve er geç kendi öznesine döner- şimdilik kendi görevleri ve sorumluluklarından uzaklaşmış olabilir. Ama her doğru düşünce mutlak surette kendi nesnel sınıf konumuyla birlikte kendi tarihsel görevlerini yükümlenecek ve kurucu ögenin bilinci ile tarihsel rolünü oynayacaktır. Bundan kaçış olamaz. Düşüncenin gücü, aynı zamanda toplumsal mücadelenin

ileriye doğru dönüşünün de tarihidir.

Eğer bu çalışma, bu alanda gerçek yaşamda ortaya çıkan sorunların yeniden ele alınmasına dayanan bir analiz gücüne kavuştuysa ve bu uğurda mücadele eden devrimci komünist güçlerin önündeki puslu havaları bir nebze de olsa dağıtabildiyse, ben bundan sadece mutluluk duyarım.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1- Marks. Kapital I-II-III Ciltleri, Sol Yayınları
2-Marks-Engels, Seçme Yapıtlar, 1-2-3 ciltleri, Sol Yayınları
3- Marks-Engels, Felsefe İncelemeleri, Sol Yayınları
4- Marks, 1844 El Yazmaları, Sol Yayınları
5- Marks-Engels, Kutsal Aile, Sol Yayınları
6- Marks-Engels, Nüfus Sorunu, Sol Yayınları
7- Marks, Fransa'da Sınıf Savaşımları, Sol Yayınları
8- Marks, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i, Sol Yayınları
9- Marks-Engels, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, Sol Yayınları
10- Marks, Ücretli Emek ve Sermaye / Ücret Fiyat Kar, Sol Yayınları
11- Marks, Felsefenin Sefaleti, Sol Yayınları
12- Engels, Anti Dühring, Sol Yayınları
13- Engels, Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim, Sol Yay.
14- Marks, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Sol Yay.
15- Marks, Grundrisse, Birikim Yayınları
16- Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Gözlem Yayınları
17- Marks, Alman İdeolojisi, Melsa Yayınları
18- Marks, Artık Değer Teorileri, Sol Yayınları
19- Engels, Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu,

Sol Yayınları (1976)
20- Marks-Engels, Anarşizm ve Anarko Sendikalizm, Sol Yayınları
21- Lenin, Felsefe Defterleri, Sosyal Yayınları (1976)
22- Lenin, Ne Yapmalı, İnter Yayınları
23- Lenin, Marksizm Üzerine, Sol Yayınları
24- Lenin, Seçme Eserler, 7. cilt. İnter Yayınları
25- Max Weber, Sosyoloji Yazıları, Hürriyet Vakfı Yayınları
26- Marksist Düşünce Sözlüğü
27- A. Collinicos- C. Harmann, Değişen İşçi Sınıfı, Z Yay.
28- Sosyalizmin Geleceği, Derleyen F. Başkaya, İmge Yay.
29- Dirk. J. Struik, Komünist Manifestonun Doğuşu, Sol Yayınları
30- Nicos Poulantzas, Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, Belge Yayınları
31- Tülin Öngen, Prometheus'un Sönmeyen Ateşi, Alan Yayınları
32- Maurice Dobb, Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, Belge Yayınları
33- Georg Lukacs, Tarih ve Sınıf Bilinci, Belge Yayınları
34- Ö. Laçiner, G. Savran, M. Sönmez, İşçi Sınıfının Öncü Rolü, Toplumsal Araştırmalar Vakfı, Alan Yayınları
35- M. L. Partinin Temel Eğitim Dersleri, Sorun Yayınları. (1979)
36- Hasan Oğuz, İşçi Hareketinde Durum, Scala Yayınları
37- Hasan Oğuz, Erguvan Renginde Çelik, Ceylan Yayınları
38- Jurgen Kuczyinski, İşçi Sınıfı Tarihi, Sosyalizm Yayınları
39- Immanuel Wallerstein. Tarihsel Kapitalizm. Metis Yay.
40- Immanuel Wallerstein-Balimer, Irk Ulus Sınıf, Metis Yayınları
41- B. Wriston, Ulusal Egemenliğin Sonu
42- Rudolf Bahro, Nasıl Sosyalizm?
43- Boris Franklin, Sanayi Sonrası Ütopyalar
44- 11 Tez, Sayı 10-11

45- H. Denis, Marksist Değer Teorileri ve Kapitalizm, Suda Yayınları
46- Francis Fukuyama, Tarihin Sonu ve Son İnsan, Simavi Yayınları
47- Marksist Eleştiri Dergisi, Sayı 1 (1996)
48- Brezenski, Kontrolden Çıkmış Dünya, T. İş Bankası Kültür Yayınları
49- Peter Drucer, Kapitalizm Ötesi Toplum, İnkilap Yayınları
50- Rosa Lüxemburg, Sermaye Birikimi
51- Fred Halliday, Yeni soğuk Savaş, Sovyet-ABD İlişkileri, Belge Yayınları
52- Tauchi Ohno, Toyota Ruhu, Scala Yayınları
53- Özgür Üniversite Dergileri
54- Cumhuriyet Ekonomi Dergisi, 5 Mayıs 1997
55- David Held, Yeni Zamanlar
56- Özgür Politika Gazetesi
57- Andre Gorz, Elveda Proletarya, Afa Yayınları (1986)
58- Karl Korsch, Marksizm ve Felsefe, Belge Yayınları
59- Kış 99 Dergisi
60- S. Zweig, Dünya Fikir Mimarları
61- James Petras, "CIA ve Kültürel Soğuk Savaş" yazısı. www.stalinkaynak.com
62- Denis Boneau, "New York Entellektüelleri ve Yeni Muhafazakarlığın Yaratılması" www.stalinkaynak.com
63- Düşünce ve Davranışta YOL Dergisi, 2. ve 4. sayıları, (2002-2003)

DİPNOTLAR

1Marks, Kapital c. 111. s. 776, Sol Yayınları

2 Marks, Kapital c. 1 s. 16, Sol Yayınları

3 Akt. Hegel, Hukuk Felsefesi'nin önsözünden, Karl Karsch, Marksizm ve Felsefe, s. 43, Belge Yayınları

4 Marks, 1844 Elyazmaları, s. 31, Sol Yayınları

5 Marks-Engels, Felsefe İncelemeleri, s. 13-14, Sol Yayınları

6 Marks-Engels, Felsefe İncelemeleri, s. 114-115, Sol Yayınları

7 Akt. 5. Zweig, Dünya Fikir Mimarları, s. 391

8 Andre Gorz, Elveda Proletarya, s. 71, 1986, Afa Yayınları

9 Yavuz Donat, Sabah, 25 Ekim 1999

10 Marks, 1844 Elyazmaları, s. 153-154, Sol Yayınları

11 Marks, 1844 Elyazmaları, s. 165-166, Sol Yayınları

12 Marks, Age, s. 167

13 Marks, Age, s. 168-169

14 Akt. Özgür Politika, 7 Haziran 1999

15 New Perspectives Quarterly (NPQ), Akt. Kış 99 Dergisi, s. 41

16 Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, s. 28, Gözlem Yayınları

17 Age, s. 28

18 Age, s. 66

19 Age, s. 82-83

20 Marks, Alman İdeolojisi, s. 21, Melsa Yayınları.

21 Age, s. 21

22 Age, s. 55

23 Age, s. 55

24 Lenin, Büyük İnisiyatif, s. 139, Akt. M-L Partinin Temel Eğitim Dersleri, s. 274, 1979 Sorun Yayınları

25 Marks-Engels, Seçme Yapıtlar, Cilt 3, s. 216 / 1979/ Sol Yayınları

26 Age, s. 216

27 Marks-Engels, Komünist Manifesto, Age. s. 275

28 Max Weber, Sosyoloji Yazıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 177

29 Max Weber, Age, s. 179

30 Max Weber, Age, s. 179

31 Erik 01m Wright, Class, Crisis and the State, Akt. Değişen İşçi Sınıfı, Alex Callinicos'un yazısından

32 Tülin Öngen, Prometheus'un Sönmeyen Ateşi, s. 226, Alan Yayınları

33 Marks, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, s. 249, Sol Yayınları

34 Age, s. 250

35 Age, s. 271

36 Marks, Age, s. 50, Sol Yayınları.

37 Marks, Age, s. 87

38 Marks, Age, s. 87

39 Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, s. 53

40 Age, s. 63

41 Kapital c. 1, s. 55

42 Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, s. 67-68

43 Age, s. 58

44 Marks, Kapital c. 1, s. 193-194

45 Marks bu konuya ilişkin şu dipnotu düşer: "Örneğin, yakalanmamış bir balığın, balıkçılık sanayinde üretim aracı olarak

kabul edilmesi düşünceye aykırı olarak görülebilir. Ama şimdiye kadar hiç kimse, balık olmayan sularda balık avlama yöntemini bulamamıştır." Age, s. 197

46 Marks, Kapital c. 1, s. 520

47 Marks, Age, s. 520

48 Marks, Artık-Değer Teorileri, c. 1, s. 152

49 Wright'dan Akt. T. Öngen, Prometheus'un Sönmeyen Ateşi, s. 178, Alan Yayınları

50 Marks, Kapital c. 1, s. 454-455, Sol Yayınları

51 Marks, Age, s. 455

52 Marks, Age, s. 457

53 Marks, Kapital c. II, s. 120, Sol Yayınları

54 Marks, Age, s. 121

55 Marks, Age, s. 121

56 Marks, Age, s. 122

57 Marks, Age, s. 122-123

58 Marks, Kapital c. II, s. 123

59 Marks, Kapital c. II, s. 56

60 Marks, Kapifal, c. 1, s. 213

61 Marks, Kapital, c. 1, s. 213 dipnot

62 T. Öngen, Age, s. 108-109

63 Burawoy, The Politics of production 1987, London, Verso. Akt. T. Öngen, Age, s. 99

64 Yeni teknolojinin gelişmesi, eski makineleri küçültmüş, dolayısıyla daha az işçiye gereksinim duymaya başlamıştır. Otomasyon sisteminde, birkaç yıl öncesine oranla iş istihdamı oranında yaklaşık %60 düşüş gözlenmiştir. Eski yöntemle yürütülen çalışma, fabrika başına düşen işçi sayısını hızla artırmışken, şimdi ise ciddi düşüşlere yol açmıştır. Amerikalı uzmanların belirttiklerine göre, ortalama bir Amerikan işletmesinde 1937'de 51 işçi çalışırken bu sayı 1990'larda 35'e düşmüştür.

65 1940 yılında ABD'de iş gücünün %17'sini idareciler ve memurlar oluşturuyordu. 1940 ile 1950 arasında ABD'de işgücündeki idareci sayısı %45 artmıştır. Bu on yılda memur kadro-

sunu oluşturan stenograf, daktilo ve sekreter sayısında %189 bir artış olmuştur. Bilgiyi alt düzeylere taşıyan bu yoğunluktaki hizmetliler elemanı giderek daha da artma göstermektedir. (Jeana Kirkpatrick-The Withariıg Away of The Totalitarian State Washington. DC. The AEI Press, 1990, s. 273)

66 Sosyalizmin Geleceği, Derleyen F. Başkaya, s. 9, İmge Yayınları.

67 E. Mandel, Karl Marks-Die Aktüaliteat Seinces Werkes, Akt. Sosyalizmin Geleceği, F. Başkaya, s. 93

68 Hasan Oğuz, İşçi Hareketinde Durum, Scala Yayınları

69 Brief an das Arbeiterparlament (1854), NEW, 10 Cilt, s. 126 /Akt. Sosyalizmin Geleceği, s. 117

70 Hasan Oğuz, Erguvan Renginde Çelik, s. 157, Ceylan Yayınları

71 Marks, Grundrisse, s. 706, Birikim Yayınları

72 Marks, Kapital c. 1, Akt. Lenin, Marksizm Üzerine, s. 20

73 Bkz; Akt. Marks, Kapital, Cilt 1, s. 442

74 Age, s. 442

75 Marks, Grundrisse, s. 633, Birikim Yayınları

76 Marks, Age, s. 633

77 Marks, Age, s. 638

78 Marks, Age, s. 639

79 Marks, Age, s. 641

80 Marks, Age, s. 643

81 Marks, Age, s. 644

82 Marks, Age, s. 647

83 Marks, Age, s. 650

84 Marks, Age, s. 657

85 Marks. Age, s. 651

86 Marks. Age, s. 651-652

87 Marks'dan Akt. Marksist Düşünce Sözlügü, s. 429

88 Age, s. 429

89 Akt. Marksist Düşünce Sözlüğü, s. 699-7OO

90 Hasan Oğuz, Erguvan Renginde Çelik, Ceylan Yayınları.

s. 148-149

91 Marks, Grundrisse, s. 657

92 Marks, Age, s. 657

93 Marks, Kapital c 1, s. 433

94 K. Biedermenn: Sosyalizm ve Konular Üstüne Yazılar, Leipzig 1847, Akt. J. Kuczyinski, İşçi Sınıfı Tarihi, s. 31, Sosyalist Yayınları

95 Akt. J. Kuczyinski, İşçi Sınıf Tarihi, s. 32

96 Engels, Anti-Dühring, s. 417, Sol Yayınları

97 Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, S.59, Gözlem Yayınları

98 İşçi Smıfı Tarihi, s. 37

99 İşçi Sınıfı Tarihi, s. 38-39

100 Marks, Kapital c. 1, Akt. 11 Tez, sayı 11, s. 78

101 Marks, Felsefenin Sefaleti, s. 115, Sol Yayınları

102 Darwin'den aktaran Marks, Kapital c. 1, s. 500

103 Kapital c. 1-2, Akt. 11 Tez, sayı. 11. s. 80

104 Akt. Ulusal Egemenliğin Sonu, B. Wriston, s. 15

105 Marks, Ücretli Emek ve Sermaye, s. 56, Sol Yayınları

106 Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, Sol Yayınları, 1976. s. 28

107 Marks, Felsefe İncelemeleri, s. 21, Sol Yayınları

108 Marks, Kutsal Aile, s. 66

109 Marks, Felsefe İncelemeleri, s.97

110 Marks, Kutsal Aile, s. 128

111 Marks, Age, s. 128

112 Marks, Kutsal Aile, s. 62-63 Sol Yayınları

113 Engels, Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, SE, s. 411, Sol Yayınları

114 Marks-Engels, Seçme Yapıtlar, c. III, s. 601, Sol Yayınları

115 G. Lukacs, Tarih ve Sınıf Bilinci, s. 118, Belge Yaymları

116 G. Lukacs, Tarih ve Sınıf Bilinci, s. 128, Belge Yaymları

117 Marks-Engels, Felsefe incelemeleri, s. 82-83, Sol Yay.

118 G. Lukacs, Age, s. 135

119 Lenin, Ne Yapmalı, s. 35, İnter Yayınları

120 Lenin, Age, s. 44

121 Kautsky'den aktaran Lenin, Age, s. 45

122 Lukacs, Age, s. 143

123 Lukacs, Age, S. 142

124 Lukacs, Age, s. 149

125 Immanuel Wallerstein, Kapitalist Dünya Ekonomisinde Sınıf Çatışması yazısından. "Irk-Ulus- Sınıf", s. 153-154, Metis Yayınları

126 Marks, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, Sol Yayınları. s. 33

127 Akt. 11. Tez, sayı 10

128 H. Marcuse; Frankfurt Okulu'nun önde gelen kuramcılarındandır. Onun düşüncesinin ana eksenini kişisel özgürleşme, merkezi olmayan siyasal hareketlerin savunulması ve insanlıkla doğanın bağdaştırılması gibi konular oluşturdu. Burada yeri gelmişken daha önce atıfta bulunduğumuz Franfurt Okulundan da bahsedelim kısaca. 1920-30'lu yıllarda Almanya'da ortaya çıkmıştı bu okul. Sözde onlar hem kapitalizmi hem de SSCB'yi eleştiriyorlardı. İlki 1923'de ikincisi 1950'lerde kurulan "Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü" etrafında toplandılar. "Eleştirel Kuram" başlığı altında sözde bir dizi yaklaşım getirmişlerdi. Onlara göre, Marksizmin doktrinleri gerçeği açıklayan bir anahtar olmadığı gibi, ekonomik politikaları günümüzü açıklamaktan uzaktı. Bu ekol, işbölümü, psikanaliz yaklaşım, bürokrasi, kültürel görüntüler, aile yapısı, bireysel kimlik gibi sayısız sivil toplumcu yaklaşım geliştirdi. Devrimin batıda gerçekleşmemesi üzerine yeni tezler geliştirdi. Herbeert Marcuse de, Eric Fromm okulunun önde gelen isimleri arasındadır.

129 Nasıl Sosyalizm? Rudolf Bahro, s. 96-97

130 Akt. Boris Franklin, Sanayi Sonrası Ütopyalar, s. 238-239

131 Age, s. 243

132 B. Franklin, Sanayi Sonrası Utopyalar, s. 229

133 B. Franklin, Sanayi Sonrası Ütopyalar, s. 230

134 Andre Gorz, Elveda Proleterya, s. 74 1986, Afa Yayınları

135 Andre Gorz, Elveda Proleterya, s. 73 1986, Afa Yayınları

136 Akt. Age, s. 231

137 Akt. Komünist Manifesto'nun Doğuşu, Dirk J. Struik. s. 109, Sol Yayınları

138 Marks, Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i, s. 22-23, Sol Yayınları

139 Marks-Engels, Nüfus Sorunu ve Malthus, Sol Yayınları. "Savunumcu Olarak Malthus" yazısı

140 Marks, Grundrisse, s. 606, Birikim Yayınları,

141 Marks, Felsefenin Sefaleti, s.174, Sol Yayınları

142 Alex Callinicos, Değişen İşçi Sınıfı, s. 11, Z Yayınları

143 Akt. Marks-Engels, Seçme Yapıtlar c. 3, s. 24, Sol Yayınları

144 Marks-Engels, Seçme Yapıtlar, c. 1, s.142-143, Sol Yayınları

145 Marks-Engels, Seçme Yapıtlar, c. 3, Sol Yayınları, s. 25

146 Age, s. 25

147 Marks, Alman İdeolojisi, s. 40, Melsa Yayınları.

148 Age, s. 40

149 Age, s. 42

150 Age, s. 42

151 Age, s. 42

152 Age, s. 42

153 Akt. Poulantzas, Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, s. 53, Belge Yayınları

154 Age, s. 53

155 Poulantzas, Age, s. 66

156 Marks, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Engels'in önsözü, s. 38

157 Age, s. 38

158 Age, s. 39

159 Engels, Felsefe incelemeleri, Sol Yayınları, s. 184-185

160 Poulantzas, Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, s. 66, Belge Yayınları

161 Anarşizm ve Anarko Sendikalizm, s. 56, Sol Yayınları

162 Poulantzas, Age, s. 68

163 Age, s. 68-69

164 Age, s. 69

165 Age, s. 70

166 Age, s. 70-71

167 Marks, Kapital c. II, s. 134

168 Marks, Kapital c. III, s. 258

169 Marks, Kapital c. III, s. 258-259

170 Marks, Kapital c. III, s. 259

171 Marks, Artı-Değer Nazariyeleri, s. 188-189 Aktaran Marksist Değer Teorileri ve Kapitalizm, H. Denis, s. 126, Suda Yayınları

172 Marks, Artık Değer Teorileri, c. 1, s. 168-169

173 Marks, Age, s. 404

174 Marks, Kapital c. 1, Akt. Değişen İşçi Sınıfı, s. 27, Z Yayınları

175 Marks, Kapital c. 3, s. 28

176 Class, Crisis and the State, s. 49-50, Akt. Değişen İş Sınıfı, s. 28-29

177 Braverman'dan akt. T. Öngen, Age, s. 179

178 T. Öngen, Age, s. 179

179 T. Öngen, Age, s. 179-180

180 Değişen İşçi Sınıfı, s. 31

181 Akt. Değişen işçi Sınıfı, s. 68

182 Hasan Oğuz, İşçi Hareketinde Durum, s. 78, Scala Yayınları

183 Marks-Engels, Seçme Yapıtlar, s. 218

184 Lenin, Seçme Eserler c. 7, s. 19, İnter Yayınları.

185 Engels'den aktaran Lenin, Age, s. 24

186 T. Öngen, Age, s. 194-195

187 Wright, E.O. Class, Crises and State, 239-240, London, Akt. T. Öngen, Age, s. 195

188 Marks, Kapital c. 1, s. 632

189 Nüfus Sorunu ve Malthus, s. 107-108

190 Bkz. Age, s. 637

191 Marks, Kapital, c. 1, s. 637

192 T. Öngen, Age, s.197

193 T. Öngen, Age, s. 198

194 T. Öngen, Age, s. 203

195 Marks, Kapital c. 1, s. 644

Ceylan Yayınları: 171 / **Araştırma-İnceleme: 44**

İşçi Sınıfının Anatomisi

Elinizdeki kitabında Hasan Oğuz, bir gayya kuyusuna dalıp öyle devasa görevleri üstlenmiş ve bunu öylesine coşkulu bir emekle yapmış ki, biz okurları da, hiç alışık olmadığımız ölçüde, "iğneyle kuyu kazar" gibi, bir büyük "anlama / kavrama çabası"yla adeta yoğuruyor.

Hasan Oğuz, önce, bize, bir derya içinde olup da deryayı bilmeyenlere, "sınıf gerçeği"ni anlatıyor. Sınıf, toplumsal yapının, yani hayatın temel taşı. Aynı zamanda, toplumu, yapı ve süreçlerini kavramanın da temel sorunsalı ve çözümleme birimi sınıf olgusu. Oğuz'un hareket noktası buradan kaynaklanıyor. Sınıf kavramı, üretim süreçlerini, işbölümünü, toplumsal hiyerarşiyi, egemenlik yapılarını, iktidar sistemlerini, üretim, güç ve toplum ilişkilerini belirleyen asıl gerçeklik. Oradan, özgürlükler dünyasına geçişin de temel hareket noktası, yaşamın yasalarının motoru.

Haluk Gerger

Yazarın yayımlanmış kitapları

İşçi Hareketinde Durum, 1995
Erguvan Renginde Çelik, 1998
Küresel Kapitalizmin Tarihsel Sınırı ve İşçi Sınıfı Anatomisi, 2001
Demokrasi, Sosyalizm ve İşçi Sınıfı, 2005

ISBN 978-975-6304-56-3
9 789756 304563
Ceylan Yayınları